

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

Ivanics Zsófia

2022

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

Rendészettudományi Doktori Iskola

Ivanics Zsófia

**A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS SZEREPE A BÜNTETÉS-
VÉGREHAJTÁSBAN ÉS A TÁGABB TÁRSADALMI
VISZONYRENDSZERBEN**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Prof. Dr. Kerezi Klára

.....
Témavezető aláírása

BUDAPEST, 2022

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás.....	4
I. BEVEZETÉS.....	6
1. A kutatás témameghatározása, kutatási kérdései és hipotézisei.....	6
2. A dolgozat tudományterületi pozicionálása.....	8
3. A dolgozat felépítésének bemutatása.....	13
II. A DOLGOZAT ELMÉLETI ÉS KONCEPTUÁLIS KERETEI.....	15
1. Szakirodalmi orientációs pontok a fogvatartotti munkáltatás elemzéséhez.....	15
2. A börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepe.....	20
2.1 A büntetés politikai gazdaságtana - a Rusche-Kirchheimer örökség.....	26
2.2 A börtöntörténet materialista és szociokulturális megközelítései.....	31
3. A fogvatartotti munkáltatás történetének strukturalista olvasatai.....	39
3.1 Elzárás és munkáltatás kapcsolata a modern büntetés-végrehajtás előtti időkben.....	40
3.2 A munkáltatás szerepe a formálódó büntetés-végrehajtás keretei között.....	49
4. A fogvatartotti munkáltatás szerepe és célrendszere.....	55
III. A DOLGOZAT MÓDSZERTANI KERETEI.....	64
1. A börtönkutatás lehetőségei és korlátai, szubjektív reflexió.....	64
2. A kutatás módszertana, források ismertetése.....	67
2.1 A történeti empiria forrásai, a forrásgyűjtés és -feldolgozás módszerei.....	68
2.2 A kortárs empiria forrásai, a forrásgyűjtés és -feldolgozás módszerei.....	72
IV. A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS ALAPJOGI VONATKOZÁSAI ÉS EURÓPAI GYAKORLATAI.....	76
1. A fogvatartotti munkáltatást szempontjából relevanciával bíró nemzetközi jogi források.....	77
1.1 Nemzetközi egyezmények.....	78
1.2 Nemzetközi standardok és irányelvek.....	84
2. Szelektív körkép a fogvatartotti munkáltatás európai rendszereiről és gyakorlatairól.....	90
2.1 Az 1950-es évek közepe.....	92
2.2 Az 1990-es évek közepétől napjainkig.....	96
V. FEJEZETEK A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS HAZAI TÖRTÉNETÉBŐL.....	102
1. Elzárás és munkáltatás a modern büntetés-végrehajtás előtti időkben (1796-1843).....	103
1.1 A büntetőjogi keretek formálódása, az elzárás és munkáltatás intézményi összefonódásának kísérleti terepei.....	103
1.2 A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái a szabadságvesztés-büntetés intézményesülésének korai szakaszában.....	107
2. Fogvatartotti munkáltatás a kiegyezést követő évtizedekben (1867-1905).....	115
2.1 Előzmények.....	115
2.2 A fogvatartotti munkáltatás működési keretei.....	116
2.3 A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái a kiegyezést követő évtizedekben.....	128
3. Fogvatartotti munkáltatás a két világháború közötti évtizedekben (1918-1941).....	144
3.1 Előzmények.....	144
3.2 A fogvatartotti munkáltatás működési keretei.....	147
3.3 A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái a két világháború közötti időszakban.....	152

4.	Fogvatartotti munkáltatás a rendszerváltást övező időszakban (1978-1994)	166
4.1	<i>Előzmények.....</i>	<i>166</i>
4.2	<i>A fogvatartotti munkáltatás működési keretei.....</i>	<i>170</i>
4.3	<i>A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái a rendszerváltás övező időszakban.....</i>	<i>176</i>
VI.	A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS 2010 UTÁNI HAZAI RENDSZERE	192
1.	Előzmények.....	192
2.	A fogvatartotti munkáltatás működési keretei 2010 után	198
3.	A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái 2010 után – „Azt kéne eldönteni, hogy mi a cél?”	213
3.1	<i>Az állami tulajdonú büntetés-végrehajtási gazdasági társaságoktól elvárt piaci működés megítéléséről – a munkáltatási struktúra gazdasági dimenziója.....</i>	<i>214</i>
3.2	<i>A munkáltatási struktúra büntetés-végrehajtási feladatokkal összefüggő dimenziója .....</i>	<i>220</i>
VII.	ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KONKLÚZIÓ	227
1.	Az értekezés új tudomány eredményei és fontosabb következtetései	228
2.	A gyakorlati felhasználhatóság lehetséges irányai, ajánlások.....	238
	Hivatkozásjegyzék.....	240
	<i>HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM .....</i>	<i>240</i>
	<i>HIVATKOZOTT JOGFORRÁSOK JEGYZÉKE .....</i>	<i>263</i>
	<i>HIVATKOZOTT ORSZÁGGYŰLÉSI DOKUMENTUMOK JEGYZÉKE .....</i>	<i>268</i>
	<i>STATISZTIKAI ADATOK .....</i>	<i>269</i>
	Mellékletek.....	270
1.	<i>SZÁMÚ MELLÉKLET: AZ EFOP 1.3.3. KÓDSZÁMÚ PROJEKT KERETÉBEN LEFOLYTATOTT SZÜKSÉGLETÉRTÉKELŐ VIZSGÁLATHOZ HASZNÁLT INTERJÚVÁZLATOK.....</i>	<i>270</i>
1.	<i>SZÁMÚ MELLÉKLET: SAJÁT KUTATÓMUNKA SORÁN ALKALMAZOTT INTERJÚVÁZLATOK .....</i>	<i>274</i>
2.	<i>SZÁMÚ MELLÉKLET: SAJÁT KUTATÓMUNKA SORÁN HASZNÁLT ADATVÉDELMI TÁJÉKOZTATÓ ÉS ADATKEZELÉSI NYILATKOZAT MINTA .....</i>	<i>278</i>
4.	<i>SZÁMÚ MELLÉKLET: AZ ELEMZÉS SORÁN FELHASZNÁLT INTERJÚK ÖSSZESÍTŐ LISTÁJA .....</i>	<i>282</i>
5.	<i>SZÁMÚ MELLÉKLET: KUTATÁSI ENGEDÉLYEK.....</i>	<i>285</i>
6.	<i>SZÁMÚ MELLÉKLET: A SZERZŐ KUTATÁSI TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA.....</i>	<i>287</i>

Köszönetnyilvánítás

A most következő néhány sorral szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik az elmúlt években a lehető legváltozatosabb módokon járultak hozzá ahhoz, hogy ez a munka ténylegesen is elkészülhessen.

Mindenekelőtt köszönettel tartozom Kerecsi Klárának, aki odaadó mentoromként az első pillanattól kezdve töretlen bizalommal és önzetlen szeretettel egyengette az utamat. Soha nem szűnő szakmai kíváncsisága és baráti támogatása a legkritikusabb pontokon is átsegített. Közös beszélgetéseink nyomát őrzi az elkészült szöveg számos zezuga, támogatásának jelentősége és hatása azonban messze túlmutat ezen a dolgozaton.

Hálás vagyok az ELTE-ÁJK Kriminológiai Tanszékén oktató és dolgozó kollégáimnak, akik lehetővé tették, hogy az oktatói munka számomra újszerű kihívásai közepette is kellő figyelmet fordíthassak a dolgozat megírására. Külön köszönet illeti Inzelt Évát, aki az utolsó hetekben olyan munkatempóra sarkallt, amivel végül magamat is sikerült meglepnem. Köszönettel tartozom Laczkovich Dorottyának, akinek gondoskodó jelenléte sok nehéz pillanaton segített át. Hálás vagyok továbbá Gönczöl Katalinnak, aki minden nehézség ellenére is időt és energiát nem kímélve támogatta nem csak az értékezés elkészítését, de az oktatói szerepben való boldogulásomat is.

Sokat köszönhetek ezen kívül korábbi munkahelyemnek, a Belügyminisztérium Támogatás-koordinációs Főosztályának és egykori kollégáimnak (köztük Balassa Szilviának és Botka Biankának), akik doktori tanulmányaimat mindvégig lelkes érdeklődéssel és baráti odafigyeléssel követték, egyúttal fontos szerepet játszottak abban is, hogy ez a dolgozat a büntetés-végrehajtás kortárs folyamatainak értő ismeretére építve készülhetett el. Ehhez járult hozzá a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, illetve a Belügyminisztérium is akkor, amikor a kutatási kérelmemről támogató döntést hoztak. Köszönetem azonban kiemelten szól mindazokhoz, akik a kutatás során bizalmukba fogadtak és tapasztalataik, tudásuk és meglátásaik őszinte megosztásával segítették azt, hogy az dolgozat érdemben is megragadhassa a kutatási terület valódi kulcskérdéseit.

Köszönettel tartozom még a Rézler Gyula Alapítvány kuratóriumának, akik munkámat nem csak ösztöndíjkkal, de szakmai támogatásukkal is segítették.

Igazán hálás vagyok továbbá azért, hogy az évek során olyan szakmai műhelyek részese lehettem, mint a Társadalomelméleti Kollégium, illetve a Helyzet Műhely. A dolgozat

szellemisége és tudásbázisa ugyanis elválaszthatatlan mindattól, amit ezekben a tudásmegosztásra épülő szakmai közösségekben az elmúlt bő évtized alatt tanultam. Külön köszönet illeti Czirfusz Márton, aki megingathatatlan pragmatizmussal vezetett végig az írás legintenzívebb szakaszán. Heti rendszerességű beszélgetéseink során higgadt és lényeglátó visszajelzéseivel nem kevés muníciót biztosított az önmagammal való megküzdéshez, miközben jól célzott szakmai észrevételei a dolgozat tartalmi fejlődéséhez is nagyban hozzájárultak. Fontos kapaszkodót jelentett még az évek folyamán a képzés alatt megismert társaim támogató közössége is: Fekete Márta, Papp Bendegúz és Pászti Péter értő füleire, szakmai visszajelzéseire és segítőkészségére bármikor számíthattam.

Végül, de távolról sem utolsó sorban, kiemelt köszönet illeti a családomat: szüleimet, nagyszüleimet és testvéreimet, akik azon túl, hogy támogató háttérként stabil és nagy múltra visszatekintő részesei, az írás nehéz hónapjai alatt is számos tekintetben nyújtottak tevékeny segítséget. Köszönő szavaim különösen hangosan szólnak Jelinek Csabához, akinek nyugalmat sugárzó támogató jelenléte az elmúlt évek alatt mindig biztos viszonyítási pontot jelentett az élet megannyi terepén és kihívásai közepette.

Az elkészült értekezést korábbi témavezetőm, Prof. Dr. Ruzsonyi Péter emlékének ajánlom.

I. BEVEZETÉS

1. A kutatás témameghatározása, kutatási kérdései és hipotézisei

Doktori kutatásom középpontjában a magyar büntetés-végrehajtás keretében megvalósult fogvatartotti munkáltatási rendszerek szerepének és célrendszerének történeti és jelenkori vizsgálata áll.

A fogvatartotti munkáltatási rendszerek céljaihoz, valamint működtetéséhez kapcsolódó kérdések és dilemmák már a modern börtönök megjelenésének időszakában felbukkantak, ezek megválaszolása és feloldása azonban mind a mai napig bőven szolgáltat kihívásokat, úgy a gyakorlati szakemberek, mint a tudományos kutatók számára. A büntetés-végrehajtási intézetekben zajló munkáltatás ugyanis jellemzően két, a gyakorlatban nehezen összeegyeztethető szempontra épül: egyrészt a fogvatartottak társadalomba való visszailleszkedésének elősegítésére – más néven a reintegrációs és korrekciós törekvésekre – másrészt pedig a fogvatartottak munkaerejének gazdaságos hasznosítására. Történeti példák igazolják, hogy a fogvatartotti munkáltatás szerepét a célok tekintetében különböző korszakokban eltérő hangsúlyok jellemezték, az egyes célok pedig igen gyakran kerültek egymással ellentmondásba. A termelékenység, a jövedelmezőség, vagy épp a gazdasági innováció első pillantásra talán nem tartoznak a klasszikus értelemben vett, állami keretek között szervezett fogvatartotti munkáltatási rendszerek főbb jellemzői és szervező elvei közé, a magyar büntetés-végrehajtási szervezet az elmúlt öt évben mégis úgy alakította át munkáltatási struktúráját, hogy az egyre növekvő volumenben megvalósított fogvatartotti munkáltatás megszervezése mellett korábbi eredményeihez képest ma már jelentős gazdasági sikereket is elkönnyvelhet. Gazdasági társaságainak nettó árbevétele az elmúlt 10 évben több, mint duplájára emelkedett, miközben a munkáltatásba bevont fogvatartottak aránya is jelentős növekedést mutat.

Doktori kutatásom során arra keresem a választ, hogy a fogvatartotti munkáltatás hazai történetében és jelenlegi struktúrájában hogyan viszonyul egymáshoz, hogyan képes együttesen működni a fogvatartotti munkáltatás két, jellemzően nehezen összeegyeztethetőnek gondolt funkciója: a gazdasági haszonszerzés és gazdaságossági szempont, valamint a reintegrációs célkitűzés? A vizsgálat főbb irányait, illetve a dolgozat súlypontjait és felépítését az alábbi kutatási kérdések és kapcsolódó hipotézisek határozták meg:

Kutatási kérdés 1: Miként ragadható meg a fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás hazai történetében és jelenlegi struktúrájában? Hogyan viszonyul egymáshoz a fogvatartotti munkáltatás két, jellemzően nehezen összeegyeztethetőnek gondolt funkciója: a börtönök minél gazdaságosabb működtetéséhez, illetve a fogvatartottak társadalomba való visszatérésének elősegítéséhez kötődő célja?

- a. Mit jelent, mit képvisel a börtönben végzett munka vállalati, intézeti és főként fogvatartotti szempontból?
- b. Kik a munkáltatási rendszer működésében és működtetésében részt vevő szereplők? Melyek az egyes szereplők érdekei, ezek hogyan érvényesülnek?

Hipotézis 1: A büntetés-végrehajtás hazai történetét és jelenlegi struktúráját alapvetően a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó célrendszer elemeinek konfliktusos viszonya jellemzi, ahol a klasszikusan szervezeti kérdésekként felmerülő dilemmák és érdekellentétek valójában strukturális gyökerekkel bírnak.

Kutatási kérdés 2: Miben áll a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi rendszerének gazdasági sikere, mennyiben tekinthető újszerűnek a jelenlegi működési forma szervezeti koncepciója?

Hipotézis 2: A hazai büntetés-végrehajtás történetében a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi szervezeti rendszerének koncepciója újszerű megoldásnak tekinthető, ami mindenképp az erőteljes állami szerepvállaláshoz kötődik.

A dolgozat koncepcionális és módszertani megközelítésének alapját az a gondolat szolgáltatja, miszerint az adott korszakokban működő munkáltatási rendszerek céljainak, illetve a célok egymáshoz való viszonyának magyarázatát nem pusztán a szervezeti szinten kialakított irányvonalak és intézményi szintű mozgások, hanem ezeken keresztül, a gazdasági ciklusok, a strukturális lehetséges és kényszerek, valamint a különböző állami politikák fényében kell megragadnunk. A fogvatartotti munkáltatás célrendszere és működés módja ugyanis aligha értelmezhető a tágabb gazdasági, társadalmi kontextus, így egyebek mellett a gazdaságpolitika, a kriminálpolitika vagy éppen a foglalkoztatáspolitikai figyelembevétel nélkül. A dolgozat központi célkitűzése, hogy a fogvatartotti munkáltatás működését és célrendszerét vizsgáló elméleti és empirikus munkákra támaszkodva, történeti példákat felhasználva a vizsgált területet annak társadalmi beágyazottságával együtt, a munkáltatási rendszerek működésére és működtetésére ható különböző gazdasági-társadalmi hatások fényében vizsgálja, szempontokat

szolgáltatta ezáltal a fogvatartotti munkáltatási rendszerek jövőbeni elemzéséhez, nem utolsósorban pedig a lehetséges szakpolitikai irányvonalak újragondolásához.

A bevezető fejezet hátralevő részében előbb a dolgozat fontosabb tudományterületi kapcsolódási pontjainak ismertetésére kerül sor, ezt követően pedig bemutatom a dolgozat felépítését, előrevetítve az egyes fejezetek vizsgálati fókuszát és fontosabb következtetéseit.

2. A dolgozat tudományterületi pozicionálása

A 18. századi rendészettudomány (amit Delamare science de police-nak nevezett) tulajdonképpen az állam belső igazgatási tevékenységének tudományát takarta. A rendészettudomány elsődleges tárgyát tehát ekkoriban maga az igazgatás szolgáltatta, a mai modern értelemben vett rendészethez (a közrend és közbiztonság védelméhez, ezáltal a rendészeti szervek tevékenységéhez) kötődő jelentéstartalom csak a későbbiekben fejlődött ki (Koi, 2014) A 18. századi rendészet tehát ekkor még egyet jelentett a belső igazgatással, a rendészettudomány pedig ezen igazgatási tevékenység tudományával.

A kontinentális Európa rendészettudományának e korai, az állam belső igazgatási tevékenységeinek széles körére kiterjedő szakaszát jellemzően az abszolutista rendőrállam (Polizeistaat) keretezte, amit közigazgatási jog és alkotmányos kontroll hiányában az állam túlhatalma jellemezte. (Koi, 2014) Az abszolutisztikus és a jogállami államformák (Rechtsaat) közötti átmenet folyamatában, egyben a rendészeti igazgatás szabályozásában is fontos mérföldkövet jelentett az 1794-ben kiadott porosz Allgemeines Landrecht (ALR), azaz a Porosz Általános Törvénykönyv. ALR tagadhatatlanul jelentős változást hozott, ugyanis a korábbiaktól eltérően különbséget tett a biztonsági és a jóléti (belügyi igazgatási) rendészet között azáltal, hogy a mai értelemben vett rendészetet elhatárolta a közigazgatás egyéb formáitól. Az alkotmányos demokráciák rendészeti szabályozása és közigazgatáson belüli elkülönülése tulajdonképpen együtt járt a rendészettudomány térrelátulásával (Balla, 2017a).

Magyarországon a mai értelemben vett rendészet a 19. század közepétől kezdett formálódni, amikor is a rendészetnek az igazgatás többi területétől való megkülönböztetése már meghatározó előzményekkel rendelkezett. Mindez jól nyomon követhető Karvasy Ágoston, a rendészet első hazai tudósának munkásságában. Karvasy a Polizeiwissenschaft-megközelítésből kiindulva a rendészettel foglalkozó tudományterületet közrendészeti tudományként határozta meg, melynek feladata a gonosz akaratból, óvatlanságból vagy épp

természeti csapások folytán bekövetkező “veszélyek és háborítások” elhárításának tanulmányozása (Sallai, 2014). Karvasy a rendészeti igazgatás közigazgatáson belüli elkülönítése mellett egyszersmind azzal való szoros kapcsolatát is hangsúlyozta. A magyar rendészetről való gondolkodás ezer szállal kötődött a közigazgatási jogtudományhoz (lásd Concha Győző, Kmety Károly, Tomcsányi Móric, vagy éppen Magyar Zoltán munkásságát), a rendészet és a közigazgatás viszonya, illetőleg a rendészet határai azonban a kezdetek óta vita tárgyát képezték. Habár több rendészeti szerv is létezett már a századfordulós Magyarországon – Magyar Királyi Csendőrség, Magyar Királyi Pénzügyőrség és vámhivatalok, Koronaőrség, Képviselőházi Őrség, valamint a büntetés-végrehajtás szerve – a rendészet és a rendészettudomány ezen területekre is kiterjedő felfogása nem volt jellemző. A tudományos diskurzus fókuszja alapvetően a rendészet közigazgatáson belüli elhelyezésének kérdésére, valamint a rendőri szervezet és munka tudományos megalapozásának igényére helyeződött.

A rendészettudomány önállósodásra irányuló törekvéseit a rendszerváltást követő időszak indította el. E korszak legjelentősebb előfutára Szamel Lajos volt, akinek *A rendészet és a rendőrség jogi szabályozásának elméleti alapjai* című munkájában (Szamel, 1990) meghatározott rendészetfogalmát (az ALR rendészetmeghatározása mellett) a rendészettudománnyal foglalkozó szakmai közeg széles körben elfogadja és hivatkozta (Pallo, 2007; Balla, 2014). Ahogy Balla is fogalmaz: „Az ALR-re vezethető vissza az a rendészeti fogalom, amelyet Szamel Lajos kiindulási alapként felhasznált, majd a későbbiekben a rendészettel foglalkozó tudományos írások ilyen-olyan változatban, de lényegét tekintve változatlan tartalommal magyaráztak.” (Balla, 2014). Fontos adalék mindehhez, hogy a hazai rendészettudományi mező az alapfogalmak tekintetében egyébként mind a mai napig meglehetősen megosztott, a Szamel-féle rendészet-fogalom azonban egy széles körben elfogadott és meghatározó orientációs pontot jelent. E meghatározás a következő: „a rendészet olyan állami tevékenység, amely a közrend megzavarásának megelőzésére, a közvetlenül zavaró magatartás megakadályozására és a megzavart rend helyreállítására irányul.” (Szamel, 1990:30)

Az 1990-es évektől kezdődően a már létező tudományos testületek és folyóiratok mellett további intézmények létesültek, melyek fontos szerepet játszottak a rendészettudomány diszciplináris határainak kijelölésében, tudományági önállóságának legitimációjában. 1990-ben megalakult a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2004-ben a Magyar Rendészettudományi Társaság, 2007-ben az MTA IX. Gazdasági- és Jogtudományi Osztályának Rendészettudományi Bizottsága (amely 2012 óta a

Rendészettudomány Albizottság formájában működik), 2012-ben pedig megalakult a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kara, majd ezen belül 2016-ban megkezdte működését a Rendészettudomány Doktori Iskola (Balla, 2017b)

Bár, a rendészeti tárgyú, tudományos jellegű vizsgálódások jelentős előzményekre tekintenek vissza Magyarországon. A hazai rendészettudomány mégis egy frissen önállósódó, diszciplináris határainak kijelölését a közelmúltban megkezdő tudományterületnek számít. A terület művelői és támogatói az elmúlt néhány évtized során jelentős erőforrásokat fordítottak a rendészettudomány elméleti megalapozására, intézményi háttérének kiépítésére, valamint tudományszervezésre. A rendészettudomány az utóbbi néhány évtizedben kiépült intézményrendszere és művelőinek munkássága révén formális értelemben tehát egyértelműen részesévé vált a magyar tudományos közéletnek. Mindezek ellenére azonban elmondható, hogy Karvasy óta a központi dilemmák és bizonytalanságok tekintetében kevés változás történt, ami a tudományterület legitimációs alapjait is nagy mértékben érinti. A tudományági megalapozásához kapcsolódó elméleti viták és kutatási programok ugyanis sok esetben éppen a tudományterületi önállóság létjogosultságának igazolására irányuló törekvések szándékolt irányával ellentétesen fejtik ki hatásukat.

A legmeghatározóbb rendészettudományt érintő vita, amely főként a terület művelői körében mutatkozik intenzívnek, továbbra is akörül forog, hogy létezik-e egyáltalán önálló rendészettudomány? Illetve amennyiben létezik, mi pontosan a tárgya (vagyis a rendészet pontos meghatározása), az hogyan illeszkedik a tudomány rendszerébe? Miként határolható el, vagy éppen hozható kapcsolatba más tudományágakkal? Kétségtelen, hogy ezek a viták a rendészettudomány alapjait erősítő elméleti viták is lehetnének (hiszen számos kiváló munka született már a témában), sok esetben azonban mégis inkább a rendészettudományos vizsgálódások mozgásterének szűkítése irányába hatnak.

Ami a rendészettudomány önkorlátozó jellegét illeti, a tudományos mozgáster szűkítésének két legmeghatározóbb dimenziója a rendészet fogalmának és tárgykörének meghatározása. A legszélesebb körben elfogadott, az ALR meghatározására és Szamel Lajos definíciójára építő rendészet-fogalmakról elmondható, hogy alapvetően az alkotmányos berendezkedés és a modern közigazgatás kereteire építenek. Ezáltal viszont a vizsgálódások köréből eleve kizárják azokat a modern rendészet előtti vagy azon kívüli, a közösségek belső biztonságának védelme céljából szervezett formákat, amelyek a közigazgatáshoz való tartozás, vagy épp az állami struktúrákhoz kapcsolódó egyéb tartalmi elemek (mint például a joghoz kötöttség, vagy a közhatalmi jelleg) hiányában ezen rendészetfogalom alapján nem értelmezhetők.

A másik fontos dimenzió a szűkre szabott diszciplináris mozgástér tekintetében a rendészet tárgykörének lehatárolása. A köztudatban a rendészet igen gyakran egyet jelent a rendőrséggel, időnként pedig nincs ez másképp a tudományos diskurzusban sem. A tudományág formálódó jellege miatt a rendészeti kánon perifériáján lévő területekre a diszciplináris integráció szempontjából lényegesen kevesebb figyelem irányul, így ezen területek (Izd. pl.: pénzügyőri, büntetés-végrehajtási, katasztrófavédelmi vagy épp az önkormányzati rendészeti tevékenységek) kutatói gyakran jelentős kihívásokkal szembesülnek munkájuk során, mind a kutatások elméleti megalapozása, mind pedig a tudományterületi pozicionálás szempontjából. Bár kevesen állítják, hogy a rendészettudomány egyet jelentene a rendőrtudománnyal, a rendészetelmélet terén még jelentős munkára volna szükség ahhoz, hogy a tudományterület a rendőrségtől eltérő kutatási területeket is koherens módon integrálni tudja. Mindez elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy legitim módon, egyazon rendészettudomány égisze alatt váljanak vizsgálhatóvá példának okáért az abszolutista monarchiák titkosrendőrségei, a feudalizmus lokális rendvédelmi szereplői, esetleg a magánrendészet térhódítása vagy bármely, a közösségek belső védelmét célzó egyéb szervezetek vagy tevékenységek. Ez a fajta szemlélet szükséges továbbá ahhoz is, hogy a dolgozat tárgyául szolgáló fogvatartotti munkáltatás kapcsán ne merülhessen fel a kérdés: *“Hogyan jön mindez a rendészettudományhoz?”*¹.

A tudomány folyamatos változások és küzdelmek színtere, ahol a tudományterületek határai állandó mozgásban vannak. Gieryn a tudomány és a nem tudomány közti határok alakulásának vizsgálata céljából vezette be a határmunkálatok fogalmát, amely ma már az egyes tudományterületek formálódásának és belső viszonyainak vizsgálatában is fontos szerepet játszik. Gieryn olvasatában a tudományformálódás mögött minden esetben vizsgálnunk kell azokat a strukturális okokat, amelyek rávilágítanak arra, hogy a tudományos önállóságért folyó határmunkálatok a tudástermelésen, a tudományos tudás objektív gyarapításán túl a legitimációért, erőforrásokért és a tekintélyért folytatott tevékenység is egyben (Gieryn, 2006). A diszciplinák ugyanis *“politikai intézmények, amelyek elhatárolják a tudományos szakterületeket, meghatározzák a szakértelem privilégiumait és felelősségeit, valamint strukturálják az erőforrások iránti igényeket”* (Kohler, idézi Gieryn, 2006:190)

Ahhoz, hogy a formálódó rendészettudományt ne a tudományos mozgásteret szűkítő tendenciák, hanem sokkal inkább konstruktív elméleti viták, valamint az egymást és az érintett szerveket erősítő kutatási programok határozzák meg, fontos, hogy a rendészettudomány

---

¹ A kérdés a doktori képzés keretében 2018-ban lezajlott komplexvizsgám alkalmával hangzott el az egyik, rendészettudomány területén elismert bizottsági tag részéről.

képviselői egy, a kizárólagosság és időtállóság igényével fellépő, részletekbe menően kimunkált rendészetfogalom meghatározása helyett egy olyan általánosabb – nem feltétlenül fogalmi – ”közös nevezőt” keressenek, amely a közigazgatástudományi megközelítésen túl más perspektívából is megközelíthető, egyúttal adaptálódásra is képes. Nem utolsó sorban ez segíthetné elő azt is, hogy a rendészeti terület perifériájára szorult, a rendőrséghez képest ”atipikusnak” (Pallo, 2007) vagy esetleg marginálisnak tekintett rendészeti területekhez kötődő kutatások a rendészettudományt is erősíthessék. A tudományág formálódó jellege miatt a rendészeti kánon perifériáján lévő területekre a diszciplináris integráció szempontjából ugyanis jóval kevesebb figyelem irányul, így ezen területek kutatói gyakran jelentős kihívásokkal szembesülnek munkájuk során. Fontos volna tehát, hogy a rendészettudomány tárgykörét megfelelően szélesre húzzuk (Kis, 2015), azzal a céllal, hogy az interdiszciplinaritás és a társtudományokhoz való kapcsolódás (Kerezsi-Pap, 2015) a jelenleginél nagyobb teret kapjon a rendészettudományban.

Jelen dolgozat a fentiek szellemében a fogvatartotti munkáltatás rendészettudományi vizsgálatát mindenekelőtt a kriminológia, a pönológia és a kriminálpolitika szemléletmódjára, eredményeire alapozva valósítja meg. Ezzel is elismerve a társadalomtudományok rendészettudomány fejlődésében játszott vitathatatlan szerepét (Finszter, 2014), valamint a tudományterületi nyitottság szükségességét. A Gieryn-féle határmunkálatok (Gieryn, 2006) természetesen a bűnügyi tudományok területét is intenzíven alakítják: az egyes tudomány- és szakterületek egymástól való elhatárolása az egyes ágak önállóságának hangsúlyozása (vagy éppen elvitatása) a tudástermelés ”politikai” jellegéből fakadóan a bűnügyi tudományoknak éppúgy sajátja, mint bármely más tudományos mezőnek. A definíciós labirintusban való eltévelyedés veszélyét elkerülendő, a határmunkálatok során keletkező gordiusi csomót ezúttal mérsékelt elegáns módon feloldva: jelen dolgozatban a kriminológia, a pönológia és a kriminálpolitika területeit alapvetően egymással szoros kapcsolatban – sok esetben átfedésben – lévő, egymástól nehezen elhatárolható tudományterületekként kezelem. A kriminológiára a bűnözéssel, mint társadalmi jelenséggel és az azokra adott válaszokkal foglalkozó tudományterületként tekintek (Sutherland-Cressie, 1966). A pönológiát, vagyis a büntetést olyan kutatási területként értelmezem, amely a büntetési gyakorlatokat és rendszereket társadalmi beágyazottságukban vizsgálja, a büntetés normatív értelmezésén túl magába foglalva annak szociológiai, kriminológiai, pedagógiai és pszichológiai aspektusait egyaránt (Földvári, 1960; Ruzsonyi, 2015). A kriminálpolitikát pedig olyan, a büntetőpolitikánál tágabb fogalomként használom, ami a bűnözés reprodukciós folyamatait szem előtt tartva a büntető

igazságszolgáltatás egyéb szegmenseire, sőt, azon kívüli területekre is kiterjed, így – elsősorban bűnmegelőzési vonatkozásai miatt – a társadalompolitikával is szoros kapcsolatban áll (Gönczöl, 1987; Ligeti, 2009).

3. A dolgozat felépítésének bemutatása

A bevezetést követő II. fejezetben a dolgozat elméleti és konceptuális kereteit foglalom össze. Rövid áttekintés keretében bemutatom a fogvatartotti munkáltatást érintő szakirodalom fontosabb irányvonalait és hivatkozási pontjait, majd rátérek a dolgozat analitikus keretét adó elméletek részletes tárgyalására. A II. fejezet a szabadságvesztés-büntetés történeti gyökereitől indulva, elsősorban kritikai kriminológiai megközelítésekre támaszkodva bontja ki a börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepét, azon belül pedig a fogvatartotti munkáltatás jelentőségét, célrendszerét és strukturális dilemmáit.

A III. fejezetben a dolgozat módszertani megközelítését, illetve az empirikus kutatás során feldolgozott forrásokat mutatom be, illetve ismertetem a forrásgyűjtés- és feldolgozás menetét, fontosabb szempontjait. A III. fejezet első részében röviden kitérek a börtönkutatás klasszikus nehézségeire és korlátaira, érintve a saját kutatás során tapasztalt kihívásokat is. A fejezet fennmaradó részében a történeti és kortárs elemzést magába foglaló (V. és VI. fejezetek) forrásait, valamint az elemzés menetét, hátterét mutatom be.

A IV. fejezet célja, hogy némi betekintést nyújtson a fogvatartotti munkáltatás szabályozási kereteibe, megszervezésének és működtetésének kortárs gyakorlataiba, elegendő háttérinformációt nyújtva ezáltal a fogvatartotti munkáltatás hazai rendszerének későbbi elemzéséhez. A kitekintés keretében egyrészt a fogvatartotti munkáltatás alapjogi vonatkozásait tárgyalom a kapcsolódó nemzetközi egyezmények és irányelvek tükrében, másrészt pedig a fogvatartotti munkáltatás európai gyakorlatait járom körül a legfontosabb működési és szervezeti jellemzők mentén.

Az V. és a VI. fejezetek a fogvatartotti munkáltatás hazai rendszereinek vizsgálatát foglalják magukba. Az V. fejezet négy történeti korszakot ölel fel a magyar börtönügyi történetéből. Egyrészt – az elméleti fejezet analitikus megközelítésével összhangban – feldolgozza a modern büntetés-végrehajtás létrejöttét megelőző évtizedek fejleményeit és a fogvatartotti munkáltatás korai gyakorlatait, másrészt pedig három további korszakban vizsgálja a fogvatartotti munkáltatás helyzetét a modern hazai börtönügy történetében: a kiegyezést követő korszakban (1867-1905), a két világháború közötti időszakban (1918-1941), valamint a

rendszerváltást övező évtizedekben (1978-1994). A VI. fejezet középpontjában a fogvatartotti munkáltatás 2010 utáni rendszerének vizsgálata áll. A fogvatartotti munkáltatás hazai rendszereinek elemzése céljából kiválasztott időszakok közös nevezője, hogy a fogvatartotti munkáltatás tekintetében a V-VI. fejezetekben vizsgált mindegyik korszakot egy-egy jelentős strukturális átalakulás övez:

- A kiegyezést követő korszakban (1867-1905): Az állami kezelésbe vétele célkitűzése és részleges megvalósítása
- A két világháború közötti időszakban (1918-1941): A fogvatartotti munkáltatás háború utáni újjászervezése és szerkezetváltása
- A rendszerváltást övező évtizedekben (1978-1994): A tervgazdaság állami vállalatainak útkeresése a piaci viszonyok között
- A 2010 utáni időszak (2010-2022): A központi ellátás rendszerének kialakítása és a teljes körű foglalkoztatás vezérelve

Az egyes korszakokat feldolgozó fejezetek mindegyike hasonló szerkezetet követ. A fejezetek első része a kiválasztott korszakok között eltelt évek, évtizedek történelmi fejleményeit foglalja össze, adott esetben a fogvatartotti munkáltatást érintő vonatkozásokat is ismertetve. A fejezetek második része a vizsgált korszakra nézve mutatja be a fogvatartotti munkáltatás működési kereteit és sajátosságait, míg a harmadik rész az adott időszak fogvatartotti munkáltatási rendszereire jellemző strukturális dilemmákat a munkáltatáshoz klasszikusan társuló gazdaságossági, illetve a fogvatartottak társadalomba való visszatérésének támogatásához kapcsolódó célzat mentén mutatják be.

A dolgozat mindezek után egy összefoglaló fejezettel zárul. A VII. fejezet ismerteti a kutatás főbb megállapításait és következtetéseit, továbbá ez a fejezet tartalmazza a kutatási kérdésekhez és hipotézisekhez való visszacsatolást, valamint a kutatási eredmények alapján megfogalmazott szakmai állásfoglalást és javaslatokat.

*„nem először menekülök a történelemhez annak érdekében,
hogy valamivel jobban megértsem a jelent”*

(Ferge Zsuzsa, 1999)

II. A DOLGOZAT ELMÉLETI ÉS KONCEPTUÁLIS KERETEI

A most következő fejezetben először egy rövid áttekintés keretében ismertetem a fogvatartotti munkáltatás vizsgálatának fontosabb elméleti vonatkoztatási pontjait, hazai és nemzetközi értelmezési tartományait, ezt követően pedig rátérek a dolgozat analitikus megközelítését megalapozó elméletek részletes bemutatására. A fejezet keretében a fogvatartotti munkáltatást elsősorban a börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepén keresztül értelmezem és mindenekelőtt azokra a kritikai kriminológiai hagyományokhoz köthető strukturalista megközelítésekre támaszkodom, amelyek a börtön társadalmi funkciójának vizsgálata révén a fogvatartotti munkáltatási rendszerek kialakulása és működése tekintetében a tágabb gazdasági-társadalmi összefüggésekre irányítják a figyelmet. Ezen elméleti megközelítések gondolati ívét követve a fogvatartotti munkáltatást alapvetően történeti perspektívából vizsgálom, célrendszerének és strukturális dilemmáinak kérdéseit az elzárás és munkáltatás intézményi keretek között történő 16. századi összekapcsolódásának kezdetétől tárgyalom.

1. Szakirodalmi orientációs pontok a fogvatartotti munkáltatás elemzéséhez

A fogvatartottak munkáltatása, a rabmunka, a börtönipar mind olyan hívószavak, melyekkel időről-időre jó eséllyel találkozhatunk a hazai és a nemzetközi politikai retorikában, illetve a fősodorbeli médiában egyaránt. Politikai diskurzusformáló szerepe és az időszakosan rá irányuló médiafigyelem ellenére azonban tudományos szempontból messze nem teljeskörűen feltérképezett területről van szó. A most következő alfejezetben a fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó vizsgálódások főbb vonulatait tekintem át röviden, kiemelve azokat az elemzési irányokat, amelyekre a dolgozat elméleti és konceptuális kereteit bemutató jelen fejezetében nagy mértékben támaszkodom. Az áttekintés keretében kitérek: (1) a börtön történetére fókuszáló kutatásokra, (2) a fogvatartotti munkáltatás jelenkori gyakorlatait, szervezeti kérdéseit érintő vizsgálatokra, valamint (3) érintem a fogvatartotti munkáltatás kapcsán a kényszer és a

kontroll elemeit, valamint a fogvatartotti munkáltatás kizsákmányoló jellegét hangsúlyozó elemzéseket.

A fogvatartotti munkáltatás elemzésének egyik legfontosabb vonatkoztatási pontját mindenképpen a börtöntörténeti munkák jelentik. Értve ezalatt mind a börtön előképeinek tekinthető 16-17. századi intézményeket vizsgáló munkákat (például: Hippel, 1898; Hallema idézi Melossi-Pavarini, 1981; Sellin, 1944; Spierenburg, 1991; Rubin, 2016; Mezey, 2018), mind pedig a modern értelemben vett börtönrendszer kialakulásának korai szakaszára vonatkozó kutatásokat (például: Webb-Webb, 1922; Sellin, 1976; Hogg, 1980; O'Brien, 1982; Radzinowicz-Hood, 1986; Colvin, 1997; Rothman, 1998; Meranze, 1996; McLennan, 2008; Gibson, 2019). A börtöntörténeti munkák közül is kiemelkedő fontossággal bírnak azok a művek, melyek tényleges középpontjában maga a fogvatartotti munkáltatás áll (például: Miller, 1974; Melossi-Pavarini, 1981; Ayers, 1984; Lichtenstein, 1996; Mezey, 2009b; Schaller, 2015).

A történeti munkák sorában különösen fontos szerepet játszik a kritikai kriminológia egyik meghatározó forrására, Georg Rusche és Otto Kirchheimer (1939 [2003]) *Büntetés és társadalmi struktúra* című munkájára. Rusche és Kirchheimer vitathatatlan érdeme, hogy elsőként irányították rá a figyelmet a büntetési formák változása és a gazdasági-társadalmi folyamatok között fennálló összefüggésekre. Egy olyan máig meghatározó elemzési megközelítést vezettek be a büntetési rendszerek vizsgálatába, amely a büntetést nem pusztán morális alapokon, hanem gazdasági-társadalmi szerepén keresztül értelmezi. A Rusche és Kirchheimer munkája által inspirált elméleti irányzatok közül fontos továbbá kitérni azokra a revizionista börtöntörténeti munkákra (Foucault, 1990; Ignatieff, 1978; Melossi-Pavarini, 1981; Rothman, 2002), valamint a bebörtönzés és a fogvatartotti munkáltatás politikai gazdaságtanát vizsgáló radikális kriminológiai elemzésekre (Beckett-Western, 1999; Jankovic, 1977; Lynch, 2010; Michalowski-Carlson, 1999; Weiss, 1987, 2001), melyek Rusche és Kirchheimer örökségéből merítve a börtönre mindenekelőtt gazdasági, politikai, társadalmi körülmények által meghatározottak intézményként tekintenek.

A börtöntörténeti kutatások kapcsán feltétlenül szükséges még említeni börtöntörténet hazai kutatóinak hiánypótló munkáit (Mezey, 2018; Lőrincz-Mezey, 2019), amelyek a fogvatartotti munkáltatást sok esetben szintén a *“külső adottságok és belső lehetőséget szötte kényszerháló”* (Kabódi-Mezey, 1990b:45) fényében vizsgálják, szisztematikusan feltárva a fogvatartotti munkáltatás nyugat-európai történeti előzményeit és hazai kezdeti fázisát (Kabódi-Mezey, 1990a; Kövér, 1994; Mezey, 2009b), valamint a büntetés-végrehajtási munkáltatás gazdasági-társadalmi és szervezeti kereteinek alakulását a börtönügyi kezdeteitől egészen a rendszerváltás

időszakáig (Lőrincz, 2003, 2005, 2011a, 2011b, 2014; Lőrincz-Nagy, 1997; Mezey, 1995). Emellett nem feledkezhetünk meg azokról a felbecsülhetetlen történeti forrásokról sem, amelyeket hazai börtönügyi szakírók, jogászok és gyakorló szakemberek jegyeznek és amik kiemelt jelentőséggel bírnak a fogvatartotti munkáltatás hazai rendszerének megismerése szempontjából. Ideértve a börtönügy általános állapotait bemutató anyagokat (például: Pulszky-Tauffer, 1867; Csillagh-Tauffer, 1868 László, 1887; Balogh, 1888; Megyeri, 1905, Finkey, 1930, 1933, Szöllőssy, 1935), a korabeli fogvatartási viszonyok javítását célzó fogházjavító mozgalom programadó és értékelő írásait (például: Eötvös, 1838, 1842; Balla, 1841; Bozóky-Lőw, 1865; Friedman, 1867, 1868; Réső Ensel, 1868, Balogh, 1888), továbbá azokat a munkákat, amelyek speciálisan a fogvatartotti munkáltatással foglalkoznak (például: Varga, 1883; Tóth, 1888; Hacker, 1916; Karay, 1927).

A fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó szakirodalom másik meghatározó vonulatát a munkáltatás jelenkori gyakorlatait, szervezeti kérdéseit érintő vizsgálatok teszik ki. A munkáltatási rendszerek vonatkozásában meglehetősen kevés átfogó, több országot vizsgáló kutatás létezik, (például: UN, 1955; van Zyl Smit-Dünkel, [1999] 2018; Shea, 2007; Tak-Jendly, 2008; Burik, 2010; Maculan-Ronco és Vianello, 2013; Kantorowicz-Reznichenko, 2015; Neves-Reis és Leitao, 2015). Ezek között is különösen ritka az, ami nem országbemutatókra, hanem szisztematikus összehasonlításra épül. Ennek egyik legfőbb oka a büntetés-végrehajtással kapcsolatos kutatások megvalósításának nehézségeiben rejlik. Az adatgyűjtést illetően az adatok és információk hozzáférhetősége, az elemzés kapcsán pedig a jogszabályi környezet és a szervezeti sajátosságok sokfélesége jelenthet kihívást. A fogvatartotti munkáltatás kérdését érintő magyarnyelvű kitekintést tartalmazó tanulmányok is készültek (például: Nagy, 1990; Kövér, 1994; Juhász, 2001; Simon, 2005; Pallo, 2010)

Ami a munkáltatás jelenkori gyakorlatait, szervezeti kérdéseit érintő szakirodalmat illeti, a tematikus megoszlás legtipikusabb dimenzióit: (1) a fogvatartotti munkáltatás célrendszerének problémái és ezzel összefüggésben a működtetés gazdasági kihívásai (például: Gill, 1931; Legge, 1978; Hawkins, 1983; Guynes-Grieser, 1986; Flanagan, 1989; Cowen, 1993), (2) a fogvatartotti munkáltatás szabadulás utáni életre gyakorolt hatásai és a munkaerőpiaci esélyek (például: Maguire-Flanagan és Thornberry, 1988; Wilson-Gallagher-Mackenzie, 2000; Sedgley és társai, 2010;), valamint (3) a fogvatartottak jogi helyzetéhez és díjazásához kapcsolódó dilemmák (például: Singer, 1973; Cowen, 1993; DeJonge, 1999; Dougherty, 2008, Quigley, 2004; Zatz, 2009) szolgáltatják.

Hazai viszonylatban a fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó, korábbiakban már röviden áttekintett hiánypótló történeti munkákon kívül meglehetősen kevés olyan tanulmánnyal találkozni, amely kifejezetten a fogvatartotti munkáltatásra fókuszálna. A rendelkezésre álló magyar nyelvű szakirodalom esetében a fentiekhez nagy mértékben hasonlító mintázatot azonosíthatunk. Találunk egyebek mellett:

- (1) az egyes büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok történetét és működését bemutató írásokat (például: Simor, 1988; Vaskor, 2014; Vojtovics, 2004; Brenkó-Mocsai, 2011; Heteyi, 2013; Halász-Szabó, 2020; Hartai, 2020; Juhász, 2020; Kapusi, 2020;),
- (2) a fogvatartotti munkáltatás rendszerének kialakításával és működtetésével kapcsolatos anyagokat, (például: Palotás, 1983a, 1983b; Sörös, 1984; 1986; Kozma, 1987; 1988; Fejes, 1989; Bock, 1992; Fekete, 1992, 1993; Katonáné, 1994; Farkas, 1994; Tomsics, 1995; Kucsera, 1995; Fejes, 1994; Tóth, 2009; Varga, 2013; Hordósi, 2017; Csimá, 2019; Farsang, 2019; Cséri, 2020;), továbbá a fogvatartotti munkáltatást
- (3) az intézeti biztonsággal (például: Bereczki, 2008; Schmehl-Kovács, 2008 Győri, 2020), valamint
- (4) a fogvatartottak jogállásával és díjazásával kapcsolatban tárgyaló munkákat (például: Kaliczky, 1983; Cser, 1991; Estók, 1996; Hágelmayer, 1989; Juhász, 2001; Végh, 2002; Pallo, 2010; 2012).

A fogvatartotti munkáltatást érintő hazai szakirodalom (a börtöntörténeti munkákon túl) alapvetően gyakorlati és szakpolitikai orientáció jellemzi, középpontjában a fogvatartotti munkáltatás tudományos elemzése helyett sokkal inkább az azzal kapcsolatos szervezeti vagy jogi fókusszal bíró szakmai kérdések állnak. Ezek az írások azáltal, hogy részletes képet szolgáltatnak a büntetés-végrehajtási munkáltatás egy-egy aspektusáról, kétségtelenül értékes és nélkülözhetetlen forrásul szolgálnak a téma kutatói számára. Ezzel együtt azonban az is elmondható, hogy a hazai viszonyokra vonatkozóan kevés olyan elemzés létezik, amely a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi helyzetével kapcsolatosan ezeket a különböző aspektusokat egyetlen keretben integrálná.

A fogvatartotti munkáltatás vizsgálatának elméleti megalapozásához a fontos adalékokat szolgáltat a témával foglalkozó szakirodalom harmadik meghatározó csoportjába: azok a megközelítések, amelyek a kényszer és a kontroll elemeit, valamint a fogvatartotti munkáltatás kizsákmányoló jellegét hangsúlyozzák. Ide sorolhatók a fogvatartotti munkáltatás

rabszolgasághoz és kényszermunkához fűződő viszonyával (Armstrong, 2012; Bair, 2007; Gilmore, 2000; Kang, 2009), a börtönipari komplexum anomáliáival foglalkozó tanulmányok (Chang-Thompkins, 2002; Parenti, 2000; Thompson, 2012), valamint a fogvatartotti munkáltatást politikai gazdaságtani szempontból megközelítő munkákat (Bair, 2007; LeBaron, 2008; Scherrer-Shah, 2017; Weiss, 1987, 2001).

A modernkori rabszolgaság narratívája különösen hangsúlyos az Egyesült Államokban, ahol az afroamerikai lakosság rendszerszintű elnyomása hosszú múltra tekintve vissza, és ahol a faji szegregáció alapjául szolgáló ún. Jim Crow törvények idejében a rabmunka a faji elnyomás és kontroll kiemelt eszközét jelentette. (Childs, 2015; Gormant, 1997; Lichtenstein, 1996; Mancini, 1996) Sok szerző jelenleg is ezt a szisztematikus faji elnyomás és intézményesített rasszizmus terepeként azonosítja az Egyesült Államok büntetőpolitikáját és börtönrendszerét (Alexander, 2010; Davis, 2000; Gilmore, 2000) Mindez a kriminalizációs tendenciákon és a bebörtönzési arányszámokon túl tetten érhető a déli államokban fogvatartotti munkáltatási gyakorlatában, ahol a néhány évtizede újra megjelent munkáltatási megoldások formájukat tekintve is az ültetvényes rabszolga- és rabmunka stigmatizáló és kizsákmányoló jellegzetességeit idézik. (Armstrong, 2012; Gormant, 1997)

Egy másik meghatározó, egyben az imént említettekkel szoros kapcsolatban álló vonulata a kényszer és kontroll szerepét előtérbe helyező fogvatartotti munkáltatással foglalkozó szakirodalomnak a börtönipar gazdasági jelentőségét vizsgálja. A börtönipari komplexum narratívái elsősorban a piaci cégek szerepét és a profitlogika büntetés-végrehajtásra gyakorolt hatását vizsgálják, egyrészt a börtönprivatizáción, másrészt pedig a piaci cégek börtöniparban való részvételén keresztül. (Chang-Thompkins, 2002; Davis, 2003; Wood, 2003; Parenti, 2000; Marion, 2009) A börtönipari komplexum olvasatait gyakran éri kritikai amiatt, hogy magyarázataikban túlzott szerepet tulajdonítanak a profit-motivációnak és a piaci logikának, annak ellenére, hogy a privát cégek által történő munkáltatás, illetve a börtönprivatizáció az Egyesült Államok börtönnépességének csupán kis hányadát érint. (LeBaron, 2012; Scherrer-Shah, 2017; Wacquant, 2010) Némiképp árnyaltabb képet adnak a fogvatartotti munkáltatás egyesült államokbeli gyakorlatairól azok a strukturalista-történeti elemzések (Conley, 1980; LeBaron, 2008; Scherrer-Shah, 2017; Weiss, 1987, 2001), amelyek börtönmunkát a Rusche-Kirchheimer tradíció szellemében vizsgálják. Ezek a munkák jellemzően arra világítanak rá, hogy a fogvatartotti munkáltatás az olcsó munkaerő hasznosításának lehetőségén túl a börtönnépesség kontroll alatt tartásának eszköze is egyben. A börtönmunkáltatás összetett természete ennél fogva szükségessé teszi, hogy azt más

munkaformákkal és külső munkaerőpiaci folyamatokkal való viszonyában, az állami szerepvállalással és politikai stratégiákkal összefüggésben vizsgáljuk. (LeBaron, 2008, 2012)

A fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó szakirodalomról a fentiekben ismertetett rövid összefoglaló alapján kijelenthető, hogy habár a történeti kutatások jelentős hagyományokkal bírnak, egyéb tekintetben a szakirodalom meglehetősen szétagolt. A fogvatartotti munkáltatást érintő elemzések köre azonban nem csak a vizsgált dimenziók tekintetében töredezett, az Egyesült Államok büntetés-végrehajtási munkáltatási rendszerével foglalkozó írások határozott túlsúlya miatt területi fókusz tekintetében is meglehetősen egyenlőtlen. A felsorolt elemzés-típusok, habár részletes képet szolgáltatnak a büntetés-végrehajtási munkáltatás egy-egy aspektusáról, mereven lehatárolt vizsgálati területük révén valójában mesterségesen elválasztják egymástól azokat a tényezőket, amelyek a fogvatartotti munkáltatás célrendszerét és működési struktúráját együttesen alakítják. Összeségében elmondható, hogy meglehetősen kevés olyan kortárs elemzés létezik, amely a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi helyzetére vonatkozóan ezeket a különböző aspektusokat egyetlen keretben integrálná. Bár a büntető fordulatról szóló elemzések (például: Bell, 2011; Harcourt, 2009; Wacquant, 2010) bizonyos mértékig tükrözik ezt a fajta holisztikus és strukturalista perspektívát – hiszen a büntető gyakorlatok alakulását gazdasági-társadalmi folyamatok viszonyában elemzik – a fogvatartotti munkáltatás elemét azonban jórészt ezek az elméleti megközelítések is csupán érintőlegesen kezelik (Lebaron, 2012).

A fentiekben röviden vázolt, a fogvatartotti munkáltatás tudományos elemzését orientáló elméletterkép egyes elemei közül dolgozatban leginkább a börtöntörténeti munkák eredményeire és analitikus megközelítésére, valamint a kritikai kriminológiai hagyományokból merítő elméletekre támaszkodom. A következő fejezetek ezen elméletek feldolgozását tartalmazzák.

2. A börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepe

A fogvatartottak munkáltatása a szabadságvesztés-büntetéssel szinte egyidős jelenség, amely Kabódi Csaba és Mezey Barna szavaival élve: „*maga is a fogvatartás külső és belső körülményeinek a rabja*” (Kabódi-Mezey, 1990b:43) A fogvatartotti munkáltatás célja, szerepe, működése és intézményrendszere tehát a kezdetektől fogva elválaszthatatlan a szabadságvesztés büntetés társadalmi funkciójától, valamint a börtön belső ellentmondásaitól. Az elítéltek munkáltatása történetileg elválaszthatatlan a mai értelemben vett szabadságvesztés-

büntetéstől (Lőrincz-Nagy, 1997). Éppen ezért elengedhetetlen, hogy a fogvatartotti munkáltatás vizsgálatát mindenekelőtt a szabadságvesztés büntetés színre lépésének és domináns büntetési nemmé válásának, valamint a börtön létrejöttének történeti és büntetéselméleti kontextusában horgonyozzuk le. Az alfejezetben a szabadságvesztés-büntetés kora újkori megjelenését és térnyerésének folyamatát, valamint a börtön születésének meghatározó narratíváit előbb röviden a fősodorbéli jogtörténeti és büntetéstani (pönológiai) kánon felül nézve mutatom be, majd részletesebben a büntetés politikai gazdasági megközelítése és az erre nagy mértékben építő revizionista börtöntörténet-írás irányából közelítve tárgyalom.

Bár a munkáltatás és a büntetés összekapcsolódása távolról sem előzmények nélküli, illetve a szabadságtól való megfosztás és az elzárás sem ismeretlen a korábbi történeti korszakok büntetési gyakorlataiban (Kabódi-Mezey, 1986), a szabadságvesztés-büntetés és a mai értelemben vett börtön azonban mégis a kora újkor terméke. Az az intézményi metamorfózis, amelynek során a börtön és a szabadságvesztés büntetés a modern kor büntetési rendszereinek megingathatatlanak tűnő bástyájává lett, a 16. század második felétől a 19. század első harmadáig zajlott. E folyamatban a tömlöcöktől a javító- és fenytőházakon át vezetett az út a büntetés állami monopóliumára épülő ma ismert büntetési rendszerekig, amelyek a szabadságvesztés büntetések végrehajtása során az izolációt jellemzően munkakötelezettséggel és javítási, nevelési törekvéssel párosítják. Ahogy Friedman Bernát fogalmaz: „*a régi korban az elzárás, mint rendes büntetés még nem alkalmaztatott*” (Friedman, 1868:299). A törvénysértések megelőzésének és megtorlásának eszköztárát a 18. század végéig a halál- és testi büntetések dominanciája határozta meg (Dülmen, 1990). Példaként említhető a korabeli Anglia, ahol az 1765-ben hatályos, a köznyelvben azóta Bloody Code-ként hírhedtté vált büntető jogszabály összesen százhatvan halállal büntetendő cselekményt rögzített (Ignatieff, 1978). Hasonló szemlélet és büntetési gyakorlat uralkodott a forradalom előtti Franciaországban, vagy akár a korabeli Magyarországon is (Vajna, 1907), ahol a 18. század közepének büntető törvényei közel hatvan cselekményt fenyegettek halálbüntetéssel (Szemere, 1841).

Bár a 16-17. században már léteztek a mai börtönök közvetlen intézményi előképeiként azonosítható javító- és fenytőházak – amelyek elsőként szolgáltattak terepet az elzárás és munkáltatás intézményi keretek között történő összekapcsolódásához – Európában az 1770-es évekig az elzárás valójában csak nagyon kis szeletét jelentette az uralkodó büntetési gyakorlatnak. Az átmeneti jelleggel, egyéb büntetések (pl.: kivégzés vagy büntető gyarmatokra

történő, munkakényszerrel együtt járó deportálás) végrehajtását megelőzően alkalmazott, vagy adósok esetében az adósság megfizetéséig foganatosított elzárás jellemzően még sokkal inkább őrzési, semmint büntető funkciót töltött be (Rubin, 2019a). Az elzárás tipikus 18. századi intézményei a helyi hatóságok által fenntartott tömlöcök, a várbörtönök, az adósok börtönei, valamint az ekkoriban már hanyatlófélben lévő javító- és fenyítőházak voltak. Finkey Ferenc 1933-ban megjelent átfogó börtönügyi munkáját idézve: „A 18. században ugyan már mind sűrűbben előfordul egyes alkalmi törvényekben a fogság, mint büntetés is, de rendszeréről szó sincs. Hollandiát kivéve a fogságra ítélet és annak végrehajtása tekintetében egész Európában a legteljesebb összevisszaság és a legdurvább önkénykedés uralkodik”. (Finkey, 1933:83) A szabadságvesztés tehát egészen a 18. század végéig kivételes büntetési nemnek számított, míg nem a 19. század második felére Európa túlnyomó részén domináns büntető szankcióvá lépett elő. De mégis minek tudható be, hogy erre az időszakra egy korábban kivételesen alkalmazott büntetési forma lett a büntetési rendszerek alapja és azóta is uralkodó szimbóluma?

A kriminológiai és pönológiai gondolkodás, valamint a jogtörténeti kánon máig egyik legkiemelkedőbb mérföldkövének számít a felvilágosodás korszaka, azon belül is kiemelkedő az olasz jogász-filozófus Cesare Beccaria nevével elválaszthatatlanul összeforrt klasszikus büntetőjogi iskola jelentősége. 1764-ben jelent meg Beccaria korszakos jelentőségű, *Bűnökről és büntetésekről* című programadó írása, amely elsőként foglalta össze a tettarányossági követelményre épülő büntetési rendszer körvonalait, továbbá azokat a törvény uralmát, valamint a törvény előtti egyenlőséget hirdető garanciális alapelveket, amelyek aztán a 18. század végi, 19. század eleji büntetőjogi kodifikációs hullám alapjait képezték. Beccaria Montesquieu és Rousseau nyomdokain haladva egy olyan büntetési rendszer körvonalait vázolta, amely az akarat és döntés szabadságának alapvetésére építve a kegyetlen megtorlás helyett a büntetések elkerülhetetlenségét és az elkövetett tethoz mért arányosságát, illetve a büntető igazságszolgáltatás racionalizálását, a kiszámítható jogrend áhított uralmát helyezte a középpontba (Beccaria, [1764] 1998).

Hasonló elveket fogalmazott meg Beccaria egyik korai követője, a klasszikus iskola másik meghatározó alakja, Jeremy Bentham angol filozófus is. Bentham a haszonelvűség morálfilozófiai és cselekvéseméleti tételei alapján egy olyan büntetési rendszer vízióját vázolta fel, amelyben a büntetések visszatartó erejűek, ugyanakkor szigorúan tettarányosak. Bentham azt vallotta ugyanis, hogy a lehető legnagyobb társadalmi hasznosság, vagyis a lehető legtöbbek lehető legnagyobb boldogsága olyan büntetések révén érhető el, amelyek az elkövetett cselekményt a feltétlenül szükséges mértékű fájdalmat okozó büntetéssel torolják meg

(Bentham, [1789] 1948). A klasszikus iskola tehát elsősorban egy kiszámíthatóan működő, az írott törvények uralmán alapuló igazságszolgáltatási rendszert tartott kívánatosnak, ami az adott korszakban történetesen együtt járt az uralkodói hatalmat megtestesítő halál- és a kegyetlen testi büntetések visszaszorításával.

Beccaria-nak és a klasszikus iskolának a büntető jogalkotásra, kriminológiai és pönológiai gondolkodásra gyakorolt hatását aligha lehet alábecsülni. A felvilágosodás eszméi, a polgári forradalmak és a klasszikus büntetőjogi iskola nyomán szárba szökő büntetőjogi kodifikációs hullám során született jogszabályok Európa-szerte a halál- és a célzottan testi büntetések szerepének háttérbe szorulását, a szabadságvesztés-büntetés térnyerését tükrözték (Mezey, 2018). A büntetőjogi gondolkodás az abszolutista önkénnyel való szembeszegülés egyik szimbolikus terepe lett, Beccaria munkássága és a klasszikus iskola eszmerendszere pedig kitüntetett szerephez jutott a büntetési gyakorlatok radikális átalakulásának klasszikus magyarázataiban. A hagyományos jogtörténeti értelmezésekben Beccaria neve, a felvilágosodás vívmányai és a klasszikus iskolai alapelvei elválaszthatatlanul egybeforrnak a büntetési gyakorlatok humanizálódásának narratívájával. Pulszky Ágoston és Tauffer Emil, a magyar börtönügy jeles képviselőnek méltató szavait idézve: „*a büntető törvénykezés emberies irányának kezdetét méltán Beccaria dicssugárzott nevével hozhatjuk összeköttetésbe*” (Pulszky-Tauffer, 1868:48).

Beccaria a büntetőjog reformjához elsősorban a büntető- és eljárásjogi garanciák, az igazságszolgáltatás racionalizálása felől közelített, azonban művében még igen kevés figyelmet kapott a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának mikéntje, vagy éppen a korabeli elzárási helyek fogvatartási körülményei. Fókuszában a halál- és testi büntetések visszaszorítása állt, de az általa alternatívaként ajánlott büntetési nemek (pl. kényszermunka, pénzbüntetés) mellett a szabadságvesztés büntetés nem jutott hangsúlyos szerephez. Szükséges továbbá megjegyezni, hogy a Beccaria-nak tulajdonított, elsősorban a halálbüntetés eltörlésének célkitűzésében, illetve az állampolgárnak az állammal szembeni védelmének megteremtésében megmutatkozó humanizmus távolról sem jelentette azt, hogy a büntetések vonatkozásában ne szánt volna fontos szerepet a testi sanyargatásnak. Ahogy az általa szolgágnak nevezett szabadságvesztés kapcsán fogalmaz: „*Nem egy nyomorult halálának borzalmas, de múltó látványa, hanem egy szabadságától megfosztott ember hosszas és nyomorúságos példája, aki szolgáló állattá válván, fáradozásával engeszteli ki azt a társadalmat, amelyet megsértett, ez a legerősebb fék a bűnök ellen*” ([1764] 1998:44).

A fogvatartási viszonyok szisztematikus vizsgálata végül egy évtizeddel a *Bűnről és büntetésekről* megjelenését követően, John Howard munkássága nyomán került először napirendre. Mindenképpen fontos kiemelni, hogy a 16-18. századra vonatkozóan fogvatartási viszonyok alatt még nem a mai büntetés-végrehajtási rendszereket, hanem az elzárás korábbiakban már említett vegyes gyakorlatait kell érteni: vagyis a helyhatósági tömlöcöket, várbörtönöket, adósok börtöneit, illetve az ekkoriban már jellemzően büntető profillal bírójavító- és fenyítőházakat. Ezeket a formákat az angol nyelvű szakirodalom a helyhatósági börtönök vonatkozásában a *jail*, *gaol* vagy *prison* szavakkal, a javító- és fenyítőházak esetében pedig többnyire a *houses of correction* vagy *prison workhouse* kifejezésekkel jelöli. Jelen dolgozatban a börtön kifejezést mindenekelőtt a modern értelemben vett, az állami büntető igazságszolgáltatási rendszer keretében kialakult büntetés-végrehajtás intézetekre vonatkoztatva használom, amelyeket az angol nyelvű szakirodalom jellemzően a *prison*, *penitentiary* vagy *correctional institution* kifejezéseket alkalmazza. Ezzel összefüggésben a későbbiekben tárgyalt javító- és fenyítőházakat Sellin (1944), Ignatieff (1978), Spierenburg (1991) és Mezey (2009, 2018) nyomán a modern börtön intézményi előképeinek tekintem.

Howardot ma már a modern börtönügy megalapozójaként, a börtönügy „apostolaként” ismerhetjük. Tehetős családból származott, vagyoni háttérének köszönhetően életét a börtönkörülmények javítását célzó filantróp missziójának áldozta. Bedford megye seriffjeként pozíciójában elsőként vette komolyan a helyhatósági börtönök ellenőrzését, vizsgálatait pedig a későbbiekben Anglia és Wales összes börtönére kiterjesztette. 1777-ben jelent meg *A börtön állapota Angliában és Walesben* című munkája, amely mellett, hogy részletesen bemutatta a korszak elzárás céljával szolgáló intézményeit, egyúttal börtönügyi reformjavaslatokat is megfogalmazott. Howard munkája társadalomtudományi szempontból is jelentős vállalkozásnak számított, hiszen az első olyan statisztikai eszközökkel dolgozó leírás volt, amely szisztematikusán mutatta be a vizsgált intézményeket, kitérve többek között a helyszínek építészeti sajátosságaira, a fogvatartottak összetételére, a fogva tartás fizikai körülményeire, az élelmezésre és az intézményi fenntartással kapcsolatos egyéb kérdésekre. (Ignatieff, 1978; Nagy, 1990; Székely, 1995) Anglián kívül börtönügyi látogatásokat tett Európa számos országában is, ahol különösen nagy hatással volt rá az 1596-ban megnyitott, ekkor már csaknem kétszáz éve működő amszterdami fenyítőház (a Rasphuis), továbbá az 1770-es évek első felében létesített ghenti Maison de force (Ignatieff, 1978; Mezey, 2018)

Howard az első és máig egyik legismertebb alakja azoknak a börtönreformer és fogházjavító köröknek², amelyek a 18-19. század folyamán rendre felbukkantak a modern börtön létrejöttének epicentrumaiban, így Észak-Amerikában és Angliában (Rothman, [1971] 2002; Ignatieff, 1978; Gibson, 2011; Rubin, 2019a) de Európa számos országában, például Olaszországban (Melossi-Pavarini, 1981; Gibson, 2019) vagy Magyarországon is (Kabódi-Mezey, 1987b; Mezey, 2018). A 18-19. század során felbukkanó börtönreformerek tevékenységének homlokterében jellemzően két irány áll: egyrészt a régi elzárás gyakorlatok visszásságainak megszüntetése, a fogvatartási körülmények megreformálása, másrészt pedig a szabadságvesztéshez, mint büntetéshez igazított új intézmények, a központi állami felügyelet mellett működő börtönrendszerek megalapozása. A legjellemzőbb reformjavaslataik között említhetjük a fogvatartottak osztályozását és elkülönítését, a szigorú napirendet és felügyeleti kereteket meghatározó rendszabályok kialakítását, a megfelelő ételmezés és egészségügyi feltételek biztosítását, higiéniai protokollok bevezetését, a külvilággal való érintkezés kontrollját, a javítás irányába ható munkáltatás megszervezését, vagy éppen a börtön vezetésének és felügyeletének professzionalizálódásának szükségességét.

Howard és a hozzá hasonló börtönreformerek tevékenysége a klasszikus iskola képviselőihez hasonlóan kétségtelenül jelentős hatást gyakorolt a 18-19. századi börtönügyi folyamatokra. Személyét Beccaria-éhoz mérhető dicsfény lengi körül a hagyományos jogtörténeti és börtönügyi kánonban, amelyet a szabadságvesztés-büntetés megjelenésével és a börtönrendszerek kialakulásával kapcsolatban gyakran még manapság is meghatároz az a narratíva, mely szerint *„a szabadságvesztés büntetések uralomra emelésével kezdődik a büntetőjogban a büntetési rendszer legújabb, emberies korszaka.”* (Finkey, 1933:37).

Börtönreformerek tevékenysége elválaszthatlanul összefonódik a modern börtönrendszerek kétes örökségével és mind a mai napig meghatározza azt, ahogy a büntetés szerepéről és a börtön társadalmi funkciójáról gondolkodunk. (Ignatieff, 1978) A szabadságvesztés büntetés kora újkori térnyerését bemutató fősodorbeli jog- és börtöntörténeti irodalmat alapvetően mind a mai napig a fentiekben vázolt reformer narratíva határozza meg. Ezek a megközelítések a szabadságvesztés domináns büntetési nemmé válását, valamint a börtön intézményének kialakulását alapvetően a felvilágosodás eszmei fordulatával és a büntetési rendszer humanista indíttatású reformjával összefüggésben tárgyalják. Ebben a felfogásban a reformok alapja az a

---

² Ashley T. Rubin (2019b:2) definícióját alapul véve börtönreformerek és fogházjavítók alatt értem mindazokat a döntéshozókat, értelmiségi csoportokat, filantróp polgárokat és börtönügyi szakembereket, akik aktív szerepet vállaltak a börtönviszony javítását célzó 18-19. századi kezdeményezésekben.

felvilágosodás-korabeli teoretikusok és filantróp újítók munkássága nyomán kialakuló morális társadalmi konszenzus, amely határozottan elutasítja az addig meghatározó halál- és testi büntetések alkalmazására épülő kegyetlen büntetési gyakorlatot. A reformer jog- és börtöntörténeti narratíva a büntetőjogi keretek kialakítását, a büntetési rendszer humanizálását és a börtön létrejöttét mindenekelőtt a modern jóléti állam intézménytörténetének részeként értelmezi, ezáltal olyan törvényszerű fejlődési ívként azonosítja azt, amely a büntetések hiedelmeken és uralkodói önkényen alapuló kegyetlen gyakorlatától elvezetett a tudományos megalapozottságú, humánus büntetési rendszerekig (Weiss, 1987).

A reformer narratívára irányuló reflektorfény kétségtelenül jól megvilágítja azokat az ideológiai irányvonalakat és emberbaráti törekvéseket, amelyeknek tagadhatatlan szerepük volt a modern büntetés-végrehajtás kialakulásának korai fejezeteiben. Ugyanakkor viszont homályban hagyja a börtönügy korabeli társadalmi-politikai tétjeit és mindazokat a körülményeket és strukturális folyamatokat, amelyek ugyancsak a szabadságvesztés-büntetés köré szerveződő büntető rendszer kiépülésének irányába hatottak. Ahogy nem állítható, hogy a középkor és kora újkor folyamán előszeretettel alkalmazott kínvallatás, valamint a halál- és testi büntetések gyakorisága alapvetően egy hajdani, a jelenleginél lényegesen bosszúéhesebb és vérszomjasabb társadalom elvárásaival állt volna oksági összefüggésben (Dülmen, 1990), úgy a modern börtönök megjelenése és elterjedése kapcsán is szükségesnek tűnik a feltételezés: az újító szellem és az emberbaráti jószándék önmagában aligha lehetett elegendő ahhoz, hogy egy évszázadok óta működő büntetési rendszert alapjaiban átalakítson. A következőkben a börtönügy történeti és kortárs folyamatainak vizsgálata szempontjából, a reformerek szerepére és a börtönügyi reformkísérletekre helyezett szűk, nem ritkán nosztalgiával telített fókusz helyett érdemesebb a figyelmünket a tudományos gondolkodás, szakpolitikai döntéshozatal és szervezeti működés tágabb gazdasági-társadalmi összefüggéseire irányítanunk. Ebben lehetnek segítségünkre azok a strukturalista megközelítések, amelyek a szabadságvesztés-büntetés megjelenéséhez és elterjedéséhez, valamint a munka(kényszer) szerepéhez a hagyományos jogtörténet és a börtönügy reformer narratíváját némileg árnyaló perspektívából közelítenek.

2.1 A büntetés politikai gazdaságtana - a Rusche-Kirchheimer örökség

A büntetés társadalmi-gazdasági meghatározottsága, a társadalmi problémákra a büntetőpolitika eszköztárával történő reagálás, valamint a kriminálpolitika és társadalompolitika társadalmi kontrollban betöltött szerepe régóta kutatott és manapság is jól

ismert jelenség. Számos büntetéstanai munka kiindulópontját szolgáltatja az az alapgondolat, miszerint a szabadságvesztés büntetés eredendően nem a büntetőjogi gondolkodás vagy épp a büntetés-végrehajtási gyakorlat humanizálódásának eredményeként, de még csak nem is a bűnözés változó volumenére és szerkezetére reagáló intézményként, hanem sokkal inkább a társadalmi kontroll kapitalista termelési móddal összefüggő elemeként vált elterjedté. A büntetési gyakorlatok ezen magyarázatai a gazdasági-társadalmi rendszerek és a büntetési gyakorlatok strukturális összefüggéseire fókuszálnak, vagyis azt vallják, hogy a büntetési formákat történeti-társadalomtudományi reflexióval érdemes szemlélni.

A büntetés politikai gazdaságtani megközelítésének nagyhatású, mára már klasszikussá vált forrása Georg Rusche és Otto Kirchheimer ([1939] 2003) *Büntetés és társadalmi struktúra (Punishment and Social Structure)* című műve. A Rusche és Kirchheimer által formálisan közösen jegyzett kötet meglehetősen hosszú és viszontagságos folyamat eredményeképpen látott napvilágot. Az eredeti kéziratot Rusche az ekkor már Max Horkheimer által vezetett, később Frankfurter Iskolaként elhíresült Társadalomkutatási Intézet (Institut für Sozialforschung) megbízásából készítette az 1930-as évek első felében. Főbb téziseit és kutatásának részeredményeit egy 1933-ban megjelent cikkben közölte (Rusche, [1933] 1978) és még ugyanebben az évben elkészítette a német nyelvű kézirat első változatát. Rusche Hitler hatalomra kerülése után azonban emigrációba kényszerült, miközben a kutatását finanszírozó intézmény is jelentős nyomás alatt működött, mivel a fasizálódó németországi viszonyok közepette az intézet vezetése éppen a kutatóközpont tengerentúlra költözését igyekezett előkészíteni (Melossi, 1980; Wiggershaus, 1995).

A potenciális befogadó intézményekkel való tárgyalások és az új székhely megtalálása során fontos szerepet játszott a Rusche-féle kézirat, amit a vezetés az intézet első angol nyelven megjelenő kötetének szánt. Az intézetet és annak kutatói törzsgárdáját végül a New York-i Columbia Egyetem fogadta be, a kötet szakmai lektorálására pedig a korszak meghatározó amerikai kriminológusait Thorsten Sellin-t és Edwin Sutherland-et kérték fel. Sellin és Sutherland rövid időn belül javaslatot tettek a kézirat átdolgozására, a szakmai kapcsolat azonban eddigre lényegében teljesen megszakadt Rusche és az intézet között. Ahogy Horkheimer fogalmaz a kötet előszavában: Rusche az átdolgozás időszakában „nem volt elérhető”, ezért a feladatra - mintegy másfél évvel a lektori vélemények beérkezése után - Otto Kirchheimert kérték fel. Kirchheimer saját bevallása alapján a 2-8. fejezetek jelentős mértékben Rusche eredeti elképzeléseire és kéziratára, míg a 9-13. fejezetek Kirchheimer saját kutatómunkájára és meglátásaira épülnek. A *Büntetés és társadalmi struktúra* így végül 1939-

ben az immáron New Yorkban, Nemzetközi Társadalomkutató Intézet néven működő kutatóközpont első angol nyelvű publikációjaként jelent meg, Rusche és Kirchheimer kényszerű társszerzőségében (Melossi, 1980; Wiggershaus, 1995)

A kötet egy történeti elemzés, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen folyamatok befolyásolják a koronként változó büntetési formák megjelenését és elterjedését. Milyen kapcsolat áll fenn a gazdasági-társadalmi struktúra és az adott korszakban uralkodó büntetési formák között? A mű egyik vezérmotívumát az a gondolat adja, miszerint a büntetési formák olyan társadalmi termékek, amiket elsősorban nem a bűnözés volumene és struktúrája, hanem igen nagy mértékben a gazdasági folyamatok határoznak meg, és amelyek ezáltal elválaszthatatlanok a fennálló termelési mód működésétől és annak belső ellentmondásaitól (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003]).

A szerzők gondolatmenetében a szabadságvesztés általános büntetési nemmé válásának háttere ebből fakadóan ragadható meg kizárólag a büntetőjogi gondolkodás vagy a büntetési gyakorlat humanizálódásának keretrendszerében. Rusche és Kirchheimer olvasatában a börtönök megjelenése és elterjedése sokkal inkább a kapitalista termelési mód kiépülésének és működésének szükségszerű velejárójaként értelmezendő, a szabadságvesztés büntetés pedig egy olyan büntetési formaként, amely az elitéttel már nem csakcsak, mint egy a társadalomból testéből eltávolítandó egyénnel és az elrettentést szolgáló kegyetlen testi büntetések alanyával, hanem mint a kapitalista termelés keretei között jól hasznosítható munkaerővel is számol. Ezzel összefüggésben az alkalmazott büntetések jellege és szigorúsága elemi szinten kapcsolódik össze a termelési viszonyok alakulásával, a munkaerőhiány és -bőség dinamikáival, valamint az alsóbb társadalmi rétegek létfeltételeivel (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003]).

Rusche és Kirchheimer értelmezésében a büntetés nem egyszerűen a bűnelkövetés szükségszerű következménye, és nem is a büntetéstani célok közvetlen leképeződése, hanem az osztályuralom gyakorlásának egy speciális formája, a társadalmi kontroll eszköze. Vagyis a büntetés a gazdasági-társadalmi struktúra integráns része, ami elsősorban nem valamiféle absztrakt, morális tartalomra épülő, univerzális jelenségként, hanem konkrét büntetési formák és rendszerek képében válik megragadhatóvá. Rusche és Kirchheimer központi hipotézisének lényege, hogy a büntetés egyfajta munkaerőszabályozó eszközként is működik, melynek következtében azokban az időszakokban, amikor a munkaerőpiacot munkaerő felesleg jellemzi, a büntetések szigorodása figyelhető meg, míg munkaerőhiány esetén büntetőpolitikai enyhülés, valamint a börtönkörülmények javulása tapasztalható. Tézisük alátámasztásaképpen Rusche és Kirchheimer a késő középkortól egészen a 20. század első harmadáig tekintik át a termelési

viszonyok és a büntetési formák nyugat-európai alakulását (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003]).

A Rusche-Kirchheimer hipotézis néven elhíresült tézist - miszerint a végrehajtandó szabadságvesztések száma, függetlenül a bűnözés volumenétől, a munkaerőpiac felvevőképességével fordított arányban változik - számos kutató kezdte el az eredeti, vagy némileg módosított formájában kvantitatív módszerekkel vizsgálni (Melossi, 1976; Jankovic, 1977; Greenberg, 1977; Box-Hale, 1982, 1985; Beckett-Western, 1999; Lynch, 2010; Michalowski-Carlson, 1999) A bebörtönzés és a munkaerőpiaci folyamatok összefüggéseinek vizsgálata különösen nagy érdeklődésre tartott számot a 1970-es évek válságidőszakát követően, amikor is a kapitalista viszonyok átalakulása sokhelyütt drasztikus társadalom- és büntetőpolitikai változásokkal járt együtt, hozzájárulva ezáltal a börtönnépeség jelentős növekedéséhez. A radikális (neomarxista) kriminológia a bebörtönzést jellemzően a munkaerő-tartaléksereg társadalmi funkciójával összefüggésben vizsgálja. Központi feltevése tehát, hogy a börtönnépeség a kapitalista rendszer munkaerő-tartalékseregének részeként, a formális bér munkából való átmeneti kiszorulása révén a munkaerőszabályozásban is fontos szerepet játszik. A munkanélküliség és bebörtönzési ráta 20. századi alakulására vonatkozó empirikus vizsgálatok többsége bizonyos mértékig ugyan visszaigazolta a feltételezett kapcsolatot, a makrogazdasági adatok ezen idősoros elemzéseiben azonban meglehetősen keveset árultak el az összefüggés valódi természetéről. Ennek következtében idővel jellemzően a kvantitatív kutatások vonatkozásában is újra előkerült a történeti szempontokra és gazdasági ciklusokra, illetve a társadalmi kontroll intézményi mechanizmusaira, így például a büntető-igazságszolgáltatási rendszer működésén keresztül érvényesülő kontroll sajátosságaira érzékenyebb elemzések igénye.

Rusche és Kirchheimer munkájának maradandó érdeme egy olyan analitikus perspektíva bevezetése, ami a börtön létrejöttét tágabb társadalmi összefüggésben vizsgálja ahelyett, hogy annak létét valamiféle törvényszerű fejlődési pálya alapértelmezett és magától értetődő állomásának, egyfajta egyenes vonalú fejlődés eredményének tekintené. Ahogy Michel Foucault fogalmaz, Rusche és Kirchheimer munkájának hatására szétfoslott *„az illúzió, hogy a büntető rendszer mindenekelőtt (ha nem kizárólag) a bűncselekmények megfékezésének a módja”*. (Foucault, [1975] 1990) A munkaerőpiac és a büntetőpolitika összefüggéseinek vizsgálata révén rámutattak ugyanis a büntetőpolitika strukturális korlátaira és a börtön társadalmi funkcióira, ezenkívül történeti példákat mozgósítva meggyőzően bizonyították, hogy a büntetési rendszerek és gyakorlatok szervesen kapcsolódnak az uralkodó gazdaság- és

osztályviszonyokhoz, valamint a hatalomgyakorlás és társadalmi kontroll egyéb intézményeihez (Garland, 1990).

A büntetési formáknak ez a termelési viszonyok által meghatározott megközelítése azonban messze nem maradt kritika nélkül. A kritikák elsődleges forrását mindig is Rusche és Kirchheimer megközelítésének gazdasági determinizmusa szolgáltatta. Ezt a kritikát jól tükrözik már a könyv első kéziratára vonatkozó lektori vélemények is. Bár Sellin és Sutherland egyértelműen támogatták a mű megjelentetését, mindketten egyetértettek abban, hogy a munka túlhangsúlyozza a gazdasági dimenziót, miközben más tényezőket figyelmen kívül hagy, vagy éppen nem megfelelő súllyal értékeli (Melossi, 1980). Sellin meglátása szerint: „*a gazdasági determinizmus elméletének teljes szívből való elfogadása arra készítette a szerzőt³, hogy szemet hunyjon más tényezők felett, amelyek talán nem ugyanolyan fontosak, mégis kétségtelenül szerepet játszottak.*” Hasonló álláspontot képviselt Sutherland is, aki osztotta azt a vélekedést, hogy a munkaerőpiac kétségtelenül egy meghatározó faktor a büntetőpolitika vonatkozásában, ugyanakkor úgy látta, hogy Rusche elméleti megközelítése túlságosan leegyszerűsítő, számos fontos tényezőt ugyanis kihagy a büntetési formák változásainak magyarázataiból (Melossi, 1980:55).

Hasonló álláspontot képvisel David Garland (1990) is, aki szerint a rusche-kirchheimer-i megközelítés egyik leggyengébb pontja, hogy a szerzők által központi jelentőségűnek tekintett gazdasági meghatározottság semmiféle mozgásteret nem enged a büntetési rendszerek alakulását potenciálisan befolyásoló egyéb dimenzióknak. Vagyis a szerzők egy kétségtelenül nagyon fontos összefüggést kizárólagosnak láttatnak. A vallás, a társadalompolitika, a büntetéselmélet és a jogrendszer alakulásának kapcsolata, a jogalkotás folyamata, a börtönadminisztráció működése mind-mind mellékes tényezőként, mindenféle autonómiát nélkülöző közvetítő dimenzióként tűnik fel a gondolatmenetükben. Történeti elemzésük pedig azt sugallja, hogy ezek a dimenziók minden esetben az eredeti összefüggés, vagyis a büntetések gazdasági meghatározottságának irányába hatnak. Garland szerint különösen fontos lenne láthatóvá tenni azokat az összefüggéseket, amelyek révén ezek az áttétek hatnak, mivel ellenkező esetben az lehet a benyomásunk, hogy az egybeesés pusztán a véletlen műve. (Garland, 1990)

A Büntetés és társadalmi struktúra 1939-es első megjelenését meglehetősen kevés figyelem kísérte. Rusche és Kirchheimer munkájának utóélete a kötet 1968-as újrakiadását követően vált

---

³ A lektori vélemények még az első, Rusche által készített kéziratra vonatkoztak, melynek átdolgozásával Kirchheimer-t csak évekkel később bízták meg.

intenzívvé. Az 1960-as és 1970-es évek folyamán számos, korábban magától értetődőnek tekintett intézmény társadalmi legitimitása kérdőjeleződött meg, megsokasodtak a börtönlázadások, egyre nagyobb figyelmet kaptak a zárt intézmények diszfunkciói, ezzel összefüggésben pedig a fogvatartotti és betegjogok is (Gibson, 2011; Rothman, [1971] 2002; Rubin, 2019a). A Rusche-Kirchheimer kötet elméleti alapvetései ekkoriban kerültek újra az érdeklődés középpontjába, illetve épültek be a felvilágosodás korabeli reformista narratívára épülő börtönügyi irodalom újraértelmezését nyújtó revizionista börtöntörténeti munkákba. Rusche és Kirchheimer munkája azóta is a büntetés szociológiájának egyik megkerülhetetlen hivatkozási alapját jelenti, amelyre a radikális (neomarxista) kriminológia előzőekben bemutatott empirikus vizsgálataival mellett a revizionista börtöntörténeti iskola képviselői is nagymértékben építettek.

2.2 A börtöntörténet materialista és szociokulturális megközelítései

Az 1970-es évek során több olyan monográfia is napvilágot látott, amely szakított azzal az addig meghatározó börtöntörténeti narratívával, ami a testi büntetések háttérbe szorítását és a „börtön születését” elsősorban a felvilágosodás humanizmusában gyökerező reformer törekvésekkel, valamint a klasszikus büntetőjogi iskola és a fogházjavító mozgalom megjelenésével összefüggésben tárgyalta. Újfajta szemléletmódjuk miatt a szakirodalom ezeket a börtöntörténeti munkákat a „revizionista” jelzővel illeti, utalva arra, hogy a börtön történetének klasszikus narratíváját felülvizsgálat tárgyává teszik. A revizionista börtöntörténet-írók (Rothman [1971] 2002; Foucault, [1975] 1990; Ignatieff, 1978) – akik a börtön európai és észak-amerikai történetének újraírására vállalkoztak – mindannyian azzal a szándékkal tértek vissza a börtön kialakulásának időszakához, hogy a gyökerek megértése révén közelebb férközhessen az elzárásra épülő intézményekkel kapcsolatban fellépő kortárs problémák megoldásához. A börtön történetének ezen újszerű olvasatait elméleti kiindulópontjukat tekintve osztoznak ugyan a büntetési rendszerek társadalmi meghatározottságának Rusche és Kirchheimer munkájában gyökerező tézisének, ugyanakkor lényegesen árnyalják a *Büntetés és társadalmi struktúra* sokak által bírált gazdasági determinizmusát.

A börtön intézményének megjelenését a korábbiakhoz képest újraértelmező revizionista börtöntörténeti munkák közül a legismertebb Michel Foucault 1975-ben megjelent *Felügyelet és büntetés* című munkája (Foucault, [1975] 1990), ami valódi paradigmaváltást hozott a börtönügyi irodalomban. Ahogy Gibson fogalmaz: „Nincs az a történész, aki a *Felügyelet és büntetés* elolvasását követően ugyanazzal az ártatlansággal volna képes elemezni a börtön

történetét, mint ahogy az megszokott volt a mű megjelenését megelőző időszakban.” (Gibson, 2011:1041). Foucault a börtön intézményének kialakulását a hatalomgyakorlás átalakulásának tágabb keretében vizsgálja, elsősorban francia történeti források alapján. A büntetést társadalmi funkcióként értelmezi, a büntetési formákat pedig olyan technikákként fogja fel, amelyek a hatalom működésének általánosabb kontextusában nyerik el valódi értelmüket. Foucault szerint a nyilvánosan végrehajtott testi büntetések és kivégzések elsősorban nem a fékevesztett kegyetlenségből fakadtak, nagyon is megvolt a maguk politikai racionalitása. Konkrét funkcióval bíró társadalmi rítusok voltak, amelyek a szuverén hatalom megjelenítésére szolgáltak és amikhez a nyilvánosság révén hozzátartozott a publikumként összegyűlt nép szimbolikus jóváhagyása, a hatalom ilyen formán történő megerősítése is. A 18. század végére azonban ezek a büntető aktusok a hatalom szempontjából politikailag egyre veszélyesebbé váltak. Különösen a kisebb súlyú vétséget elkövetők esetében a nyilvános bosszú ezen formája egyre több esetben a megbüntetettel való szolidaritás és az általános elégedetlenség kinyilvánításának potenciális terepeként kezdett működni. Meg kellett hát szüntetni ezeket a rítusokat, amik az uralkodói bosszú és a népharag szembekerülésével egyre nagyobb feszültséget hordoztak magukban. (Foucault, [1975] 1990)

A kiépülő kapitalista termelési mód strukturális viszonyai között leginkább olyan új büntetési rendszerre volt szükség, amely egyszerre védi a tulajdont, tartja távol a bűnözéstől az alsóbb osztályokat és korlátozza a szuverén hatalmat. Foucault szerint ezáltal az új rendszer kialakítását támogató korabeli büntetőjogi reformok alapját elsősorban nem morális és emberbaráti indíttatások, hanem nagyon is konkrét osztályérdekek jelentettek. *“A körülmények azon összejátszása, amely a reform születéséhez vezet, nem valami új érzékenységből fakad, hanem a törvényteleniségekkel szembeni új politikából.* “Az új büntetőrendszer mögött Foucault a büntetőhatalom új politikai gazdaságtanát véli felfedezni, aminek valódi tétje egy racionális elvek mentén szervezett, kiszámítható igazságszolgáltatási rendszer kialakítása, és aminek alapjait a hatalom működésének átalakulása jelenti. A cél *”a büntetés hatalmának mélyebb beágyazása a társadalom testébe*”. Az átalakulás lényegi eleme tehát, hogy a büntetőhatalom immáron nem egyes pontokon koncentrálódik, de nem is aprózódik el, hanem sokkal inkább az egész társadalmat behálózza. (Foucault, [1975] 1990)

Foucault elemzésében ennek a behálózásnak a központi eszköze a fegyelmezés. Foucault szerint *“a szabadságjogokat felfedező „felvilágosodás” a fegyelmezést is feltalálta*”, ami a 18. századtól a hatalomgyakorlás legfőbb technikáját jelenti. Ezek a fegyelmező gyakorlatok és felügyeleti formák elsősorban már nem büntető vagy megtorló jellegűek, hanem sokkal inkább

korrektív természetűek. (Foucault, [1975] 1990) A fegyelmezésnek ez a normalizációt célzó jellege teszi lehetővé azt, hogy a kontroll olyan szférákba is behatoljon, amelyeket a törvény szabadnak mond (Garland, 1990). Foucault olvasatában így válik a felügyelet és a fegyelmezés a társadalmi intézmények egész sorának (így például a hadsereg, iskola, vagy a kórház) működésében felfedezhető szervezőelvvé és ugyanezen fegyelmi hatalom sajátos mechanizmusaiból származik maga a börtön is. *“Azzal, hogy [a büntetőhatalom] a szabadságvesztést teszi meg az alapvető büntetésnek, a hatalom egy sajátos típusának jellegzetes uralomgyakorlási eljárásait vezeti be. Egy magát „egyenlőnek” nevező jog, egy igazságszolgáltatató apparátus, amely „autonóm” kíván lenni, de átítatódik a fegyelmi alárendelések aszimmetriáival: ilyenek voltak azok a körülmények, amelyek között megszületett a börtön.”* (Foucault, [1975] 1990)

Ignatieff munkája, amelyben a szerző az angol börtön formálódásának 1750 és 1850 közötti időszakát vizsgálja, 1978-ban jelent meg. Ignatieff a börtön megjelenését és elterjedését a 18. század végi társadalmi válságfolyamatokkal kapcsolja össze Angliában, a hangsúlyt azonban a politikai és ideológiai legitimitáció kérdéskörére, az osztályérdekek szerepének és a helyi érdekcsoportok pozícióinak vizsgálatára helyezi. Meglátása szerint a börtöntörténet újírásának kulcsa nem a reformeri jószándék meglétének elismerésében vagy elvitatásában, hanem sokkal inkább annak feltárásában rejlik, hogy kiknek az érdekeit is szolgálták tulajdonképpen ezek az új típusú intézmények. Foucault arctalan reformereihez képest Ignatieff ebből fakadóan részletes portrét fest az angol börtönügyi reformmozgalom kulcsszereplőinek pályájáról és motivációjáról. Ahhoz azonban, hogy a börtön a büntetési rendszer elsőszámú terepévé válhatott, szerinte a reformerek szerepvállalásán túl egyértelműen szükség volt arra, hogy az uralkodó osztály valóban fenyegetőnek érezze a korabeli válságfolyamatokat. Értve ez alatt többek között a korábban meghatározó társadalmi viszonyok radikális átalakulását az angol agrárvidéken, a tömeges elszegényedést, a munkanélküliséget és az érintett évtizedek látványos bűnözési hullámait. Ugyanakkor szükség volt továbbá arra is Ignatieff szerint, hogy a társadalom nagy része számára a börtön, mint a bűnözésre adható legadekvátabb válasz széles körben elfogadottá váljon. Márpedig ez e kettős teljesülési feltétel egyáltalán nem tette alapértelmezetté a börtön intézményének zökkenőmentes térnyerését. Ignatieff olvasatában a Howard nevével fémjelzett reformok elsősorban azért válhattak ennyire jelentőssé, mert éppen a büntető-igazságszolgáltatás egy akut válságidőszakát előzően jelentek meg. A börtönreform a radikális whig politikai csoportok kezében az ancien régime politikai és adminisztratív struktúrája elleni támadás szerves részévé válhatott, miközben találkozott annak a protestáns (elsősorban kvéker

és evangélikus) felekezetekhez kötődő új iparos réteg ideológiájával is, akik az ipari munkásság nevelésében hasonló filantróp-paternalista szellemiséget követtek és akik jelentős anyagi és politikai támogatást nyújtottak a reformer kezdeményezések számára (Ignatieff, 1978).

Ignatieff (1978) és Foucault (Foucault, [1975] 1990) tehát határozottan állás foglal mellett, hogy a börtön a hatalomgyakorlás egy új formáját jeleníti meg, amely a formális társadalmi kontroll megerősítését és fenntartását szolgálja, más intézményekkel kiegészülve pedig a kapitalista rend újratermelődésének feltételeit biztosítja. A börtönreformokat tehát a hozzájuk kapcsolódó morális megfontolásokon, vallási és filantróp szempontokon túl az uralkodó osztályok érdekeinek érvényre juttatása, valamint a fegyelem és társadalmi rend kikényszerítése keretében vizsgálják. Mindketten gyanakvással közelítik a korszak reformereinek kezdeményezéseit, a tettek mögött pedig a hatalmi- és osztályérdekek hatásait kutatják. (Ignatieff, 1981) Mindemellett egyetértenek abban, hogy a börtön az elkövetett cselekményért járó büntetésen túl mindenekelőtt a társadalmi kontroll új intézménye, ami már nem csak a testet, de az elmét is uralom alá hajtja, a megjavítás tárgyává teszi. (Gibson, 2011)

A revizionista börtöntörténet-írók sorában David Rothman munkája jelent meg elsőként (Rothman, [1971] 2002), aki Foucault-tól és Ignatieff-től lényegesen eltérő perspektívából elemzi a börtön és más hasonló, elzárásra épülő gyógyító-javító intézmények létrejöttét. Bár kutatásának kiindulópontjára egyértelműen igaz a revizionisták újfajta, a börtön magától értetődő létét megkérdőjelező perspektívája, a reformerek szerepének vonatkozásában elemzése jóval kevésbé kritikus, mint az utána jövőké, vagyis Foucault-é és Ignatieff-é (Gibson, 2011; Rubin, 2019). Ettől nem teljesen függetlenül, a revizionisták közül egyúttal ő az, aki a leginkább eltávolodott a Rusche-Kirchheimer hagyománytól. Rothman az Egyesült Államok történetének függetlenségi háború utáni és a polgárháború előtt időszakában vizsgálta a börtön és más, egyazon töről fakadó, új típusú, elzárásra épülő intézmények⁴, így például az elmeegógyintézet, a dolog- és javítóház kialakulását. Rothman, ellentétben Foucault-val és Ignatieff-el, nem osztályalapú megközelítést alkalmaz, sőt – könyvének 1990-es kiadásához írt előszavában – kifejezetten szkeptikusnak mutatkozik azokkal a elemzésekkel kapcsolatban, amelyek a börtönt mindenekelőtt az ipari társadalom és a modern állam közvetlen és elvitathatatlan termékének, a társadalmi kontroll eszközének tekintik. Szerinte ezek a magyarázatok túlhangsúlyozzák a gazdasági szempontokat, a munkaerő szabályozás és a kényszer intézményesítési folyamatokban

---

⁴ Rothman ([1971] 2002) a menhely, menedékhely (asylum) szót használja gyűjtőfogalomként használja, érte ezalatt mindazokat az intézményeket, amelyeket a dolgozat során az egyértelműség kedvéért a kontroll új típusú intézményeiként jelölök, vagyis: a szegényházakat, tébolydákat, dologházakat és javítóintézeteket.

betöltött szerepét, miközben teljes egészében elvitatják a reformer mozgalmak emberbaráti motivációit (Rothman, [1971] 2002).

Rothman szerint a humanitárius indíttatásnak szerepe kell, hogy legyen ezen intézmények kialakulásában, ebből kifolyólag egyfajta érték alapú megközelítést alkalmaz, amelynek keretében az új típusú, elzárásra épülő intézmények által képviselt és közvetíteni kívánt értékeket a társadalmi kohézió állapotával és a korabeli társadalomra jellemző attitűdbeli változásokkal igyekszik összekapcsolni. Gondolatmenete arra a feltevésre épül, miszerint ezek az új típusú intézmények lényegében az informális kontroll gyengülésében és a társadalmi rend stabilitása iránt érzett aggodalomban gyökereznek. Rothman olvasatában a 18. század végi Egyesült Államokban az egykor stabil társadalmi kapcsolatok fellazulása, a klasszikus társadalmi intézmények (mint például a család és az egyház) gyengülése, valamint a kisközösségi kapcsolatok erodálódása a társadalmi rend felforgatásával és a társadalmi kohézió aláásával fenyegetett (Rothman, [1971] 2002).

A kontroll új típusú intézményei szerinte alapvetően a társadalmi összeomlás ezen víziójához kapcsolódó félelemből táplálkoznak, így maga a börtön is erre a fenyegetettségre válaszul született. A többi revizionista megközelítéssel ellentétben Rothman narratívájában nyoma sincs az osztálykonfliktusnak. Egy olyan anómias állapotot fest le, amit aztán a kontroll új típusú intézményeinek létrehozása irányába ható társadalmi konszenzus old el (Rothman, [1971] 2002). Rothmant számos kritika érte amiatt, hogy túlságosan nosztalgikus képet fest a 18. századról, túlzott magyarázó erőt tulajdonít a régi idők viszonyai közé való visszavágyódásnak, illetve, hogy elemzését erőteljesen a reformer perspektíva dominálja, miközben más szereplők (így például a politikai döntéshozók, az érintett intézményekben dolgozók, vagy akár a fogvatartottak szempontjait) teljes egészében figyelmen kívül hagyja. (Erikson, 1972; Zuckerman, 1972) Ignatieff meglátása szerint Rothman ahelyett, hogy a reformerek meggyőződéseit és motivációit a korabeli gazdasági-társadalmi viszonyokkal összefüggésben magyarázná, sokkal inkább csupán újra alkotva ismerteti azokat. (Ignatieff, 1981)

Habár a revizionista börtöntörténeti iskola képviselőinek munkái magyarázatukat tekintve számos ponton mutatnak eltéréseket, a szerzők abban feltétlenül egyetértenek, hogy a modern börtönök 18. század végi, 19. század eleji megjelenését és elterjedését hiba volna pusztán a bűnözés volumenének növekedésével, vagy akár a büntetési gyakorlatoknak a felvilágosodás eszméiben gyökerező humanizálódásával magyarázni. (Gibson, 2011) A hivatkozott szerzők közös állásponton vannak abban a tekintetben is, hogy a börtön létrejötte nem érhető meg az ekkoriban párhuzamos megjelenő, hasonló totális intézmények története nélkül. Nemcsak azért,

mert működésük nagyon is hasonló elveken alapult – ideértve a külvilágtól való elszigetelés, a szigorú szervezettség és napirend, valamint az átnevelés és rendre szoktatás célkitűzésének kiemelt szerepét – hanem azért is, mert mindegyik intézmény létrejött ugyanazokban a gazdasági-társadalmi folyamatokban gyökerezett. Mindhárman egyetértettek továbbá abban is, hogy a reformerek motivációja és programja sokkal összetettebb volt annál, mint amit azok a korábbi börtöntörténeti narratívák sugalltak, amelyek figyelmen kívül hagyták az elzárással érintettek társadalmi csoportok átformálásának hatalmi szempontokkal és társadalmi rendfenntartással összefüggő kérdéseit. (Ignatieff, 1981)

Rothman elemzésével bizonyos tekintetben rokonítható megközelítést alkalmaz Pieter Spierenburg, aki ugyancsak az 1970-es évektől kezdve kutatta a börtön történeti gyökereit. Spierenburg azonban – különösen munkássága elején - kifejezetten a revizionistákkal szemben határozta meg saját kutatásait. Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy az 1991-ben megjelent, évekig tartó levéltári kutatásai révén gazdag történeti empiriát felvonultató munkájában Spierenburg viszonylag kevés utalást tesz arra nézve, hogy elemzési keretét elméleti szempontból pontosan mi is különbözteti meg azoktól a revizionista narratíváktól, amelyekről szimbolikusan egyértelműen elhatárolódik. A revizionistákkal szemben leggyakrabban említett kritikája legfőképp az elnyomás és kontroll, valamint a profitlogika szerepének túlhangsúlyozására, illetve a történeti alapossággal kapcsolatos hiányosságokra irányul. Spierenburg szerinte a revizionisták azzal, hogy nem szentelnek elegendő figyelmet a börtön intézményi elődeinek, azt a látszatot keltik, mintha a börtön minden komolyabb előzmény nélkül, a semmiből jött volna létre. Saját kutatásának fókuszát ebből fakadóan a 16-17. századi javító- és fenyítőházak szolgáltatók, megközelítésének vezérfonalát viszont a revizionistákhoz hasonlóan a történeti szemlélet, valamint a büntető gyakorlatok változásai és más társadalmi folyamatok, így például az államformálódás, az urbanizáció és a piacosság kölcsönös összefüggéseinek vizsgálata határozzák meg. (Spierenburg, [1991] 2007) Spierenburg ebben a vállalkozásában alapvetően Norbert Elias folyamatszociológiai megközelítésére támaszkodik, Rothman-hez hasonlóan pedig kiemelt figyelmet fordít a korszakban a bűnözés és büntetés kapcsán megmutatkozó attitűdbeli változásokra.

Elias (1989) a civilizációs folyamatot az emberi viselkedésformák, szabályok és erkölcsi minták átalakulásaként értelmezi, azokra, mint társadalmi-történelmi körülmények termékére tekint. *“A civilizáció folyamata”* című nagyhatású munkájának első kötetében a mindennapi érintkezéseket meghatározó, ma már természetesnek tűnő (vagyis a civilizációs folyamat során belsővé tett) viselkedési- és illemszabályok kialakulását követi nyomon Európában a kora

középkortól a felvilágosodásig. Majd ezeket a hosszútávú, több száz év lefolyása alatt végbemenő változásokat művének második kötetében kifejtett magyarázó elméletében az állam szociogenezisével kapcsolja össze. (Hadas, 2014; Goodwin et al., 2014) A vizsgált viselkedésváltozások tekintetében az egyik legfontosabb ilyen belsővé tett kényszer az egyéni erőszakkontroll, ami a kölcsönös társadalmi függőségi viszonyok egyre bonyolultabbá válásával, illetve ezzel összefüggésben az állami erőszakmonopólium kialakulásával és a központi hatalom erősödésével a társadalmi viszonyok jelentős mértékű pacifikálódásához vezetett. *“Az erőszak állami monopolizációjának köszönhetően az emberek saját affektusaik és érzelmeik egyre erőteljesebb kontrollálására és elfojtására kényszerülnek.”* (Goodwin et al., 2014:11) Vagyis az indulatok szelídülése és a büntetési gyakorlatok humanizálódása kapcsán is érdemes a figyelmünket az államformálódás tágabb kontextusa felé fordítani.

Ami Spierenburg elméleti kiindulópontját illeti – egyben ami megközelítését Rothman olvasatához közelíti – az az, hogy a 16-17. század börtönjellegetű intézményeit és a bebörtönzési gyakorlat elterjedését *“a mentalitások történetének perspektívájából”* vizsgálja (Spierenburg, 1991:10), tehát a büntetéseket érintő változásokat alapvetően a civilizációs folyamat átalakuló kulturális kontextusában értelmezi. (Lissenberg, 2007) Spierenburg központi tézise, hogy a büntető gyakorlatok 18. század végi, 19. század eleji átalakulásában – amit mások a börtön születésének korszakaként jelölnek - egyrészt az erőszak és a szenvedés iránti fokozott érzékenység, másrészt az egyszemélyi uralmat felváltó, megerősödő központi államhatalom tükröződik vissza. (Spierenburg, 1995) Spierenburg tehát jórészt ugyanazokat a strukturális folyamatokat (az államformálódást, a városiasodást, vagy éppen a kapitalista viszonyok kialakulását) azonosítja a szabadságvesztés-büntetés megjelenése és elterjedése mögött, mint a revizionisták, jóllehet a hangsúlyt sokkal inkább az affektusbéli változásokra, a kulturális dimenzióra helyezi.

A fentiekben bemutatott börtöntörténeti munkák alapján azt láthatjuk, hogy a börtön gyökereinek kutatása és a büntetési gyakorlatok átalakulása kapcsán az idézett szerzők mindegyike számára – függetlenül kutatásaik analitikus megközelítésétől – a kora újkor gazdasági-társadalmi folyamatai jelentették a kiindulópontot. Magyarázataikban azonban lényegi különbségek figyelhetők meg aszerint, hogy az egyes szerzők a strukturális folyamatok materiális vagy szimbolikus dimenziójára helyezik a fő hangsúlyt. A büntetési gyakorlatok átalakulásának magyarázó faktorai között így megjelennek az olcsó munkaerő hasznosításának szempontjai (Rusche és Kirchheimer nyomán Foucault és Ignatieff), a kapitalista termelési viszonyok közé történő betagozódást kikényszerítő elemek, így például a javítás és átnevelés

gondolata (Rusche és Kirchheimer, Foucault, Ignatieff), az alsóbb társadalmi osztályok kontrollja, a fegyelmezés és hatalomgyakorlás dimenziói (Foucault, Ignatieff), a társadalmi rend felbomlásával összefüggő félelmek, a devianciához kapcsolódó attitűdbeli változások (Rothman), valamint az erőszak állami monopolizációjával összefüggő, korábbi büntetésekkel szembeni újfajta „érzékenység” (Spierenburg).

A büntetés társadalmi meghatározottsága a büntetéstan kiemelt vizsgálati terepe, amelyet a kezdetek óta meghatároz a materiális és szimbolikus magyarázatok kettőssége. Jól tükrözik ezt a fentiekben ismertetett börtöntörténeti munkák is, melyek kapcsán könnyen támadhat az a benyomásunk, hogy a két megközelítés között kibékíthetetlen ellentét feszül. A valóságban a legnagyobb kihívást azonban nem az egyik, vagy másik magyarázat melletti elköteleződés, hanem sokkal inkább a két szféra kapcsolódásának, a hatások összefüggéseinek megragadása jelenti. Ehhez a megragadáshoz szolgált fogódzót Ferge Zsuzsa gondolatmenete, aki Elias munkássága kapcsán az emberi egymásrataltság láncolatainak egyre intenzívebbé válása, valamint a nagyobb „érzékenység” és a társadalmi együttélés kereteinek kialakulása vonatkozásában az állam szerepét hangsúlyozza: *„Egy csomó jelenbeli megfigyelés is erősíti azt a gyanút, hogy a "civilizált" viselkedés kiépülése a legszorosabban összefügg a nyugati társadalmaknak "államok" formájában történő szerveződésével.* (Elias, idézi Ferge, 1999:12) *(...) 'Mindenkire' a modern világban csak az állam juthat el. Nála összpontosulnak az ágenseket működtető források is, a kényszerítő eszközök többsége is, legyen szó fizikai, jogi vagy szimbolikus erőszakról”.* (Ferge, 1999:13) Ferge szerint ahhoz, hogy a hatalom az általa preferált együttélési módokhoz való alkalmazkodást fizikai vagy szimbolikus erőszak révén kikényszerítse, a társadalom széles rétegeit elérő állami intézményekre van szükség. Az adaptálódás ugyanis távolról sem értelmezhető automatizmusként. A gazdasági-társadalmi viszonyrendszer jelentette lehetőségek és kényszerek jellemzően az uralkodó állami stratégiákon és szakpolitikákon, a meghatározó piaci viszonyokon és szervezeti struktúrákon keresztül hatnak (Ferge, 1997; 1999).

Az a látszólagos ellentmondás tehát, ami a büntetések „szelídülése” és a börtön egyfajta „integratív” kényszerintézményként való értelmezése között feszül, a büntetési gyakorlatok humanizálódásának klasszikus perspektívájából nézve aligha megragadható. A kapitalizmus és a modern államszervezeti keretek kialakulásának folyamatait alapul vevő történeti elemzéseikkel a hivatkozott börtöntörténet-írók rávilágítanak arra, hogy börtönök és intézményi elődeik a 16. századtól kezdődően miként váltak az elzárás gazdasági és normatív funkciókat egyaránt hordozó intézményeivé. A börtönnek a bűnözés csökkentése és az elkövetők

megjavítása vonatkozásában megmutatkozó kudarcra meglehetősen hamar nyilvánvalóvá vált (Foucault, [1975] 1990; Ignatieff, 1978), mai napig való létezésével és a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében betöltött szerepével viszont továbbra is a revizionista börtöntörténeti érvelés létjogosultságát bizonyítja, miszerint születése sokkal inkább a hatalomgyakorlás és társadalmi kontroll szféráihoz, semmint a humanitárius célkitűzésekhez, vagy akár csak a bűnözés visszaszorításának szándékához kapcsolódott. (Gibson, 2011)

A büntetés itt bemutatott strukturalista magyarázatai új képet festettek a börtön születéséről és annak tágabb társadalmi-gazdasági folyamatokhoz való kapcsolódásáról, ezáltal megingatták a társadalmi kontroll új típusú intézményeinek magától értetődő képzetét. Ez a logika arra hívja fel a figyelmünket, hogy a börtön tanulmányozásához mindenképp egy ilyen rendszer szerves részeként közelítsünk. Amennyiben a büntetés strukturalista magyarázatai nyomán elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a mindenkori gazdasági-társadalmi folyamatok a bűnözés volumene helyett sokkal inkább a bűnözéskontroll intézményrendszerét alakítják (Gönczöl, 1988), úgy a fogvatartotti munkáltatás tekintetében is fontos kiindulópontként kell tekintenünk arra a szűkebb-tágabb társadalmi viszonyrendszerre, amelyben a fogvatartottak munkáltatásának intézményrendszere különböző formákban kiépült és működik.

3. A fogvatartotti munkáltatás történetének strukturalista olvasatai

A fogvatartottak munkáltatása a szabadságvesztés büntetéssel csaknem egyidős jelenség, közvetlen előzményei azonban jóval a szabadságvesztés domináns büntetési nemmé válása előtti időszakban keresendők. A börtönrendszerek kialakulásának körülményeit újfajta megvilágításban vizsgáló strukturalista megközelítések egyebek mellett rávilágítanak arra, hogy a fogvatartotti munkáltatási rendszerek épp úgy, ahogy az azokat magukba foglaló börtönrendszerek is, minden esetben az adott kor termékei, vagyis gazdasági, politikai, társadalmi körülmények által meghatározottak (Melossi-Pavarini, 1981; Hawkins, 1984; Lukács, 1987). A következőkben a fogvatartotti munkáltatás történeti gyökereit a büntetés imént bemutatott strukturalista magyarázataira és a hozzájuk kapcsolódó történeti kutatásokra támaszkodva mutatom be, még hozzá azzal a céllal, hogy közelebb segítsenek bennünket a fogvatartotti munkáltatás jelenkori szerepének és célrendszerének megértéséhez.

3.1 Elzárás és munkáltatás kapcsolata a modern büntetés-végrehajtás előtti időkben

A szabadságtól való megfosztás és a munkáltatás együttes alkalmazásának gyökerei az ókori rabszolgartató társadalmakig nyúlnak vissza. A rabszolgaság megjelenése a korabeli hadviselés sajátosságaiból és a földművelő társadalom növekvő munkaerő-szükségletéből nőtt ki, a munkára való kényszerítésen keresztül tehát konkrét gazdasági igényekkel kapcsolódott össze (Kabódi-Mezey, 1990a). Rusche és Kirchheimer olvasatában „*minden termelési rendszer hajlamos megtalálni azokat a büntetési módokat, amelyek leginkább összhangban vannak a rendszer termelési viszonyaival*”. Ahogy a rabszolgaság büntetesként történő elterjedésére nem kerülhetett volna sor a rabszolgartató gazdaság nélkül, úgy a munkabüntetés feudalizmuskori háttérbe szorulásának okai is elsősorban a büntetési módok és gazdasági viszonyok összefüggéseiben keresendők (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003:5]). A feudális korszakban a munka kikényszeríthetőségét alapvetően a jobbágyrendszer biztosította, amely gazdasági szempontból függő, társadalmilag és térben egyaránt kötött helyzetben tartotta a társadalom egy jelentős részét. A megterhelő fizikai munka kényszere a jobbágyok mindennapi tapasztalatához tartozott, így a munkáltatást aligha lehetett büntetesként alkalmazni (Kabódi-Mezey, 1990a).

A késő középkorra és kora újkorra jellemző halál- és testi büntetések mellett a 16. századtól kezdődően – vagyis a kereskedelmi kapitalizmus és a merkantilista éra kibontakozásával egy időben – megjelent a büntetések egy új, a munkáltatásra nagy mértékben építő csoportja. A munkabüntetés ezúttal a feudalizmus felbomlásának, a kapitalista termelési rend kialakulásának korai időszakában jelentkező munkaerőhiányra és társadalmi problémákra, így például a szegénykérdés kezelésére szánt, vagy éppen a munkamegosztás kapitalista rendszerébe való betagozódás kikényszerítését célzó megoldásként vált elterjedté. A 16. század második felében a büntetési gyakorlatban és az állam által leginkább felügyelhető társadalmi csoportok (így például a csavargók, koldusok, prostituáltak, felügyelet alatt állók) kontrolljában megjelent a munkakényszer eleme (Rusche & Kirchheimer, [1939] 2003) (Kabódi-Mezey, 1990a) Az újonnan megjelenő büntetések jellemző típusai közé tartozott a gályarabság, a közmunka, a gyarmatokra történő büntető deportáció, valamint a kényszermunkára építő büntető rabság (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003]). Spierenburg (1995) ezeket az új típusú büntetéseket a büntető szolgátság fogalmával kapcsolja össze, jelezve, hogy olyan büntetésekről van szó,

amelyek a középkorra jellemző büntetési gyakorlatoktól eltérően az egyén szabadságának radikális korlátozására épülnek, mindemellett pedig fontos elemük a munkakényszer.

A gályák az ókortól kezdve fontos szerepet töltöttek be a hadviselésben és a kereskedelemben. Egy-egy hajó több száz evezőst igényelt, különösen megterhelő fizikai munka lévén pedig jellemzően igen nagy nehézséget jelentett az önkéntes munkaerő toborzása. A 1500-as évektől kezdve a tengeri hatalmak (például Franciaország, Spanyolország, Itália) széles körben alkalmazták a gályarabságra ítélet gyakorlatát (Spierenburg, 1995), de voltak olyan szárazföldi államok is, ahol szintén éltek a “felesleges” népesség ilyen módon történő exportjával. A gályarabságot kezdetben inkább halálbüntetés helyett szabták ki, később aztán fokozatosan tágult az alkalmazási köre, a 17. században már nagy arányban alkalmazták kisebb súlyú bűncselekmények elkövetőivel, sőt csavargókkal vagy koldusok szemben. A gályarabság jellemzően hosszú évekig tartott, a gályamunkára vonatkozó ítéletek volumenét pedig nem ritkán közvetlenül a flották munkaerőigénye diktálta, amit uralkodói rendelkezések szentesítettek (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003]; Mezey, 2018). Hasonló jelleget hordoz a kora újkor másik jellemző munkabüntetése, a gyarmatokra történő büntető deportáció is. A deportálás Anglia esetében öltötte a legnagyobb mértéket, ahonnan az elítélteket 1776-ig az észak-amerikai gyarmatokra, az amerikai függetlenségi háborút követően pedig Ausztráliába szállították (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003]; Mezey, 2018). A modern börtönrendszer kiépülése előtti időszakban, az 1760-as évek folyamán az Old Bailey ítéleteinek 70%-át a hét vagy tizennégy évre szóló, illetve az életfogytig tartó deportálás tette ki (Ignatieff, 1978)

A kora újkor egy másik, szintén az új munkajellegű büntetések közé sorolható formája, a 16. század folyamán újjáéledő közmunka alapvetően városi jelenség volt és ugyancsak a vándorló népesség szabályozásában, a tétlenek munkára kényszerítésében töltött be fontos szerepet. A közmunkára ítélt rabok munkaerejét sánc- és erődítési munkálatoknál, építkezéseken, közterületek rendben tartásánál, csatornák takarítása során és egyéb kapcsolódó fenntartási és építési tevékenységekhez kapcsolódóan vették igénybe. A rabok a munkát nehéz láncokra verve végezték, a végrehajtás nem nélkülözte a megszégyenítő jelleget és a testi fenyítést sem. Bár a közmunkára ítélteteket éjszakára jellemzően tömlöcökben tartották, az elzárás ekkoriban még nem kapcsolódott össze szervesen a munkáltatással. (Mezey, 2018)

Az újonnan megjelenő munkajellegű büntetésekhez kapcsolódóan kiemelt helyen kell megemlíteni a bebörtönzésnek azt az új formáját, amely az elzárást a 16. század második felében munkakényszerrel kombinálta. Ez volt ugyanis az az intézményi újítás, amely a dolgházi “szegénygondozás” mellett leginkább tükrözte a büntetési gyakorlatok

átalakulásának új irányát, egyúttal előrevetítette a modern börtönrendszerek ma is meghatározó célrendszerét, amely a szabadságtól való megfosztást, mint büntetést munkakötelezettséggel és javítási, nevelési törekvéssel párosítja. A kapitalizmus kezdeti szakaszában a munkáltatás és a szegényügy kezelése meglehetősen szorosan összekapcsolódott (Gönczöl, 1991; Mezey, 2009a), a munkáltatáshoz kötődő dolgházi eszmék pedig később innen kerültek át előbb a javító- és fenyítőházak modelljébe, majd pedig a modern büntetés-végrehajtás 19. századtól kibontakozó rendszerébe (Kabódi-Mezey, 1990a; LeBaron, 2012).

A 16-18. század folyamán Nyugat-Európában széles körben és bizonyos mértékig változatos intézményi formákban terjedt el a munkáltatásra, mint központi elemre építő javító- és fenyítőházak intézménye (Mezey, 2018). Mezey Barna (2009) akadémiai doktori értekezésében részletes leírását adja az önálló fenyítőházi modellnek, munkájában azonban számos ponton maga is részletesen kitér a fenyítőházak változatos intézményi variációira. Jól illusztrálják ezt a fajta változatosságot az egyes intézetek megnevezéséhez leggyakrabban kapcsolt (fenyítő, javító, munkáltató, nevelő) előtagok, amelyek azon túl, hogy árulkodtak az egyes intézmények deklarált társadalmi missziójáról, egyben már a későbbiekben kialakuló büntetés-végrehajtás célrendszerét is előrevetítik. A szóban forgó intézmények vegyes funkciót és intézményi változatosságát hangsúlyozandó, a dolgozatban a fenyítőházakra javító- és fenyítőházakként hivatkozom.

A javító- és fenyítőházakat alapvetően a munkakényszer különböztette meg egyrészt a kontroll egyéb új típusú, a kora újkorra különösen jellemző intézményeitől, így például a dolgháztól, a szegényháztól vagy az ispotálytól (Spierenburg, 1995), másrészt pedig az elzárás korabeli jellemző gyakorlataitól, mindenekelett a tömlöcökben történő elzárástól. A dolgházak szellemiségükben szintén hordozták a munkára nevelés, a munka általi javítás eszméjét, a javító- és fenyítőházakkal ellentétben azonban alapvetően önkéntes alapon működtek: a befogadottak munkaért cserébe ellátásban részesültek. A javító- és fenyítőház újszerűsége abban állt, hogy a szegényház, a dolgház és a büntető intézet alapelveit ötvözte (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003]), miközben radikálisan különbözött a korszak tömlöceitől, ahol az átmeneti őrzésen túl sem a fegyelmezés, sem munkáltatás szempontjai nem voltak még jelen (Mezey, 2018).

A börtönügyi szakirodalomban széles körben osztott nézet, hogy az első javító- és fenyítőház típusú intézmény az 1555-ben alapított londoni Bridewell volt (Ignatieff, 1978; Mezey, 1992). A Bridewell legfőbb feladata volt, hogy megszabadítsa a várost a csavargóktól (Mezey, 2018), hogy enyhítse azt a nyomást, amit a városokba áramló, termelési eszközeitől megfosztott, vagy

a korábban a felosztatott szerzetesrendek szegénygondozói tevékenysége keretében ellátott népesség jelentett London számára. (Ignatieff, 1978) Alapítólevele szerint az intézmény ezt a célt az oda bekerült személyek erkölcsi megjavulásának elérésével volt hivatott elősegíteni, amelynek legfőbb eszközét a munkakényszer és a fegyelem jelentette. (Melossi-Pavarini, 1981; Kabódy-Mezey, 1987a) A Bridewell lakói meglehetősen vegyes csoportot alkottak: voltak itt csavargók, koldusok, munkakerülők, rokkantak, segítségre szoruló fiatalok (Mezey, 2018) és bár bizonyos szerzők szerint (Melossi-Pavarini, 1981; Rubin, 2019) kisebb súlyú bűnelkövetők is bekerülhettek az intézetbe, jó ideig nem a kriminális elemek, különösen nem a súlyos bűnelkövetők elzárása határozta meg a Bridewell fő profilját. (Spiereburg, 1991; Mezey, 2018) A Bridewell mintájára később aztán számos hasonló, köznevesült formában egyszerűen csak bridewellnek, vagy javítóháznak (*house of correction*) nevezett intézményt hoztak létre az Erzsébet-korabeli Angliában, melyek száma 1630-ra elérte a hetvenet, a 18. század második felére pedig már közel százhatvan ilyen javítóház működött. (Spiereburg, 1991) Szerepük azonban időközben lényegesen átalakult: míg kezdetben a szegénygondozás új formáinak egyikeként működtek, a 18. századra már jellemzően inkább a szabadságvesztés-büntetés végrehajtására szolgáló intézetekké váltak. (Mezey, 2018)

Bár a Bridewell volt az első elzárást és munkáltatás egyesítő javító-fenyítő jellegű intézmény, a modell leginkább a független Holland Köztársaság (Egyesült Tartományok) területén teljesedett ki a 17. század folyamán, abban az időszakban, amikor a Holland Köztársaság világkereskedelmi pozíciójából fakadóan aranykorát élte. Az 1600-as évek elején a holland tartományokban, majd nem sokkal később a német területeken sorra létesültek az ún. fenyítőházak (*tuchthuis*, *tuchhuizen*) (Spiereburg, 1991; Mezey, 2018). Az első holland fenyítőházat (Raspheus) 1596-ban nyitották meg Amszterdam városában, ahol – ellentétben az angol javítóházakkal – már az induláskor befogadott fogvatartottak fele bíróság által elítélt bűnelkövető volt. Az elzárás mellett az intézmény működésének alapját a munkakényszer szolgáltatta, részben a munkára szoktatás és a munkával történő fegyelmezés, részben pedig az intézmény gazdaságos működésének fenntartása céljából. A javító- és fenyítőház bizonyos tekintetben a kora újkor patriarchális és autoriter családmodellje szerint szerveződő közös háztartásként működött: a neveléssel, munkáltatással és fenyítéssel járó feladatokat az igazgató házaspár látta el, a gazdasági irányítást, a termelés megszervezését és a termékek értékesítését pedig a polgári kereskedői rétegből kikerülő testületi tagok irányították. Az intézet mindennapi életét irányító igazgatói pár fizetését a kincstár fedezte, a személyzet többi tagjának javadalmazását azonban az intézeti gazdasági tevékenységeiből kellett fedezni (Sellin, 1944; Spiereburg, 1991).

A kényszerített munkáltatás a javító- és fenyítőházi működés központi elemének számított, az intézeti életet szigorú rendszabályok uralták. Az amszterdami Rasphuisban a fogvatartottak legfőbb tevékenységét a szövés mellett a kelmefestéshez használt színesfa (festékfa) fűrészrel történő reszelése (ráspolyozása) jelentette, innen ered az intézet elnevezése is. (Mezey, 2018) A fenyítőház számára a nyersanyagot szerződéses megállapodások alapján vállalkozók szállították, illetve a kész festékport is ők értékesítették. 1599-ben Amszterdamban, majd 1602-ben Holland és Friesland tartományok teljes területén bevezették azt a szabályozást, ami a festékfa feldolgozását a fenyítőházak monopóliumává tette. A rendelkezés értelmében büntetésben részesültek mindazok, akik az engedély nélkül festékfát dolgoztak fel, illetve azok a kelmefestők is, akik nem fenyítőházi forrásból szereztek be a festéshez használt alapanyagot. Ettől kezdve a fenyítőházak meghatározó gazdasági alapját a festékfa reszelése jelentette (Sellin, 1944). A festékfa reszelése több szempontból is megfelelőnek bizonyult arra, hogy fogvatartotti munkáltatás keretében végeztessék, hiszen a nyersanyag beszerzésén túl nem igényelt különösebb tőkebefektetést, sem képzett munkaerőt, ezen kívül különösen nehéz fizikai munka révén alkalmas volt a munka általi büntetés és fegyelmezés érvényesítésére is. A rabok ellátását a munkáltatás bevételeiből fedezték, a munkát megtagadó, vagy a kiszabott mennyiséget nem teljesítő fogvatartottak jellemzően fenyítésben részesültek, a penzumon felül teljesítők viszont díjazásban részesültek (Spierenburg, 1991; Mezey, 2018).

A 16-18. század folyamán, az angliai javító- és fenyítőházakat követően, de leginkább az amszterdami Rasphuis mintájára számos hasonló jellegű intézmény létesült a Holland Tartományok városaiban, majd további alapítási hullámok során más iparosodó-polgárosodó területeken: így például a Hanza városokban (Lübeck, Bréma, Gdansk, Hamburg), illetve Bernben, Bazelben, és Freiburgban, de Koppenhágában, Stocholmban, Lyonban és Madridban is. (Spierenburg, 1995; Mezey, 2018) Sőt, formai értelemben hasonló alapításra történt kísérlet a magyar börtönügy történetében is a rövidéletű szempci fenyítőház formájában (Estók, 2013).

A munkára bírást célzó korabeli büntetési gyakorlatok mind olyan, az új kapitalista viszonyokhoz illeszkedő büntetési formák voltak, amelyek létrejötte elemi szinten kapcsolódott össze a termelési viszonyok szerkezetváltásával. A 16. század második felében az iparosodás, a bővülő piacok és a fellendülő kereskedelem mellett a népesség nem növekedett olyan mértékben, hogy ki tudta volna elégíteni a fokozódó munkaerőhiányt. A merkantilista korszakban az ipar állami szabályozással való támogatásának eszközei között fontos szerephez jutott a restség, lustaság és a munkakerülés szankcionálása. A manufaktúra-rendszerre épülő

dolog- és fenyítőházak ezáltal fontos gazdasági és munkaszocializációs szükségleteket elégítettek ki. (Rusche-Kirchheimer, 1939 [2003]).

A korabeli javító- és fenyítőházak többsége esetében a deklarált célok szintjén szinte mindenhol fontos szerephez jutott a munka által történő nevelés programja. A legtöbb ilyen intézetben a munkáltatás a Rasphuishoz hasonlóan elsősorban a textilek előállításához és festéséhez használt alapanyagok feldolgozásához kapcsolódott, ideértve egyebek mellett a szövést, kötélfonást, kendertörést, zsákvarrást, vagy éppen a festékfa reszelését (Spierenburg, 1995; Foucault, [1975] 1990). A munkáltatás megszervezésével és az intézetek fenntartásával kapcsolatos gyakorlat azonban meglehetősen vegyes képet mutatott. A javító- és fenyítőházak jelentős változatosságot mutattak aszerint, hogy a gondozásra, a fegyelmezésre, a nevelésre, avagy a büntetésre helyezték a fő hangsúlyt. Továbbá különböztek abban a tekintetben is, hogy milyen mértékben voltak sikeresek a munka tényleges kikényszerítésében, illetve, hogy mennyiben bizonyultak gazdasági értelemben sikeres vállalkozásoknak.

A Holland Tartományokra jellemző munkaerőhiány közepette az amszterdami fenyítőház esetében kézenfekvő volt a fogvatartottak munkaerejének hasznosítására irányuló törekvés, a festékfa feldolgozásának monopóliuma pedig olyan kincstári vállalkozássá tette a fenyítőházi munkáltatást, amihez a városnak világos gazdasági érdekei fűződtek. A mintaintézetnek számító Rasphuisnak tulajdonított profitábilis működés, jól szervezettség és önfenntartó jellege azonban távolról sem számított általánosnak. A javító- és fenyítőházak jelentős része még a holland és észak-német területeken is inkább jelentett anyagi terhet a helyi hatóság számára, mint hogy érdemi gazdasági hasznot hajtott volna (Spierenburg, 1991) Spierenburg szerint a 18. század folyamán a legtöbb fenyítőház esetében a kiadásokat esetlegesen meghaladó bevételek jellemzően nem a munkáltatás pozitív mérlegének, hanem sokkal inkább a kiegészítő források szerepének volt betudható. A holland és német javító- és fenyítőházakat a munkáltatás bevételein túl jellemzően speciális (például italkimérésre vonatkozó) adókból és pénzbírságokból (például a városi tisztségviselőkre a tanácsi ülésekről történő késés, vagy azoktól való távolmaradás miatt kiszabott büntetésekből), valamint az intézetek javára rendezett tombolák bevételeiből finanszírozták. (Sellin, 1944; Spierenburg, 1991).

Összességében véve voltak ugyan gazdasági értelemben véve sikeres intézetek is, de a többség számára a leginkább reális célt a működési költségek kitermelése jelentette (Spierenburg, 1991; Mezey, 2018). Ott, ahol a javító- és fenyítőházak nem élveztek valamiféle protekcionista védelmet, nem igazán lehetett egyértelmű gazdasági haszonról beszélni. Mindez lényegesen árnyalja Rusche és Kirchheimer azon megközelítését, amely alapvetően a közvetlen gazdasági

funkción – a munkaerő kényszeren alapuló hasznosításán és az általános munkaerőpiaci szabályozó szerepen – keresztül magyarázza a javító- és fenyítőházak létrejöttét. Rusche és Kirchheimer olvasatában ezek az intézmények valódi nemzetgazdasági jelentőséggel bírtak, létrejöttükben pedig fontos szerepet játszott a gazdasági hasznosítás lehetősége. A szerzők termelési viszonyokból levezetett narratívája azt sugallja, mintha a munka kikényszerítésének ezen formája gazdasági értelemben nélkülözhetetlen – de legalábbis különösen fontos – lett volna a kapitalista termelés kialakulása szempontjából (Weiss, 1987). Mindeközben azonban ők maguk is elismerik: *“kizárólag üzleti szempontból képtelenség általános következtetéseket levonni a javító- és fenyítőházak sikerességével kapcsolatban”* (Rusche-Kirchheimer, [1939] 2003:48). Kell legyenek tehát egyéb magyarázatok is ezen intézmények szerepére vonatkozóan. Ezzel kapcsolatban pedig a revizionista börtöntörténetírás kontroll elméletek kínálhatnak kiegészítő magyarázatot.

Az eredeti felhalmozás időszakában a feltörekvő polgárságnak szüksége volt az államhatalom támogatására ahhoz, hogy a munkást – egyebek mellett a munkaidő, a munkabér szabályozása, valamint a bérmunkások szerveződéseinek korlátozása révén – függésben tartsa (Marx [1867] 1955). A merkantilista korszakban a javító- és fenyítőházak pontosan ennek a támogató eszköztárnak a részét képezték, a tőkés fejlődés elősegítésének közvetett eszközei voltak, amelyek a bérmunka általános kikényszerítését szolgálták. A javító- és fenyítőházak azonban semmi esetre sem voltak kizárólagos eszközök a bérek leszorítása és a munkaerő szabályozása tekintetében. Különösen nem ez volt a legfőbb ismervük. A javító- és fenyítőházak jelentős része még a holland és észak-német területeken is inkább jelentett anyagi terhet a helyi hatóság számára, mint hogy érdemi gazdasági hasznot hajtott volna (Spierenburg, 1991). Szerepük tehát jóval összetettebb volt a közvetlen gazdasági funkcionál. Az elzárást munkakényszerrel kombináló javító- és fenyítőházak valódi jelentősége alapvetően nem a termelésen keresztül hatott (Melossi-Pavarini, 1981). A fogva tartás szigorú napirendre, higiéniás és viselkedési előírásokra, jutalmazási és fenyítési mechanizmusokra épülő szabályozása épp olyan fontos eleme volt ezeknek az intézményeknek, mint a munkáltatás maga. A munkára kényszerítésnek nem csak és nem elsősorban termelési szempontból volt jelentősége. A munkára szoktatás és a munka általi fegyelmezés révén ennél jóval általánosabb kontroll funkciót töltöttek be ezek az intézmények. A javító- és fenyítőházi munkáltatás tehát fontos szerepet játszott a fogvatartottak fegyelmezésében, a rend fenntartásában és a működés gazdaságosságának megvalósításában (Spierenburg, 1991). Egyszerre szolgált gazdasági beavatkozásként és társadalmi óvintézkedésként (Foucault, 2004).

Fontos szempont ugyanakkor, hogy ezeket az intézményüket ne csupán egyediségükben, hanem sokkal inkább a 16-18. század új típusú kontroll intézményeivel való viszonyukban vizsgáljuk. Ezt a perspektívát látszik alátámasztani az a terminológiai bizonytalanság is (a kérdésről részletesen lásd: Mezey, 2009b), amely a vonatkozó szakirodalmat jellemzi, és amely sok esetben nem tesz éles különbséget egyrészt a dolog- és szegényházak, másrészt pedig a javító- és fenyítőházak között. Ezen intézmények egymástól való elhatárolása az alfejezetben idézett történeti munkák tanúsága szerint is számos tekintetben kihívásokba ütközik. Ahogy Rusche és Kirchheimer fogalmaz: *“A gyakorlatban ezen intézmények megkülönböztetése lassú és egyenlőtlen folyamat volt”* (Rusche-Kirchheimer, [1939] 2003:63), ami lényegesen megnehezíti az egyes intézménytípusok egymástól történő szigorú elhatárolását.

A vonatkozó intézmények között ugyanis – legyen szó adminisztratív, szegény(rendészeti), vagy akár büntető jellegű elzárásról, elkülönítésről – szoros kapcsolatot teremt, hogy létrejöttük mögött valójában igen hasonló gazdasági-társadalmi folyamatok húzódnak meg. A dologházak, szegényházak, menhelyek, ispotályok, fenyítő- és dologházak tényleges működésében megmutatkozó intézményi sajátosságok a társadalmi kontroll funkció révén ugyanis sokkal inkább összekapcsolják *“javító bezárás szigetvilágának”* ezen intézményeit (Foucault, [1975] 1990), mintsem élesen megkülönböztetnék őket egymástól. Mindez szoros összefüggésben áll azzal, hogy a munkáltatásra épülő elzárás politikai-ideológiai alapját tulajdonképpen nem is annyira a bűnözéshez, mint inkább a szegénység való megváltozott viszony szolgáltatta. (1995, Spierenburg) A 16. századtól kezdődően a kontroll új típusú intézményei a szegénygondozás korábbi eszközeit felülírva és az új szegénypolitikát kiegészítve az intézményes keretek között folyó munkára szoktatás formájában nyújtottak kényszerű ellátási és támogatási alternatívát. (Mezey, 2018) Ennek az új, *„fegyelmzésre hangolt”* szegénypolitikának lényegi vezérmotívuma volt, hogy a társadalmi integritásra nézve veszélyeztető egyéneket *„visszakényszerítse a társadalom normális szervezeti rendjébe”*, egyre erőteljesebben hangsúlyozva a korrekciós nevelés szükségességét (Gyáni, 1999).

A korszakban a munkára nevelés, illetve a munka általi nevelés előbb a munkára lehetőséget biztosító dologházak, majd a munkát kikényszerítő fenyítőházak formájában központi helyet foglalt el a szegénységgel összefüggő társadalmi problémák rendészeti eszközökkel történő kezelésében. (Gönczöl, 1991; Mezey, 2018) A kora újkorban alapjaiban változott meg a szegénységről alkotott felfogás, ezzel együtt pedig erőteljesen megkérdőjeleződött a szegénygondozás korábbi, alamiznaosztásra és egyházi segélyezésre korlátozódó eszköztára. (Mezey, 2009a) Kezdetét vette az érdeemes és érdemtelen szegények megkülönböztetése, ami

alapján jellemzően már csak a társadalom munkavégzésre hajlandó és gazdasági szempontból hasznos szegényei részesülhettek a társadalmi szolidaritásból és szociális gondoskodásból, a potenciális bűnözőnek tekintett resteknek és a vándorló népességnek pedig a kriminalizáció jutott osztályrészül. A korábban tolerált kolduló életmód kriminalizálódik, a vándorló koldus és vele együtt a “veszélyes osztály” többi tagja már nem gondozásra, hanem felügyeletre és átnevelésre szorul. A kapitalizmus korai szakaszának szegénypolitikája keretében kizárólag az méltó a szociális gondoskodásra, aki hajlandó és képes bér munkássá válni, a többieket a javításra, nevelésre épülő ideológia által legitimált kontroll intézmények révén kell “*a társadalom normális szervezeti rendjébe*” visszakényszeríteni (Gyáni, 1999), vagy ahogy Nagyiványi Fekete István fogalmazott 1891-ben, a dolgházak hazai létesítésének javaslata kapcsán: használható bér munkássá idomítani (Nagyiványi, idézi: Gönczöl, 1991:25)

A dolog- és fenýtóházi munkára nevelés azáltal, hogy a társadalom képes, az új kapitalista gazdasági-társadalmi viszonyok közé nehezen beilleszthető elemeit (pl. munkakerülőket, csavargókat, koldusokat) igyekezett az égető munkaerőhiány közepette munkára bírni, a kapitalizmusba való átmenet időszakában tulajdonképpen a társadalmi kontroll kiemelt eszközeként működött. (Mezey, 2007; Lebaron, 2012) A javító- és fenýtóházak elsődleges feladata volt a társadalomra nézve veszélyesnek ítélt, annak perifériájára szorult társadalmi csoportok elzárása, felügyelete, és legfőképpen munkára szoktatása. (Mezey, 2018) Ezek az intézmények még nem klasszikus értelemben vett büntetés-végrehajtási intézetek voltak, hiszen nemcsak, és nem elsősorban a bűnözésre, hanem a társadalmi problémák és gazdasági kényszerek ennél jóval szélesebb körére reagáltak. Ebben az értelemben sokkal inkább egyfajta átmenetet képeztek a feudalizmus korszakában uralkodó testi- és tömlöcbüntetések, valamint a modern szabadságvesztés büntetés intézménye között. Ennél fogva fontos szerepet töltek be a bér munka keretei közé betagozódni képtelen, önhibájukból szegénynek ítélt társadalmi rétegek kontrolljában. (Mezey, 2007; Ulicska, 2001) A munka a javító- és fenýtóházak esetében elsősorban nem egyszerűen csak büntetésként, hanem a társadalmi kontrollfunkció érvényesítésének szükségszerű elemeként, nevelő és fegyelmező eszközként értelmezendő, ilyen értelemben szoros összefüggésben áll a kapitalizálódó társadalmak új típusú kontrollfunkcióinak kiépülésével (Foucault, 1990; Ignatieff, 1978). A dolog- és fenýtóházak egyszerre voltak büntető és szociális intézmények, amelyek fontos szerepet töltek be a kapitalizmus kiépülésével járó társadalmi problémák rendszeti eszközökkel történő kezelésében. (Gönczöl, 1991), hiszen elsősorban olyan munkaképes renitensek kerültek ezekbe

az intézményekbe, akik nem tudtak vagy nem akartak beilleszkedni a munkamegosztás kapitalista rendszerébe.

3.2 A munkálatlás szerepe a formálódó büntetés-végrehajtás keretei között

A kora újkorban, a feudális rend bizonytalanná válásának kezdeti szakaszában megjelenő munkajellegű büntetések jó ideig párhuzamosan léteztek a halál- és testi büntetések, az elzárás korai, elsősorban ideiglenes őrzési funkciót betöltő formái, valamint az elzárást munkakényszerrel párosító javító- és fenytőházak mellett. A gályarabság gazdasági-társadalmi szükségességét végül a hajózási technika fejlődése írta felül, a gyarmatokra történő deportálás gyakorlata pedig a függetlenségi törekvések, a helyi társadalom ellenállása miatt szorult idővel háttérbe, vagy éppen azért, mert az anyaország általánosan romló megélhetési körülményei miatt egyre kisebb visszatartó erő társult hozzá. (Ignatieff, 1978; Mezey, 2018) Ezzel párhuzamosan a javító- és fenytőházak jellege a 18. század utolsó harmadára fokozatosan átalakult. Európa-szerte meghatározóbbá kezdett válni a büntető profil, funkciójukat tekintve egyre inkább közeledtek a majdani büntetés-végrehajtási rendszerekhez (Mezey, 2018).

A szabadságvesztés-büntetés expanziója tulajdonképpen még az előtt elkezdődött, hogy rendelkezésre álltak volna a fogva tartás helyszínéül szolgáló intézmények, azaz létrejött volna a modern értelemben vett börtönrendszer (Mezey, 2018). Az átmenet időszakában – vagyis a 18. század második felében – Angliában a rabokat például kimustrált állóhajókon őrizték és kikötőkben munkáltatták (Ignatieff, 1978), Franciaországban és Olaszországban pedig szintén a kikötők területén létesített kényszermunka táborokban dolgoztatták és tartották fogva az elítélteket (Pulszky-Tauffer, 1867; Mezey, 2018) Mindeközben továbbra is használatban voltak a tömlöcök és helyhatósági börtönök, valamint az ekkoriban már egyre inkább büntetés-végrehajtási karaktert öltő javító- és fenytőházak (Mezey, 2009b). Az elzárást, mint büntetést egyre szélesebb körben alkalmazták, a szükséges infrastruktúra azonban még nem állt rendelkezésre, ahogy az irányítás, felügyelet, illetve az adminisztráció intézményi keretei sem. Ez az – a fejezet elején már megidézett – periódus tehát, amelyben *“a fogságra ítélet és annak végrehajtása tekintetében egész Európában a legteljesebb összevisszaság és a legdurvább önkénykedés uralkodik”* (Finkey, 1933:83)

Az átmenet időszakában a manufaktúra-rendszerre épülő dolog- és fenytőházai egyebek mellett a termelés kísérleti terepeiként is működtek. Az elzárással kombinált munkára kényszerítést, vagyis a kora újkor javító- és fenytőházait a kereskedelemre épülő gazdasági

rendszer hívta életre (Foucault, [1975] 1990) egy olyan korszakban, amikor a „*tőkés termelés történelmi keletkezésénél*” a gazdaságon kívüli kényszer alkalmazása fontos eleme volt a kapitalista termelési rend kiépülésének (Marx [1867] 1955:682). Az ipari forradalom időszakára azonban bizonyossá vált, hogy a fogvatartotti munkaerő gazdaságos hasznosítása gyakran korlátokba ütközik. Az alacsony termelékenység, a nagyarányú fluktuáció, a rabmunkáltatás körében előállított termékek nem megfelelő minősége és az értékesítés ebből fakadó nehézségei mind olyan – ma is jól ismert – korlátokat jelentenek, amelyek jelentős mértékben meghatározzák a rabmunka versenyképességének határait. A bémunkatársadalom kialakulásának tömeges elszegényedéssel kísért kezdeti időszakában, amikor az ipart intenzív gépesítés, a munkaerőpiacot pedig alacsony bérek és a munkaerő túlkínálata jellemezte, a fogvatartotti munkáltatás produktív kísérleteit egyre inkább felváltották a testi büntetések kegyetlenségeit idéző, büntető jellegű, a testet és szellemet megtörő munkáltatási formák. A 18. század második felében Angliában már csak elvétve lehetett olyan javító- és fenyítőházat találni, ahol tényleges termelőtevékenység zajlott volna. A munkáltatás gazdasági funkcióját felülírták a büntető-megtorló jellegű, fegyelmező szempontok, mellyel párhuzamosan a fogvatartási körülmények radikális romlása volt megfigyelhető (Ignatieff, 1978; Melossi-Pavarini, 1981).

Nem véletlen, hogy éppen ez az a korszak, amikor Jeremy Bentham – főként építészeti vonatkozásai miatt ismertté vált – börtönügyi javaslata, a Panoptikon tervének megvalósítása egyértelmű kudarcot vallott. Bár Bentham javaslatát ma elsősorban egy olyan építészeti megoldásként ismerjük, ami a fogvatartottak állandó, észrevétlen megfigyelését és felügyeletét célozta, az általa kidolgozott koncepció valójában rendelkezett egy igen meghatározó gazdasági vízióval is. Ráadásul egy olyan gazdasági vízióval, amely tulajdonképpen a javaslat elvetéséhez vezetett. Bentham Panoptikon tervében az egyre erősödő büntető karaktert és kontroll funkciót a gazdasági hatékonysággal igyekezett kombinálni (Melossi-Pavarini, 1981) A börtönt egy olyan kapitalista vállalkozásként képzelte el, amit az önszabályozó piaci erők működtetnek: az intézményt szerződés alapján egy vállalkozó irányítja, akinek Bentham szerint elemi érdeke, hogy a munkaerő újratermelésének feltételeit megfelelő módon biztosítsa. Utilitarista megközelítésének origója a gazdasági érdek volt, ezzel összefüggésben szükségtelennek tartott bármilyen állami beavatkozást vagy felügyeletet. Bentham koncepciójában – függetlenül a javító- és fenyítőházi munkáltatás kétes tapasztalataitól – a megfelelő fogvatartási körülmények biztosítását és az esetleges visszaélések elkerülését a gazdasági érdek volt hivatott biztosítani. Bár Bentham csaknem két évtizeden át próbálta javaslatának megnyerni a döntéshozókat,

próbálkozásai végül nem jártak sikerrel (Ignatieff, 1978). Bentham javaslatának kudarcra jól illusztrálja azt a folyamatot, melynek során a gazdaságossági szempontok mellett újfent egyértelműen megmutatkoztak azok a kontrollfunkciók, amelyek a kezdetektől meghatározzák az elzárás és munkáltatás sajátos viszonyát és amelyek egyben előre is vetítik a munkáltatás modern büntetés-végrehajtási rendszerekben betöltött szerepét.

Az ipar 18. század végén, 19. század elején zajló gépesítése, a pauperizáció, a tömeges munkanélküliség, és az életkörülmények radikális romlása a társadalom alsó rétegeiben mind abba az irányba hatott, hogy a modern értelemben vett börtönök megjelenését közvetlenül megelőző időszakban a fenyítő, nevelő manufaktúrákkal szemben teret nyerhessenek a nem produktív, testet sanyargató fogvatartotti munkáltatási formák, egyebek mellett például a taposómalom bevezetése. Rusche és Kirchheimer perspektívájából nézve: *„a nyugati világban a bebörtönzés éppen akkor vált vezető büntetési nemmé, amikor a fenyítőházak gazdasági alapjait az iparban bekövetkezett változások elpusztították”* (Rusche-Kirchheimer, [1939] 2003:112). A börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepét hangsúlyozó elméletek azonban éppen arra világítanak rá, hogy ez az intézmény sokkal összetettebb társadalmi funkciót tölt be annál, semhogy létrejötté kizárólag „gazdasági alapjai” mentén volna magyarázható. Ahogy Foucault ([1975] 1990) fogalmaz: *„a börtön nem volt külön, kezdetben, egyszerű szabadságvesztés, amelyhez csak később járult a javító funkció, hanem eleve olyan „törvényes fogva tartás” volt, amely javító feladattal egészült ki”*. A fogvatartotti munkáltatás valódi haszna tehát *“nem a profit (...) hanem egy hatalmi viszony, (...), egy olyan séma megteremtése, amely megtöri az egyént és hozzáidomítja egy termelőapparátushoz.”*. A megtörésnek és a hozzáidomításnak ez a folyamata pedig jórészt aszerint alakul, hogy az adott gazdasági-társadalmi körülmények mit követelnek meg, illetve mit tesznek lehetővé.

Az ipari kapitalizmusban – ami a munkaerő szabad jellegét követeli meg – az explicit kényszer mellett egyre meghatározóbb szerephez jutottak a kényszer „kifinomultabb” formái. Ide sorolhatók azok a korábban már említett, Ferge (1999) által „civilizációs ágensnek” nevezett intézmények, amelyek a hatalmon lévők által preferált együttélési módokhoz való alkalmazkodást kikényszerítését célozzák. Egyebek mellett ilyen intézmény a formálódó állami büntetőpolitika és a 18. század végén, 19. század elején létrejött, modern értelemben vett börtön is, amely büntetés-végrehajtási funkciója révén ekkor már egyre világosabban elkülönül a *“javító bezárás szigetvilágának”* más intézményeitől (Foucault, [1975] 1990).

Abban, hogy a börtön a társadalom széles rétegei által legitimként elfogadott intézményként foglalhatta el kiemelt helyét a büntetési rendszerben, jelentős szerepe volt a fogházjavító

mozgalom reformereinek: a reformmozgalom javítást-nevelést hangsúlyozó ideológiájával ugyanis erős legitimációs alapot szolgáltatott ahhoz, hogy a börtön a korabeli társadalmi válságfolyamatokra adott adekvát megoldásként tűnjön fel. (Ignatieff, 1978) Hogyne volna elfogadható és megnyugtató beavatkozás, amikor a célja – vagyis az, hogy átnevel és engedelmessé tesz – nagymértékben egybeesik a kor más „civilizációs ágenseinek” logikájával (Foucault, [1975] 1990)? *„A kényszer, az ösztönzés, a (...) jellemformáló nevelés sajátos elegyét tükrözik ezek az intézmények. Egyszerre szolgált[ák] a paternalista filantróp álmait és a gyáros gazdasági érdekét”* (Ferge, 1999)

A reformmozgalom a javítás hangsúlya révén a szabadságvesztést a morális restauráció eszközeként tüntette fel, ezáltal elfedte azt a lényegi funkciót, amit a bebörtönzési gyakorlat expansziójának legitimációjában, a „finomodó” kényszerek ilyen módon történő intézményesítésében ténylegesen betöltött (Ignatieff, 1978) A reformjavaslatok azonban aligha ölthettek volna valódi formát, ha a filantróp törekvések történetesen nem estek volna egybe korszak gazdasági szükségszerűségeivel (Rusche-Kirchheimer, [1939] 2003) és a hatalmon lévők érdekeivel, politikai céljaival. A büntető és üzemi fegyelmezés olyannyira összefonódott, hogy a börtön létének *„megkérdőjelezése nem csupán egy különálló intézmény, hanem az egész ipari rendet körülvevő, egymásba fonódó struktúra megkérdőjelezését jelentette”* (Ignatieff, 1978) A reformer vízió a Howard által idealizált javító- és fenyítőházak mintájára egy szigorú előírások mentén szervezett börtön ideáljára épült, ahol rend, tisztaság és fegyelem uralkodik, és ahol az elsődleges cél az elkövető megjavítása. A börtön létrejöttének tulajdonképpen ugyanaz a morális reguláció szolgáltatta az alapját, amely a korabeli gyáripar vezetési-szervezési technikáit meghatározta, a munkáltató és az állam meglehetősen hasonló képzeteket (rend, fegyelem) kapcsolt a társadalmi és intézményi szabályozáshoz (Ignatieff, 1978:215). A börtön létrejötté eképpen az állam és az uralkodó osztály érdekszövetségére épült és a reformer jobbító szándék révén nyert érdemi felhatalmazást.

A modern értelemben vett börtönrendszer legfontosabb megkülönböztető jegye a korábbi elzárási gyakorlatokhoz képest, hogy a munkakényszerrel egybekötött szabadságkorlátozást egy egyre szélesebb körben alkalmazott büntetőszankcióhoz kapcsolja. Az első ilyen büntetés-végrehajtási intézmények az Egyesült Államokban jelentek meg a 18. század végén. Ezek a börtönök erősen kötődtek a protestáns-kvéker hagyományhoz és nem függetlenek az angol fogházjavítók tevékenységétől, különösen Howard munkásságától sem, ezáltal mind építészeti, mind működési struktúrájukban számos olyan elemet hordoztak, amelyek a börtönök európai előképeire emlékeztettek (Mezey, 2018). A modern büntetés-végrehajtás e korai szakaszában

rögtön két versengő modell született, amelyek meglehetősen különböző munkáltatási szisztémára épültek: a teljes magánelzárást középpontba helyező philadelphiai (magányrendszer), illetve az éjszakai magánelzárást, nappali közös munkával kombináló, kezdetben szigorú hallgatási kötelezettséget előíró auburni (hallgató) rendszer.

A philadelphiai szisztémát jórészt a vallásos alapok határozták meg, elsődleges célja a bűnbánat elősegítése volt, ennek fő eszköze pedig a magánelzárás szolgáltatása. Az auburni rendszer a magánelzárást csak éjszakára alkalmazta, nappal viszont a közös munkáltatásán volt a hangsúly, a fogvatartottak közötti interakciókat pedig a beszéd tilalmával igyekeztek korlátozni. A két elzárási szisztéma jellegéből fakadóan meglehetősen eltérő munkáltatási formákat implicált: míg a fogvatartottak teljes izolációja kizárólag a terápiás jelleget öltő kéziipari foglalkoztatását tette lehetővé, addig a részleges elkülönítés alkalmas volt a gyáripari termelési keretek kialakítására. A két modell szinte párhuzamosan jelent meg, az auburni rendszer azonban meglehetősen hamar domináns szerephez jutott az Egyesült Államokban (Rubin, 2020b). Az Egyesült Államok a függetlenségi háborút követően turbulens gazdasági változásokon ment keresztül, jelentős lendületet vett a kapitalista átalakulás, amit a korábbi gyarmati társadalmi struktúra megrendülése és akut munkaerőhiány kísért. Az északi államok dinamikus iparosodása, a munkaerő iránti fokozott igény, továbbá a bérek leszorításának szükségessége mind olyan tényezők voltak, amelyek ellentétben az európai folyamatokkal az auburni rendszerhez kötődő produktív munkáltatási forma elterjedésének kedveztek (Melossi-Pavarini, 1981). Míg az iparosodó északi államokban az intézményesített börtönipar öltött egyre nagyobb mértéket, addig a déli államokban a fogvatartottak munkáltatása a korábban rabszolgamunkára építő ültetvényes gazdálkodás és a kapitalista termelés korai szakasza közti szakadék áthidalásában játszott szerepet (Ayers, 1984; Lichtenstein, 1996).

Mindeközben Európában megkezdte hódító útját a magányrendszer szerinti börtönépítés. Az amerikai börtönügyi fejleményeket követve az európai államokat élénken foglalkoztatták a formálódó fogva tartási rendszerek tapasztalatai. A magányrendszer és a hallgató rendszer előnyeinek és hátrányainak ütköztetése mind a korabeli nemzetközi börtönügyi kongresszusok, mind a nemzeti döntéshozói fórumok politikai vitáinak visszatérő eleme volt (Mezey, 2018). A vitából végül a legtöbb helyen a morális javító ambícióval átitatott elrettentési célzathoz inkább illeszkedő philadelphiai magányrendszer került ki győztesen (Ignatieff, 1978; Mezey, 2018), még ha a tényleges infrastruktúra létrehozása sokhelyütt komoly költségvetési korlátokba is ütközött.

A modern börtönrendszerek kibontakozásával együtt járt a munkáltatási rendszerek szervezeti formálódása: a börtönrendszerek kialakulásának története tulajdonképpen a fogvatartottak foglalkoztatásának története is egyben (Melossi-Pavarini, 1981). A fogvatartotti munkáltatás korai időszakát alapvetően a munkáltatás négy szervezeti ideáltípusa jellemezte, melyek számos vonásukban emlékeztethetnek a ma is jellemző munkáltatási szisztémákra: ezek a bérleti rendszer, a bérbeadási rendszer, a vállalkozási rendszer, valamint az állami üzemeltetés.

A bérleti rendszerben a büntetés végrehajtása szinte teljes egészében a bérlő feladata, a munkáltatáson túl ő gondoskodik a fogvatartottak elhelyezéséről, ellátásról és őrzéséről is. Az állam a fogvatartottak után normatívát fizet, a bérlő pedig a rabok hasznóbérbe vett munkaerejét téríti (Kabódi-Mezey, 1990a). A 19. század folyamán az Egyesült Államok déli részén volt jellemző munkáltatási forma, számos tekintetben emlékeztet a mai privát börtönökre, illetve bizonyos szempontból az állami és privát szféra együttműködésén alapuló PPP konstrukciókra. Érdemi felügyelet híján a 19. századi formák számos visszaélésre adtak lehetőséget, hiszen az állam a fogvatartottak munkaerejével együtt tulajdonképpen a jogszerű fogva tartással kapcsolatos felelősséget és kiszervezte. Ezzel széles teret nyitott a fogvatartotti munkaerő bérlők általi kizsákmányolásának, valamint a bírói hatalom és a gazdasági érdek összefonódásának, miközben az állam lényegében megszabadulhatott a börtönök fenntartásához kapcsolódó jogi és anyagi felelőssége egy jelentős részétől (Sellin, 1976; Melossi-Pavarini, 1981).

A bérbeadási konstrukció lényege, hogy az állam a fogvatartottak munkaerejét egy külső szereplőnek ellenszolgáltatás fejében átengedi. A fogva tartás állami intézményben történik, a fogvatartottak elhelyezéséről, ellátásról és általános őrzéséről az állam gondoskodik, ahogy a szükséges szerszámok és gépek biztosításáról is. A rabok munkaerejét azonban szerződéses megállapodás keretében vállalkozó hasznosítja, illetve az ő hatáskörébe tartozik még a fogvatartottak munka közbeni felügyelete és fegyelmezése, valamint az elkészült termékek értékesítése is. Ennek a rendszernek további alváltozatai léteztek aszerint, hogy a bérlő hatásköre a munkáltatásra milyen mértékben, illetőleg a munkáltatáson túl milyen egyéb üzemeltetési tevékenységekre terjedt ki (Kabódi-Mezey, 1990a). Az állam számára a bérbeadási forma különösen kedvezőnek bizonyult, hiszen nem csak hogy a munkáltatás megszervezésére nem volt gondja, de még a gazdasági tevékenységből származó esetleges kockázatokat sem neki kellett viselnie (Melossi-Pavarini, 1981).

A vállalkozási rendszer keretében az intézet külső szereplővel kötött szerződés alapján (megrendelésre) adott munka elvégzését vállalja. Ez esetben a munkaanyagot és a munka

ellenértékét a külső vállalkozó biztosítja, a termelés lebonyolítás, a munka szervezése és irányítása azonban az intézet felelőssége (Kabódi-Mezey, 1990a). Az állami üzemeltetésű szisztémában a munkáltatást állami feladatként az intézet (vagy külön erre a célra létrehozott állami tulajdonban lévő gazdasági entitás) bonyolítja. A termelés teljes folyamatát az intézet vezetése tervezi és szervezi, a munkát pedig intézeti munkavezetők felügyelik és irányítják. Ez a konstrukció az állam részéről jelentős befektetéseket, valamint forgótőkét követel meg, gazdálkodási szempontból pedig nagyobb kockázatot jelent (Szöllősy, 1935; Melossi-Pavarini, 1981). A kockázat mérséklése céljából a házi kezelés keretében ritkán zajlik piacra történő termelés, az előállított árukat jellemzően a büntetés-végrehajtási intézetek vagy más állami intézmények hasznosítják.

A fogvatartotti munkáltatás kereteinek főbb irányait a modern büntetés-végrehajtás kezdetei óta ezek a szervezeti formák vagy azok vegyes alkalmazása jellemzi. A büntetés-végrehajtás intézményesülésének korai időszakát elsősorban a bérleti és bérbeadási rendszerek határozták meg, a 20. század elejére azonban – részben a szabad munkával szembeni verseny elkerülése végett – mind az Egyesült Államokban, mind pedig Európában egyre inkább erősödött az állami kontroll és a házi kezelési forma térnyerése. (Melossi-Pavarini, 1981; Kabódi-Mezey, 1990a).

4. A fogvatartotti munkáltatás szerepe és célrendszere

Ahogy azt az elzárás és munkáltatás intézményi keretek között történő összekapcsolódásának előzőleg bemutatott történeti gyökerei is illusztrálják: a fogvatartottak munkáltatása az intézményi előképek – vagyis a javító- és fenyítőházak – megjelenése óta szervezés részét képezi a büntetések végrehajtásának. A következőkben a fogvatartotti munkáltatási rendszereket a fogvatartotti munkáltatás modern büntetés-végrehajtásban betöltött szerepét és célrendszerét érintő szakirodalmat felhasználva az eddigiekben bemutatott elméleti megközelítésekre támaszkodva értelmezem.

Az előzőekben láthattuk, hogy a nevelési retorika, a „megjavítás” szándéka már a modern börtönrendszerek kialakulásának korai szakaszában is jellemző kísérője volt a szabadságelvonások végrehajtásának, mi több, a munkáltatással összekapcsolódva, a nevelés – egészen pontosan a munkára való nevelés – a modern értelemben vett börtönök intézményi előképének tekinthető dolog- és fenyítőházak alap gondolatát képezte a 16-18. század folyamán. (Mezey, 2006) A börtön intézményének fegyelmező jellegből fakad, hogy az elzárás meglehetősen korán összekapcsolódott a bűnelkövetők megváltoztatására irányuló szándékkal

(Foucault, [1975] 1990). A munkáltatás a kezdetektől fogva meghatározó velejárója a kényszer, a kontrollt és a fegyelmezést, az (át)nevelés és a javítás missziójával egyesítő szabadság-vesztés büntetésnek.

A modern börtönök működésük során a társadalomba való visszavezetés célkitűzésének égisze alatt, a rehabilitációs eszme alakváltozásaival összhangban ma is sajátos módon elegyítik a kontrollt és a nevelést. Ezt a bizonyos sajátos elegyet nevezi manapság a szakirodalom büntetés-végrehajtási nevelésnek, börtönnevelésnek vagy korrekciós nevelésnek (Módos, 1996; Ruzsonyi, 1999). A büntetés-végrehajtási keretek között zajló korrekciós nevelési kísérleteket a rehabilitációs eszme alakváltozásainak függvényében a kezdetektől fogva, minden korszakban határozott vízió jellemzi mind az elsajátítandó készségek, képességek és értékek, mind a korrekcióra szoruló személyiségjegyek és magatartásformák, mind pedig a társadalmi integráció lehetséges, egyben elfogadott és a társadalmi struktúra által kijelölt útjai kapcsán. Verdes (2009:95) megfogalmazásában: *“A totális intézmény előbb vagy utóbb feloldja, és egy pedagógiai mechanizmus révén újra alkotja a személyiséget; saját struktúráját az emberi szükségletek centrumába helyezi. E pedagógia nem az alanyok szándékaiból meríti egyöntetűségét: az intézmény alakítja a cselekvők habitusait, és ez formálja tetteiket. Ebben rejlik a nevelés korrekciós megközelítésének lényege.”* Vagyis a korrekciós megközelítésben a rendszernek világos elképzelései vannak arról, hogy a bűnelkövetők miféle „javítást” igényelnek. Lényegében ez az a folyamat, amit Rotman (1990) autoriter rehabilitációs modellként azonosít és amelynek célja, hogy egy előre meghatározott gondolkodási és viselkedésmintának megfelelően kényszerítse ki a konformitást. A büntetés-végrehajtás így a megkövetelt konformizmus révén végsősoron mindenekelőtt engedelmes alanyokat, jó rabokat próbál nevelni. (Foucault, [1975] 1990; Lukács, 1987), mindebben pedig meghatározó szerephez jut a munkáltatás. Szöllősy Oszkár egyenesen úgy fogalmaz, hogy: *„a rabnevelés tényezői közül a munkához szoktatást illeti meg a legelső hely a büntetés-végrehajtás keretében”* (Szöllősy, 1935:189)

A szervezett munkáltatás tulajdonképpen a szabadságvesztés-büntetés lényegi eleme (Liszt, 1900), amely a kezdetektől fogva a büntetés-végrehajtás ma ismert célrendszerét szolgáló eszközként működik. A munkáltatás nem a büntetés maga, hanem olyan eleme a modern büntetés-végrehajtásnak, amely egyszerre cél és eszköz (Mezey, 2018). Ahogy Foucault fogalmaz: *“a munka se nem járuléka, se nem kiigazítója a fogsárendszernek: akár büntetők munkáról, akár (...) bebörtönzésről van szó, eleve már a törvényhozó elképzelésben úgy jelenik meg, mint szükségszerű velejárója”* (Foucault, [1975] 1990). A fogvatartottak

munkáltatása szinte természetesnek tekintett és elvárt alapelve a büntetés-végrehajtásnak, amihez számos legitimációs alap és célkitűzés kapcsolható. A lehetséges céloknak ez a sokfélesége, illetve azok egymáshoz való viszonya azonban nem csak elméleti szinten, de a gyakorlati működés során is könnyen feszültségekhez vezethet (Flanagan, 1989). Ahogy azt a történeti gyökereket bemutató alfejezetben is láthattuk, a fogvatartotti munkáltatás deklarált céljai a kezdetektől fogva két csomópont, mégpedig a gazdasági, valamint a nevelést, korrekciót célzó – mai szóhasználattal élve reintegrációs – szempontok körül összpontosulnak. E célok közé sorolható többek között a bűnelkövetők megjavítására, munkára szoktatására, társadalomba történő visszavezetésére vagy éppen a gazdaságossági szempontok érvényesítésére, az államháztartási bevételek növelésére, a munkaerő minél optimálisabb hasznosítására való törekvés. Nem véletlen, hogy a börtönügyi szakirodalom örökzöld kérdéseinek egy meghatározó csoportja szintén e funkciók és célszavak, illetve ezek egymáshoz való viszonya körül összpontosul. Míg a büntetéstan elméleti megközelítéseit elsősorban a munkáltatás potenciális céljai közti elvi választás és a preferált célhoz illeszkedő büntetési rendszer körvonalainak felrajzolása foglalkoztatja, addig a büntetés-végrehajtási gyakorlat felől nézve a célok egymáshoz hangolása, azok összeegyeztetése jelent állandó kihívást.

A munkáltatási rendszerek céljaihoz, valamint működtetéséhez kapcsolódó kérdések és dilemmák már a modern börtönök megjelenésének időszakában felbukkantak, a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó viták a 19. század közepétől megrendezett nemzetközi börtönügyi kongresszusok során is rendszeresen napirendre kerültek (Hawkins, 1983). Ahogy az Tóth Lőrinc (1886) csaknem másfél évszázaddal ezelőtt megjelent, a Római Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusról szóló beszámolójából is kiderül, a fogvatartotti munkáltatás tényleges céljai, a különböző rabmunkáltatási rendszerek előnyei és hátrányai, az állam ezen rendszerek működtetéséhez és szabályozásához kapcsolódó feladatai, vagy épp a fogvatartotti munkáltatás megszervezését kísérő érdekkonfliktusok tehát távolról sem számítanak újkeletűnek a büntetés-végrehajtás területéhez kapcsolódó szakmai és közéleti kérdések sorában. A fogvatartotti munkaerő hasznosításához kapcsolódó versengő célok és érdekek konfliktusát jól illusztrálja a 19. század végi, 20. század eleji börtönügyi viták két meghatározó – a magyar börtönügy történetében is jól azonosítható – dimenziója: a rabmunka és a szabad munkaerő versenyének kérdésköre, valamint azok a börtönügyi kísérletek, amelyek a javítási célszavak és a gazdaságosság egyensúlyát a megfelelő munkáltatási szisztéma megtalálásával és meghonosításával igyekeztek orvosolni. A 20. század elejére a bérleti és szerződéses rendszerekkel szemben egyre meghatározóbbá vált az állami szerepvállalás, ezáltal pedig a vállalkozási és a házi kezelésű

szisztéma, mindez azonban távolról sem jelentette azt, hogy a rehabilitációs célok és a gazdasági hatékonyság közötti feszültség feloldódott volna.

A fogvatartotti munkáltatási alapelv gyakorlati érvényesítésének mikéntjéhez manapság is számos kérdés és dilemma társul (Flanagan, 1989). Ide sorolható egyebek mellett a (1) a munka jogként vagy kötelezettségként való megközelítésének feszültsége, (2) a munkalehetőségek biztosításának, a munkaformák meghatározásának, illetve a szervezeti-működési és gazdálkodási keretek kialakításának kihívásai, valamint (3) a fogvatartottak jogi státuszának, jutalmazásának és javadalmazásának kérdései. A mai börtönrendszerek keretében zajló fogvatartotti munkáltatás lehetséges céljait Guynes és Grieser (1986) három különböző léptéken határozza meg. Egyéni szinten érvényesülő célként a munkaszocializációt, a szaktudás elsajátítását, a jövedelemszerzést emelik ki, továbbá a munkavégzés során felhalmozható szakmai tapasztalatok szerepét hangsúlyozzák. Szervezeti szinten a munkáltatást a tétlenséggel szemben sikerrel bevethető eszközként, valamint a napirendet strukturáló és a fogvatartás költségeinek csökkentésére ható tényezőként jelenítik meg a modellben. Társadalmi szinten ható célként pedig a bűncselekménnyel okozott kár szimbolikus visszafizetését emelik ki.

A szerzők a potenciális célok sokféleségének illusztrálásán túl hangsúlyozzák azt is, hogy a célok együttes érvényesítésére irányuló törekvések könnyen „*feloldhatatlan konfliktusokhoz*” vezethetnek. A termelékenység és hatékonyság azonos munkáltatási keretek között ritkán egyeztethető össze adekvát szakképzési formákkal, vagy megfelelő szakmai felkészítést nyújtó munkahelyi tréningekkel. Hasonlóan, a börtönfalakon belüli tétlenség minél szélesebb körű kezelése jellemzően olyan munkahelyteremtési nyomást eredményez, amely a fogvatartotti munkáltatás körülményeit inkább távolítja a szabad munkaerőpiacon szerezhető tapasztalatoktól, semmint közelítené azokhoz (Guynes-Grieser, 1986:25), mindamelllett pedig jelentős terhet jelent az egyes büntetés-végrehajtási intézetek számára. De említhetnénk akár a fogvatartottak javadalmazása, anyagi ösztönzése és a fogva tartás költségeihez való minél nagyobb mértékű hozzájárulás elvi követelménye között feszülő ellentétet is.

A nehezen összeegyeztethető célok mögött ráadásul jellemzően ellentétes érdekek is húzódnak: mindenekelőtt a büntetés-végrehajtás szervezeti szempontjai, a fogvatartottak egyéni érdekei, a börtöniparhoz kapcsolódó gazdasági megfontolások, valamint a társadalom általános elvárásai. A szabadságvesztés-büntetés általános célkitűzései felől közelítve, illetve a fogvatartottak egyéni perspektívájából nézve, a börtön intézményi sajátosságaiból fakadóan egész egyszerűen képtelen arra, hogy a kinti munkaerőpiac jövedelemmel és munkakörülményekkel összefüggő ösztönzőit leképezze, így a munkavégzés elsősorban a

büntetés-végrehajtás közvetett és közvetlen kényszerei határozzák meg. Az intézetek számára a fogvatartotti munkaerő nem pusztán erőforrás, hanem szükségszerűen lekötendő kapacitás, olyan jószág, amit túlkínálat jellemez. A megfelelő ösztönzők hiányában és a munkaerő túlkínálata mellett a munkáltatás megszervezése és a munkáltatási rendszerek működtetése tehát jelentős kihívást jelent a büntetés-végrehajtási szervezet számára, amelynek elsődleges érdeke az intézetek zavartalan és gazdaságos működtetése. A fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó társadalmi érdek ugyanakkor, hogy az minél inkább csökkentse a fogva tartás adófizetőkre háruló anyagi terheit, egyúttal ne okozzon hátrányt a szabad munkaerőnek, továbbá semmiképp se biztosítson jobb munka- és létfeltételeket, mint a szabad munkaerőpiac (Singer, 1973; Hawkins, 1983) Ahogy Lőrincz József és Nagy Ferenc a magyar börtönügyről írott munkájukban fogalmazzak: „*az elítéltek munkavégzésének bonyolult és ellentmondásos természetét jelzi, hogy nem csupán (...) reszocializációs oldala létezik, hanem mint szervezett keretekben végzett emberi munka, gazdasági szempontból is értékelhető. A kérdés most már az, hogy az elítélt munkáltatásnak e két komponense milyen viszonyban áll egymással.*” (Lőrincz-Nagy, 1997:87)

Bár a fejlett országok börtönrendszerei jellemzően az elzárást és a korrekcionálisra építő reintegrációt helyezik a büntetés-végrehajtás deklarált célrendszerének középpontjába, a két komponens tényleges összeegyeztethetőségének kérdései rendre érintetlenek maradnak. Karen Legge (1978) szerint éppen ez az a kimondatlan konfliktus, ami számos pönológiai probléma, így például a fogvatartotti munkáltatás dilemmáinak eredője is egyben. Legge – aki a fogvatartotti munkáltatást szervezet- és iparszociológiai szempontból vizsgálta – arra a következtetésre jutott, hogy a fogvatartotti munkáltatás szerepéhez, céljaihoz és működtetéséhez kapcsolódó dilemmák alapvetően a börtönben végzett munka potenciálisan összeegyeztethetetlen gazdasági és rehabilitációs célkitűzései által generált zavarokból erednek, amely zavarokat csak tovább erősíti az elzárási és a reintegrációs célzat büntetés-végrehajtási gyakorlatot meghatározó elemi feszültsége (Legge, 1978:20). Hasonló kétséget tolmácsol Kabódy és Mezey is, amikor megfogalmazzák a kérdést: „*egyáltalán alkalmas-e a fogva tartás körülményei között a munkáltatás másra, mint a rabtartás egy részének fedezetéül szolgáló, és az elítélt idejét viszonylag hasznosan lekötő foglalkoztatásra?*” (Kabódy-Mezey, 1990b:45)

Kabódy és Mezey egy másik, korábban már idézett megállapítására visszautalva: a fogvatartotti munkáltatás „*maga is a fogva tartás külső és belső körülményeinek a rabja*” (Kabódy-Mezey, 1990b:43). A börtön- és azon belül is a munkáltatási rendszerek olyan társadalmi termékek,

melyek kialakulása és működése szoros összefüggésben áll a gazdasági-társadalmi viszonyokkal. *“A rabmunka története jól mutatja, hogy a büntetés-végrehajtás mennyire függvénye a társadalmi rendszernek, intézeteinek életrendjével és munkarendszerével mennyire azt szolgálja”* (Lukács, 1987:221) A fogvatartotti munkáltatás mögöttes céljainak tekintetében tehát kiemelt figyelmet érdemelnek azok a tágabb társadalmi folyamatok, melyek a célok érvényesülésének kereteit alakítják. Ahogy Melossi és Pavarini (1981:131) fogalmaz a modern börtönrendszerek munkáltatási szisztémái kapcsán: *“a maga idejében ezen rendszerek mindegyike egyfajta kompromisszumot testesített meg a külső gazdasági-politikai helyzet függvényében, olykor éppen egymással meglehetősen ellentétes megközelítések kompromisszumát”*. A fejezet során ismertetett történeti tapasztalatokból és a fogvatartotti munkáltatási gyakorlatok célrendszerének feszültségeiből kiindulva a külső körülményekkel összefüggésben meg kell említeni a börtönfalakon kívüli gazdasági és munkaerőpiaci viszonyokat, az alsóbb társadalmi osztályok létfeltételeit, a büntető- és kriminálpolitikai irányvonalait, vagy akár a büntetés-végrehajtási rendszer működtetésének költségvetési korlátait.

Mindeközben a belső kényszerek is számos kihívást gördítenek a fogvatartotti munkáltatási rendszerek működtetése elé, ami tetten érhető egyebek mellett a fogvatartotti munkaerő alacsony képzettségi szintjében és fluktuációjában, a munkáltatáshoz kapcsolható ösztönzők korlátozottságában, a biztonsági szempontok érvényesítésének szükségességében, valamint a büntetés-végrehajtás kényszerítő jellegből fakadó korlátokban. Elmondható tehát, hogy a fogvatartotti munkáltatás célrendszerét és működését tekintve egy összetett jelenség, amely önmagában a deklarált célok szintjén érdemben nem vizsgálható. A büntetés-végrehajtás egy sajátos feladattal rendelkező intézmény, amelynek működését ellentmondásos adottságok és körülmények befolyásolják: kényszerre, megfosztásra, szigorú hierarchiára épül, és feltétlen engedelmességet követel meg, miközben deklarált célja szerint a szabad életre való felkészítést volna hivatott elősegíteni (Csetneky, 1984). A kényszer a fogvatartotti munkáltatásnak olyan alapvető fogalmi eleme, ami nélkül a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó dilemmák és az összeegyeztethetetlennek tűnő célok rendszere sem megragadhatók.

Ahogy azt a fogvatartotti munkáltatás általános kereteit és gyakorlatait bemutató III. fejezetben részletesen is bemutatom, a fogvatartotti munkáltatás egy jogi szempontból legitimnek tekinthető, kényszeren alapuló munkaforma, ami a nemzetközi egyezmények és munkajogi dokumentumok világosan kívül helyeznek a kényszersmunka fogalmi keretein. Mégis, a fogalom jogi alapokon nyugvó egyértelműsége ellenére – amely a fogvatartotti munkáltatást

jogilag elfogadható gyakorlattá teszi – a börtönmunkával kapcsolatos empirikus és elméleti kutatásokat nem szabad e dokumentumok által meghatározott keretekre korlátozni. A börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepét hangsúlyozó elméletek ugyanis éppen a kényszer eleme révén világítanak rá arra, hogy a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolt legjellemzőbb célok – vagyis a gazdaságossági és a reintegrációs szempontok – egyazon érme két oldalát jelenítik meg. E célok kétes összeegyeztethetőségének és a köztük fennálló sajátos viszony megértéséhez valójában éppen akkor kerülhetünk közelebb, ha a fogvatartotti munkáltatás jelenségét a börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepén keresztül, annak társadalmi beágyazottságával együtt, “ellentmondásos adottságaival”, “külső és belső körülményeivel” összefüggésben próbáljuk meg értelmezni.

A börtön munkáltatási rendszerek működésének kezdetektől fogva kísérője a reintegrációs célok és a gazdasági eredményesség szempontjának feszültsége, egymásra hatása. Ahogy azt a fogvatartotti munkáltatás börtönipari megközelítéseiből, valamint a történeti gyökereket bemutató alfejezetekben is láthattuk: a gazdasági szempont súlyának és dominanciájának kérdése a témával foglalkozó szakirodalomnak egy meghatározó dimenziója. Méghozzá olyan dimenziója, amelynek mind a kortárs folyamatok, mind pedig a történeti elemzések vonatkozásában számos értelmezése létezik. Hawkins (1983) szavaival élve: *„a börtön egész történetét a gazdasági és nem gazdasági tényezők szélsőségesen komplex és változatos formában megmutatózó kölcsönös kapcsolódása jellemzi”* (Hawkins, 1983:94). A börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepét alapul vevő megközelítések azonban az állam szerepének hangsúlya révén egyebek mellett a „kölcsönös kapcsolódások” e diverz hálójában történő eligazodáshoz is fogódzót szolgáltathatnak. Legyen szó akár a piaci szereplőként fellépő bérlő, vagy vállalkozó profitorientációjáról, akár a büntetés-végrehajtási rendszerek fenntartóinak és üzemeltetőinek költséghatékonysági, gazdaságossági szempontjairól, esetleg nyereségszerző motivációjáról, a fogvatartotti munkáltatás célrendszerének vizsgálata szempontjából minden esetben kiemelt figyelmet érdemel az állam közvetítő, szabályozó szerepe. Hiszen az erőszakmonopóliummal és büntetőhatalommal összefüggő feladatai, illetve kötelezettségei a modern államot a büntetőpolitika alakítása és a büntető-igazságszolgáltatás irányítása szempontjából megkerülhetetlen szereplővé teszik. Mindez egyértelműen szükségessé teszi azt, hogy a fogvatartotti munkáltatást minden esetben az állami szerepvállalással és politikai stratégiákkal összefüggésben vizsgáljuk. (LeBaron, 2008, 2012) Ez teszi ugyanis lehetővé azt, hogy a fogvatartotti munkáltatás látszólagos ellentmondásos

célrendszerét és működési dilemmáit az állam szerepén keresztül, a börtön társadalmi kontroll funkciója révén kapcsoljuk össze.

Ebben lehetnek segítségünkre azok az elemzések, amelyek a kapitalizmus keretei között létező nem szabad munkaformák szerepére irányulnak. A nem szabad munka (unfree labor) szakirodalma szerint a kényszerre épülő munkaformák nem könyvelhetők el egyfajta prekapitalista sajátosságként és önmagában a rabszolgaság tulajdonviszonyra épülő formájára sem korlátozhatók. A nem szabad munka meglehetősen változatos formái nagyon is összeegyeztethetők a kapitalista termelés felhalmozási logikájával (Brass, 2014). Ahogy Brown és van der Linden megállapítja: „*A nem szabad munkán belül a szabadság, a szabad munkán belül pedig a rabság vagy a kényszer különböző fokozatai azonosíthatók*” (Brown-van der Linden; 2010: 10) A vonatkozó szakirodalmat jelentős viták jellemzik azzal kapcsolatban, hogy pontosan melyek azok a főbb tartalmi elemek, amelyek ezen munkaformák nem szabad jellegét, illetve kapitalizmushoz való viszonyát meghatározzák (lásd.: Miles, 1989; Brass, 1994; Brass, 2009; Rioux-LeBaron-Verovsek, 2019). Mégis, a legfontosabb ismérvek között mindenképpen megemlíthető, hogy a nem szabad munkaviszonyban az egyén nem tud a szabad munkaerőpiacra lépni, illetőleg akadályoztatva van abban, hogy munka erejét saját maga bocsássa áruba (Brass, 1994). A fogvatartotti munkáltatásnak az állam által kirótt nem szabad munka egy sajátos formájaként való konceptualizálása hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy a fogvatartotti munkáltatás gyakorlati dilemmáit és strukturális kereteit a kényszer és a kontroll fogalmai révén helyezzük újfajta megvilágításba.

Elmondható tehát, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben zajló munkáltatás manapság is jellemzően két, a gyakorlatban nehezen összeegyeztethető szempontra épül: egyrészt a fogvatartottak társadalomba való visszailleszkedésének elősegítésére, másrészt pedig a fogvatartottak munka erejének gazdaságos hasznosítására (Scherrer-Shah, 2017). A fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó kihívások gyakran praktikus, technikai jellegű öltenek, miközben az itt felrajzolt célrendszerek feszültsége is jól példázza: a gyakorlati dilemmák jellemzően mélyre nyúló strukturális gyökerekkel bírnak. A fogvatartotti munkáltatás szerepének megértésében azonban nem egyetlen általános vezérelv felfedezésére, a célok közti elvi választásra, vagy a munkáltatással kapcsolatos anomáliák tüneti kezelésére érdemes törekedni, hanem mindenekelőtt azoknak a dinamikáknak a feltárására, amelyek a fogvatartotti munkáltatási gyakorlatok mozgásterét a strukturális lehetőségek és kényszerek révén jelölik ki. A fejezet során bemutatott elméleti megközelítések megfelelő analitikus támpontot szolgáltatnak ehhez a kihíváshoz azáltal, hogy a figyelmet (1) a börtön gazdasági-

társadalmi beágyazottságára, (2) a büntetés-végrehajtás társadalmi kontrollban betöltött jelentőségére, valamint (3) az állam szerepének fontosságára irányítják.

III. A DOLGOZAT MÓDSZERTANI KERETEI

A most következő fejezet a dolgozat módszertani megközelítését, illetve az empirikus kutatás során feldolgozott források bemutatását, a forrásgyűjtés- és feldolgozás menetének ismertetését tartalmazza. A fejezet első részében röviden kitérek a börtönkutatás klasszikus nehézségeire és korlátaira, érintve a saját kutatás során tapasztalt kihívásokat, a fejezet fennmaradó részében pedig a történeti és kortárs elemzést magába foglaló (V. és VI. fejezetek) forrásait, valamint az elemzés menetét, hátterét mutatom be.

1. A börtönkutatás lehetőségei és korlátai, szubjektív reflexió

A börtön számos tekintetben különbözik a szokványosnak tekinthető kutatás terepektől, ezzel összefüggésben a büntetés-végrehajtási területet érintő vizsgálatok megvalósításához jó néhány speciális nehézség és kihívás is társul. A laikus feltételezés e nehézségeket többnyire a bűnelkövetők veszélyeztető közelségével, a félelemérzettel és az ehhez kapcsolódó diszkomforttal kapcsolja össze, holott a kutatók képzeletbeli kihívás-listáján ez a tétel többnyire még csak nem is szerepel (Waldram, 2009). A vonatkozó szakirodalom, különös tekintettel a börtönetnográfákra, a börtönökben folytatott kvalitatív kutatások nehézségeit számos aspektusból vizsgálta már (Rhodes, 2001; Wacquant, 2002; Phillips-Earle, 2010; Cunha, 2014; Jewkes, 2012, 2014; Liebling, 1999; 2014; Reiter, 2014; Rowe, 2014; Ugelvik, 2014; Gibson-Light - Seim, 2020; Gomes-Granja, 2021). Ezek az írások a börtönben zajló kutatások legfőbb nehézségeit és kihívásait alapvetően:

- (1) a kutatás terephez való hozzáférés korlátaiban (legyen szó politikai vagy bürokratikus jellegű akadályokról),
- (2) a bizalom elnyerésének nehézségeiben; illetve
- (3) az érzelmi bevonódás és érintettség tematizálásának, valamint
- (4) a kutatói reflexió szükségszerű gyakorlásának kihívásaiban látják.

E kihívások és nehézségek közös gyökerét pedig mindenekelőtt a börtön működését alapjaiban meghatározó egyenlőtlen hatalmi viszonyokra vezetik vissza.

Az itt említett területek természetesen számos olyan kihívást érintenek, amelyekre – akár a megvalósítás, akár az eredmények értelmezése és elemzése során – egy kutatónak fel kell tudnia készülni. Ebben a körben feltétlenül meg kell említeni:

- a megfelelő interjúkörnyezet, bizalmi légkör megteremtésének korlátait (pl.: helyiséghiány, a felügyelet adott esetben kötelező jelenléte)

- A tervezett interjúk szolgálati feladatok miatti el- vagy félbe maradásának lehetőségét,
- a „látogatói” szereppel és a biztonsági előírásokkal összefüggő szükségszerű kiszolgáltatottságot, az egyéni autonómiát érintő korlátokat (pl.: kíséret, szükségletek helyett a lehetőségekhez igazodó étkezés, vagy épp mosdóhasználat)
- a kutatói jelenléthez és a kutatás megvalósításához kapcsolódó, az állományra háruló logisztikai feladatokkal (kíséret, előállítás) járó többlet terhek hatásait
- a közölt információk értelmezésének figyelmen kívül nem hagyható kontextuális elemeit (alá- és fölé rendeltségi viszonyok, fogvatartotti hierarchia, bizalmatlanság), vagy éppen
- az aktuálisan fennálló hangulati tényezők, akár a fogvatartotti kört (otthonról érkezett hírek, aktuális zárakutatások, egymás közötti konfliktusok hatásai), akár a személyi állományt érintő (aktuális szervezeti-szintű bizonytalanságok – pl. vezetőváltást, vagy éppen a felettes szervek ellenőrzéseit övező hangulati változások) hatásait.

Mindezek tehát olyan, a börtönkutatást potenciálisan érintő kihívások, amelyekkel a kutatónak feltétlenül számolni kell és amikkel kapcsolatban megoldásokat, vagy legalábbis kezelési stratégiákat kell találnia. Vannak azonban olyan akadályok, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül, sőt, a kutatói felelősséggel összefüggő kötelességünk, hogy felhívjuk rájuk a figyelmet. Ide sorolhatók azok az akadályok, amelyek a büntetés-végrehajtás területét érintő kérdések kutathatóságának korlátait jelentik ma Magyarországon.

Az olvasók közül többek számára valószínűleg nem ismeretlenek azok a változások, amelyek a büntetés-végrehajtás nyilvánosságának markáns átalakulását övezték az elmúlt 6 évben. A tudományok kutatók és kutatóhelyek, a független sajtó hozzáférési lehetőségei jelentős mértékben beszűkültek, számottevően gyengült továbbá a büntetés-végrehajtási terület civil kontrollja. A hazai börtönök világába a szélesebb nyilvánosság jobb esetben újságírók vagy civil szervezetek közérdekű adatigénylésein, a Börtönstatisztikai Szemle évente megjelenő számain vagy a Börtönügyi Szemle jellemzően a hivatásos állomány tagja által publikált tanulmányain, rosszabb esetben a büntetés-végrehajtási szervezet hivatalos közleményein, a Börtönújság cikkein keresztül nyerhet betekintést. Míg a büntetés-végrehajtási szervezet az 1997-es év folyamán 536 sajtókérelemből 495-t jóváhagyott (BvOP, 1998), addig ma alig találkozni olyan sajtómegjelenéssel, amely képes belülről láttatni a hazai börtönviszonyokat,

vagy akár nevüket is vállaló érintett állományi tagok vagy szakértők megszólaltatása mellett tudna tematizálni meglehetősen fontos szempontokat. 1997-ben a büntetés-végrehajtási szervezet vezetése még tudatában volt annak, hogy a nyilvánosság elsősorban nem veszélyt, sokkal inkább lehetőségeket rejt magában. Ma már azonban legkevésbé sem mondható jellemzőnek az a hozzáállás és szemléletmód, amelyet a büntetés-végrehajtási szervezet 1996. évről szóló beszámolója tükröz: *“nyitottságunkra, tevékenységünk reális bemutatására 1996-ban is nagy hangsúlyt helyeztünk”* (BvOP, 1997:3)

A hozzáférési lehetőségek szűkülése ugyanígy a kutató közösséget is érintette, a szakdolgozóktól kezdve egészen az évtizedes tapasztalatokkal rendelkező kutatókig, aminek következtében egyre kevesebb a börtönügy területét érintő empirikus kutatás. Saját tapasztalataim alapján a büntetés-végrehajtási szervezet jelenlegi vezetése a szakmai kérdéseket és esetleges problémákat igyekszik minden esetben a szervezeten belül tartani, kifelé pedig kizárólag a sikerként elkönnyvelhető tevékenységeket kommunikálni. A jelenleg uralkodó ellenségképző logika alapján a büntetés-végrehajtás számára minden külső szereplő gyanús, minden kritikaként megfogalmazott felvetés pedig egyértelmű vád, ami az egyszerű cáfolaton túl ritkán ismer más párbeszédképes reakciót. Holott fontos lenne látni, hogy a téma kutatóinak jellemzően nem a leleplezés, hanem sokkal inkább a büntetés-végrehajtási gyakorlat fejlesztése, a problémák és kihívások értő elemzése lenne a célja, aminek alapvető feltételét éppen a kutatói közösség és a büntetés-végrehajtási szakmai párbeszédképessége jelentené.

A börtönkutatás itt ismertetett korlátait és nehézségeit, azon belül is a hazai büntetés-végrehajtás tudományos kutatásokhoz való általános hozzáállását figyelembe véve, a doktori kutatás megvalósítása kapcsán akár szerencsésnek is mondhatom magam. A kutatási kérelmemet a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága ugyanis részben jóváhagyta, amiért természetesen köszönettel tartozom. Hamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a megadott kutatási engedély önmagában még nem számolja fel a fentiekben vázolt, hatalmi viszonyokból fakadó korlátokat. Nem szünteti meg az egzisztenciális félelemből táplálkozó bizalmatlanságot, illetve nem számolja fel a személyes-szakmai vélemények parancsuralmi kontrollját sem. A kutatás ezzel összefüggő dilemmáira, illetve a rájuk adott válaszokra és megoldási kísérletekre a fejezet második, a kutatás kortárs empiriára vonatkozó forrásait, illetve a forrásgyűjtés és -feldolgozás módszereit ismertető részben fogok röviden kitérni. Ezen a ponton módszertani vonatkozásban végül egy interjúalanyomat idézném, akinek a szavai azt hiszem sok mindent elárulnak a büntetés-végrehajtásra vonatkozó jelenlegi kutatások tényleges korlátairól:

“Őszintén fogok válaszolni. Ez a fajta bizalmatlanság egyébként az egész szervezetre jellemző. Ez sajnos ilyen negatív hatás, nyilván bennem is dolgozik valamennyire. Ugyanakkor tudom azt, hogy ezt az ember úgyis betartja és a forrásait nem adja ki harmadik félnek, hogy nyilvánvaló, hogy semmi olyat nem mond el az ember, amiből neki kellemetlen lehetne. De (...) a szervezetnek igenis szembe kellene tudnia nézni a problémákkal⁵ (...) mert sajnos különböző fórumokon még mindig ott tartunk, hogy nem feltétlen ildomos feszegetni, mert akkor magunk alatt vágjuk ezt a bizonyos fát.”

2. A kutatás módszertana, források ismertetése

A kutatási módszer ideális esetben az elméletben gyökerezik, annak alapvetéseiből következik. Doktori kutatásom kritikai megközelítésekre alapozott elméleti-módszertani kerete a vizsgált jelenség minél alaposabb bemutatásán túl megköveteli a vizsgálat tárgyát körülvevő komplex összefüggésrendszer középpontba állítását. A cél tehát egy olyan elemző munka elkészítése, amely a fogvatartotti munkáltatás szerepének és működésmódjainak alapvető dinamikáját, illetve különbségeit egyszerre több léptéken, a társadalmi viszonyrendszer összefüggéseiben képes megragadni.

A kutatási céloknak, valamint a fentiekben vázolt kutatási stratégia követelményeinek elsősorban a kvalitatív technikák, azon belül is a forrás- és dokumentumelemzés, valamint az interjú módszerrel találtam a leginkább alkalmasnak. A kvalitatív módszereket alkalmazó vizsgálatok legfőbb célja ugyanis, hogy mélyre ható leírást adjanak egy adott jelenségről. A

---

⁵ Az interjúalany által említett problémák részleteiben: *“Az állományok a megbecsültségi szintje, főleg a végrehajtó állományoknak lehetne még jobb, hogy ha beljebb nézelődünk, de a felügyelői állományok a bérezése az nagyon nincs a helyén. A megbecsültség a társadalmi elfogadottságnak a megerősítése végképp nem. Az életpályamodell nincs valós tartalommal feltöltve és ezek azok a dolgok, amik a frusztrációt ilyen szintre emelték és ezzel sokkal-sokkal kiemeltebbre kellene foglalkozni. (...) Illetve azt átgondolni, hogy biztos, hogy csak anyagi ösztönzésre, anyagi fejlesztésre van-e szükség, mert ugye tudjuk, hogy az anyagi dolgokat lehet emelni, de úgy is hozzá fognak nőni esetek többségében az igények. Viszont annak idején én még úgy szereltem fel és az egy demagóg gondolat, hogy ezt huszonévesen nem veszik figyelembe, hogy hamarabb fogunk elmenni nyugdíjba. (...) Egy szentes felügyelőnek a munkáját napi 12 órában 62 éves korig nem lehet végezni. De jelenlegi létszámszűkület mellett, mikor egy héten hat napokat járnak végrehajtók szintekre, vagy akár munkáltatni és szintekre, mert azért mi is besegítünk az intézetnek, hogy tudjon működni és a tiszthelyettesektől a tisztig, tehát én is már egy jó fél éve visszajárok biztonsági tiszt munkát is ellátni hétfévente. Ezt lehet csinálni ideig óráig. De ezek az óraszámok, meg az a stressz, amivel mondjuk tud járni egy nap, ha valami olyan történik, főnt a körleten ez benne van az emberekben és egyre többen fognak elmenni és a legnagyobb baj, hogy nem a szakadék szélén vagyunk, hanem benne a szakadékban, mert a létszámszűkület az egy dolog, viszont a mérhetetlen mennyiségű tudást és tapasztalatot veszített a szervezet az elmúlt években és ezt nem lehet pótolni máról holnapra. Tehát igazából én azt mondom, hogy ez az ami mostanában megoldásra váró feladata az egész rendvédelemnek, de a BV nek is.”*

hangsúly tehát ilyen esetekben nem az általánosíthatóságra, a megállapítások kiterjeszhetőségére, hanem az adott partikularitásokra vonatkozó részletgazdag információgyűjtésre és az információ saját kontextusában történő értelmezésére helyeződik. Emiatt doktori kutatásom során, a fogvatartotti munkáltatás vizsgálata vonatkozásában leginkább a kvalitatív módszerekre, azon belül pedig a forrás- és dokumentumelemzés, valamint az interjú módszeren eszköztárára támaszkodom. A következőkben az elemzés alapjául szolgáló empirikus források körét, illetve a forrásgyűjtés és – feldolgozás módszereit a történeti (1796-1994), illetve a kortárs (1994-2022) elemzés szerinti bontásban ismertetem.

2.1 A történeti empiria forrásai, a forrásgyűjtés és -feldolgozás módszerei

A dolgozat történeti elemzése a bevezetőben ismertetett módon 4 meghatározó korszakot ölel fel a magyar börtönügyi történetéből. Egyrésztől feldolgozza a modern büntetés-végrehajtás létrejöttét megelőző évtizedeket, másrészt pedig három olyan kulcsfontosságú időszakban vizsgálja a fogvatartotti munkáltatás rendszerét, amely időszakokat a modern értelemben vett magyar börtönügy történetében egy-egy jelentős strukturális átalakulás keretez. Minden vizsgált időszakban kiemelt szempontnak tekintetem a korabeli börtönügyi szakmai diskurzus fogvatartotti munkáltatást is érintő vonulatának egyfajta rekonstruálását, valamint a fogvatartotti munkáltatási rendszer tényleges működésének, adatokra, jogszabályokra, döntéselőkészítő anyagokra támaszkodó elemzését. Az 1867 és 1941 közötti időszakra vonatkozóan adatbázisba rendeztem a fogvatartotti munkáltatás könyvtári állományokban és online adatbázisokban elérhető szakirodalmi forrásait, továbbá kvalitatív dokumentumelemzés keretében vizsgáltam a korszak országgyűlési naplóinak fogvatartotti munkáltatást érintő részleteit. A történeti elemzés során feldolgozott források körét összefoglaló jelleggel, a vizsgált periódusok szerinti bontásban az alábbi táblázat tartalmazza:

A KUTATÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ TÖRTÉNETI EMPÍRIA FORRÁSAI			
1796-1843	1867-1905	1918-1941	1978-1994
korabeli börtönügyi szakirodalom	korabeli börtönügyi szakirodalom	korabeli börtönügyi szakirodalom	korabeli börtönügyi szakirodalom
jogszabályok/tervezetek	jogszabályok	jogszabályok	jogszabályok
Vajna Károly (1906) gyűjtésében szereplő történeti források	országgyűlési jegyzőkönyvek	országgyűlési jegyzőkönyvek	szakpolitikai anyagok, háttérdokumentumok
	Megyeri István (1905) gyűjtésében szereplő történeti források	állami költségvetések, zárszámadások	büntetés-végrehajtási szervezet évkönyvei

A forrásgyűjtés első lépéseként könyvtári gyűjteményekre támaszkodva térképeztem fel a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó források körét. Alapesetben minden gyűjteménynél a „rabmunka” kulcsszóra szűrtem, ahol ez nem hozott eredményt, ott a „börtön” vagy „börtön” és „munka” vagy büntetés-végrehajtás” kulcsszavakat használtam. A feltérképezési folyamat az alábbi könyvtári gyűjteményeket érintette:

- Országos Széchenyi Könyvtár
- Nemzeti Közszerzői Egyetem – Egyetemi Központi Könyvtár
- Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (Digitális Archívum és Repozitórium)
- Országgyűlési Könyvtár
- Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára
- Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Szakkönyvtára

A kutatási téma vonatkozásában a vizsgált könyvtári állományok közül a legtöbb 1838 és 1941 közti időszakban keletkezett forrás az Országgyűlési Könyvtár anyagai között lelhető fel. Kiemelkedően hasznos forrásnak tekinthető az Országgyűlési Könyvtár áttekintett gyűjteményei közül a Digitális Törvényhozási Tudástára (DTT), ami mintegy 2 millió oldal terjedelemben tartalmazza a jog, a közigazgatás, a történettudomány, a nemzetpolitika és az Országgyűléssel foglalkozó szakirodalom jelentős dokumentumait, neves szerzők főként az 1867–1948 között megjelent műveit, valamint az 1941 előtt megjelent jogi folyóiratok jelentős részét. A könyvtári gyűjtemények feltérképezése során egyértelművé vált, hogy a DTT rendkívül hasznos forrása a börtönüghöz és a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó

írásoknak, dokumentumoknak. A DTT keresőmotorja az összetettebb részletes keresésekhez nem eléggé kifinomult, viszont a gyűjtemény nagy segítségemre volt abban, hogy a meghatározó korabeli szakmai lapokat azonosítani tudjam. A DTT gyűjteményei alapján beazonosított meghatározó, a börtönügy és a fogvatartotti munkáltatás témaköreit rendszeresen érintő szaklapok a következők: A jog; Igazságügyi Közlöny; Jogtudományi közlöny; Magyar igazságügy; Magyar jogász-újság; Magyar jogi szemle; Magyar Themis, Törvényhozók lapja; Ügyvédek lapja.

A keresések során gyűjtött találatokat adatbázisba rendeztem, amely tartalmazza a könyvtári katalógusokban a kutatási témához kapcsolódóan fellelhető, 1838 és 1941 között megjelent forrásokat. Az adatbázisban szerepel a mű/forrás (1) címe, (2) szerzője, (3) kiadásának éve, (4) a keresőszó, amin a találat alapult, (5) a lelőhely, illetve amennyiben elérhető, (6) a digitalizált dokumentum internetes linkje. Az 1838-1941 közötti időszakra vonatkozóan az adatbázis összesen 110 művet/forrást tartalmaz, melyek közül 59 tétel digitalizálva is elérhető. Az elemzés során ez az adatbázis és a benne lévő források jelentették a 1941 előtti korszakra vonatkozó korabeli börtönügyi szakmai diskurzus rekonstruálásának alapjait.

A korabeli börtönügyi szakirodalom feldolgozásán túl a történeti elemzés másik fontos bázisát a szintén az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményei közt fellelhető országgyűlési naplók, illetve költségvetési dokumentumok (állami zárszámadások és költségvetések) jelentették. A Hungaricana Közgyűjteményi portálon keresztül szisztematikus keresést folytattam az 1867 és 1941 között országgyűlési naplók anyagaiban, a kulcsszavas keresés során a keresőszavak alábbi kombinációját alkalmazva:

Rab ÉS munkáltatás VAGY rabipar VAGY rabmunka VAGY börtön ÉS munkáltatás VAGY fegyintézet ÉS munkáltatás VAGY fegyház ÉS munkáltatás VAGY fegyenc ÉS munkáltatás VAGY fegyenc ÉS ipar VAGY fogvatartott ÉS munkáltatás

A kutatási téma szempontjából relevanciával nem bíró találatok kiszűrése után több száz oldalnyi országgyűlési naplórészlet állt rendelkezésemre, amiket kvalitatív dokumentumelemzés keretében dolgoztam fel. Az egyes naplórészletek tartalmának kategorizációja során a következő címkéket használtam: (1) rabmunka célja, szerepe; (2) rabmunka helyzete; (3) költségvetési vonatkozás; (4) iparos érdekek; (5) iparpolitika.

A fogvatartotti munkáltatás rendszerének államszocialista korszakra, illetve a rendszerváltás időszakára eső vizsgálata tekintetében a korabeli szakmai diskurzus megismerése céljából elkészítettem a Börtönügyi Szemle, illetve a folyóirat elődjének számító Módszertani Füzetek

teljeskörű repozitóriumát, külön adatbázisba gyűjtve az 1982 és 1994 között megjelent fogvatartotti munkáltatást érintő tanulmányokat. Mindemellett pedig felmértem a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Könyvtárának a kutatási témához kapcsolódó forrásait. Ebből a célból először is felvettem a kapcsolatot a könyvtár vezetőjével és előre egyeztetett módon, az online elérhető katalógus alapján készítettem egy témakörök szerint bontott listát a releváns forrásokról. Az BvOP könyvtári katalógusában történő kereséshez az alábbi keresőszavakat használtam (zárójelben a találatok száma).

TALÁLATOK A BVOP KÖNYVTÁRI GYŰJTEMÉNYÉBEN		
Munkáltatás (317)	Javadalmazás (6)	Rabmunkáltatás (2)
Kft.(-k) 182	Munkadíj (5)	Munkáltatás története (23)
Vállalat (85)	Társadalombiztosítás (3)	Jelentés (140)
Gazdasági társaság(ok) (14)	Anyagi ösztönzés (9)	Éves jelentés (24)
Foglalkoztatás (89)	Termelés (17)	Mérleg (10)
Munkáltatás fejlesztése (5)	Stratégia (40)	Számadás (2)
Fejlesztési koncepció (15)	Előterjesztés (9)	Évértékelés (1)
Vállalatok átalakítása (5)	Gazdálkodás (57)	Rabmunka (4)

Ezt követően a találatok tematikus kategóriákra bontottam az alábbiak szerint:

- A munkáltatás története
- Fejlesztéssel, szervezeti átalakítással kapcsolatos dokumentumok
- Büntetés-végrehajtási gazdálkodást érintő dokumentumok
- Helyzetjelentések, (év)értékelések, értékelő jelentések
- Szervezeti utasítások, szabályzók
- Konkrét büntetés-végrehajtási gazdasági társaságokhoz (kft-khez) kapcsolódó anyagok
- Külföldi tanulmányutakról, tapasztalatokról szóló beszámolók

A büntetés-végrehajtás 1952 előtt az Igazságügyi Minisztériumhoz (és jogelődjeihez), 1952 és 1963 között a Belügyminisztériumhoz (az elítélti munkáltatás a Közérdekű Munkák Igazgatóságához), 1963 és 2010 között az Igazságügyi Minisztériumhoz (2006-tól Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium) tartozott, 2010 óta pedig a Belügyminisztérium felügyelete alatt áll. A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága önálló irányítási szervként 1963 óta működik, így a könyvtári gyűjtemény szervezeti működésre vonatkozó dokumentumai is jellemzően ettől a korszaktól jelennek meg. Mindez a majdani irattári kutatási kérvény időbeli fókuszát is meghatározza. A BvOP könyvtári gyűjtemény feltérképezésének legfontosabb

hozadéka, hogy sikerült számos olyan forrást fellelni, amelyek eredetileg belső felhasználásra készültek és más gyűjteményekben nem fellelhetők. Pl.:

- Az elítéltek vállalati rendszerű munkáltatásának helye és szerepe a büntetés-végrehajtásnál
- A bv. munkáltatás fejlesztésének elvi kérdései
- A bv. munkáltatás fejlesztésének koncepciója és a fejlesztés megvalósítására vonatkozó intézkedési terv
- A bv-i munkáltatás iránya, termelési profilja, a termelési szerkezet átalakítása téma vizsgálatához
- IM BvOP szakosztályainak éves jelentései (munkáltatásra vonatkozó részek - Vállalatfelügyeleti Főosztály)
- Intézetparancsnoki értekezletek jegyzőkönyvei

2.2 A kortárs empiria forrásai, a forrásgyűjtés és -feldolgozás módszerei

A fogvatartotti munkáltatás rendszerváltást követő rendszereinek vizsgálata során a Börtönügyi Szemle korábbiakban már összeállított repozitóriumának vonatkozó tanulmányain és riportjain túl a büntetés-végrehajtási szervezet évkönyveire és egyéb, nyilvánosan elérhető kiadványaira támaszkodtam, a fogvatartotti munkáltatás 2010 utáni rendszerének vizsgálatát pedig elsősorban személyi állományi körben végzett félig-strukturált interjúk, illetve fogvatartotti fókuszcsoportok elemzésére építettem. Az elemzés során használt források körét összefoglaló jelleggel az alábbi táblázat tartalmazza:

A KUTATÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ KORTÁRS EMPÍRIA FORRÁSAI
2010-2022
börtönügyi szakirodalom
jogszabályok
büntetés-végrehajtási szervezet évkönyvei
büntetés-végrehajtási szervezet egyéb kiadványai
Gazdaság társaságok éves beszámolóí
félig strukturált interjúk

A doktori kutatás koncepcionális alapját eredetileg a fogvatartotti munkáltatás rendszerének 2010 utáni átalakítása szolgáltatta. Bár a történeti perspektíva kezdetben is fontos szerepet játszott a kutatási tervben, a jelenlegi rendszerre vonatkozó érdemi vizsgálat

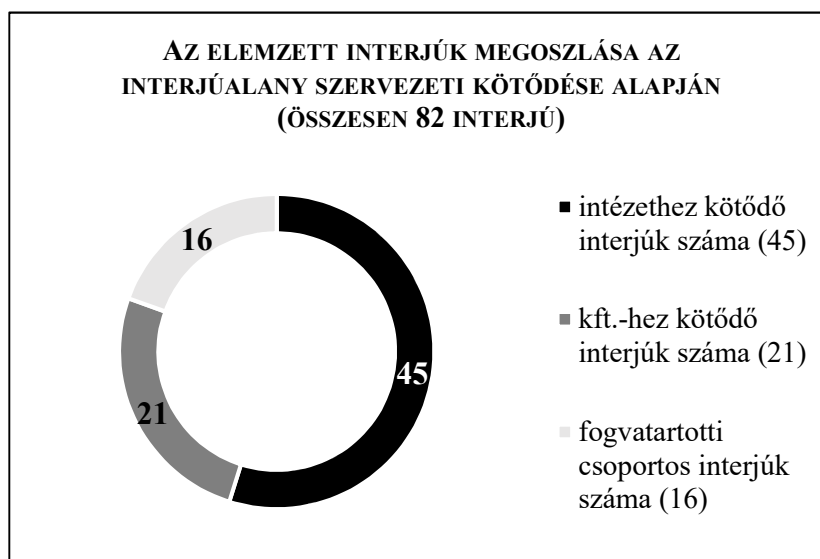
megvalósíthatóságának nehézségei okán az arányok mindinkább eltolódtak. A gondos módszerességgel kiválasztott négy kutatási terepre vonatkozóan benyújtott kérvényem nyomán végül két helyszínhez kapcsolódóan kaptam kutatási engedélyt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságától. Ennek eredményeképpen két letöltő intézetet és két büntetés-végrehajtási gazdasági társaságot (kft.-t) volt lehetőségem vizsgálni, ahol 2019 nyarán összesen 16 egyéni és 2 csoportos interjút készítettem. A két kutatási terep közül az egyik helyszínen hamar kiderült, hogy az intézeti állomány bizalmatlansága jelentős akadályát képezi a szakértői interjúk érdemi megvalósításának. Mindeközben ugyanezen a helyszínen a kft. ügyvezetője a kutatási engedélyben jóváhagyott lista helyett kizárólag egyetlen interjút engedélyezett. Bár igyekeztem a körülményekhez lehetőségeimhez mérten alkalmazkodni – így például elhagyva például a diktafon-használatot az interjúk során – hamar nyilvánvalóvá vált, hogy túl sok érdemi információra nem számíthatok.

Természetesen így is akadt olyan interjúalany, aki némi bizalmat szavazva, végül a hivatalos állásponton túli szakmai véleményét, esetlegesen kritikus meglátásait is megosztotta velem, ezzel azonban megint csak újabb zsákutcába jutott a kutatás. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy egy két helyszínre szóló kutatási engedéllyel a kezemben a legnagyobb elővigyázatosság mellett sem leszek képes megakadályozni az adott interjúalany beazonosíthatóságát. Mindezek fényében – azzal együtt, hogy tudatában voltam annak, hogy az elemzett interjúk egyes részeletei évekkel a beszélgetések valós idejét követően kerülnek majd papírra – arra a döntésre jutottam, hogy az interjúkat csak abban az esetben fogom felhasználni, ha az anonimitást ténylegesen is biztosítani tudom.

Ebben volt segítségemre az a 2016-ban lezajlott kutatás, amely az EFOP 1.3.3 kódszámú projekt keretében 29 helyszínen, valamennyi akkor működő büntetés-végrehajtási intézet és gazdasági társaság bevonása mellett vizsgálta a fogvatartottak szakmaképzésének lehetőségeit. A kutatás megtervezésében és megvalósításában annak idején a Belügyminisztérium munkatársaként magam is részt vettem, így tisztában voltam azzal, hogy a vizsgálat nyomán keletkezett kutatási anyagok jó eséllyel hasznosíthatók a fogvatartotti munkáltatás 2010 utáni rendszerének vizsgálata kapcsán. Újabb kutatási kérvényt nyújtottam be tehát, ezúttal a Belügyminisztérium illetékeseinek címezve, akik a vonatkozó anyagok felhasználásához hozzájárultak. A kortárs folyamatokat elemző fejezetben tehát a saját doktori kutatás keretében 2019 során készült interjúkat az EFOP 1.3.3 projekthez kapcsolódóan 2016 folyamán készült interjúkkal együtt elemzem. Az így egyesített interjúk adatbázis az alábbi beosztásban dolgozókkal készült interjúkat tartalmaz:

INTÉZETHEZ KÖTŐDŐ INTERJÚALANYOK	KFT.-KHEZ KÖTŐDŐ INTERJÚALANYOK
büntetés-végrehajtási osztályvezető	ügyvezető
büntetés-végrehajtási osztályvezető helyettes	ügyvezető helyettes
gazdasági vezető/gazdasági osztályvezető	gazdasági vezető/gazdasági osztályvezető
biztonsági osztályvezető	foglalkoztatási osztályvezető
szociális segédelőadó	biztonsági vezető/biztonsági osztályvezető
vezető reintegrációs tisztt	kereskedelmi osztályvezető
művezető (intézet)	termelési osztályvezető
fogvatartotti munkaerőgazdálkodó pszichológus	külső partner ügyvezető
pártfogó felügyelő	
Fogvatartotti csoport	

Az egyesített adatbázis összesen 45 intézeti, illetve 21 kft. személyi állományi körben készült egyéni szakértő interjút, további 21 fogvatartottakkal készült fókuszcsoporthoz tartozó interjút tartalmaz. 73 interjúról az interjúalanyok beleegyezésével hangfelvétel, a hangfelvételek alapján pedig szó szerinti gépel leirat készült. Azokról az interjúkról, amelyek esetében nem készült hangfelvétel, rövid szó szerinti idézetekkel ellátott összefoglaló jegyzet áll rendelkezésre.

Az elemzési folyamat nulladik lépéseként először a meglévő források rendszerezésére és címkézésére, továbbá az anonimizált leiratok sorszámozására, valamint az interjúalanyok

szervezeti kötődés és beosztás szerinti csoportosítására került sor. Az elemzési fázis az interjúleiratok alapos átolvasásával kezdődött, amit a szó szerint legépelte interjúszövegek nyílt, majd fókuszált kódolása követett. A kódolási folyamat eredményeképp álltak elő végül azok az elemzési dimenziók, amelyek kirajzolták a fogvatartotti munkáltatás 2010 utáni rendszerét vizsgáló fejezet fontosabb vonatkoztatási pontjait.

IV. A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS ALAPJOGI VONATKOZÁSAI ÉS EURÓPAI GYAKORLATAI

A fogvatartottak munkáltatása a büntetés-végrehajtási rendszerek általánosnak számító eleme, amely a börtönrendszerek többségében munkakötelezettség formájában van jelen (Juhász, 2001) A fogvatartottak munkáltatása szinte a kezdetektől fogva meghatározó eleme a büntetés-végrehajtási gyakorlatnak. Széleskörű elterjedtsége ellenére azonban ma is számos dilemma társul hozzá: ideértve egyebek mellett (1) a büntetés-végrehajtási intézetben végzett munka jogként, avagy kötelezettségként való megközelítésének feszültségét, a munkalehetőségek biztosításának, a munkaformák meghatározásának, illetve a szervezeti-működési és gazdálkodási keretek kialakításának kihívásait, valamint (3) a fogvatartottak jogi helyzetének, díjazásának vagy éppen a társadalombiztosításhoz való hozzáféréseinek kérdéseit. Jelen fejezet kiindulópontját az a feltevés szolgáltatja, hogy mindezen dilemmák megértésének és jelenkori kezelésének szükségszerű eleme a fogvatartotti munkáltatás alapjogi kapcsolódásainak feltárása és a fogvatartotti munkáltatás kortárs mintázatainak feltérképezése.

A most következő fejezet célja, hogy betekintést nyújtson a fogvatartotti munkáltatás megszervezésének és működtetésének kortárs gyakorlataiba, elegendő háttérinformációt nyújtva ezáltal a fogvatartotti munkáltatás hazai rendszerének későbbi elemzéséhez. A kitekintés keretében először a fogvatartotti munkáltatás kapcsán leginkább relevánsnak tekinthető alapjogi vonatkozásokat veszem sorra, elsősorban a kapcsolódó nemzetközi egyezmények és irányelveket segítségül hívva. A bemutatott alapjogi vonatkozások áttekintése során nem célozom a vonatkozó egyezmények és irányelvek szisztematikus elemzésére, sem a jogérvényesülés – ezen belül pedig a különböző jogterületek viszonyának – részletes vizsgálatára.

A célozom az, hogy felvázoljam az emberi jogi területnek azokat meghatározó irányvonalait, amelyek referencia pontként szolgálhatnak a fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmáinak vizsgálatához. Az alapjogi vonatkozások áttekintését követően a fogvatartotti munkáltatási rendszerek fontosabb működési és szervezeti jellemzőit az európai börtönrendszerek gyakorlatain keresztül mutatom be. A kitekintés ebben az alfejezetben sem teljeskörű, a cél ez esetben is a főbb mintázatok azonosítása.

1. A fogvatartotti munkáltatást szempontjából relevanciával bíró nemzetközi jogi források

A fogvatartotti munkáltatással összefüggésbe hozható rendelkezéseket tartalmazó nemzetközi szabályozó dokumentumok köre alapvetően két nagyobb csoportra bontható. Egyrészt meg kell említeni az emberi jogok védelmét szolgáló nemzetközi és regionális emberi jogi egyezményeket, másrészt pedig szükséges kitérni a nemzetközi büntetés-végrehajtási irányelveket megfogalmazó egyéb, kötéserővel nem bíró dokumentumokra. Fontos kiemelni, hogy míg a nemzetközi jogi egyezmények a részes országokra nézve kötelezettségekkel járnak, ezáltal pedig végrehajtási relevanciával is bírnak, addig a jellemzően határozatok formájában megalkotott börtönügyi irányelvek alapvetően a “soft law” eszközei, így mindenekelőtt orientáló jellegű ajánlásokként értelmezendők.

A kötéserővel bíró egyezmények vonatkozásában különösen fontos kitérni a végrehajtás ellenőrzésében érintett szereplőkre is, hiszen tevékenységük nyomán keletkeznek mindazok a joganyagok (egyebek mellett ítéletek, határozatok, jelentések, állásfoglalások, észrevételek vagy javaslatok) amelyek lényegi támpontot szolgáltathatnak a fogvatartotti munkáltatás nemzetközi szabályozási kereteinek vizsgálatához. Ezen szervek közé tartozik: (1) az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa (OHCHR), (2) az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (ECOSOC), (3) az ENSZ Kínzás Elleni Bizottsága (CAT), (4) és Megelőzési Albizottsága (SPT), (5) a részes országok szintjén működő Nemzeti Megelőzési Mechanizmusok (NMM), (6) az Emberi Jogok Európai Bírósága (ECtHR), (7) a Kínzás Elleni Európai Bizottság (CPT), valamint az (8) Európai Bizottság (EC) és az Európai Unió Bírósága (ECJ). A fogvatartotti munkáltatás szempontjából relevanciával bíró nemzetközi források (nemzetközi és regionális alapjogi egyezmények, illetve börtönügyi ajánlások) közül az a tanulmányban érintett dokumentumokat, azok típusát, valamint a végrehajtásuk ellenőrzésében szerepet játszó szerveket az alábbi táblázat mutatja be.

NEMZETKÖZI ÉS REGIONÁLIS SZERVEZETEK	EGYEZMÉNYEK	VÉGREHAJTÁST MONITOROZÓ SZERVEK	AJÁNLÁSOK, IRÁNYELVEK
EGYESÜLT NEMZETEK SZERVEZETE (ENSZ)	1926. évi Genfi Egyezmény a Rabszolgaságról	ENSZ Emberi Jogi Tanácsa (OHCHR) ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (ECOSOC) ENSZ modernkori rabszolgaság formáit vizsgáló különmegbízottja	ENSZ Standard Minimum Szabályok (Nelson Mandela Szabályok)
	29. számú ILO Egyezmény		
	Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata		
	Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya		
	Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya		
	ENSZ Kínzás elleni Egyezménye és annak Kiegészítő Jegyzőkönyve (UNCAT, OPCAT)	ENSZ Kínzás Elleni Bizottsága (CAT) ENSZ Kínzás Elleni Megelőzési Albizottsága (SPT) Nemzeti Megelőzési Mechanizmusok (NMM)	
EURÓPA TANÁCS (ET)	Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE)	Emberi Jogok Európai Bírósága (ECtHR)	Európai Börtönszabályo k és Európa Tanács Miniszteri Bizottságának egyéb vonatkozó határozatai
	Kínzás Elleni Európai Egyezmény	Kínzás Elleni Európai Bizottsága (CPT)	
EURÓPAI UNIÓ (EU)	Európai Unió Alapjogi Chartája	Európai Bizottság (EC) Európai Unió Bírósága (ECJ)	Az Európai Parlament vonatkozó határozatai

1.1 Nemzetközi egyezmények

A következőkben a nemzetközi egyezmények fogvatartotti munkáltatást érintő vonatkozásai tekintetében kiemelt figyelmet fordítok egyrészt a rabszolgaság, kényszer- és kötelező munka, másrészt pedig a kínzás, a kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmára. Ezen kívül áttekintő jelleggel kitérek mindazokra a potenciálisan kapcsolódó alapjogokra, amelyek érvényesülése ugyancsak kérdéseket vet fel a fogvatartotti munkáltatási gyakorlatok vizsgálata során, ideértve: az egyesülés szabadságát, a munkához és méltányos

fizetéshez való jogot, a megkülönböztetés tilalmát, valamint a szociális biztonsághoz és a tulajdonhoz való jogot.

A rabszolgaság tilalmát a nemzetközi jogban az ENSZ elődjének számító Népszövetség égisze alatt létrejött 1926. évi Genfi Egyezmény fogalmazta meg, amely szerint rabszolgaságnak tekintendő *“az egyénnek az az állapota vagy helyzete, amelyben felette a tulajdonjognak ismérveit vagy egyes ismérveit gyakorolják”*. Vagyis a dokumentum a kényszerített munkáltatásnak kizárólag arra formájára vonatkozik, ahol a munkáltatás alapja a tulajdonviszony: azaz a kényszerített munkát végző egyén egy másik személy tulajdonát képezi. Hasonlóan a 1926. évi Genfi Egyezményhez, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 4. cikke is a rabszolgaság és a szolgaságban tartás tilalmát fogalmazza meg. A kényszer- és kötelező munka fogalmának kialakulása mögött alapvetően a feltételek nélkül felszámolandónak ítélt rabszolgaság és az egyéb kényszerített munkaformák közti különbségtétel igénye húzódott meg (Allain, 2012). Ennek hatására jöttek létre azok a nemzetközi jogi dokumentumok, amelyek már a kényszer- és kötelező munka formáit is szabályozták, így mindenekelőtt: (1) 29. számú ILO Egyezmény, (2) Emberi Jogok Európai Egyezménye és (3) a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.

Az első kényszer- és kötelező munkára vonatkozó nemzetközi norma az ENSZ szakosodott szervének, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek (International Labour Organization, ILO) az 1930-ban megalkotott 29. számú kényszer- vagy kötelező munkáról szóló Egyezménye (2. cikk), amely alapján: *„a „kényszer- vagy kötelező munka” kifejezés vonatkozik minden olyan munkára vagy szolgálatra, amit valamilyen büntetés terhe alatt valakitől követeltek, és amire a munkára kötelezett személy nem szabad akaratából vállalkozott.”* Önmagában a definíció alapján a fogvatartotti munkáltatást akár a kényszermunka egy formájának is tekinthetnénk, az Egyezmény azonban egyértelmű kivételként nevesíti azt a munkát vagy szolgálatot, amit *„bírói ítélet alapján követelnek valakitől”*. Tehát a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 29. számú Egyezménye egyértelműen kizárja a kényszermunka köréből azt az esetet, amikor az állam a szabadságvesztés-büntetésüket töltő (jogerős bírói ítélettel rendelkező) fogvatartottak számára munkakötelezettséget ír elő. Az Egyezmény emellett további kivételként nevesíti a kötelező katonai szolgálatot, a vészhelyzet esetén elrendelt munkát, valamint a szokásos állampolgári köteleességek körébe tartozó munkát vagy szolgálatot. Az Egyezmény azonban azt is rögzíti, hogy a fogvatartotti munkáltatás kivételként való értelmezése addig áll fenn, amíg a munkáltatás a *“a hatóságok felügyelete és ellenőrzése alatt”* zajlik, illetve *“a munkára kötelezett személyt nem bocsátják magánszemélyek, vállalatok vagy egyesületek*

rendelkezésére”. Tehát a 29. számú ILO Egyezményt alapul véve a fogvatartotti munkáltatás abban az esetben jelent kivételt a kényszermunka alól, amennyiben a munkáltatás hatósági felügyelet mellett zajlik és a fogvatartottak munkaerejét nem magáncélra hasznosítják.

A kényszer- és kötelező munka tilalmára vonatkozó nemzetközi jogi dokumentumok kapcsán fontos még megemlíteni az Emberi Jogok Európai Egyezményét (EJEE), valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (PPJNE), melyek szintén rendelkeznek a rabszolgaság, valamint a kényszer- és kötelező munka tilalmáról és ugyancsak tartalmazznak a fogvatartotti munkáltatás „kivételességére” vonatkozó elemeket. Az EJEE 4. cikke alapján a kényszer- vagy kötelező munka fogalma nem foglalja magába azt a munkát, amit törvényes *“letartóztatás folyamán, vagy az ilyen letartóztatásból történt feltételes szabadlábra helyezés idején általában megkövetelnek”*. A PPJNE 8. cikkének megfogalmazása alapján pedig nem sorolható a kényszer- és kötelező munka fogalmi körébe a munkának az a formája, *“amely rendszeresen megkövetelhető a törvényes bírói határozat alapján letartóztatásban levő vagy az ilyen határozattal feltételes szabadlábra helyezett személytől”*. A PPJNE ezen kívül azt is kiemeli, hogy a kényszermunka tilalma nem terjedhet ki azokra az esetekre, amikor adott bűncselekmények elkövetése miatt az illetékes bíróság kényszermunka büntetést szab ki. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya tehát megengedőbbnek mondható egyrészt abban a tekintetben, hogy a 29. Számú ILO Egyezményhez képest tovább szélesíti a legitim módon alkalmazható munkára kötelezés terepét, másrészt pedig amiatt is, mert a 29. Számú ILO Egyezménnyel ellentétben sem a hatósági ellenőrzés, sem a fogvatartotti munkáltatás magánszemélyek, vállalatok vagy egyesületek által történő hasznosítása kapcsán nem fogalmaz meg követelményeket (Kang, 2009). Az EJEE és PPJNE mellett az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és Európai Unió Alapjogi Chartája is rendelkezik a kényszermunka tilalmáról. A Charta kivételeket és egyéb feltételeket ugyan nem nevesít, 53. cikke szerint azonban minden rendelkezése az EJEE-vel összhangban értelmezendő.

Azok a fentiekben ismertetett nemzetközi jogi normák tehát, amelyek a kényszer- és kötelező munka kapcsán a legitim és illegitim kényszer határait kijelölik, a fogvatartotti munkáltatást egyöntetűen kizárják a kényszer- és kötelező munka fogalmi köréből. Jól példázza ezt az Emberi Jogok Európai Egyezményének érvényesítésében érintett szervek által teremtett büntetés-végrehajtást érintő esetjog is. Az Emberi Jogok Európai Bírósága által hozott ítéletekben ugyan egyértelműen felfedezhetők a fogvatartotti munkáltatás klasszikus dilemmáinak lenyomatai, a Bíróság következetes álláspontja, hogy a fogvatartottak

„megfelelően eszközölt letartóztatás” folyamán („*in the ordinary course of detention*”) megvalósuló munkára kötelezése az Egyezmény szerint nem tekinthető kényszer- vagy kötelező munkának (ECtHR, 2021a).

A nemzetközi és regionális emberi jogi dokumentumok azonban nem csupán a kényszer- és kötelező munka tilalma, hanem a kínzás, a kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma révén is jelentőséggel bírnak a fogvatartotti munkáltatás gyakorlatának vizsgálata szempontjából. Ebben a vonatkozásban mindenképpen ki emelni: (1) az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (1948) 5. cikkét, az Emberi Jogok Európai Egyezményének (1950) 4. cikkét, (2) a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (1966) 7. cikkét, (3) az ENSZ Kínzás elleni Egyezményét (1984) és annak Kiegészítő Jegyzőkönyvét (2002), (4) a Kínzás Elleni Európai Egyezményét (1987) valamint az Európai Unió Alapjogi Chartáját (2000). Ezen dokumentumok mindegyike rögzíti, hogy *“Senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni.”* Az Egyezségokmány ezen felül azt is rögzíti, hogy a szabadságuktól megfosztott személyekkel emberségesen, emberi méltóságukat tiszteletben tartva kell bánni (10. cikk), a büntetés-végrehajtásban alkalmazott bánásmódnak pedig az elítéltek megjavítását és a reintegráció elősegítését kell szolgálnia (Juhász, 2014).

Tekintettel arra, hogy önmagában a nemzetközi és regionális jogi egyezmények szövegéből nem derül fény a fogvatartotti munkáltatás és a kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód viszonyára (Haraszti, 2008), a kapcsolódás vonatkozásában elsősorban az egyezmények érvényesülését vizsgáló intézmények tevékenysége nyomán keletkező jelentések és ajánlások nyújtanak támpontot. Ebben a körben mindenekelőtt az ENSZ Kínzás Elleni Megelőzési Albizottságának (SPT), a Kínzás Elleni Európai Bizottságnak (CPT), valamint a Nemzeti Megelőzési Mechanizmusok (NMM) szerepét kell kiemelni.

A Kínzás Elleni Megelőzési Albizottság (SPT) az ENSZ Kínzás Elleni Egyezmény 2002-ben született Fakultatív Jegyzőkönyvének rendelkezése alapján 2007 során jött létre. Az Albizottság feladatai alapvetően három területre terjednek ki: (1) helyszíni látogatások formájában ellenőrzi az Egyezmény érvényesülését (így legfőképp a fogva tartás körülményeit), (2) együttműködik az ENSZ más szerveivel a kínzás általános megelőzése érdekében, valamint (3) koordinálja a részes államok szintjén működő, ugyancsak a Kiegészítő Jegyzőkönyvvel összefüggésben életre hívott Nemzeti Megelőző Mechanizmusok tevékenységét (Lukács, 2021). A Nemzeti Megelőző Mechanizmusok keretében a feladatot ellátó szervek nemzeti szinten folytatott helyszíni ellenőrzések keretében monitorozzák az Egyezmény érvényesülését (így egyebek

mellett a fogva tartás körülményeit is), munkájukról pedig a Megelőzési Albizottságnak éves jelentések formájában számolnak be⁶. Magyarországon a Nemzeti Megelőzési Mechanizmus működtetésért az Alapvető Jogok Biztosa felelős⁷. A Kínzás Elleni Megelőzési Albizottsághoz és a Nemzeti Megelőzési Mechanizmusokhoz hasonló tevékenységet folytat a Kínzás Elleni Európai Egyezmény keretében az Egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére létrehozott Bizottság (CPT) is. A Kínzás Elleni Bizottság monitorozó tevékenysége körében fogva tartási helyszíneken rendszeres időközönkénti és eseti látogatásokat tesz. Tapasztalatait jelentésekbe⁸ foglalva teszi közzé, amelyekben az érintett szervek számára észrevételeket, javaslatokat, ajánlásokat fogalmazhat meg a fogvatartási körülményeket illetően.

Az itt említett szervek legfőbb feladata a vonatkozó egyezmények érvényesülésének elősegítése, vagyis az emberi méltóságot sértő fogvatartási gyakorlatok megelőzése, feltárása és megszüntetése. Feladatellátásuk körében szisztematikus monitorozó tevékenységet folytatnak a fogvatartási körülményekre vonatkozóan, vizsgálva egyebek mellett: a fogvatartottak és a felügyelet viszonyát, a fogvatartottak között esetlegesen előforduló erőszakot, a fogvatartás fizikai körülményeit (infrastrukturális viszonyokat, telítettségi paramétereket), a fogvatartottak számára biztosított programokat, a szabad levegőn tartózkodás lehetőségének biztosítását, a sérülékeny fogvatartotti csoportok esélyegyenlőségének érvényesülését, a kényszerítőeszközök alkalmazásának gyakorlatát, az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést, az élelmezési viszonyokat, valamint a külvilággal való kapcsolattartást feltételeit.

Az illetékes szervek jelentéseiben a munkáltatás jellemzően a fogvatartottak (munka, oktatás vagy egyéb programok révén történő) foglalkoztatásának szükségessége keretében tematizálódik. Mind az SPT/NMM, mind a CPT jelentések visszatérő szempontja, hogy a fogvatartottaknak megfelelő foglalkoztatási (így oktatási, munka vagy egyéb program-) lehetőségeket kell biztosítani, hiszen a hasznos és értelmes időtöltés meghatározó jelentőséggel bír mind az elítéltek, mind pedig a nem jogerős fogvatartottak jólléte szempontjából. Ahogy a jelentésekben gyakran hivatkozott CPT előírások 47. pontja fogalmaz: *“a kielégítő*

---

⁶ Az Nemzeti Megelőzési Mechanizmusok által az SPT részére megküldött éves jelentések az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosságának honlapján keresztül elérhetők:

<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/opcat/pages/annualreportsreceivedfromnpm.aspx> Letöltve: 2022.04.22.

⁷ A Nemzeti Megelőzési Mechanizmus keretében tett ellenőrző látogatások jelentései az Alapvető Jogok Biztosa Hivatala honlapján keresztül elérhetők: <https://www.ajbh.hu/opcat> Letöltve: 2022.04.22.

⁸ A CPT által publikált jelentések a Bizottság honlapján keresztül elérhetők: <https://www.coe.int/en/web/cpt/visits>. Letöltve: 2022.04.22. A CPT jelentéseit és ajánlásait témakörönkénti kereshető formában az Európa Tanács HUDOC dokumentációs adatbázisa tartalmazza: <https://hudoc.cpt.coe.int/>. Letöltve: 2022.04.22.

foglalkoztatás és a programok (munka, tanulás, sportolás, stb.) alapvetően fontosak a fogvatartottak jóléte szempontjából. Ez minden objektumra igaz, akár jogerősen elítélt fogvatartottakról van szó, akár olyanokról, akiknek az ügyében még nem született jogerős ítélet.” (CPT, 2011). A hiányosságok és visszasságok feltárása kapcsán a fogvatartás körülményeit vizsgáló jelentések tehát jellemzően a munkalehetőségek korlátozottságát érintik.

A nemzetközi egyezményekben meghatározott alapjogok védelme és a fogvatartotti munkáltatási gyakorlatok viszonyának vonatkozásában a fentiekben kiemelten foglalkoztam a rabszolgaság, kényszer- és kötelező munka tilalmának, valamint a kínzás és a kegyetlen, embertelen, vagy megalázó bánásmód tilalmának relevanciájával. E két védett alapjog mellett azonban további alapjogok is kapcsolódhatnak a fogvatartotti munkáltatás gyakorlataihoz. Ide sorolható például a gyülekezés és egyesülés szabadsága, amely a fogvatartottak szakszervezeti szerveződésének korlátozásait érintő dilemmákhoz köthető, vagy éppen a diszkrimináció tilalma és a szociális biztonsághoz való jog, amely egyebek mellett a társadalombiztosításhoz való hozzáférés kérdésköréhez kapcsolódik. Meg kell említeni továbbá a munkához való jogot, amelynek garantálása a büntetés-végrehajtás keretei között egyértelmű akadályokba ütközik. Ezenkívül a kapcsolódó alapjogokhoz sorolhatjuk még a tulajdonjog védelméhez kapcsolódó jogot is, amelynek korlátozottsága a fogvatartottak keresményük feletti rendelkezése kapcsán vethet fel kérdéseket. A fogvatartotti munkáltatáshoz potenciálisan kapcsolódó alapjogokat és azok forrását a következő táblázat ismerteti.

	EGYEZMÉNYEK	AZ EGYEZMÉNY ÁLTAL ÉRINTETT ALAPJOGOK
EGYESÜLT NEMZETEK SZERVEZETE (ENSZ)	1926. évi Genfi Egyezmény	A rabszolgaság és a kényszersmunka tilalma
	29. számú ILO Egyezmény	A rabszolgaság és a kényszersmunka tilalma
	Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata	Emberi méltósághoz való jog (1. cikk) Mégkülönböztetés tilalma (2. cikk) Rabszolgaság és a kényszersmunka tilalma (4. cikk) Kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalma (5. cikk) Tulajdonhoz való jog (17. cikk) Gyülekezés szabadsága és az egyesülés szabadsága (20. cikk) Munkához való jog, méltányos fizetéshez való jog, az egyenlő munkáért egyenlő bér elve (23. cikk)
	Polgári és Politikai Jogok	Mégkülönböztetés tilalma (2. cikk) Rabszolgaság és a kényszersmunka tilalma (8. cikk) Emberi méltósághoz való jog (10. cikk)

	Nemzetközi Egyezségokmánya	Gyülekezés szabadsága és az egyesülés szabadsága (21. cikk)
	Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya	Munkához való jog, méltányos fizetéshez való jog, az egyenlő munkáért egyenlő bér elve (7. cikk) Gyülekezés szabadsága és az egyesülés szabadsága (8. cikk) Szociális biztonsághoz (társadalombiztosításhoz) való jog (9. cikk)
	ENSZ Kínzás elleni Egyezménye és annak Kiegészítő Jegyzőkönyve	Kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalma
EURÓPA TANÁCS (ET)	Emberi Jogok Európai Egyezménye	Kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalma (3. cikk) Rabszolgaság és a kényszermunka tilalma (4. cikk) Gyülekezés szabadsága és az egyesülés szabadsága (11. cikk) Megkülönböztetés tilalma (14. cikk) Tulajdonhoz való jog (1. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk)
	Kínzás Elleni Európai Egyezmény	Kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalma
	Európai Szociális Charta	Munkához való jog (1. cikk) Igazságos, biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jog (2-3. cikk) Szervezkedési jog (5. cikk) Társadalombiztosításhoz való jog (12. cikk)
EURÓPAI UNIÓ (EU)	Európai Unió Alapjogi Chartája	Emberi méltósághoz való jog (1. cikk) Kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalma (4. cikk) Rabszolgaság és a kényszermunka tilalma (5. cikk) Gyülekezés szabadsága és az egyesülés szabadsága (12. cikk) Foglalkoztatás megválasztásának szabadsága és a munkavállaláshoz való jog (15. cikk) A tulajdonhoz való jog (17. cikk) Megkülönböztetés tilalma (21. cikk) Tisztességes és igazságos munkafeltételekhez való jog (31. cikk) Szociális biztonsághoz való jog (34. cikk)

1.2 Nemzetközi standardok és irányelvek

Az emberi jogi védelmet szolgáló nemzetközi és regionális egyezmények mellett a fogvatartotti munkáltatást érintő nemzetközi szabályozó dokumentum másik meghatározó körét a kötőerővel nem bíró nemzetközi büntetés-végrehajtási irányelvek és ajánlások alkotják. Ehhez a körhöz kapcsolódóan a következőkben az ENSZ Fogvatartottakkal való bánásmódra vonatkozó

Minimum Standard Szabályainak (a továbbiakban Minimum Standard Szabályok), valamint az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Európai Börtönszabályokról szóló ajánlásának (a továbbiakban Európai Börtönszabályok) vonatkozó cikkeit ismertetem. Ezenkívül röviden kitérek a Miniszteri Bizottság néhány további kapcsolódó határozatára.

A korábban ismertetett egyezményekkel ellentétben ezek az ajánlások már jóval részletesebben szólnak a fogvatartotti munkáltatásról. Nem az alapjogi védelem vonatkoztatási pontjait, hanem azokra építve a fogva tartás optimális kereteit jelölik ki. Irányelvek formájában azokat a peremfeltételeket határozzák meg, amelyek mellett a fogvatartotti munkáltatás a leginkább illeszkedhet egy, az alapjogokat tiszteletben tartó büntetés-végrehajtási gyakorlathoz. Az Minimum Standard Szabályokat első formájában 1955-ben fogadta el az ENSZ Közgyűlése, 2015-ben pedig annak átdolgozott változatát, amely a Minimum Standard Szabályok megnevezés mellett a Nelson Mandela Szabályok címet kapta. Hosszú ideig ez volt egyetlen nemzetközi börtönpolitikai irányelveket megfogalmazó dokumentum (Juhász, 2014) Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1973-ban fogadta el a Minimum Standard Szabályok mintájára megalkotott ajánlását (Rec (87) 3. számú ajánlás), az Európai Börtönszabályokat, melyhez szorosan kapcsolódnak a Bizottságnak a fogvatartottak választói, polgári és szociális jogairól szóló (62) 2. számú, illetve a börtönmunkáról szóló (75) 25. számú határozatai. Az Európai Börtönügyi Szabályok ajánlásrendszere a mai napig három módosításon esett át. Az 1973-as elfogadást követően először 1987-ben vizsgálták felül (Res (73) 5. számú határozat), ezt követően 2006-ban került sor átfogó módosításra, legutóbb pedig 2020-ban változtak bizonyos rendelkezései (Rec (2006) 2-rev számú ajánlás), igazodva az időközben megújított ENSZ Minimum Standard Szabályokhoz. Jelen ismertetés keretében mindkét dokumentum esetében a legfrissebb változat ismertetésére szorítkozom, szükség esetén jelezve a módosítások során bekövetkezett, a fogvatartotti munkáltatást érintő lényegesebb változásokat.

Mindkét dokumentum tematikusan rendszerezi a fogvatartottakkal való bánásmód hangsúlyos területeit, ideértve egyebek mellett az elhelyezés, élelmezés, egészségügyi ellátás kérdését, a fogvatartottak foglalkoztatásának és külvilággal való kapcsolattartásának mikéntjét, továbbá a befogadás, nyilvántartás és panaszkezelés folyamatait, valamint a kényszerítő és fegyelmezési eszközök használatának szabályozását. A fogvatartottak munkáltatása mindkét dokumentumban önálló tematikus egységként jelenik meg. Ezenkívül mind az ENSZ Minimum Standard Szabályai (1-5. Szabály), mind az Európai Börtönszabályok (1-9. Szabály) megfogalmazzák bizonyos általános alapelveket, amelyek egyfajta elvi keretbe foglalják az ajánlások: azaz a dokumentumok minden egyes ajánlása ezekkel összhangban értelmezendő.

Egyebek mellett ilyen, mindkét ajánlás által megfogalmazott alapelv az emberi méltóság tiszteletben tartása és a normalizáció elve, amely a börtönviszonyok szabad élet körülményeihez való közelítésének elvi célkitűzését jelenti. Ide sorolható továbbá az a két elvi alapvetés, amely kimondja, hogy a szabadságvesztés-büntetés a szabadság elvonásával szükségszerűen együtt járó jogkorlátozáson túl okozott joghátrányt a lehető legminimálisabb legyen, illetve rögzíti, hogy a büntetés-végrehajtásnak a társadalomba történő visszavezetés, a reintegráció célját kell szolgálnia.

Az alapelvekkel összhangban a Minimum Standard Szabályok a fogvatartotti munkáltatás kérdését a 97-103. és a 116. Szabály keretében tárgyalják. Az alapelvek vonatkozásában az ajánlás rögzíti, hogy szabadságvesztés-büntetés akkor tudja a társadalom bűnözéssel szembeni védelmét és a visszaesés csökkentését szolgálni, amennyiben a bebörtönzés időszakát a büntetés-végrehajtás arra használja, hogy az elítéltet a társadalomba való visszatérésre készítse fel. Ebben a felkészítési folyamatban pedig más támogatási formákkal kiegészítve kiemelt szerepet kell tulajdonítani az oktatásnak, szakképzésnek és munkáltatásnak (4. Szabály). Vagyis a fogvatartotti munkáltatásnak az ajánlás értelmében mindenekelőtt a reintegráció céljait kell szolgálnia, a munkáltatást a szabadulásra felkészítés eszközeként kell alkalmazni.

Az alapelvekkel összhangban a Minimum Standard Szabályok iránymutatásai szerint a fogvatartottak számára lehetőség szerint elegendő és hasznos jellegű munkát kell biztosítani, amely alkalmas arra, hogy fenntartsa vagy fejlessze a fogvatartottnak azon képességeit, amelyek potenciálisan segítik őt abban, hogy a szabadulást követően legális munka révén biztosítsa a megélhetését. A fogvatartottak ehhez kapcsolódó érdekei nem rendelhetők alá a börtönipar pénzügyi érdekeinek. Fontos továbbá, hogy a munka ne legyen sanyargató jellegű, illetve, hogy a fogvatartott lehetőség szerint választhasson a számára felkínált munka és szakképzési lehetőségek közül. Az ajánlás továbbá leszögezi, hogy a fogvatartottakat nem szabad rabszolgaságban vagy szolgaságban tartani, illetve munkaerejüket a személyi állomány tagjainak személyes hasznára alkalmazni.

A Minimum Standard Szabályok ajánlásai szerint a normalizáció elve alapján minél inkább törekedni kell arra, hogy a munkavégzés keretei és feltételei a lehető legjobban hasonlítsanak a kinti viszonyokhoz (99. Szabály), beleértve a munkabiztonsági és munkaegészségügyi előírásokat is (101. Szabály), valamint a napi munkaórák és pihenőnapok számát (102. Szabály). Ezenkívül a ajánlás megfogalmazza, hogy a fogvatartottakat munkájukért méltányos díjazásban kell részesíteni, továbbá meg kell adni a lehetőségét annak, hogy keresményük egy része felett szabadon rendelkezessenek (103. Szabály). Azzal kapcsolatban azonban, hogy mi

tekinthető méltányos díjazásnak, Minimum Standard Szabályok nem tartalmazzak érdemi útmutatást. Az ajánlás a fogvatartottak szociális jogai kapcsán megfogalmazza, hogy a fogvatartottak társadalmi kötelekeit a társadalomba történő sikeres visszatérés érdekében erősíteni kell. Ennek részeként lépéseket kell tenni azért, hogy a fogvatartottak politikai és szociális jogainak (így a társadalombiztosítási jogosultságainak) a törvénnyel és az ítélettel összeegyeztethető maximális védelme biztosítható legyen (88. Szabály).

Az alapelvekkel összhangban Minimum Standard Szabályok iránymutatásai szerint fogvatartottak számára elegendő és hasznos jellegű munkát kell biztosítani (96. Szabály), amely alkalmas arra, hogy fenntartsa vagy fejlessze a fogvatartottnak azokat a képességeit, amik segítik őt abban, hogy a szabadulást követően legális munka révén biztosítsa a megélhetését (98. Szabály). A fogvatartottak ehhez kapcsolódó érdekei nem rendelhetők alá a börtönipar pénzügyi érdekeinek (99. Szabály). Fontos továbbá, hogy a munka ne legyen sanyargató jellegű (97. Szabály), illetve, hogy a fogvatartott lehetőség szerint választhasson a számára felkínált munka és szakképzési lehetőségek közül (98. Szabály). Az ajánlások továbbá leszögezik, hogy a fogvatartottakat nem szabad rabszolgaságban vagy szolgaságban tartani, illetve munkaerejüket az személyi állomány tagjainak személyes hasznára alkalmazni (97. Szabály).

Ami a fogvatartotti munkáltatás szervezeti kereteit illeti, az ajánlás egyértelműen preferálja a büntetés-végrehajtás közvetlen irányítása alatt működő szervezeti formákat a piaci szereplők bevonásával szemben (100. Szabály). Ahol a munkáltatás mégis szerződéses keretek között, piaci szereplők bevonásával valósul meg, ott törekedni kell arra, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet kontrollja mindenképpen biztosított legyen. Abban az esetben, amikor a fogvatartottak munkaerejét piaci szereplők hasznosítják, a fogvatartottnak teljes bért kell fizetni. A Minimum Standard Szabályok külön kitérnek az jogerős ítélettel még nem rendelkező fogvatartottak munkáltatására. Ezzel kapcsolatban irányelvként fogalmazzák meg, hogy a letartóztatásban lévőkötől munkavégzés nem követelhető meg, a munkavégzés lehetőségét azonban fel kell ajánlani (116. Szabály).

A Minimum Standard Szabályok munkáltatási területet érintő ajánlásait a 2015-ös revízió csak kis mértékben érintette. A rabszolgaság és szolgaság tilalma, valamint a fogvatartotti munkaerő személyi állomány tagjainak személyes hasznára történő alkalmazásának tilalma új elemként került a dokumentumba. Noha a nemzetközi emberi jogi egyezmények vonatkozó tilalmai már az 1955-ös ajánlások kereteit is meghatározták, a 2015-ös dokumentum explicit módon is megerősíti ezeket. A másik, meglehetősen lényeges változás, hogy míg az 1955-ben elfogadott verzió a munkáltatás kapcsán inkább a fogvatartottak kötelezettséget hangsúlyozta (71.

Szabály: *“prisoners (...) shall be required to work”*), addig a 2015-ös átdolgozott Minimum Standard Szabályok már inkább a munkáltatási lehetőségek biztosításának fontossága felől ragadják meg a kérdéskört (96. Szabály: *“prisoners shall have the opportunity to work”*). Az első megközelítés határozottan az elítélt fogvatartottat terhelő munkakötelezettséget állítja a középpontba, a második megfogalmazásban viszont már sokkal inkább a munka jogként való felfogását tükrözzük.⁹

Az ENSZ Minimum Standard Szabályok mellett a másik meghatározó nemzetközi börtönpolitikai dokumentum az Európai Börtönszabályok, amelynek első, 1973-ban elfogadott formája néhány megfogalmazásbeli különbségtől eltekintve szinte teljes mértékben az 1955-ben elfogadott Minimum Standard Szabályokat veszi alapul. Az egyetlen, fogvatartotti munkáltatást érintő tartalmi eltérés a két dokumentum között a munkáltatás szervezeti kereteire vonatkozó ajánlások között fedezhető fel. A Minimum Standard Szabályokkal ellentétben az 1973-as Európai Börtönszabályok nem határozzák meg az állami irányítás egyértelmű preferenciát, de piaci szereplők bevonása esetén ugyancsak kikötik a büntetés-végrehajtási szervezett kontrolljának szükségességét. Másik fontos különbség, hogy az Európai Börtönszabályok (függetlenül a Minimum Standard Szabályok időközbeni változásától) az elítéltek esetében a kezdetektől fogva a munkára kötelezés mentén határozza meg a munkáltatást: *“prisoners (...) may be required to work”* (105.2. Szabály).¹⁰ A kérdéskörhöz további adalékot szolgáltat a Miniszteri Bizottság Res (75) 25. számú határozata, amely kifejezetten a börtönmunka szervezeti kereteire vonatkozó ajánlásokat fogalmazott meg, mintegy két évvel az Európai Börtönszabályok megalkotását követően. A határozat ajánlásai szerint a munkáltatásnak a büntetés-végrehajtáson belül meghatározott státuszt és elsőbbséget kell biztosítani, az ehhez szükséges forrásokat pedig elérhetővé kell tenni. Az ajánlások a termelési kereteket a modern irányítási rendszerekhez és gyártási eljárásokhoz, a munkakörülményeket és -feltételeket pedig – amennyire ezt a börtönmunkáltatás speciális jellege engedi – a börtön falain kívüli normákhoz igazítva képzik el (Kövér, 1994).

Az Európai Börtönszabályok időközbeni módosulásai a fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó ajánlásokat csak kis mértékben érintették, a 2020-as felülvizsgálat pedig teljes mértékben érintetlenül hagyta. A változások jó része a büntetés-végrehajtási terminológia alakulását

---

⁹ A Minimum Standard Szabályok munkáltatásra vonatkozó eredeti (1955) és módosított (2015) ajánlásainak tételes összehasonlítását eredeti nyelven a dolgozat 1. Számú Melléklete tartalmazza.

¹⁰ Az 1955-ös Minimum Standard Szabályok és az 1973-as Európai Börtönügyi Szabályok munkáltatásra vonatkozó ajánlásainak tételes összevetését eredeti nyelven a dolgozat 2. Számú Melléklete tartalmazza.

követve inkább az ajánlások megfogalmazását érintette. Tartalmi módosulást érintő változás a 2006-ban bekerült két új tétel. Ezek egyike kiköti, hogy amennyiben a fogvatartott a számára kialakított reintegrációs terv keretében munkaidőben oktatási vagy más egyéb programon vesz részt, úgy számára a részvétel idejére ugyanúgy munkadíjat kell számítani (105.4. Szabály). A másik újonnan bekerülő ajánlás pedig arra vonatkozik, hogy a keresmény egy része a fogvatartott beleegyezése esetén vagy bírói ítélet alapján jóvátételi célra fordítható (105.5. Szabály).¹¹

Az Európai Börtönszabályok tartalmát és szellemiségét tekintve közös alapokon nyugszik az ENSZ Minimum Standard Szabályokkal. Az ajánlás iránymutatásai alapján a büntetés-végrehajtási szervezetnek törekednie kell arra, hogy elegendő és hasznos munkát biztosítson a fogvatartottak számára (26.2. Szabály). A munka nem lehet sanyargató jellegű (26.1. Szabály), hasznosságának mércéje pedig mindenekelőtt az, hogy mennyiben képes az elítélt azon képességeit fejleszteni vagy megőrizni, amelyek aztán segítségével lehetnek abban, hogy szabadulás után a munkaerőpiacon boldogulhasson (26.3. Szabály). Az Európai Börtönszabályok az ENSZ Minimum Standardok Szabályokhoz hasonló ajánlásokat fogalmaz meg a munkakörülmények- és feltételek börtönön kívüli viszonyokhoz történő közelítésével kapcsolatban, ideértve az egészség-és balesetvédelem területét, valamint a munka- és pihenőidő szabályozását (26.13 – 26.16. Szabályok). Az ajánlás külön kitér arra is, hogy dolgozó fogvatartottakat minden esetben méltányos díjazásban kell részesíteni (26.10. Szabály), illetve amennyire csak lehetséges, be kell vonni őket a nemzeti társadalombiztosítás rendszerébe (26.17. Szabály). (CDPC, 2006; Juhász, 2006; Pallo-Törőcsik, 2011) Ez utóbbi tételt erősíti a Miniszteri Bizottság 1962-es Res 62 (2) számú határozata a fogvatartottak választójogáról, polgári és szociális jogairól, amely kimondja, hogy: *“lehetőség szerint a szabadságvesztés ideje alatt is meg kell őrizni a fogvatartottak társadalombiztosítási ellátáshoz való jogát, ennek érdekében”*.

A munkáltatás szervezeti kereteit érintően az Európai Börtönszabályok ajánlása is a börtönigazgatás kontrolljának szükségességét veszi alapul: kívánatosnak azt tekinti, ha a munkát a büntetés-végrehajtási szervezet biztosítja önállóan (például saját tulajdonú gazdasági társaságok és intézeti munkáltatás keretében) vagy piaci szereplőkkel való szerződéses együttműködés útján (26.9. Szabály). Az ajánlás azzal együtt, hogy az ajánlás elismeri a termelésből származó haszon a munkáltatás és képzés szempontjából akár előnyös is lehet,

---

¹¹ Az Európai Börtönszabályok eredeti és módosított verzióinak fogvatartotti munkáltatást érintő ajánlásait a dolgozat 3. Számú Mellékletében vetem össze.

figyelmeztet arra, hogy a fogvatartottak érdekeit nem szabad a börtönipar jövedelmezőségi szempontjainak alárendelni (26.8. Szabály) Ezek az ajánlások a fogvatartotti munkaerő kizsákmányolásának igyekeznek gátat vetni azáltal, hogy a termelékenységi és profitszempontok helyett egyértelműen a fogvatartotti érdeket és a büntetés-reintegrációs céljait helyezik előtérbe.

Összességében elmondható, hogy fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó, kötőerővel nem bíró ajánlások a munkáltatást a büntetés-végrehajtás pozitív elemének tekintik, amelynek elsődleges funkciója a szabad életre való felkészülés, a reintegráció elősegítése. Az irányelvek minden esetben hangsúlyozzák, hogy a munkáltatást nem szabad sem büntetésként alkalmazni, sem pedig gazdasági érdekeknek alárendelni. Ezen kívül rögzítik azt a kívánalmat is, miszerint törekedni kell a börtönben fogvatartottként végzett munka feltételeinek és körülményeinek a szabad munkaviszonyokhoz történő közelítésére. Az itt bemutatott nemzetközi emberi jogi egyezmények és a börtönügyi irányelvekben felvázolt optimális keretek, valamint a gyakorlati működés között azonban a valóságban sokszor jelentős távolság áll fenn. E távolság háttérének feltárása céljából a következőkben először a fogvatartotti munkáltatás európai gyakorlatait tekintem át, ezt követően pedig részletesebben is tárgyalom a fogvatartotti munkáltatás gyakorlatai mögött meghúzódó főbb strukturális dilemmákat.

2. Szelektív körkép a fogvatartotti munkáltatás európai rendszereiről és gyakorlatairól

A fogvatartotti munkáltatást érintően meglehetősen kevés összehasonlító vizsgálat áll rendelkezésre. Ami a kortárs gyakorlatokat illeti, a fogvatartotti munkáltatás közelmúltbeli tendenciái elsősorban nemzetközi szervezetek és kezdeményezések (HEUNI, IPPF, EPO, ECOPRIS) jelentéseire, illetve néhány átfogóbb jellegű vizsgálatra (például: UN, 1955; van Zyl Smit-Düinkel, [1999] 2018; Shea, 2007; Tak-Jendly, 2008; Burik, 2010; Maculan-Ronco és Vianello, 2013; Kantorowicz-Reznichenko, 2015; Neves-Reis és Leitao, 2015), valamint ezen források megállapításait ismertető áttekintő jellegű tanulmányokra (például: Nagy, 1990; Kövér, 1993, 1994; Juhász, 2001; Simon, 2005; Pallo, 2010) támaszkodva tárhatóak fel. A fogvatartotti munkáltatás európai gyakorlatainak feltérképezéséhez ezen kívül adalékot szolgáltat az alapvető jogok biztosának 2012-es vizsgálata, amelynek keretében a biztos megkeresést intézett az egyes európai ombudsmanokhoz, a hatályos nemzetközi gyakorlatok megismerése érdekében. A megkeresés egyebek mellett a munkavégzési kötelezettség

fennállására, a munkáltatási formák jellegére és a fogvatartotti munkavégzés szabályozási kereteire, a díjazás kérdéskörére, a fogvatartottak biztosítási jogviszonyára, valamint a munkavégzéshez kapcsolódó jogokra és kötelezettségekre is kiterjedt.

A téma nemzetközi vizsgálata szempontjából az említett forrásokon belül kiemelkedően fontosnak tekinthető az ENSZ fogvatartotti munkáltatással foglalkozó 1955-ben készült jelentése, amely az egyik első¹² és mind a mai napig az egyik legátfogóbb komparatív elemzés ezen a területen. A téma alaposabb vizsgálatának szükségessége a bűnmegelőzéssel és büntető igazságszolgáltatással foglalkozó területhez kapcsolódóan már 1949 óta az ENSZ napirendjén volt. Mi több, pár év múlva az a javaslat is megfogalmazódott, hogy a kérdéskör szerepeljen az első 1955-re kitűzött ENSZ Kongresszus napirendjén. Ennek előkészítése keretében sor került egy átfogó vizsgálat megvalósítására, amely három fő dimenzióban vizsgálta a fogvatartotti munkáltatás gyakorlatait: (1) a fogvatartotti munkáltatás jogalapja és céljai, (2) a gazdasági és szervezeti keretei, valamint (3) szociális dimenziói. Az adatfelvételre kérdőív formájában, az ENSZ és az ILO képviselői közvetítése révén került sor. A felmérés keretében összesen 38 ország (köztük 15 európai állam) szolgáltatott információt. A vizsgálat kérdései többek között a fogvatartotti munkáltatás szabályozásának jogi háttérét és deklarált céljait, a munkáltatás szervezeti kereteit, különös tekintettel a piaci szereplők esetleges részvételére, a fogvatartotti munka és a szabad munka feszültségéből eredő esetleges kihívások kezelésének mikéntjét, a fogvatartotti munkavégzés (munka)jogi státuszát, továbbá a dolgozó fogvatartottak díjazásának és biztosítási jogviszonyának kérdéskörét.

A téma vizsgálata szempontjából további értékes információkat és analitikus szempontok szolgáltat a Dirk van Zyl Smit és Frieder Dünkel szerkesztésében 1999-ben megjelent *Börtönmunka: Megváltás vagy rabszolgaság. Nemzetközi perspektívák (Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives)* című kötet (van Zyl Smit-Dünkel, [1999] 2018), amely tizenhárom ország büntetés-végrehajtási munkáltatási rendszerének bemutatásán mentén járja körül a fogvatartotti munkáltatás legégetőbb kérdéseit. A kötetet 2018-ban ugyan újra kiadták, az új kiadás azonban változatlan tartalommal és adatokkal közli az eredeti írásokat. Az első kiadás megjelenését követően magyar nyelven Juhász Zsuzsanna (2001) készített összefoglaló tanulmányt a börtönmunka nemzetközi áttekintéséről, amely egyebek mellett a

---

¹² Maga a jelentés két, nemzetközi szervezetek által készített előzményvizsgálatot említ, amelyek részben vagy egészben a fogvatartotti munkáltatás témakörével foglalkoznak. Az egyik az ILO International Labour Review című szaklapjában jelent meg 1931-32-ben, a másik pedig a Büntető- és börtönügyekkel foglalkozó nemzetközi bizottság (International Penal and Penitentiary Commission) közlönyének IV. és VI. Számú különkiadása, amely 29 ország büntetési rendszerének bemutatása során egyebek mellett a fogvatartotti munkáltatás területét is érinti.

szóban forgó kötet anyagát is feldolgozza. Ezenkívül átfogó bemutatást tartalmaz az IPPF börtönpolitikával és fogvatartotti jogokkal foglalkozó kollokviumának összefoglaló anyaga (Tak-Jendly, 2008), amelynek fogvatartotti munkáltatást érintő vonatkozásáról 2010-ben Pallo József közölt átfogó magyar nyelvű áttekintést (Pallo, 2010).

A következőkben a felsorolt források alapján foglalom össze a fogvatartotti munkáltatási rendszerek legfontosabb jellemzőit és változásait. Ennek keretében röviden ismertetem a fogvatartotti munkáltatás 1950-es évekbeli szabályozási és szervezeti kereteinek főbb vonásait, majd részletesebben tárgyalom a 1990-es évek közepétől tartó időszak fejleményeit. Ahogy azt az alcím is jelzi, az áttekintés szelektív, azaz a rendelkezésre álló források hiányában nem tér ki valamennyi európai ország fogvatartotti munkáltatási rendszerének bemutatására. Fontos továbbá megjegyezni azt is, hogy az egyes adatfelvételek időpontjának és a gyűjtött információk körének eltérései a szisztematikus összehasonlítást nem teszik, így az itt bemutatott leírások kizárólag arra alkalmasak, hogy általános láttelepet nyújtsanak a fogvatartotti munkáltatási rendszerek működésének fontosabb aspektusairól, közös és egyedi sajátosságairól.

2.1 Az 1950-es évek közepe

Az ENSZ jelentés beszámolója alapján az 1950-es évek közepén a fogvatartottak munkavégzése az adatot szolgáltató európai országok közül törvény vagy büntetés-végrehajtás jogszabály alapján kötelező volt Ausztriában, Belgiumban, Finnországban, Görögországban, Írországban, Olaszországban, Luxemburgban, Jugoszláviában, Franciaországban, valamint az Egyesült Királyságban. Néhány országban az általános munkakötelezettség alóli kivétel hatálya alá tartoztak a rövid ítélettel rendelkező fogvatartottak (Ausztria, Luxemburg, Norvégia), illetve a politikai foglyok (Belgium, Franciaország). Már az 1950-es években is voltak olyan államok, amelyek adminisztratív szabályozásaikban a fogvatartotti munkáltatás kapcsán a kötelezettség mellett a munkához való jogot is hangsúlyozták (Franciaország, Hollandia, Svájc), sőt, akadt olyan ország is, ahol a fogvatartottak munkához való jogát törvényi szinten is rögzítettek (Dánia, Norvégia, Svédország). A vizsgált időszakban a jogerős ítélettel nem rendelkezőkre nézve a munkavégzés a legtöbb országban nem volt kötelező, ugyanakkor biztosított sem (UN, 1955).

Ami a fogvatartotti munkáltatás deklarált célrendszerét illeti, ezt az országok többségében szintén jogszabály rögzítette. A felmérésben részt vevő országok túlnyomó többsége a fogvatartotti munkáltatást a reintegrációs célok mentén határozta meg, elsődleges funkciónak

tekintette hasznos munka és szakmai tapasztalatszerzés lehetőségének biztosítását, elősegítendő ezáltal a szabadulás utáni beilleszkedést. Bizonyos országok ezen kívül további célokat is megfogalmaztak: Belgium, Görögország és Írország a fogvatartotti munkáltatás gazdasági szerepét és a termelési szempontok fontosságát is rögzítette, a finn és a holland szabályozás pedig kitért a fogvatartottak munkavégzéshez kapcsolódó készségeinek és képességeinek szinten tartására (UN, 1955).

A munkáltatás jogalapja és céljai mellett az ENSZ jelentés másik fontos fókuszterületét a munkáltatás gazdasági és szervezeti keretei felmérése jelentette. A vizsgálat készítő alapvetően 5 klasszikus fogvatartotti munkáltatási rendszert különítettek el. A vizsgálat során gyűjtött információk alapján a fogvatartotti munkáltatás kereteit már az 1950-es években is több szervezeti forma együttes működése határozta meg. Az egyetlen olyan szisztéma, amely a felmérésben résztvevő országok mindegyikében jelen volt: a belső piacra (azaz a börtön saját szükségleteinek kielégítésére vagy állami felhasználásra) termelő szervezeti konstrukció. Ennek a szervezeti formának a 20. század első harmadára kialakult dominanciája elsősorban a fogvatartotti munka és a szabad munka feszültségének kezelésére nyomán bontakozott ki. Mindemelllett azonban a válaszadó országokban nem volt olyan büntetés-végrehajtási rendszer, amely ne működtetett volna a piaci szereplők bevonására építő (bérleti, bérbeadási, vagy vállalkozási) munkáltatási formákat. Ezek közül is kiemelkedett Franciaország, ahol a munkáltatásban résztvevő fogvatartottak fele valamilyen piaci szereplők bevonása mellett megvalósított szervezeti forma keretében dolgozott. Ezen kívül Ausztriában, Belgiumban és Svédországban mutatkozott még hasonlóan hangsúlyosnak a piaci szereplők bevonása a fogvatartottak munkáltatási rendszerek működtetésével kapcsolatban (UN, 1955). Az egyes szervezeti formák előfordulását a vizsgált országok szerinti bontásban az alábbi mutatja be.

	PIACI SZEREPLŐ BEVONÁSA MELLETT MEGVALÓSÍTOTT SZERVEZETI FORMÁK			PIACI SZEREPLŐ BEVONÁSA NÉLKÜL MEGVALÓSÍTOTT SZERVEZETI FORMÁK	
	Bérleti forma	Bérbeadási forma	Vállalkozási forma	Szabadpiacra termelő állami forma	Belső piacra termelő állami forma
Ausztria	X	X		X	X
Belgium		X	X		X
Dánia	X			X	X
Finnország		X	X		X
Franciaország	X	X	X	X	X
Görögország				X	X
Írország					X
Olaszország				X	X
Luxemburg					X
Hollandia	X	X	X		X
Norvégia		X		X	X
Svédország		X	X	X	X
Svájc				X	X
Egyesült Királyság	X		X		X
Jugoszlávia					X

A jelentés készítői az 5 klasszikus forma mellett megemlítik a közmunka jellegű (jellemzően építési és tájvédelmi munkákra kiterjedő) munkáltatás. Az ilyen jellegű munkáltatás az adatot szolgáltató országok többsége esetében csupán a fogvatartottak néhány százalékát érintette. Kivételnek számított Finnország és Svédország, ahol a vizsgált időszakban a fogvatartottak mintegy 18-19%-a dolgozott építési vagy tájvédelmi közmunka keretében. (UN, 1955)

Az ENSZ vizsgálatában érintett harmadik meghatározó terület a fogvatartotti munkáltatás szociális dimenziója volt, értve ezalatt a fogvatartotti munka díjazásának és a fogvatartottak biztosítási jogviszonyának kérdéseit. A munkáért kapott fizetség általánosságban véve meglehetősen csekély, szinte minden ország esetében töredéke piaci munkabéreknek. Ahogy a jelentés fogalmaz: kétséges, hogy a jelenlegi díjazási gyakorlat a fogvatartottak szempontjából valódi pénzügyi jelentőséggel bírna. A fogvatartottaknak fizetett munkadíj mértéke adott esetben a fogvatartott szakképzettségétől (kivéve Finnország, Franciaország, Írország és az Egyesült Királyság), magaviseletétől (kivéve: Belgium, Franciaország, Görögország, Írország, Olaszország) vagy az ítélet jellegétől (csak: Finnország, Franciaország, Norvégia). Ezen kívül

a díjazás mértékét befolyásolhatta még az is, hogy a fogvatartott büntetésének mely szakaszában jár (csak: Dánia, Finnország) (UN, 1955).

A munkadíj vizsgálatához szorosan kapcsolódik a keresmény feletti rendelkezés kérdése. A vizsgált időszakban az adatot szolgáltató büntetés-végrehajtási szervezetek többsége a fogvatartottak keresményét 2-4 meghatározott részre bontotta, az egyes részek felhasználását pedig világosan előírt célokhoz kapcsolta. A keresmény egy része felett a fogvatartottak minden ország esetében szabadon rendelkezhetek, annak összegét a büntetés-végrehajtási intézeten belül elérhető élvezeti cikkek megvásárlására fordíthatták. Ugyancsak minden országra kiterjedő gyakorlatnak számított már ebben az időszakban is a szabadulást követő élet megkönnyítését célzó kötelező előtakarékosság. A tartási költségekhez (elhelyezés, ételmezés, ruházat stb.) való hozzájárulás követelménye azonban egyáltalán nem számított általánosnak. Ezt a gyakorlatot a vizsgált országok közül kizárólag Belgium és Franciaország alkalmazta. Hasonló levonást eszközöltek ugyan Finnországban, Hollandiában, Norvégiában és Svédországban is, de ezekben az országokban az intézeti költségekhez való kötelező hozzájárulás kizárólag a szabadulás előtti álló, a börtönfalakon kívül, piaci béreket közelítő fizetségért munkát végző fogvatartottakra vonatkozott. A jelentés határozottan egy letűnt kor (a 17-18. századi helyhatósági börtönök, valamint javító- és fenyítőházak díjrendszerére emlékeztető) maradványának, a jelenlegi reintegrációs célokkal nehezen összeegyeztethető gyakorlatnak minősíti az intézeti költségekhez való hozzájárulás megkövetelését. Külön kiemeli, hogy ez a fajta gyakorlat az 1950-es évek közepén már inkább csak a kevésbé fejlett, Európán kívüli országok büntetés-végrehajtási gyakorlatára volt jellemző (UN, 1955).

Végezetül, az ENSZ-felméréshez kapcsolódóan szólni kell még fogvatartottak társadalombiztosítási jogosultságairól, pontosabban inkább azok hiányáról. A legtöbb országban a fogvatartottak munkavégzése az 1950-es években sem tartozott a szabad munkavállalókra vonatkozó munkajogi szabályozás hatálya alá, így dolgozó fogvatartottak a társadalombiztosítás jelentette szociális védelemre ekkor is korlátozottan voltak jogosultak. A vizsgált időszakban baleset és munkakörrel összefüggő megbetegedés esetére (Görögország és Írország kivételével) a fogvatartottak számára minden ország biztosított bizonyosfajta kompenzációt méltányossági alapon (Ausztria, Belgium, Norvégia, Egyesült Királyság), vagy törvényben által meghatározott biztosítási sémákon keresztül. Az 1950-es évek közepén a dolgozó fogvatartottak az öregségi nyugdíjhoz kizárólag három országban, Finnországban, Olaszországban és Svájcban szerezhettek jogosultságot (UN,1955)

2.2 Az 1990-es évek közepétől napjainkig

A jogerősen elítélt fogvatartottak számára a munkáltatásban való részvétel a jogszabályokban rögzített néhány kivételtől eltekintve (például várandósság, idős kor, egészségügyi állapot, ítélettel nem rendelkező fogvatartottak esetében) a legtöbb ország gyakorlatában manapság is kötelező (Kövér, 1993, 1994; Lőrincz-Nagy, 1997; Pallo, 2010, AJB, 2012), így többek között Svájcban, Ausztriában, Angliában és Walesben, Lengyelországban, Szlovákiában, Finnországban, Csehországban, Dániában, Svédországban, Németország egyes tartományaiban és Hollandiában. Annak ellenére azonban, hogy a jogszabályok a legtöbb esetben munkakötelezettséget írnak elő, a valóságban ez messze nem minden esetben érvényesül, elsősorban a munkalehetőségek, illetve a termelési kapacitások korlátozottsága miatt. (Juhász, 2001; van Zyl Smit-Dünkel, [1999] 2018) Finnországban és Németországban a fogvatartottak választhatnak, hogy munkát végeznek, vagy oktatásban vesznek részt. A munka visszautasítása Finnországban, Franciaországban, Angliában és Walesben nem von fegyelmi vétséget maga után. (Kantorowicz-Reznichenko, 2015)

A kötelezettség mellett a holland szabályozásban a munkához való jogi is megjelenik. Ennél is kivételesebbnek számít például Spanyolország esete, ahol a büntetés-végrehajtási jogszabály a fogvatartottak munkakötelezettsége helyett, a munkához való jogot rögzíti, igaz, e jog érvényesítésének lehetséges korlátaival együtt. (Pallo, 2010) Spanyolországhoz hasonlóan Franciaország, Dánia, Görögország és Románia is a munkához való jog felől közelítve jelöli ki a munkáltatás szerepét, a munkavégzés a fogvatartottak számára elsősorban lehetőségként van jelen a büntetés-végrehajtásban (Juhász, 2001; Pallo, 2010). A munkához való jog érvényesítése és érvényesíthetősége a büntetés-végrehajtás keretei között meglehetősen vitatott kérdés, méghozzá elsősorban a falakon túli munkaerőpiaci helyzet, a szabad munkavállalókat esetlegesen sújtó munkanélküliség miatt. (van Zyl Smit-Dünkel, [1999] 2018) Görögország, Spanyolország és Románia büntetés-végrehajtási rendszerében a munkavégzéshez kapcsolt ösztönzőként jelen van egy olyan szabályozás is, amely a ledolgozott napok arányában teszi lehetővé a szabadságvesztés-büntetés hosszának lerövidítését. Romániában 5 ledolgozott nap után 1 nappal, Spanyolországban 2 munkanaponként 1 nappal, Görögországban pedig 1 munkával töltött nap után 1,5-2 nappal lesz rövidebb az ítéleti tartam (Juhász, 2001; Pallo, 2010).

Ami a munkáltatásban részt vevő fogvatartottak arányát illeti, a 1990-es évek közepén a munkáltatási ráta meglehetősen széles skálán (14% és 82% között mozgott) (Walmsley, 1997). Az ekkor vizsgált országok közül Ausztria, Ciprus, Szlovénia és Portugália munkáltatási rátája

haladta meg a 60%-ot, tizenkét ország pedig azt az információt szolgáltatva, hogy a börtöneikben fogva tartott elítéltek több mint 20%-a azért nem jut munkához, mert a büntetés-végrehajtási szervezet nem tud megfelelő számú munkalehetőségek biztosítani. (Walmsley, 1997; Juhász, 2001) Két 2015-ben megjelent tanulmány adatai szerint a 2010-es évek első felében a munkáltatási ráta Romániában 27% Portugáliában 35%, Finnországban 40%, Belgiumban 45% (Kantorowicz-Reznichenko, 2015; Neves-Reis-Leitao, 2015), Lettországban 19%, Olaszországban 20%, Franciaországban 28%, Lengyelországban pedig 30% volt. (Maculan-Ronco-Vianello, 2013) Ugyanebben a periódusban Magyarországon a fogvatartottak 50%-a vett részt büntetés-végrehajtási munkáltatásban. A fogvatartotti ráta 1994 és 2013 között alakulását az európai országok egy részére vonatkozóan a következő mutatja be.

FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁSI RÁTA ALAKULÁSA EURÓPA EGYES ORSZÁGAIBAN				
	1994	1996	2001	2013
Anglia és Wales		14%		
Lettország	42%	17%	30%	19%
Lengyelország	27%	28,4%	27%	
Románia	23,5%	31,1%	41%	27%
Csehország	50%	41%	45%	
Franciaország		41%		28%
Szlovákia	62%	45,6%	58%	
Belgium		46%		45%
Észtország		46,5%	28%	
Finnország		54%		40%
Németország		57,9%		
Norvégia		65%		
Portugália		68,9%		
Ausztria		74%		
Szlovénia	70%	82,2%	66%	
Horvátország	70%		45%	30%
Spanyolország	22,4%		~27%	

A szervezeti keretek vonatkozásában a közelmúltból nem állnak rendelkezésre részletes adatok, annyi azonban elmondható, hogy manapság is az állami irányítás alatt álló börtönipari vállalatok és a piaci szereplők bevonására építő munkáltatási formák együttes jelenléte jellemző, ahol azonban többnyire az állami igazgatású munkáltatási formáé a főszerep. A piaci szféra szerepe különösen jelentős Franciaországban, Németországban és Angliában (Simon, 2005; Pallo, 2010).

A fogvatartottak által végzett munka kötelezettségként, avagy jogként való felfogása mellett a börtönmunkáltatás másik fontos dimenziója a fogvatartottak jogi státusza, az elvégzett munkáért járó díjazás, valamint a keresmény feletti rendelkezés kérdése. A legtöbb országban esetében a fogvatartottak nem tartoznak a munkajog hatálya alá, ezzel összefüggésben díjazásuk is messze elmarad a piaci bérek színvonalától, miközben jellemző gyakorlat az is, hogy a fogvatartottak keresményének számottevő részét a büntetés-végrehajtási a tartáshoz való hozzájárulás címén levonja, bizonyos hányadát pedig a szabadulás időpontjáig zárolja. (Lőrincz-Nagy, 1997; van Zyl Smit-Dünkel, [1999] 2018)

Egy 1996-ban végzett összehasonlító kutatás szerint a munkáltatásban részt vevő fogvatartottak javadalmazása a vizsgált országok többségében nem érte el a legalacsonyabb fizetésű kategóriába sorolt börtöntisztviselők átlagbérenek 10%-át. Ez az arány csak Belgium, Svédország, Horvátország, Dánia és Franciaország esetében emelkedett 10% fölé. (Juhász, 2001; Walmsley, 1997) A 2000-es évek közepének adatai alapján a fogvatartottak napi átlagbére Finnországban, Spanyolországban és Németországban 6,3-10,6 euró, Franciaországban 13,2 euró, Svédországban és Ausztriában pedig 36-37,5 euró körül mozgott. (Kantorowicz-Reznichenko, 2015; Pallo, 2010; Shea, 2007) A fogvatartotti munkadíjak mértékét sok esetben egy meghatározott bérszint szerint indexálják, jellemzően a minimálbérhez viszonyítva határozzák meg. A fogvatartottaknak járó minimum-fizetés Katalóniában a minimálbér 100%-ában van meghatározva (Pallo, 2010). Luxemburgban a minimálbér 50%-át, Franciaországban pedig hozzávetőlegesen 20-45%-t teszi ki a fogvatartottak keresménye (AJB, 2012)

Németországban a fogvatartottak keresményét az 1970-es évek folyamán a nyugdíjbiztosítási rendszer járulékfizetőinek átlagbérehez viszonyítva, annak 5%-ban határozták meg (Shea, 2007), ez az érték 2001-re 9%-ra módosult. Az osztrák szabályozás a dolgozó fogvatartottak bérszintjét a szakképzetlen fémmunkások átlagkeresetéhez köti (Pilgram, 1999; Pallo, 2010) Nincs azonban részletes információnk arra vonatkozóan, hogy a keresménye felett a fogvatartott részben vagy egészben maga rendelkezik-e, illetve, hogy azt adott esetben pontosan milyen levonások terhelik. Annyi azonban mindenképpen megállapítható, hogy azokban az országokban, ahol a fogvatartotti keresmények minimálbérhez vagy piaci bérekhez való közelítése figyelhető meg (például: Ausztria, Románia), ott sok esetben a fogvatartási költségekhez való hozzájárulás megkövetelt mértéke is jóval magasabb.

Egy 2015-ben készült, három európai országot érintő kutatás szerint Belgiumban a fogvatartottak a keresményük teljes egésze felett, Portugáliában annak 25%-a, Romániában

pedig 36%-a felett rendelkezhetnek szabadon. Romániában a keresmények 4%-át, Portugáliában pedig 25%-át kell a szabadulási alapon elkülöníteni. A belga és a portugál büntetés-végrehajtás nem követeli meg a fogvatartási költségekhez való hozzájárulást, Romániában azonban ezen a jogcímen a fogvatartottak keresményének 60%-át (Neves-Reis-Leitao, 2015), Ausztriában pedig a 75%-ét vonja el az állam (Pallo, 2010). Hasonló gyakorlat volt érvényben Franciaországban is, ahol a fogvatartottaknak hetente 11,5 Euroval kellett hozzájárulniuk a fogvatartási költségekhez, ez a gyakorlat azonban a 2003-as évet követően megszűnt (Shea, 2007). 2004-től Franciaországban a fogvatartottak 200 Euro feletti keresményét 25-30%-os mértékben adó- és járulékfizetési kötelezettség terheli, ezenkívül kötelező a keresmény 10%-ának elkülönítése a szabadulást követő időszakra (Pallo, 2010). A német büntetés-végrehajtási jogszabály szintén rendelkezik a fogvatartási (például elhelyezési és ételmezési) költségekhez való hozzájárulás szükségességéről, az gyakorlatban azonban a keresmények kifejezetten alacsony voltára való tekintettel az állam eltekint ettől a kötelezettségtől és előnyben részesíti az elvonás, illetve elkülönítés egy jogalapjait (például: szabadulási alap, gyermektartási kötelezettség, keresmény szabad felhasználása) (Shea, 2007; Pallo, 2010)

A javadalmazás és a keresmény feletti rendelkezés kérdésének megítélését tovább bonyolítja, hogy a fogvatartottak munkavégzése jellemzően nem munkaviszony keretében zajlik. A fogvatartott nem munkavállaló, a keresménye nem munkabér, amelynek mértékére ezáltal az ország munkajogi szabályai sem vonatkoznak. Ennek másik kapcsolódó következménye, hogy a fogvatartottakra ezáltal a munkajogi és szociális védelem is csupán annyiban terjed ki, amennyiben azt a nemzeti büntetés-végrehajtási törvények megszabják (Pallo, 2010; AJB, 2012). Ami a munkafeltételeket és -körülményeket illeti, a fogvatartottak napi munkaideje jellemzően minden országban 5 és 8 óra között mozog (Juhász, 2001). A fizetett szabadság biztosítása, valamint a társadalombiztosítás egyes elemeire való jogosultság tekintetében azonban jelentősen eltérnek az egyes országok gyakorlatai, miközben az érdemi összehasonlítást lehetővé tevő adatok sem állnak rendelkezésre. Az alapvető jogok biztosának 2012-ben készült jelentéséből tudhatjuk, hogy az Európa Tanács huszonnégy tagállama biztosít hozzáférést a fogvatartottak számára a nyugdíjrendszerhez, tizenkét tagállam esetében a fogvatartottak nem szereznek jogosultságot az öregségi nyugdíjhoz, míg 5 ország feltételekhez köti ezt a jogosultságot (AJB, 2012)

A társadalombiztosításhoz, különösen a nyugdíjjogosultsághoz való hozzáférés a fogvatartottak jogi helyzete és reintegrációs esélyei szempontjából igen nagy jelentőséggel bír. Számos

országban vizsgálták már a fogvatartottak társadalombiztosítási rendszerbe való teljesebb körű bevonásának lehetőségét, ennek megvalósítására azonban idáig csak igen szűk körben került sor. Bár a fentiekben ismertetett nemzetközi dokumentumok egyértelműen meghatározzák a szociális jogok védelmének szükségességét, továbbá ajánlásokat fogalmaznak meg a társadalombiztosítási jogviszony minél teljesebb körű kiterjesztésére a fogvatartottak körében, az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) esetjoga egyértelműen azt az álláspontot tükrözi, hogy önmagában az, hogy a fogvatartottak a büntetés-végrehajtási munkáltatás keretében nem válnak a nyugdíjbiztosítási rendszer jogosultjaivá, még nem tekinthető alapjogokat sértő büntetés-végrehajtási gyakorlatnak. Az EJEB minden esetben a 4-es (kötelező- és kényszermunkát tilalmazó) cikkelye alapján benyújtott beadványok vonatkozásában vizsgálta a fogvatartottak nyugdíjbiztosításhoz való hozzáférését (pl.: Tizenkét fogvatartott személy v. Németország¹³; Sili v. Ukrajna¹⁴; Puzinas v. Litvánia¹⁵; Stummer v. Ausztria¹⁶). A bíróság a Stummer v. Ausztria ügyben 2011-ben hozott döntésében következetesen megerősítette korábbi döntéseit azzal kapcsolatban, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének 4. cikke nem tartalmaz semmiféle olyan rendelkezést a fogvatartotti munkáltatás javadalmazásához kapcsolódóan, amely kellő alapot nyújthatna ahhoz, hogy a nyugdíjbiztosításhoz való hozzáférés korlátozását emberi jogokat sértő gyakorlatnak lehessen minősíteni. Ugyan a bíróság mindezek alapján ebben az ügyben sem állapított meg jogsértést a 4-es cikkelyhez kapcsolódóan, felhívta a figyelmet arra, hogy a fogvatartottak nyugdíjjogosultságának kérdése megfelelő szakpolitikai konszenzus hiányában további vizsgálatok igényel.

A 20. század második felében keletkezett nemzetközi emberi jogi egyezmények számos olyan, mindenkit egyformán megillető alapjogot helyeztek egységes védelem alá, amelyek érvényesülése a fogvatartotti munkáltatás működésének és dilemmáinak elemzése kapcsán is fontos viszonyítási pontot jelentenek. Ideértve egyebek mellett a rabszolgaság, kényszer- és kötelező munka, valamint a kínzás és a kegyetlen, embertelen, vagy megalázó bánásmód tilalmát, a gyülekezés és egyesülés szabadságát, a munkához vagy éppen szociális biztonsághoz való jogot. Ezen alapjogok védelmét biztosítják a részes országok alkotmányai és nemzeti

---

¹³ A vonatkozó ítélet az Európa Tanács HUDOC dokumentációs adatbázisán keresztül elérhető: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-3044%22%5D%7D>

¹⁴ A vonatkozó ítélet az Európa Tanács HUDOC dokumentációs adatbázisán keresztül elérhető: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-210851%22%5D%7D>

¹⁵ A vonatkozó ítélet az Európa Tanács HUDOC dokumentációs adatbázisán keresztül elérhető: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-71896%22%5D%7D>

¹⁶ A vonatkozó ítélet az Európa Tanács HUDOC dokumentációs adatbázisán keresztül elérhető: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-105575%22%5D%7D>

törvényhozása is. A szabadságelvonás azonban a legtöbb ország jogrendszerében egy olyan súlyos jogkorlátozás, amely speciális jogviszonyt keletkeztet az állam és a fogvatartott között. A fogvatartotti munkáltatás gyakorlatát is érintő alapjogok érvényesítésülésének kereteit és korlátait tehát ezen speciális (büntetés-végrehajtási) jogviszony keretében keletkezett jogok és kötelezettségek koordinátarendszere határozza meg. Ahogy a magyar büntetés-végrehajtási törvény fogalmaz: a büntetés-végrehajtási jogviszonyból fakadóan a fogvatartottakat *“jogszabályban meghatározott sajátos jogok és kötelezettségek illetik meg, illetve terhelik”*. Ebből fakadóan a fogvatartott személyek végrehajtás során alapvető jogaikat mindenekelőtt a *“büntetés-végrehajtás rendjével összhangban”* gyakorolhatják (2013. Évi CCXL. Tv: 9. §.). Mindezek alapján elmondható, hogy a fogvatartotti munkáltatás egy alapjogi szempontból legitimnek tekinthető, jellemzően kötelezettséggel párosuló munkaforma, amit a nemzetközi egyezmények világosan kívül helyeznek a kényszermunka fogalmi keretein. Ezzel együtt pedig kijelölik azt az értelmezési tartományt és feltételrendszert is, amelyen belül az alapjogok érvényesülése a büntetések végrehajtása során megvalósulhat.

Mindezen korlátok és kötöttségek ellenére a fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó, kötőerővel nem bíró ajánlások a munkáltatást a büntetés-végrehajtás pozitív elemének tekintik, amelynek elsődleges funkciója a szabad életre való felkészülés, a reintegráció elősegítése. Az irányelvek minden esetben hangsúlyozzák, hogy a munkáltatást nem szabad sem büntetésként alkalmazni, sem pedig gazdasági érdekeknek alárendelni. Ezen kívül rögzítik azt a kívánalmat is, miszerint törekedni kell a börtönben fogvatartottként végzett munka feltételeinek és körülményeinek a szabad munkaviszonyokhoz történő közelítésére. Az itt bemutatott nemzetközi emberi jogi egyezmények és a börtönügyi irányelvekben felvázolt optimális keretek, valamint a gyakorlati működés között azonban a valóságban sokszor jelentős távolság áll fenn. Egyebek mellett ezt a távolságot tükrözik a szabadságvesztés-büntetés ideje alatt végzett munka jogként, avagy kötelezettségként való megközelítésének, a büntetési célhoz leginkább illeszkedő munkáltatási formák megválasztásának dilemmái, illetve a dolgozó fogvatartottak díjazásának vagy éppen a társadalombiztosításhoz való hozzáféréseinek manapság is aktuális kérdései.

V. FEJEZETEK A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS HAZAI TÖRTÉNETÉBŐL

A most következő fejezet négy történelmi korszakot ölel fel a magyar börtönügy történetéből. Egyrészt – az elméleti fejezet analitikus megközelítésével összhangban – feldolgozza a modern büntetés-végrehajtás létrejöttét megelőző évtizedek fejleményeit és a fogvatartotti munkáltatás korai gyakorlatait, másrészt három további korszakban vizsgálja a fogvatartotti munkáltatás helyzetét a modern hazai börtönügy történetében: a kiegyezést követő korszakban (1867-1905), a két világháború közötti időszakban (1918-1941), valamint a rendszerváltást övező évtizedekben (1978-1994).

A történelmi elemzés kezdőpontja megegyezik az elméleti fejezet analitikus kiindulópontjával, a fogvatartotti munkáltatás gyökerei ugyanis a hazai börtönügy tekintetében is elválaszthatatlanok a szabadságvesztés-büntetés térnyerésének időszakától. A további, elemzés tárgyául választott időszakok közös nevezője, egyben a kiválasztás fő orientáló szempontja, hogy a fogvatartotti munkáltatás tekintetében mindegyik periódust (akárcsak a fogvatartotti munkáltatás 2010 utáni rendszerével foglalkozó VI. fejezetben vizsgált időszakot) egy-egy jelentős strukturális átalakulás övez:

- A kiegyezést követő korszakban (1867-1905): az állami kezelésbe vétel célkitűzése és részleges megvalósítása
- A két világháború közötti időszakban (1918-1941): a fogvatartotti munkáltatás háború utáni újjászervezése és szerkezetváltása
- A rendszerváltást övező évtizedekben (1978-1994): a tervgazdaság állami vállalatainak útkeresése a piaci viszonyok között.

Az egyes korszakokat feldolgozó fejezetek minden esetben hasonló szerkezetet követnek. A fejezetek első részei a kiválasztott korszakok között eltelt évek, évtizedek börtönügyi fejleményeit foglalják össze, adott esetben a fogvatartotti munkáltatást érintő vonatkozásokat is ismertetve. A fejezetek második részei a vizsgált korszakra nézve mutatják be a fogvatartotti munkáltatás működési kereteit és sajátosságait, végül pedig az adott időszak fogvatartotti munkáltatási rendszereire jellemző strukturális dilemmákat, a munkáltatáshoz klasszikusan társuló gazdaságossági, illetve a fogvatartottak társadalomba való visszatérésének támogatásához kapcsolódó célzat mentén ismertetik.

1. Elzárás és munkáltatás a modern büntetés-végrehajtás előtti időkben (1796-1843)

Míg a kapitalizálódó Nyugat-Európát a 16-18. században a jobbágyi alávetettség fellazulása, majd megszűnése, az ipar kiszélesedése, a manufaktúris termelés elterjedése, a kereskedelem fellendülése, továbbá a városiasodás jellemezte, addig ugyanezen időszakban Magyarországon a török hódoltság, majd ezt követően az egységes Habsburg birodalmi fennhatóság visszatérése sokkal inkább a feudális viszonyokat konzerválta (Berend-Ránki, 1972). Olyannyira, hogy a kapitalista világgazdaságba a Habsburg Birodalom révén történő betagozódás, valamint az ezáltal kirótt szerep betöltését az adott társadalmi struktúrában megkövetelő második jobbágyság feudális viszonyai egészen a 1948/49-es forradalom és szabadságharc időszakáig meghatározták a gazdasági-társadalmi folyamatok főbb irányait (Éber és tsi., 2014). Ez a függő fejlődés mind a korabeli büntetőjog formálódásában, mind pedig a börtönügy alakulásában tetten érhető.

1.1 A büntetőjogi keretek formálódása, az elzárás és munkáltatás intézményi összefonódásának kísérleti terepei

A magyar büntetőjogot még a 19. század elején is a szokásjogi keretek határozták meg, a közigazgatás és igazságszolgáltatás központi terepét pedig a nemesi hatalomgyakorlás bázisai, a vármegyék jelentették (Lőrincz-Mezey, 2019). Ellentétben a nyugat-európai államokkal – ahol a büntetőjogi reformokat mindenekelőtt az önmagát az abszolutista önkénnyel szemben megfogalmazó, egyre erősödő polgárság tűzte a zászlajára – Magyarországon a büntetőjogi kodifikáció alapvetően a felvilágosult abszolutista uralkodók tevékenysége nyomán került először napirendre. A büntetőhatalom a 18. század utolsó harmadáig jellemzően a nemesség kezében összpontosult, így a központi államhatalomhoz kötődő büntetőjog kimunkálása a rendi hatalom gyengítésének egyik fontos eszköze lett.

A büntető törvénykezés reformja felé mutató hazai folyamatok egyik első lépcsőfoka a Mária Terézia által 1769-ben kiadott *Theresiana Constitutio Criminalis* volt. Bár a törvény sok tekintetben idejétmúlt szabályozásnak számított, hiszen súlypontját még ekkor is a halál- és kegyetlen testi büntetések adták, bizonyos tekintetben azonban már a jogegységesítés és a küszöbön álló kodifikációs folyamatok irányába mutatott. A *Theresiana* még semmi esetre sem tükrözi a felvilágosodás-korabeli humanista tendenciákat: nyoma sincs benne a modern

büntetőjog garanciális elemeinek, a halálbüntetést pedig a szankciórendszer fontos alapkövének tekinti (Lőrincz-Mezey, 2019). Mindemellett azonban ez volt az a törvénykönyv, amely Magyarországon rendszerszinten megnyitotta az utat a szabadságvesztés-büntetés térnyerése előtt. Igaz, a szankció rendszertani elhelyezése ekkor még távolról sem volt egyértelmű, a szabályozás a szabadságvesztés-büntetések egy részét a testi büntetések közé, másik részét pedig a kényszermunka büntetések közé sorolta (Mezey, 2005).

A büntetőjogi reform következő fontos mérföldkővét II. József 1790-ben kiadott törvénykönyve, a *Sanctio Criminalis Josephina* jelentette, amely a köztörvényes bűnelkövetőkre vonatkozóan megszüntette a halálbüntetést, a szabadságvesztés-büntetést pedig a törvénykönyv fő büntetési nemévé tette. A törvénykönyv „*a kivégzettek helyébe a közösségre nézve hasznos munkát végző munkaerőt vizionálta*” (Hajdú, idézi Lőrincz-Mezey, 2019:64), így a halálbüntetés helyébe a hajóvontatást léptette, ami az esetek túlnyomó többségében mégiscsak egyfajta elnyújtott, szenvedéssel teli halálbüntetést jelentett. II. József büntetőjogi kódexe ugyanakkor már biztosított bizonyos garanciális elemeket a hatalmi önkénnyel szemben, így például az ítélezés során csak olyan szankciót és oly módon lehetett kiszabni, amelyről a törvény rendelkezett (Lőrincz-Mezey, 2019). Mindemellett II. József az igazságügy reformja keretében jelentősen korlátozta a helyi büntetőhatalmat. 1785-ben megvonta az úriszékek pallosjogát (vagyis a földesurak bírói jogkörét), 1786-ban pedig a megyei törvényszékek, illetve a mező- és szabad királyi városok büntető ítélezési jogát (Tóth J., 2008). A *Josephina* ezen kívül megszüntette a nemesi előjogokat a büntető joggyakorlat vonatkozásában, ami azt eredményezte, hogy a börtön, a testi fenyítés és bármely egyéb büntető szankció a törvény adta keretek között nemesi rangra való tekintet nélkül minden elkövetővel szemben alkalmazhatóvá vált (Lőrincz-Mezey, 2019).

II. József halála előtt minden rendelkezését visszavonta, ami az igazságügyi területre nézve egyebek mellett azzal is járt, hogy a büntető ítélezés súlypontja újra a törvényhatósági szintre helyeződött. Akadtak ugyan kísérletek egy önálló büntető kódex létrehozására, de a magyar viszonyok között progresszívnek számító 1795-ös tervezet – vélhetően amiatt, hogy a törvény uralmának, a szabadságvesztés-büntetés elsőbbségének és a polgári szabadság védelmének megfogalmazása révén határozottan szakítani kívánt a tradicionális büntetőjogi keretekkel – végül az országgyűlés elé sem kerülhetett. Hasonló sorsra jutott az 1829/30-as javaslat is, ami viszont éppen amiatt nem nyerhetett érdemi támogatást, mert a nemzeti (ekkor már a nemesség érdekeivel is összhangban lévő) függetlenségi törekvések erősödésének időszakában éppen az

uralkodói hatalmat képviselő 1803-as osztrák büntető törvénykönyvre épített (Mezey, 2005; Tóth J., 2008).

A felvilágosult abszolutizmus korszakában elkezdődött tehát a szabadságvesztés-büntetés lassú hazai térnyerése. A szabadságvesztés-büntetés kezdetben – ahogy Beccaria felfogásában is – inkább a testi büntetés egy fajtájaként, vagy éppen az ugyancsak a fizikai megtörést célzó kényszermunka szükségszerű végrehajtási elemeként tűnt fel. Később, ahogy nőtt a szerepe a szankciórendszerben, úgy vált a szankció egyre hangsúlyosabb meghatározójává az elzárás maga, amely már kezdetben is kiegészült a munkáltatási dimenzióval. Az 1795-ös tervezet például már megfogalmazta, hogy valamennyi börtönbüntetés esetében a köz számára lehetőleg hasznot hajtó munkavégzést (például útépítési, csatornaásási, gátépítési vagy erődítési munkát) is előre kell írni. Az 1830-as tervezet mellékletei között pedig már egy végrehajtási szabályozás is szerepelt (*Tractamentum captivorum*), amely a munkakerüléshez kapcsolt bünkeltő hatásból kiindulva rendelkezik arról, hogy fogvatartottakat munkára kell szoktatni. A börtönrendtartásra vonatkozó szabályzat ezen kívül rögzítette azt is, hogy a munkáltatásnak jövedelmezőnek kell lennie, hogy ezáltal is csökkentse a fogva tartás költségeit (Lőrincz-Mezey, 2019).

Ezek a tervezetek azonban nem hatályosultak törvényi formában, sőt mi több, meglehetősen messze álltak a korabeli büntetési gyakorlatok valós körülményeitől. A büntetőbíráskodás alapvetően helyi hatáskörbe tartozott, a szabadságvesztés-büntetések végrehajtásának fő helyszínét pedig a helyhatósági börtönök (tömlöcök) jelentették. A reformkort megelőző évtizedeket egyfajta ellentmondásos helyzet jellemezte, amelyben a büntető jogalkotás egyre nagyobb szerepet szánt a szabadságvesztés-büntetésnek, az ehhez szükséges büntetés-végrehajtási intézményrendszer kialakítását, működtetését és finanszírozását azonban sem a központi kormányzat, sem a vármegyék nem kívánták magukra vállalni. Kezdetben az osztrák kormányzat a tömlöcök mellé katonai irányítás alatt lévő erődítményeket jelölt ki a szabadságvesztés-büntetések végrehajtásának céljára (így például Munkács, Arad és Komárom várait), egy idő után azonban a hadsereg is ellenállt a katonai erődítmények túlzott igénybevételének, miközben az elvi támogatáson túl a vármegyék sem kívántak szerepet vállalni a börtönrendszer felállításában. Egységes, központi állami irányítás alatt álló börtönrendszerről tehát ebben az időszakban még nem beszélhetünk, ahogy a korszak tömlöcei is messze álltak a modern értelemben vett büntetés-végrehajtási intézetektől. A Helytartótanács és a vármegyék között fennálló, finanszírozással kapcsolatos egyet nem értésből fakadóan így sokáig egyetlen regionális illetékességű büntetés-végrehajtási intézet működött

Szamosújváron, az egykori Rákóczi-várban, amit a Helytartótanács 1786-ban jelölt ki erre a célja (Lőrincz-Mezey, 2019).

Az egyedüli intézménylétesítési kivételt a Mária Terézia által 1772-ben a gróf Eszterházi Ferenc (a bécsi Magyar Udvari Kancellária főkancellárja) által felajánlott szempci birtokon létrehozott első és egyetlen magyar fenyítőház jelentette. A fenyítőház deklarált célja volt a beutaltak szorgalmas munkához szoktatása, méghozzá a képességeihez és alkatukhoz leginkább illő munkanemekkel való foglalkoztatás révén. Célként fogalmazódott meg a beutaltak munka általi javítása, melynek fő eszközét a szorgalomtól és a munka minőségétől függő ösztönző jutalmazás jelentette (Kövér, 1994). Az intézetbe kerülhettek törvényhatóságok által küldött elítéltek, de akár magánkezdeményezésre (így például szülői kérelemre) beutaltak is. A munkáltatási formát illetően az intézmény 1772-es Szolgálati utasítása a holland és észak-német városok fenyítőházaiban kipróbált textilipari tevékenységeket javasolta, így többek között a kenderfonást, vászonkészítést, zsákvarrást, gyapjú osztályozást és feldolgozást, illetve pokróckészítést jelölte ki fő foglalkoztatási formaként (Vajna, 1906). Az intézet előbb Szempcen, majd Tallóson, 1890-től megszűnéséig pedig Szegeden működött (Lőrincz-Mezey, 2019).

Bár a szabadságvesztés-büntetés büntetőjogi szerepe a fenyítőház megszűnésének idejében már évtizedek óta erősödőben volt, a végrehajtás alapvetően az uradalmi, vármegyei és városi tömlöcökre támaszkodhatott. Magyarországon ekkoriban ugyanis az egyetlen regionális hatáskörrel bíró szamosújvári intézménytől eltekintve még nem létezett országos fegyintézet (Mezey, 2005). A fenyítőház megszűnését követően a reformkori Magyarországon az elzárást és a munkáltatást egyesítő intézményi kísérletek sorában feltétlenül meg kell még megemlíteni a városi jelenségnek számító dologházat, valamint a törvényszéki tömlöcök mellett létrejött rabdolgoztató házat. Míg a hivatalos szervek és filantróp egyesületek által létrehozott és fenntartott önkéntes dologházak célcsoportját az önként jelentkező, érdeemes, munkára elszánt szegények jelentették, addig az alapvetően a fegyelmező szegénygondozás terepére eső kényszerítő dologházak meghatározóan rendészeti profiljába alapvetően a kisebb súlyú bűncselekmények vagy vétségek elkövetői, városi csavargók, kéregetők és munkakerülők tartoztak (Gyáni, 1999; Mezey, 2009b).

A modern értelemben vett hazai börtönrendszer létrejöttét megelőző időszakban az elzárás és munkáltatás összekapcsolódásának harmadik fontos kísérleti terepét a rabdolgoztató házak jelentették. Ahogy a szamosújvári fegyintézetben, a szempci, majd szegedi fenyítőházban, vagy akár a városi dologházakban, úgy a munkáltatási nemek tekintetében a rabdolgoztató házakban

is elsősorban textilipari kézimunkákkal, gyapjuszövessel és posztókészítéssel kísérleteztek. A rabdolgoztató házak sajátos formában, nem külön intézményként, hanem mintegy a tömlőc kiegészítéseként alakultak ki (Gyáni, 1999). Ilyen rabdolgoztató ház létesült többek között Arad és Borsod megyében (Megyeri, 1905), vagy például 1837-ben a megyeházi tömlőc mellett Gyulán is (Mezey, 2010). A klasszikus feudális tömlőcre alapvetően nem volt jellemző a munkáltatás, elsődlegesen a rabok ideiglenes őrzésének funkcióját volt hivatott ellátni. A szabadságvesztés-büntetés egyre szélesebb körű alkalmazása azonban érezhetően növelte a törvényhatósági tömlőcökben fogva tartott rabok számát, ezáltal pedig ezen intézmények fenntartási költségeit is. Az 1830-as évekre egyre inkább kezdett teret nyerni az a fenntartói szemlélet, amely a tétlen rabokban mindenekelőtt a kihasználatlan munkaerőt, a fenntartási költségek lehetséges csökkentésének forrását látta.

1.2 A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái a szabadságvesztés-büntetés intézményesülésének korai szakaszában

A szabadságvesztés-büntetés térnyerése és a büntetőjogi reform vonatkozásában a magyar nemesség jó ideig egyértelműen ellenérdekelt pozíciót foglalt el. Azon túl, hogy a törvényi előtti egyenlőség egyértelműen veszélyeztette a nemesség rendi kiváltságait, az állampolgárnak az állammal szembeni védelmére és az állami büntetőmonopóliumra épülő modern büntetőjog a nemesi hatalomgyakorlás fő forrását, a korabeli feudális függőségi viszonyokat és szokásjogra épülő büntető gyakorlatok alapját is erodálta volna. Jól példázza ezt első és egyetlen magyar fenyítőház esete, amelyet egy állandó működési zavarokkal jellemezhető mintegy fél évszázados működés után a beutaltak számának radikális csökkenése és a fenntartási nehézségek okán végül 1832-ben szüntették meg. A hazai fenyítőház formailag ugyan másolni igyekezett a holland és észak-német fenyítőházi modellt, funkcióját tekintve azonban cseppet sem illeszkedett a hazai mezőgazdaság által dominált gazdasági keretekhez, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó feudális viszonyokhoz.

Habár az 1772-es Szolgálati utasítások tanúsága alapján a fenyítőház az amszterdami példát volt hivatott követni, a korabeli, a 17. századi holland tartományokétól lényegesen eltérő gazdasági-társadalmi körülmények egyáltalán nem kedveztek a csaknem kétszáz évvel korábbi javító- és fenyítőházi ideál megvalósításának. A korabeli kimutatások és beszámolók alapján a munkáltatás gazdaságos megszervezése egyáltalán nem bizonyult zökkenőmentesnek. Ahogy az intézet felállításával és kezdeti megszervezésével megbízott Kempelen János udvari tanácsos

fogalmazott 1777-ben: *“ez az intézet, hacsak számára elegendő alapról és segélyről idejekorán gondoskodva nem lesz, rövid idő alatt minden kétséget kizárólag egészen meg kell, hogy szűnjék.”* (Vajna, 1906:46)

A munkáltatási szisztémára vonatkozó, holland mintára épülő elképzelés arra a feltételezésen alapult, hogy az olcsó munkaerő és a profitkényszer kiiktatása révén az intézet olyan áron lesz majd képes a császári és királyi lovasság számára pokrócokat előállítani, hogy *„ha a dolog egyszer folyamatban lesz, senki sem szállíthatja olcsóbb árban, mint egy ilyen ház”* (Vajna, 1906:46) Az alapvetően kézi textilipari profil az intézet működésének ötven éve alatt mindvégig megmaradt, a megfelelő munkaalkalmak biztosítása azonban távolról sem bizonyult könnyű feladatnak. A termékek előállítását, korabeli szóhasználatmal élve az iparüzlet szervezését az intézet bonyolította. Az állami megrendelések vagy vállalkozói megbízások biztosítása azonban folyamatos kihívást jelentett az igazgatók számára. Többek között jelentős gondot okozott a nyersanyagok beszerzéséhez szükséges forgótőke hiánya, a megfelelő mennyiségű munka biztosítása, továbbá problémát jelentettek még az értékesítésnek a termékek nem megfelelő minőségével vagy éppen a megfelelő piac hiányával összefüggő nehézségei is. Karay Pál 1927-ben tett megállapítását idézve, bár a fenyítőház *„munkarendtartását a mai szabályokkal összehasonlítva eltérést alig tapasztalunk, meg kell azonban állapítanunk azt, hogy ennek dacára a munka, — úgy látszik, — még sem ment”* (Karay, 1927:8)

A működést szabályozó 1772-es *Szolgálati utasítások* alapján az intézetet fenntartását alapvetően négy forrás volt hivatott biztosítani: (1) a rabtartás díja, amit a törvényhatóságnak az ítélet alapján beutaltak után kellett fizetnie, (2) az intézetben eladásra készült termékek bevételei, (3) a rabok munkadíjának azon része, amit tartási költségek (ételmezés, ruházat) fedezése céljából az intézetet illette, valamint (4) a kormányzattól származó célzott segély. Az intézet finanszírozása és fenntartása azonban a kezdetektől fogva akadályokba ütközött. Az alapítás környéki időszak nehézségeit fokozta, hogy az intézmény az alapításkor meghatározott segélyhez évekig nem jutott hozzá. Ahogy Ráczy Elek, az intézet igazgatója 1805-ben a Helytartótanácsnak írott levelében hangsúlyozta: *“Szép és nagy az intézet célja: elfajúlt embereket megjavítani, minden más f.-ház ezen magas célét könnyebben elérheti, mint az itten való, mert minden más intézet önálló, meg van a jövedelme, van saját lelkésze és főlügyelője, az itten való pedig saját sorsára van hagyatva!”* (Vajna, 1906: 280)

Az intézmény központi célkitűzése, a hasznos munkára szorítás és szorgalomra szoktatás szempontjából az 1772-es intézeti szabályzat külön hangsúlyozza a munkadíj, mint ösztönző jelentőségét. Rögzíti, hogy a munkadíj legyen teljesítményhez kötve, a penzum nem teljesítése

vonjon büntetést maga után, az előírt mennyiségen felül teljesítők viszont teljesítményarányos díjazásban részesüljenek. A raboknak esetlegesen fizetett munkadíj az idő előrehaladtával azonban egyre inkább számított kiváltságnak és alapvetően az intézetvezetés mérlegeléséről függött. A Helytartótanács 1787-es elvi állásfoglalása nyomán, amely szerint „*a rabokat tulajdonképpen nem illeti munkadíj*” (Vajna, 1906:328), az 1800-ban kiadott helyi utasítás némileg megengedőbben fogalmaz a rabok díjazásával kapcsolatban: „*a raboknak kapott díjukból sorsuk javítására, érdemük szerint, legalább valamit juttassanak*”, illetve „*a rabok munkakeresményükből (...) aránylagosan néhány krt kapjanak.*” (Vajna, 1906:213) Az 1800-as években a rabok a megkeresett munkadíjból tehát jellemzően már csak néhány krajcárban részesültek¹⁷, amelynek bizonyos hányadát a szabadulás utáni időszakra kellett számukra félretenni. Ahogy azt az alábbi, a Vajna Károly (1906: 336-339) által összegyűjtött kimutatások alapján összeállított táblázat mutatja, a munkadíjak rabokra eső részaránya közel tíz év alatt az 1800-as évek elejére 26,5%-ról 8-9%-ra csökkent.

	RABMUNKA JÖVEDELEM ÖSSZESEN	RABOKAT ILLETŐ KERESETRÉSZ	RABOKAT ILLETŐ RÉSZARÁNY	RABLÉTSZÁM
1794/95	252 frt 39 kr	67 frt 25 kr	26,5%	54
1795/96	358 frt 20 kr	84 frt 40 kr	23,4%	n.a.
1796/97	375 frt 18 kr	110 frt 12 kr	29,3%	n.a.
1797/98	844 frt 23 kr	199 frt 47 kr	23,5%	58
1798/99	1915 frt 59 kr	169 frt 5 kr	8,8%	84
1799/1800	2399 frt 19 kr	215 frt 6 kr	8,8%	82
1800/01	1882 frt 22 kr	190 frt 17 kr	10%	n.a.
1801/02	1488 frt 11 kr	151 frt 13 kr	10%	n.a.
1802/03	1337 frt 30 kr	131 frt 13 kr	9,7%	80

A kezdetben lefektetett működési elvek – így főként a munka általi nevelés és a munkára szoktatás – érvényesülését az is jelentős mértékben akadályozta, hogy a beutaló törvényhatóságok által fizetendő rabtartási költségek behajtása az alacsony fizetési hajlandóság miatt meglehetősen nehéz és körülményes folyamatnak bizonyult. Egy idő után a vármegyék a rájuk rótt, fenntartással járó anyagi teher miatt a beutalással egyre mértékletesebben bántak:

¹⁷ Az utasításban hivatkozott pénznem a Rajnai forint, melynek váltópénze a krajcár (egy forintot hatvan krajcár tett ki). A korszakban a raboknak a munkadíjból juttatott néhány krajcár nagyjából egy 17 dkg-os cipő árával volt egyenértékű. Összehasonlításképp, a korszakban (1810-es adatok alapján) Pest-Budán egy mezei kaszás napisámos napi munkabére élelmezéssel együtt 75, anélkül 120 krajcár volt (Bélay, 1961)

„*ez a csekély adó (...) azt eredményezte, hogy a megyéket és más törv. hatóságokat elijesztette attól, hogy fogságra ítélt büntetéseiket oda küldjék és inkább házi börtöneikben nyomorgatták őket*”. (Kempelen, idézi Vajna, 1906: 72)

A vármegyék tehát inkább a helyhatósági tömlöciekben hajtották végre a szabadságvesztés-büntetéseket. Miután pedig a bécsi kormányzat továbbra sem mutatott hajlandóságot a szabadságvesztés-büntetések végrehajtásához szükséges börtönhálózat felállítására, a vármegyék szükség és vérmérséklet szerint a rabdolgoztató házak létesítésével igyekeztek csökkenteni a rájuk nehezedő terhek súlyát. A rabdolgoztató házak fentiekben bemutatott kísérleti terepeit a reformkorban a munkáltatási célzat megjelenésének változatos alakzatai jellemezték. A gazdasági kényszerek és a rabtartási költségek kitermelésének ehhez kapcsolódó igénye mellett a borsodi intézet felállítását előkészítő bizottmány irataiban például tetten érhető a büntető jellegű munkáltatás gondolata, miközben a pest megyei intézet ekkor már a modern börtönökre jellemző szervezeti formákkal (így többek között szervezett munkáltatással, oktatással, fegyelmi és higiéniai előírásokkal, szigorú szabályrendszerrel és felügyeleti eszközökkel) kísérletezett (Mezey, 2010) Utóbbi tendenciához szorosan kapcsolódik, hogy ugyanezen időszakra tehető a fogházjavító mozgalom hazai megjelenése is, amely John Howard-éval rokon szellemiségben a korabeli büntető elzárás feltételeinek és körülményeinek, valamint a fogvatartottak erkölcsének javításában látta a büntetési gyakorlatok reformjának kulcsterületeit. Ahogy Eötvös József, a hazai fogházjavító mozgalom egyik fontos alakja fogalmaz e kulcsterületeket kapcsán: „*Ha tömlöceink mostani állapotát tekintjük, kétféle hiányokra találunk, olyanokra, melyek a rabok testi jólétét veszélyeztetik, s olyanokra, melyek erkölcsiségök végromlásának kútfejei lehetnek*” (Eötvös, 1838). A tömlöcök ekkortájt meglehetősen távol álltak azoktól az intézményektől, amiket manapság a nyugati világ börtöneiként ismerünk. Többségük zsúfolt, rendezetlen, rosszul szellőző és egészségre ártalmas helység volt, ahol gyakran ütötték fel a fejüket különböző fertőző betegségek (így például a börtönláznak is nevezett tífusz). A helyhatósági börtönökben még nem volt gyakorlatban a fogvatartottak osztályozása és elkülönítése, sem pedig a rendszeres foglalkoztatás, a rabok a napjaikat közösen elzárva, többnyire tétlenségben töltötték. A szokásjog keretei között működő végrehajtás pedig nem szabta gátját sem a fogvatartók önkényének, sem az esetleges visszaéléseknek (Eötvös, 1838; Szemere, 1841).

A fogházjavító mozgalom képviselői (így Eötvös mellett még Lukács Móric, Bölöni Farkas, Szemere Bertalan és Balla Károly) a hazai viszonyok kritikáján túl a megoldási javaslatokat illetően mindenekelőtt a börtönügy nyugat-európai és észak-amerikai tapasztalataira

támaszkodtak (Mezey, 2010). Azokból kiindulva, a *“homályos hajdan szükségtől, vagy egyes indulatok-, 's szenvedélyektől vezéreltetve”* (Eötvös, 1838:4) megalkotott feudális tömlöc helyébe egy eliasi értelemben vett civilizált intézményrendszert képzeltek el, amelynek alapját egyebek mellett a megalázó bánásmód és testi fenyítés visszaszorítása, a fogvatartottak osztályozása és aszerinti elkülönítése, a börtönrezsimek differenciálása, a büntetés-végrehajtás szervezeti kereteinek szabályozása, valamint a javítás eszközeinek végrehajtásbeli alkalmazása jelentette. Eötvös és Lukács meghatározását alapul véve a korabeli javítási koncepció alatt egyfelől egyfajta *“belső erkölcsi javítást”* kell érteni, amely *“a' gonoszt jóvá teszi, 's a' lélekből kiirtott vétek helyébe erényt ültet”*, másfelől pedig olyan *“törvényes polgári javítást”*, amely *“inkább szokásokra, mint erkölcsre hatva, a' büntettek' kútfejeit, henyeséget, ügyetlenséget, tudatlanságot 's féktelenséget elfojtván, a' gonosztevőt rendes életre, munkára, a' szabályok' 's törvények' tiszteletére 's féktelen indulatainak megzabolázására szoktatja”* (Eötvös-Lukács, 1942:246).

A munka a nyugati reformerek gondolatrendszerével összhangban Eötvös és Lukács olvasatában is a bűnelkövetők javításának *“első és leghatalmasabb eszközé”*-t jelentette (Eötvös-Lukács, 1942:194). Mai terminológiával élve, a fogházjavítók víziójában a munkáltatás a büntetés-végrehajtás pozitív elemeként tűnik fel: azaz olyan hasznos munkavégzést takar, amely egyfelől lehetővé teszi a rabok számára, hogy az elzárásban vígasztalást találjanak – *“mert valaminek lenni kell, miben az ember rablánczok közt is szabad lehessen”* (Eötvös-Lukács,1842:195) – másfelől pedig a munkadíjból való részesedés és a büntetés alatt kitanult mesterség révén hozzásegíti őket ahhoz, hogy a szabadulást követően becsületes útra térjenek (Balla, 1841; Eötvös-Lukács,1842). Ezt elősegítendő, az érintett szerzők olyan jellegű munkavégzést javasoltak, amely megfelel a fogvatartott korábbi tapasztalatainak és képességeinek, a büntetés ideje alatt elsajátítható, szabadulás után pedig jó eséllyel hasznosítható, nem túlzottan tégényes, illetve nem ellentétes az intézmény érdekeivel. Ezen kívül figyelembe vett szempont volt még, hogy az adott munkanem az ekkor még heves vitákat kiváltó magány- vagy hallgató rendszerű elzárás közti választás eldöntetlensége miatt egyedül vagy akár közös munkatermekben is végezhető legyen. Ilyen jellegű munkának számítottak a különböző kézművesipari tevékenységek: hosszabb ítéletet töltők számára a csizmadia, cipész, vagy szabó mesterségek, rövidebb ítélettel rendelkezők számára pedig a fonás vagy a szövés (Balla, 1841; Mezey, 2010). Balla javasolta továbbá azt is, hogy a rabok választhassanak a rendelkezésre álló munkalehetőségek közül, mert úgy gondolta, hogy az

intézeti és társadalmi érdek is azt diktálja, hogy a rabok jobb kedvvel dolgozzanak (Balla, 1841).

A keresmény kérdése kapcsán a fogházjavítók határozottan állást foglaltak a rabmunka bevételeinek megosztása mellett, amelyből javaslataik alapján a fogvatartottat a rá eső rész a szabadulását követően illeti meg. A rabokat illető munkadíjban a szerzők egyszerre látták a munkához szoktatás nélkülözhetetlen ösztönző elemét – *“a’ rabnak a’ szenvedéshez kárpótlás vagy jutalom is kell, melly a’ jóhoz hajlítsa”* (Balla, 1841; 33) – valamint a szabadulás utáni boldogulás egyik zálogát (Balla, 1841; Eötvös-Lukács, 1842; Mezey, 2010). Fontos szempontként emelik ki továbbá, hogy a rabok díjazása egyúttal társadalmi érdek is, hiszen *“a fogság csak egy ideig tartó, a rab szabadulni fog”* (Eötvös, 1838), a rabok munkadíjban részesítése tehát olyan társadalmi érdek, ami alapértelmezett módon hozzá tartozik az állam feladatként vállalt börtönrendszer fenntartási költségeihez. Ahogy Balla fogalmaz: *“A’ rabok munkadíjbani részletése épen olly szükséges kiadása tehát a’ társulatnak, mint azon költség, melly a’ börtönbeliekre fordittatik”* (Balla, 1841:38).

A munkáltatás szervezeti kereteinek kérdését a fogházjavítók csak érintőlegesen tárgyalták. Eötvös és Lukács a fogházjavítás nyugati tapasztalatairól és hazai javaslatairól szóló munkájukban mindvégig Bentham utilitarista megközelítését tekintik viszonyítási pontnak. Ezzel összhangban a munkáltatás szervezeti kereteit illetően *“az idegenek általi vállalkozást”*, vagyis a magánvállalkozók közreműködésével szervezett munkáltatási formát tartották a leginkább célravezetőnek. Hozzáteve ugyanakkor, hogy ebben a konstrukcióban mindenképpen szükséges van olyan biztosítékokra, amelyek gátat szabnak a fogvatartotti munkaerő kizsákmányolásának, valamint a vállalkozó belső igazgatásra és börtönrendtartásra ható esetleges befolyásának (Eötvös-Lukács, 1842). Mind Eötvös és Lukács, mind Balla határozottan ellenzik mindazokat a szervezeti formákat, amelyek munkáltatást a jövedelmezőség szempontjainak rendelik alá. Bírálják azokat a nyugati megoldásokat, ahol a börtönök *“emberrontó gyárakká”* alakultak át, mondván, hogy a börtönök gyárként való működtetésével, a haszonkeresés dominanciájával a javítási érdemi lehetősége veszik el (Balla, 1841; Eötvös-Lukács, 1842).

Amellett, hogy a munkáltatást és a munkára szoktatást mindenekelőtt a javítás kiemelt eszközének tekintették, a fogházjavítók okfejtéseikben és javaslataikban nem feledkeztek meg a gazdasági és fenntarthatósági szempontokról sem: egyszerre hangsúlyozták a munka transzformatív erejét és a költségvetésre gyakorolt jótékony hatásait. Ahogy azonban az elzárás korabeli viszonyainak javítására és a börtönrendszer felállítására vonatkozó *“szakmunkák a*

reformkor parttalan lelkesedésében, töretlen optimizmusában születtek” (Mezey, 2010: 548), úgy a munkáltatási szisztéma kialakítására vonatkozó javaslatok is elsősorban a potenciális előnyökre fókuszáltak. A hazai fogházjavítók alapvetően nem kételkedtek abban, hogy a munkáltatás abban az esetben is képes fedezni a fenntartási költségeket, hogy alapvetően nem a jövedelmezőségi szempontok határozzák meg a formáját és kereteit. Balla vázlatos számításai szerint a rabmunkából befolyó bevétel kedvezőtlen esetben is fedezné a kiadásokat, sőt akár csekély haszonnal is kecsegtetne. A birodalmi vámrendszert, amely Magyarország számára egyértelműen egy mezőgazdasági termelői pozíciót jelölt ki – ezáltal is gátolva az iparosítást – a rabmunkáltatás szempontjából egyenesen kedvezőnek tartották. Ennek a kedvezőnek mondható helyzetnek a gyökerét alapvetően abban látták, hogy mindazok az akadályok, amelyek az iparosodott országokban a rabmunka és a szabad munkaerő feszültségéből fakadnak, hazai viszonyok között *“a’ tömlöczi munkának lehető legjövedelmezőbb alkalmazását”* az ipar hiányából fakadóan nem gátolhatják. (Eötvös-Lukács, 1842:200) Ahogy Eötvös és Lukács némi gúnyos éllel fogalmaz: *“Gyáripárunk — hála tökéletes vámrendszerünknek, melly népünket minden gyáripártól megőrzi, — nincsen, 's így nálunk a' börtöni munka szabad munkával concurrálni nem fog, 's bizonyára senkit keresetétől meg nem foszt; miből az következik, hogy tömlöczeinket e' részben kényünk szerint rendezhetvén el , azokat a' lehetőségig jövedelmezőbbé tehetjük, pedig annyival inkább mennyivel bizonyosabb , hogy valamint egy részről a' börtöni munka semmi más szabad gyárral concurrentiába nem lép: úgy más részről más gyárak sem lépnek concurrentiába a' börtönökkel, 's így ezek némi tekintetben szinte monopóliumot gyakorolnak.”* (Eötvös-Lukács, 1842:320)

Az, hogy a hazai fogházjavítók nem szenteltek kellő figyelmet a munkáltatás megszervezésével és fenntartásával, a célok összehangolhatóságával összefüggő lehetséges nehézségeknek, vélhetően szorosan összefügg azzal, hogy a munkáltatás pozitív (bevételi) hozadékainak hangsúlyozása fontos szerepet töltött be abban, hogy a közigazgatás meghatározó pozícióit betöltő középnemességet általánosságban véve is megnyerjék a börtönügyi reformoknak (Mezey, 2010). A rabtartási költségek kitermelhetőségével kapcsolatos bizonytalanság ugyanis aligha segítette volna elő azt, hogy a fogvatartási körülmények javításával és a szabadságvesztés-büntetés intézményesülésével kapcsolatban évtizedek óta elutasító nemesség a reformok mellé álljon. Tudatában voltak ennek a fogházjavítók is, ezt tükrözik Eötvös és Lukács szavai, akik a fogházjavítás szükséges elemeinek számbavétele során megállapították, hogy *“hazánk' pénztelen állapota mellett, melly igen sok tervezett javításnál a' conservatív*

pártnak egyik leghatalmasabb frigyese, a' költségkímélési kérdés talán még nagyobb tekintetet érdemel, mint máshol". (Eötvös-Lukács, 1842:199)

A nemesség büntetőjogi reformok iránti fogékonysága az 1790-es évekhez képest a reformkor időszakára azonban lényegesen átalakult (Tóth J., 2008). A büntetőjogi kodifikáció és a tömlöcügy az abszolutista hatalommal szembeni nemzeti függetlenségi törekvések egyik szimbóluma lett. A fogvatartási körülmények javításának és a modern börtönrendszer kialakításának kérdése politikai üggyé, a szabadelvű modernizációs program és a bécsi udvarral való szembenállás szerves részévé vált (Mezey, 2000). A korszakban a fogházjavítás humanista törekvései ezáltal egyre inkább összhangba kerültek a középnemesség hatalmi érdekeivel, mindez pedig kihatott a mozgalom által kijelölt célkitűzések realizálódásának érdemi lehetőségeire is. Ez tükröződik az egyes rabdolgoztató házak progresszív, a modern börtön szervezeti keretei felé mutató kísérleteiben, illetve ugyanez érhető tetten a következő kodifikációs kísérlet során megalkotott 1843-as börtönügyi javaslatban is. A 1843-as haladó szellemben született anyagi, eljárásjogi és börtönügyi tervezetek minden tekintetben követték a büntető jogalkotás nyugati tendenciáit, készítői *“megalkották a tőlük telhető legtökéletesebbet, a legmodernebbet és a legértékesebbet”* (Lőrincz-Mezey, 2019:88), törvényi erőre azonban ezek sem emelkedtek. Bár a börtönügyi javaslatot a képviselőház megszavazta, a főrendiház a – magányrendszer és a hallgató rendszer csatájából végül győztesen kikerült – magánelzárásra épülő börtönrendszer kialakításával járó finansziális terhekre tekintettel a tervezetet nem támogatta (Mezey, 2005; Tóth J., 2008).

Mind a rabdolgoztató házak, mind pedig a szempci fenyítőház fontos előzményét képezte a szabadságvesztés-büntetés és a munkáltatás intézményi keretek között történő hazai összekapcsolódásának. Amíg az első és egyetlen fenyítőház a javítás ideológiája által vezérelt, bizonyos értelemben gyökértelen, a helyi viszonyokhoz kevésbé illeszkedő, magára hagyott intézmény volt (Kabódi-Mezey, 1990a), addig a rabdolgoztató házi kísérletek már egyfajta elmozdulást jelentettek a modern értelemben vett börtönrendszer irányába. A rabdolgoztató házak kísérleti terepein összefonódott a liberális reformok és a nemzeti függetlenségi törekvések élére álló szabadelvű középnemesség politikai érdeke és a fogházjavító mozgalom humanizmusa. A korabeli fogházügyön belül a rabmunkáltatáshoz kapcsolódóan már ekkor megjelentek azok a célrendszerrel és strukturális kényszerekkel összefüggő dilemmák, amelyek a fogvatartottak munkáltatásának kereteit mind a mai napig jellemzik. *“A munkáltatás gondolata volt az egyik olyan terrénum, melyben az elméleti elképzelések rendre összeütközésbe*

kerültek a gyakorlattal” (Mezey, 2010:553). Ez az összeütközés pedig azóta is kíséri a hazai büntetőügyi fejleményeket.

2. Fogvatartotti munkáltatás a kiegyezést követő évtizedekben (1867-1905)

A nemzeti függetlenségi törekvések egyre intenzívebbé válásával a néhány évvel korábban még kiterjedt közéleti vitákat generáló büntetőjogi kérdések átmenetileg háttérbe szorultak. A forradalmat megelőző években a bécsi udvarral szembeni ellenállás egyre nyíltabb formákat öltött, a függetlenségi követelések mellett a büntetőjog és a büntetőügy szimbolikus terepei pedig elhalványultak (Lőrincz-Mezey, 2019). Az osztrák büntetőügy időszakában kétségtelenül létrejöttek a rendszer alapjai, de a modern büntetés-végrehajtás szervezeti kiépítése már a dualizmus időszakára maradt, amit ráadásul meglehetősen sokáig meghatározott az osztrák büntetőügy rész megoldásai által kijelölt útfüggőség. Ilyen értelemben a kiegyezést követő évtizedek kulcsfontossággal bírnak a fogvatartotti munkáltatási szervezeti kereteinek kiépülése szempontjából.

2.1 Előzmények

Magyarországon a modern büntetőrendszer kialakulásának kezdetei, pontosabban annak kiépítésére irányuló első szisztematikus lépések a 19. század második felére tehetők. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverését követően 1852-ben az osztrák birodalmi büntető törvénykönyv lépett életbe, amely az abszolutista büntető törvényeket követő időszakban az igazságszolgáltatás területén újfent megerősödött szokásjogi kereteket felülírva ismét a szabadságvesztés-büntetés meghatározó szerepére épített. Mindez, a korábbiakhoz képest még égetőbbé tette az országos illetékességű intézetek létrehozásának szükségességét. Az osztrák kormányzat ekkoriban további végrehajtási helyszíneket jelölt ki az egyetlen, már korábban is működő regionális hatáskörű szamosújvári börtön mellé: 1854 és 1858 között országos intézetek létesültek Illaván, Lipótváron, Márianosztrán, Munkácson, Nagyenyeden és Vácott (Lőrincz-Nagy, 1997), melyek közül a márianosztrai, valamint a nagyenyedi intézetek női elítéltek fogva tartására szolgált. A feudális vármegyei tömlöcrendszerrel kiegészülve ezek a fegyintézetek jelentették a formálódó magyar büntetőrendszer korai bázisát.

Ezzel az intézménylétesítési programmal kétségtelenül elhárult az osztrák büntető törvénykönyv alapján kiszabott szabadságvesztés-büntetések végrehajthatóságának legégetőbb akadálya, az intézményrendszer infrastrukturális adottságai azonban hosszú időre meghatározták a későbbi fejlesztések korlátait (Mezey, 1995; Mezey, 2007). Az új fegyházak kialakítását ugyanis alapvetően a költséghatékonyság és a gyorsaság szempontjai határozták meg, így többnyire már meglévő, más funkciók ellátására emelt épületeket (pl.: várat, zárdát, kolostort, kaszárnyát) hasznosítottak erre a célra, amelyek távolról sem voltak ideálisak a modern büntetés-végrehajtási funkciók megvalósítására (Mezey, 1995; Lőrincz-Nagy, 1997; Lőrincz-Mezey, 2019).

A büntetőjog kereteit 1860-ig az oktrojált osztrák büntető törvénykönyv határozta meg, a magyar börtönügy pedig az osztrák belügyi és igazságügyi terület kettős irányítása alá tartozott. Az 1860-ban kiadott Októberi Diplomával azonban Magyarország visszanyerte részleges autonómiáját, ezzel párhuzamosan pedig a magyar börtönügy a visszaállított Helytartótanács felügyelete alá került egészen a Kiegyezésig. Az Országbírói Értekezlet az osztrák büntetőkódex hatályát az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* kibocsátásával megszüntette, büntetőjogi vonatkozásban pedig – tekintettel arra, hogy az uralkodó az 1848-49-es szabályozáshoz való visszatérést nem támogatta – az 1848 előtti rendi jogot és igazságügyi gyakorlatot tette irányadóvá. Ennek folyományaképp a magyar igazságszolgáltatás a szabályozási bázis tekintetében újfent visszatért a reformkor feudális, szokásjogi alapokon nyugvó rendszeréhez, „*abba a rendszertelen, bizonytalan állapotba, mely a negyvenes években általános rosszallás és elítélés tárgya volt.*” (Finkey, idézi Lőrincz-Mezey, 2019:97).

2.2 A fogvatartotti munkáltatás működési keretei

A fogvatartotti munkáltatás szabályozási kereteinek kibontakozása az országos fegyintézetek osztrák kormányzat általi létesítésének időszakában, vagyis az 1850-es évek második felében kezdődött. Az osztrák igazságügyminisztérium elsőként egy 1854-ben kiadott, a büntetőbíróságok hivatali működéséről és gazdasági rendjéről szóló rendeletben szabályozta a bírósági fogházakban foganatosítandó végrehajtás egyes kérdéseit. A rendelet elsősorban szervezeti-szolgálati kérdéseket tisztázott, ezenkívül iránymutatást szolgáltatott a rabkezelés néhány meghatározó dimenziója vonatkozásában (Mezey, 1995). A rendelet alapján a hatósági fogházakban a letartóztatottak munkára voltak kötelezve (Megyeri, 1905). A munkáltatás jellegét illetően a szabályozás az intézeten belüli munkát preferálta, ugyanakkor nem zárta ki a

külső munkáltatást sem, amennyiben az a fogház közelében, forgalmasabb helyek elkerülésével valósult meg (Mezey, 1995, Karay, 1927). A szabályozás a külső munkáltatást csak abban az esetben engedte meg *”ha a letartóztatottak egészségi állapota, vagy a fogház viszonyai szükségessé tették”* (Karay, 1927:35). A rendelet a fogvatartottak munkadíjáról nem rendelkezett. Ezt a szabályozást egészítette ki egy 1859-ben hozott rendelet, amely bevezette azt az elvet, hogy az büntetés ideje alatt felmerülő tartási költségeket az elítélt saját vagyonából köteles fedezni (Mezey, 1995).

Hasonló az 1854-es osztrák rendeletehöz, a Helytartótanács 1863-ban kiadott körrendelete (HT 1863/20.172) is csak a hatósági fogházak kérdését szabályozta, érintve a börtönök szervezeti kérdéseit, illetve a fogvatartottakkal való bánásmód területét. A körrendelet építészeti, biztonsági és egészségügyi előírásokat fogalmazott meg, rendelkezett a munkáltatásról, a munkadíjakról, a fenyítés módokról, továbbá már különbséget tett a vizsgálati foglyok és az elítéltek kezelése között. Utóbbival összhangban a vizsgálati foglyok munkáltatását csak szűk körben, külső munkáltatási formában pedig egyáltalán nem engedélyezte (Mezey, 1995). Az elítéltek külső munkáltatását a különösen veszélyes elítéltek kivételével *„általánosan és minden megszorítás nélkül”* engedélyezte (Karay, 1927:36). A helytartótanácsi körrendelet volt az első olyan szabályozás a magyar jogban, amely óvatosan ugyan és messze nem átfogó módon, de olyan börtönügyi kérdéseket is szabályozott, mint például a munkáltatás, a díjazás és az elkülönítés. Az 1859-es rendeletet követve az ellátási költségeket hasznot hajtó munkáltatás esetén a kötelező munkáltatásból származó bevétel e célra meghatározott hányada mellett az elítélt saját vagyonából kell kielégíteni. A fogvatartottak a munkabérből 1/3-os arányban részesültek, a többi a fenntartót illette. Az elmaradt rabtartási költségeket a vármegyei közigazgatáson keresztül, községi előjárók közreműködése útján kellett behajtani (Mezey, 1995).

Az országos fegyintézetek alapításával párhuzamosan, 1857-től fogva elindult a (országos) fegyintézeti ipar is, melynek kizárólagos bázisát kezdetben a hadsereg részére előállított ruházati termékek előállítása jelentette (Varga, 1883). Nem sokkal később aztán megjelent a későbbiek folyamán sokat bírált általános bérbeadási rendszerben szervezett munkáltatás. E konstrukció keretében a fogvatartottak munkáltatásáról külső vállalkozó (bérlő) gondoskodott, akinek az állam az intézeti ellátásért – úgy, mint ételmezés és ruházat – cserébe meghatározott összeget fizetett, a vállalkozó pedig a munkaképes rabok után munkadíjat térített az államnak (Résző-Ensel, 1868; Varga, 1883). A fogvatartotti munkáltatás legelterjedtebb szervezeti formáját egészen a 1870-es évek közepéig az általános bérbeadási rendszer jelentette.

A dualizmus első éveiben a felelős magyar kormányzat keretein belül a helyhatósági börtönök felett a Belügyminisztérium, az országos fegyházak felett pedig az Igazságügyi Minisztérium gyakorolta az irányítási és ellenőrzési jogköröket (Lőrincz-Mezey, 2019). A hazai börtönügy egységes irányítása végül 1871-ben valósult meg, amikor a törvényhatósági fogházak az országos fegyintézetekhez hasonlóan szintén az Igazságügyi Minisztériumhoz, bírósági kezelésbe és ügyészségi felügyelet alá kerültek. A korabeli börtönhálózat alapját tehát az osztrák kormányzat által létesített hét országos fegyintézet¹⁸, valamint a hatósági fogházak köre, azaz az 1871-től kezdődően – a bírósági felosztást követve – járásbírósági és törvényszéki fogházakként működő, korábbi vármegyei tömlöchálózat jelentette (Mezey, 1995) A korabeli rendelkezések alapján az egy évnél hosszabb szabadságvesztés-büntetésre ítélt fogvatartottak büntetését az országos fegyintézetek valamelyikében kellett végrehajtani, míg a hatósági fogházakban elsősorban vizsgálati foglyok, előzetesen letartóztatottak és egy éven túl nem terjedő szabadságvesztés-büntetésre ítélt elzárására szolgáltak (Lőrincz-Mezey, 2019). A kiegyezést megelőző években és az azt követő első évtizedben az országos letartóztatási intézetek fogvatartotti létszáma (ideértve a hét országos fegyintézetet, valamint a szamosújvári regionális hatáskörrel bíró fegyházat) 2-3 ezer főt tett ki, míg a hatósági fogházakban hozzávetőlegesen 10 ezer főt tartottak fogva (Mezey, 1995).

A kiegyezést követően nagy lendülettel vette kezdetét a polgári jogrend megalkotása és a kapcsolódó állami intézményrendszer kiépítése, aminek keretében Horvát Boldizsár minisztersége alatt elindított igazságügyi reform keretében a börtönügy (különösen az országos fegyintézetek ügye) is kiemelt szerephez jutott. Az első években a reformhoz nagyvonalú költségvetés is járult. Míg 1860-ban az osztrák kormányzat mindössze 23 ezer forintot szánt az országos fegyintézetekre, addig a dualizmus első évtizedében a fegyintézeti költségvetés rendre 600 ezer forint körül alakult (Lőrincz-Nagy, 1997). 1869 és 1871 között az országos fegyintézetek költségvetése a későbbi évek 6% körül mozgó részesedéséhez képest mintegy 21-25%-át jelentette az igazságügyi költségvetésnek (Mezey, 1995) Az első évek fókuszát tehát határozottan a fegyintézeti hálózat stabilizálása jelentette.

A fegyházügyre irányuló reformmegtörekvések részeként 1867-ben Csillagh László és Tauffer Emil miniszteri biztosok megbízatást kaptak arra, hogy a fegyházakban uralkodó viszonyokat felmérjék (Mezey, 1995) A biztosok előre be nem jelentett látogatások keretében mind a hét hazai fegyintézetet felmérték, tapasztalataikat és javaslataikat pedig 1868-ban nyomtatásban is megjelent átfogó jelentésükben foglalták össze. A biztosok a fogházjavító mozgalom

---

¹⁸ Illava, Lipótvár, Munkács, Márianosztra, Nagyenyed, Szamosújvár, Vác (Kabódi-Mezey, 1987)

szellemiségében a fogvatartási körülményeket mindenekelőtt a javítás feltételrendszerének viszonylatában vizsgálták. Ennek keretében kitértek az építészeti sajátosságokra, az intézetigazgatók felelősségi köreire, a fegyőrök, tanítók és lelkészek feladataira, a fogvatartottak osztályozásának mikéntjére, az egészségügyi viszonyokra, az oktatási-művelődési lehetőségeire, valamint a munkáltatás szervezeti kérdéseire (Mezey, 1995).

Az országos fegyházak többségében a bécsi kormányzat az általános bérbeadási rendszert vezette be. Állami épületben, az állam által fizetett fegyőrök felügyelete mellett került sor a büntetések végrehajtására, a fogvatartottak munkaerejét azonban az állam értékesítette, a munkáltatást tehát szerződéses alapon egy vállalkozó szervezte és irányította. Ő felelt az eszközök és nyersanyagok biztosításáért, a munkafolyamatok tervezéséért, valamint a késztermékek értékesítéséért. A bérlő által az állam számára fizetett összeg szerződésben volt meghatározva, az nem függött a haszon mértékétől (Mezey, 1995). Ezáltal a gazdasági kockázatot minden esetben a bérlő viselte, cserébe viszont a munkáltatásból származó haszonnal – az állam részére a munkaerőért fizetett összeg, valamint a fogvatartottaknak juttatandó, szintén a szerződésben meghatározott munkadíjon túl – szabadon rendelkezett. Az esetek többségében a munkáltatáson kívül a fogvatartottak ellátása, élelmezése is a vállalkozó kezében volt, amiért az államtól bevétele származott. A fogvatartottak munkaerejéért a vállalkozó ekkoriban jellemzően napi 3-5 krajcárban meghatározott összeget fizetett az államnak, míg az ellátás öt megillető ellenértéke ennek csaknem hétszeresét tette ki (Bozóky, 1867; Résző Ensel, 1868).

A munkanemek kiválasztása és a rabok beosztása a vállalkozó feladatkörébe tartozott, amit elsősorban a jövedelmezőség és az üzemeltetéssel járó többletterhek minimalizálásnak szempontjai vezéreltek. A munkanemek tekintetében a kézművesipari mesterségek domináltak, így például a cipészet, szabó munkák, kovács, asztalos és gyufagyálgató, bodnár, takács, kefekötő, gombkötő mesterségek, illetve olyan textilipari kézmunkák, mint a varrás, szövés, fonás és a hímzés. Ezen kívül jellemző volt még a házimunka körében történő foglalkoztatás, ami főként az intézet üzemeltetéséhez (élelmezéshez, takarításhoz, karbantartáshoz) kapcsolódó feladatokat jelentett és amely munkakörök jellemzően a legalacsonyabb díjazással jártak a fogvatartottakra nézve. Üzemi jellegű termelés ezidőtájt három intézetben volt gyakorlatban: Szamosújváron gyapjúgyár, Illaván cipőgyár működött, Lipótváron pedig a fonás és szövés folyt gyárszerű keretek között. Az 1866 és 1867-es évek során az országos fegyintézetekben a fogvatartottak harmada-fele vett részt munkáltatásban (Pulszky-Tauffer; Csillagh-Tauffer, 1868).

Ami a fogvatartottak keresményét illeti, a munkadíjak mind intézetenként, mind pedig munkanemenként jelentős eltérést mutattak. Az általános bérbeadási rendszerben szervezett intézetek közül a leginkább kedvező kereseti viszonyok az illavai intézetet jellemezték, míg a legrosszabbul fizetett fogvatartottak a szamosújvári intézet fogvatartottjai voltak. Illaván 1866-ban a legjobb keresettel, évi 72 forinttal rendelkező fogvatartott egy cipőgyári munkás volt, miközben ugyanebben az évben Szamosújváron a legtöbbet kereső, szabómesterséget űző fogvatartott 16 forintot, a legrosszabbul fizetett gyapjútépést végző elítélt pedig mindössze 80 krajcárt keresett. Még kedvezőtlenebbek voltak a nagyenyedi női intézet kereseti viszonyai, ahol egyedülként az országos fegyintézetek közül házi kezelésű – azaz az intézet által szervezett – munkáltatás zajlott, az intézet a vármegyei fogházak beszállítójaként, meglehetősen alacsony áron ruhaneműt állított elő. Nagyenyeden szintén az 1866-ban a legjobban kereső fogvatartott egy szövőnő volt 5 forintot megközelítő éves keresménnyel, miközben egy fonónő munkadíja az évi 1 forintot sem érte el (Csillagh-Tauffer, 1868). Az fegyintézetek körében általános gyakorlatnak számított, hogy a fogvatartottak a munkadíjuk felét-háromnegyedét jobb élelmezésre költhették, míg a keresmény egy kisebb hányadát pedig egyes intézetekben (így például Vácott és Márianosztrán) a szabadulás idejére tőkésítették (Pulszky-Tauffer; Csillagh-Tauffer, 1868).

Mindeközben, ha nem is szisztematikusan szervezett módon, de az 1860-as évek folyamán a tömlöcöket helyenként kiegészítő rabdolgoztató házak gyakorlata is tovább folytatódott. A rabmunka a fogházakban jellemzően egyszerűen végezhető kézimunkát (például szövést vagy pokróckészítést) jelentett, a munkáltatás pedig az ellátással együtt jellemzően itt is vállalkozóknak volt bérbe adva (Bozóky, 1867). Emellett az országos fegyintézetekhez hasonlóan a fogvatartottak egy részét az intézeti fenntartáshoz kapcsolódó területeken a hatósági fogházak is igyekeztek hasznos munkára fogni.

1868-ban a miniszteri biztosok újabb megbízást kaptak. Csillagh Lászlót és Tauffer Emilt az igazságügyminiszter arra utasította, hogy utazzanak külföldre és lehetőség szerint gyűjtsék össze és részletesen meghatározott szempontok szerint elemezzék a börtönügyre vonatkozó összes elérhető szabályozó dokumentumot, úgy, mint jogszabályok, házszabályok és rendtartások, utasítások és statisztikák. A meghatározott szempontok között szerepelt a munkáltatás szervezeti kereteinek feltérképezése is. Részben e kiküldetés nyomán került sor 1869-ben a hazai fegyházi rendtartás szabályzatának megalkotására, ami ideiglenesen és részlegesen ugyan, de már a modern börtönügy alapelvei mentén szabályozta az fegyintézetek működését (Mezey, 1995).

Az országos fegyházakra vonatkozó végrehajtási szabályokat tehát az 1869-es Házsabályokról és szolgálati utasításokról szóló igazságügyi miniszteri rendelet (Házsabályok, 1869) foglalta össze. A rendelet számos, az intézeti élet szervezését érintő kérdésre kitér, így érinti például a fogvatartottak befogadásának menetét és osztályokba sorolását, a munkáltatás és oktatás kereteit, a napirendet, higiéniai és viselkedési szabályokat, az egészségügyi ellátással kapcsolatos teendőket, a fogvatartottakkal való bánásmód és a külvilággal való kapcsolattartás szabályait, az alkalmazható fegyelmező eszközök körét, továbbá a fegyintézeti hivatalnokok és az felügyelő személyzet számára megfogalmazott utasításokat.

A rendelet kimondta, hogy a „*minden fegyencz köteles a kijelölt órákban folytonosan s szorgalmasan dolgozni*”, vagyis általános érvénnyel rögzítette a fogvatartottakra vonatkozó munkakényszert. A munka nemének megválasztását az orvos, illetve bérbeadási rendszer esetén a bérlő meghallgatása mellett az igazgatóra bízta (1. rész 20.§). A szabályozás szerint a munka kijelölésénél szem előtt kellett tartani, hogy a fogvatartott lehetőleg olyan munkát végezzen, amelyet korábban is gyakorolt, ennek híján pedig olyan munkával kellett ellátni, amit a képességeihez és körülményeihez mérten megtanulhat és szabadulása után jó eséllyel folytathat. Visszaesők ugyanakkor nem gyakorolhatták azt a munkanemet, amelyet előző fogvatartásuk ideje alatt űztek (1. rész 21.§). A rendelet kimondta, hogy „*a fegyenczek munkakedvük ébresztésére, de főleg azon célból, hogy kiszabadulásuk után rögtön ellátás nélkül ne maradjanak, — munkájok után bizonyos kisebb vagy nagyobb pénzbeli jutalmat kapnak*”. Ezen kívül meghatározta, hogy a fogvatartottakat szakértelmük és hozzáértésük alapján munkaosztályokba kell sorolni, a munkadíj mértékét pedig a munkaosztályoktól függően a fogvatartott által végzett munka tiszta jövedelmének bizonyos hányadában határozta meg. Ez a hányad házi kezelésű intézetekben az első munkaosztályba tartozók esetében a kereset egynegyedét, a második osztályba tartozóknál pedig annak egyhatodát jelentette. A harmadik munkaosztályba sorolt fogvatartottak munkadíjban nem részesültek. Bérbeadási rendszerű munkáltatás esetén a munkadíjakat az állam és a bérlő között kötött szerződés határozta meg. A munkaosztályokba sorolás felülvizsgálatára havonta, a munkavezető ajánlásának figyelembevételével került sor (1. rész 22.§).

A rendelet kimondta továbbá azt is, hogy a fogvatartottak keresménye végrehajtás alá nem esik, a kárfelelősséget azonban megállapította minden olyan kár esetében, amit a fogvatartottak a „*rájok bizott munkaanyagban, vagy az intézet tulajdonához tartozó tárgyakban roszakarattal vagy vétkes vigyázatlanság által*” okoztak (1. rész 24.§). A jutalomként felfogott munkadíját a fogvatartottak csak a szabadulást követően kaphatták meg, a keresményüket az intézet

szabadulásukig takarékpénztárban helyezte el (1. rész 23.§), annak kamataiból pedig rászoruló szabadulóknak biztosított ruházatot, illetve némi segílyt, továbbá ebből a keretből fedezte az elhunyt nincstelen fogvatartottak temetési költségeit (1. rész 29. §). Az elítéltek szabadulásukkor a keresményük egyharmadát kapták kézhez, a fennmaradó részt a tartózkodási helyük szerinti hatóságtól kapták meg a megérkezésüket és bejelentkezésüket követően (1. rész 30.§).

A rendelet által kijelölt keretek között a munkáltatás a fogvatartottak jutalmazásában és a fegyelmezésében is szerepet játszott, még hozzá elsősorban a munkaosztályba sorolás – ezáltal pedig a munkadíj mértékének – és a keresmény feletti rendelkezés kontrollján keresztül. Amennyiben egy fogvatartott vétséget követett el, úgy vele szembe fegyelmi intézkedésként volt alkalmazható az alacsonyabb munkaosztályba sorolás, melynek maximális időtartama negyedév lehetett (1. rész 71.§). Bár főszabályként a fogvatartottak keresményüket csak a szabadulást követően kaphatták meg, jó magaviselet esetén a keresmény egy kis része felett kivételes esetekben a fogva tartás ideje alatt is rendelkezhetek. Az arra érdemesek így például engedélyt kaphattak arra, hogy keresményük felét egészségügyileg indokolt esetben jobb élelmezésre, vagy annak egynegyedét *“erkölcsös és tanulságos”* könyvek vásárlására fordítsák. Ezenkívül az igazgató jóváhagyása esetén egyénileg meghatározott mértékben lehetőségek kaphattak arra, hogy a keresményükből (1) családjukat támogassák, (2) a tetteikkel okozott kárt önkéntesen megtérítsék vagy azért kárpótlást fizessenek, (3) ünnepnapokon némi bort vásárolhassanak, illetve (4) hogy szabadulásuk előtt az általuk a későbbiekben üzni kívánt mesterséghez szükséges eszközöket szerezhessenek be (1. rész 25.§).

A hatósági fogházak újabb – az 1863-as helytartótanácsi körrendeletet követő – szabályozására azután került sor, hogy azok irányítása 1871-ben az Igazságügyi Minisztériumhoz került. A fogházak és börtönök kezelésére vonatkozó igazságügyi miniszteri rendelet (IM, 1874/696) 1874-ben készült el. A jogszabály azáltal, hogy világosan kettéválasztotta és definiálta a korábban gyakran szinonimaként használt fogház és börtön szavakat, egy hosszan húzódo terminológiai bizonytalanságot számolt fel. A börtön kifejezést következetesen a törvényszéki, a fogház kifejezést pedig a járásbírósi büntetés-végrehajtási intézetek jelölésére alkalmazta (Székely, idézi Lőrincz-Mezey, 2019:1005). Ezzel összhangban alakult a fogvatartottak megnevezése is: a korszak jogszabályi és szakirodalmi forrásai a fegyintézet fogvatartottjait fegyenceknek nevezték, míg a börtönben lévőkre rabokként, a fogházakban elzártaakra pedig fogolyként hivatkoztak.

A fogházi rendtartás tartalmi fókuszát tekintve a fegyházakra vonatkozó rendelethez hasonló szabályozási területeket érintett, ezáltal kitért a munkáltatást érintő kérdésekre is. A szabályozás kimondta, hogy a vizsgálati foglyokat nem lehet munkára kényszeríteni, ugyanakkor törekedni kellett arra, hogy a napjukat lehetőleg ők se töltsék tétlenül. A vizsgálati fogoly számára engedélyezhető volt, hogy – amennyiben az az intézet biztonságával és fizika adottságaival összeegyeztethetőnek bizonyult – a szabad életben folytatott mesterségét a fogva tartás ideje alatt saját költségére folytathassa. A rendelet továbbá kimondta, hogy ha a fogvatartott a munkát az intézet vagy a bérlő javára végzi, akkor „*díjazása lehetőleg a szabadmunka ára szerint számítandó fel*” (118.§). A fogházak fogvatartottjai (foglyok) számára a munkáltatás általánosságban véve megengedhető és elősegítendő volt, abban az esetben azonban kötelező, ha a fogvatartott a tartási költségeket egyéb forrásból nem tudta fedezni (138.§). A szabályzat a börtönben fogva tartott egyének (rabok) számára általános munkakényszert írt elő (151.§).

A rendelet utasítása alapján a munkáltatás állami (házi kezelésben), bérbeadási rendszerben, vagy a kettőt kombináló vegyes szisztémában kellett megszervezni (150.§). Emellett általános irányelvként törekedni kellett arra, hogy “*a mennyire lehet, a munkaerőt maga az államkincstár vegye igénybe saját szükségleteinek fedezésére vagy más államintézetek számára is ily módon dolgoztasson*”. Azaz a szabályozás egyértelműen az állami által szervezett, állami szükségleteket kielégítő ipart preferálta, emellett meghatározta, hogy az intézet fenntartásához kapcsolódó munkákat lehetőleg fogvatartottak végezzék (168.§; 169.§). Amennyiben az intézet a szükségleteit nem tudta saját termelés keretében kielégíteni, úgy javasolt volt, hogy a szükséges termékeket a fegyintézetek gyáraiból szerezze be (189.§). A munkanemek tekintetében a rendelet többek között ács, kerékgyártó, kádár, esztergályos, asztalos, kötélverő iparok üzését, a kosárkötést, szalmafonást, szövést, varrást, hímzést ajánlotta (152.§).

A szabályzat kimondta, hogy a munkára való beosztásnál tekintettel kell lenni a fogvatartott korábbi munkatapasztalataira, képességeire és egészségi állapotára, illetve arra, hogy lehetőleg olyan munkát végezzenek, amelyet szabadulása után hasznosítani tudnak (151.§). A börtönben fogvatartott rabok munkaidőben kötelesek voltak folyamatosan dolgozni, penzumot ugyanakkor nem lehetett előírni számukra (158.§). “*A dolgozó rabnak munkájáért jutalmazásra igénye*” nem lehetett, de ösztönzőként “*díjazási kezdezményben*” részesülhetett, amely a munkájával megkeresett tiszta jövedelem egyharmadánál nem lehet több. A rendelet a fegyházi szabályozáshoz hasonlóan a fogvatartottak munkaosztályokba sorolását írta el, a munkadíjat pedig az első munkaosztályban a megkeresett tiszta jövedelem egyharmadában, a második munkaosztályban annak egynegyedében határozta meg (160.§). Bérbeadási rendszer

esetén a munkadíjakat itt is szerződés rögzítette (162.§). A munkadíjat a fogházakban sem lehetett végrehajtás alá vonni, ugyanakkor a fogvatartottakat itt is terhelte a kárfelelősség (167.§; 175. §). Ami a keresmény feletti rendelkezést illeti, a munkaosztálybeli besorolás alapján meghatározott keresmény 10%-át az intézet elvonta és a szabadulási alapon helyezte el (163.§), az alap kamatait pedig – akár csak a fegyházban – rászoruló szabadulók segélyezésére fordította. A fogva tartásuk idején keresett munkadíjukat az elítéltek szabadulásukkor kapták kézhez (165.§; 178. §).

A fogházi rendtartás a fegyházi szabályzathoz hasonlóan ugyancsak lehetőséget adott a munka révén történő fegyelmezésre és jutalmazásra. A fogvatartott számára kivételesen engedélyezhetővé tette, hogy a keresményének felét könyvekre, a hozzátartozók támogatására, bérmentesített levelezésre vagy jobb élelmezésre fordíthassa. A fegyelmi eszközök sorában pedig meghatározta az alacsonyabb munkaosztályba sorolás, illetve *“kellemetlenebb vagy piszkosabb”* munka előírásának lehetőségét, maximum egy hónapra (164.§; 225-226. §).

A kiegyezést követő években a körülmények szorítása miatt lényegében előbb került sor a fegyházi és fogházi rendtartás szabályozási kereteinek kidolgozására, mint a büntető törvénykönyv megalkotására. Bár Csatskó Imre 1867-ben felkérést kapott arra, hogy az 1843-as javaslat alapján tervezetet dolgozzon ki, a két évvel később elkészült javaslat végül nem került az országgyűlés elé. 1871-ben aztán Csemegi Károly aradi ügyvéd, későbbi államtitkár kapott újabb – ezúttal sikerre vezető – megbízást a kodifikációs feladatra. A Csemegi-kódexként ismert első magyar büntető törvénykönyvet – amely egyben a börtönrendszer jövőbeni potenciális fejlesztési irányait is kijelölte – végül 1878-ban hirdették ki és 1880-ban lépett életbe (1878. évi V. tc.). Bár az utókor jogdogmatikai szempontból kiváló kodifikátori munkaként értékeli Csemegi munkáját, a büntető törvénykönyv szabályozási tekintetben és szellemiségét illetően jócskán részesült kritikákban. Az 1878-as büntető törvénykönyv alapvetően egy konzervatív, megtorló jellegű büntetőjogi felelősségre épülő rendszert vezetett be (Balogh, idézi Gönczöl, 1991), amely klasszikus büntetőjogi elveivel és tettarányosságra építő büntetési rendszerével némiképp elavultnak hatott a korszakban megjelenő közvetítő szemlélethez képest. A közvetítő iskola büntetőpolitikai szellemisége ugyanis már sokkal inkább a differenciálás, az individualizált büntetés lehetőségeit kereste a büntetőjog garanciális keretei között. Ezzel összefüggésben a korszak meghatározó jogtudósai és szakpolitikusi közül többen (így például Fayer László, Balogh Jenő, Finkey Ferenc) is számonkérték a jogszabályon, hogy sok tekintetben visszalépést jelent az 1843-as progresszív javaslatokhoz képest, miközben nem tette lehetővé a korszak büntetőpolitikai gondolkodásában egyre fontosabb szerephez jutó,

elkövetői csoportok szerinti differenciálást és individualizációt sem (Mezey, 2007; Lőrincz-Mezey, 2019).

A Csemegi-kódex büntetési rendszere a büntetési nemek szerkezetével és a hozzájuk kapcsolódó végrehajtási módokkal – a politikai fogvatartottak számára fenntartott államfogházak mellett a fegyház, börtön és fogház hármásával – a már kialakult intézményi kereteket követte. A legsúlyosabb, 2-15 évre kiszabható fegyházbüntetést országos fegyintézetben, a 6 hónaptól 10 évig terjedő szabadságvesztéssel járó börtönbüntetést kerületi börtönben, a vétségért járó, minimum 1 napra, maximum 5 évre szóló fogházbüntetést, valamint a kihágásért kiszabható elzárást pedig törvényszéki fogházban kellett letölteni. A büntető törvénykönyv meghatározta ugyan a büntetés-végrehajtás kívánatos szervezeti kereteit, a jogalkotói szándék pedig tükrözte a fokozatosság és a büntetési nemek szerinti differenciálás igényét, a valóságban a börtönrendszer ezen víziója mögül lényegében továbbra is hiányzott a megfelelő intézményhálózat (Lőrincz-Mezey, 2019).

Az új büntető törvénykönyvhöz jelentős börtönépítési program kapcsolódott, a céloknak megfelelő országos börtönhálózat azonban ekkor sem jött létre. Bár a század utolsó harmadában jelentős építkezési beruházásokra került sor – ekkor nyitották meg a Kishartai Közvetítő Intézetet (1883), a Szegedi Kerületi Börtönt (1885), a Sopronkőhidai Fegyintézetet (1886), a Budapesti Gyűjtőfogházat (1896) és számos törvényszéki és járásbírósi fogházat (Lőrincz-Nagy, 1997) – a papíron megálmodott büntetési rendszer megvalósításához azonban ez az infrastrukturális fejlesztés távolról sem bizonyult elegendőnek. További építések hiányában, a végrehajtást megkönnyítendő a törvényhatósági fogházak egy részét kerületi börtönné nyilvánították, így a börtön- és fogházbüntetésre ítélték sok esetben ugyanazon intézményekben töltötték szabadságvesztésüket. A századfordulón összesen 9 országos fegyintézet¹⁹, valamint 65 törvényszéki és 313 járásbírósi fogház működött Magyarországon. (Megyeri, 1905; Kabódi-Mezey, 1987b), melyek összes fogvatartotti létszáma a kiegyezést követő évtizedekben 13 és 16 ezer fő között mozgott. Megfelelő végrehajtási feltételek hiányában azonban az érdemi differenciálás nem tudott megvalósulni (Kabódi-Mezey, 1987b). Ennek kapcsán Balogh Jenő, a korabeli börtönviszonyokkal foglalkozó munkájában kiemeli a korszak legfőbb szakpolitikai kompromisszumát: a Csemegi-kódexben a jogalkotó maga is elismerte és elfogadta, hogy „a

---

¹⁹ Időközben bekövetkezett intézményi változások: 1872-ben megszűnt a nagyenyedi fegyintézet, a női fogvatartottakat Márianosztrára szállították. Az intézet ezt követően 1873 és 1880 között bírósági fogházként, 1880-tól női és férfi kerületi börtönként, majd 1885-től ismét férfi elítélteket fogadó fegyintézetként működött (Megyeri, 1905). Ezenkívül az 1880-as rendelet a nagyenyedi mellett a váci és lipótvári intézeteket is kerületi börtönné alakította, a munkácsi fegyintézet pedig 1897-ban megszűnt (Szöllősy, 1935)

kedvezőbb idők beálltáig a szabadságvesztés büntetés mindenütt úgy fogantatandó, a mint azt a helyi viszonyok megengedik” (Balogh, 1888:7)

Az új büntető törvénykönyvhöz igazodó büntetés-végrehajtási szabályokat az igazságügyi miniszter 2106. számú rendelete (IM 1880/2106) foglalta jogszabályba. A rendelet a szabadságvesztés büntetési nemeinek (fegyház, börtön, fogház) a jogalkotó által a büntető törvénykönyvben meghatározott fokozatosságát lett volna hivatott részletes végrehajtási szabályrendszerbe formájában leképezni, érdemi differenciálásra azonban csak korlátozottan került sor (Lőrincz-Mezey, 2019). A rendelet a munkáltatást érintő tartalmi elemek tekintetben árnyalatnyi eltérésekkel, de lényegében az 1869-es fegyházi házszabályokat, valamint az 1874-es fogházi rendtartást követte. Különbségként említhető, hogy a fegyházak mellett a börtön- és fogházbüntetésre ítélt fogvatartottak számára is munkakötelezettséget írt elő, annyi eltéréssel, hogy börtön és fogház esetében lehetőséget biztosított arra, hogy – amennyiben azt a munkaviszonyok megengedték – a fogvatartottak a munkanemek közül választhattak (4. Melléklet 28. §; 6. Melléklet 39. §). Módosultak további a keresményi hányadok is: fegyház esetében az első munkaosztályban a tiszta jövedelem egyötödére, második osztályban egyhatodára voltak jogosultak a fogvatartottak (2. Melléklet 33 §)., míg a börtönre ítélték esetében egynegyedes és egyötödös arányok voltak irányadók (4. Melléklet 31. §). Egyéb tekintetben a munkáltatást érintő utasítások megegyeztek a korábbi szabályzatokkal.

A kiegyezést követő másfél évtized során létrejött tehát az egységes magyar börtönrendszer, a magyar jogrend kialakította a büntetés-végrehajtás, azon belül pedig a fogvatartotti munkáltatási szabályozási kereteit. Ez a periódus azonban nem csak a jogszabályi keretek kidolgozásának volt az időszaka, szervezeti szinten is komoly változások zajlottak. A Horvát Boldizsár által 1871-ig vezetett igazságügyi tárca a fegyházügy kiemelt fontosságú kérdéseként tekintett a Csillagh-Tauffer-féle jelentésből is ismert bérbeadási rendszer megszüntetésére.

Az általános bérbeadási rendszer felszámolására a szerződéses kötöttségek miatt csak fokozatosan kerülhetett sor, a váci fegyintézet volt az első 1868-ban, ahol a kormányzat kísérleti jelleggel bevezette az állami (házi) kezelést (Megyeri, 1905). Az 1870-es évek közepére az országos fegyintézetek közül már csak egyedül Márianosztrán maradt fenn a bérbeadási rendszer, ahol az intézet működtetése, ezzel együtt pedig a munkáltatás szervezése is egy apácarend fenntartásában volt. A többi országos fegyintézet munkáltatási szisztémájára ebben az időszakban már a házi kezelés és a részleges bérbeadás vegyes rendszere volt jellemző, miközben megjelent a vállalkozási rendszerben folyó munkáltatás is. Utóbbi azt jelentette, hogy

az intézet egyfajta vállalkozói tevékenység körében külső gazdasági szereplő megrendelésére saját eszközökkel, saját fogvatartotti munkaerő felhasználásával állított elő termékeket.

Az 1870-es évek fegyintézeteiben a munkáltatás jellemzően a kézi és gyári ipar köré szerveződött, részben állami, részben pedig állandó piaci megrendelésekre épült. Az állami megrendelés jellemzően más fegyintézetek, börtönök vagy fogházak, hatóságok és egyéb állami intézmények számára készített ruházati termékek (lábbeli, ruhanemű) és bútorok gyártását jelentette (IM, 1879). A 1878-ban a dolgozó férfi fogvatartottak többségét a minden fegyintézetben megtalálható, szabó, cipész vagy asztalos mesterségek keretében foglalkoztatták, meghatározó volt továbbá a lipótvári kötélverés, a szamosújvári posztógyár, illetve a váci intézetben folytatott kádáripár (I.M., 1879). 1882-ben a fegyintézeti munkáltatásban részt vevő fogvatartottak több, mint fele (56%) üzött szabó (35%) cipész (12%) vagy asztalos (9%) mesterséget, illetve továbbra is meghatározó volt a posztógyári (7%) és fémipari tevékenységek köre (10%). A márianosztrai női fogvatartottak jellemzően kézimunkával, hímzéssel és varrással foglalkoztak (K. É., 1882).

Míg az 1870-80-as évek elején a munkáltatásba bevont fegyházi fogvatartottak köre meghaladta a 75%-ot, addig ugyanebben az időszakban a fogházakban meglehetősen eltérő állapotok uralkodtak. Balogh Jenő egy ügyészi jelentésre utalva a korabeli börtönviszonyok egyik legsötétebb pontjának nevezte, hogy *„az elítéltek munkaereje nemcsak majdnem valamennyi járásbírósi fogházban hagyaték kihasználatlanul, hanem hét törvényszéki fogházban sincs behozva megfelelő ipari foglalkoztatás és különösen, hogy a többi fogház közül is ötvenegyben, tehát azoknak több mint kétharmadában, a letartóztatottak munkaereje nincs kellően kihasználva”*²⁰ (Balogh, 1889:89-90) A fogházi munka csaknem 25 munkanemre terjedt ki, amelyek közül az 1870-es évek közepétől a kosárkötés vált a legmeghatározóbbá (Megyeri, 1905), kiemelkedő volt továbbá a zalaegerszegi és sátoraljaújhelyi fogházak által szerveztett, szőlőművelés keretében zajló munkáltatás (Finkey, 1904; 1909). A fogházakban a munkáltatás állami kezelésben vagy bérbeadási rendszerben működött.

A század utolsó évtizedében a büntetés-végrehajtási munkáltatás szabályozási és szervezeti keretei kevésbé változtak. A fegyintézetekben – amelyek továbbra is a fogvatartotti munkáltatás abszolút súlypontját jelentették – megmaradt a házi kezelés és a részleges bérbeadás vegyes rendszere, a leggyakrabban alkalmazott munkanemek továbbra is a szabóságra, a cipészetre és

---

²⁰ 1880-as évek elején a magyar börtönhálózat 9 országos fegyintézetből, 68 törvényszéki fogházból és 308 járásbírósi fogházból állt (Megyeri, 1905).

az asztalosiparra épültek. Szamosújváron tovább folyt a posztógyártás, Vácott és Nagyenyeden megjelent a könyvkötési és nyomdaipari tevékenység, illetve szűk körben ugyan, de ekkor már több intézetben (így Szamosújváron, Vácott, Nagyenyeden és Lipótváron) is zajlott mezőgazdasági munkáltatás is (Megyeri, 1905). A törvényszéki fogházak kétharmadában a munkáltatás házi kezelésben működött, a fennmaradó intézetek esetében a fogvatartotti munkaerő bérbeadása volt jellemző. A munkanemek tekintetében továbbra is a kéziipar volt meghatározó, azon belül is a fogházak kétharmadában a kosárfonás, kosárkötés jelentette a fő munkáltatási profilt (Megyeri, 1905), ami a korszakban nagymértékben hozzájárult a szőlőkivitel előmozdításához (Balogh, 1888).

2.3 A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái a kiegyezést követő évtizedekben

A kiegyezést követő időszaknak fontos, a gazdasági-társadalmi átalakulással szorosan összefüggő fejezetét jelentette az új büntetési rendszer megszilárdulása és a kapcsolódó intézményrendszer kiépülése. Formailag kezdetét vette ugyan a polgári átalakulás, a hatalmi pozíciókat azonban továbbra is a nemesi osztály tagja töltötték be. Olyan büntetési rendszerre volt tehát szükség, amely az állami intézményeken keresztül képes kifejtetni azt a fajta, az uralkodó osztály számára is elfogadható kontrollfunkciót, amelyet korábban a feudális függőségű rendszer és az ahhoz illeszkedő büntetési gyakorlatok testesítettek meg. Jól tudta ezt Horvát Boldizsár is, amikor a botbüntetés eltörlése kapcsán a morális és humanista szempontok hangsúlyozásán túl, illetve amellettt sokkal inkább a pragmatikus szempontok mentén igyekezett megnyerni a főrendeket a fogházjavítás reformeszméinek és meggyőzni őket a szabadságelvonással járó büntetések szükségszerűségéről: *“több előnye volna még anyagi tekintetben is abból: ha az állam nem egyszerűen visszatért, hanem inkább megtért cselédeket adna a gazdának vissza. (...) zárjuk el egy időre (...) s én meg vagyok győződve, hogy e változás rövid idő múlva oly forradalmat fog előidézni az illető rétegek erkölcsi világában, a melynek jótékony és maradandó következményei gazdag kárpótlást fognak nyújtani gazdáinknak azon mulékony károkért. a melyekkel az átmenet rövid crise őket fenyegetni látszik. Tehát, ha érvelésünkben a ezélszerűség vezér fonalát követjük is, azon meggyőződéshez jutunk: hogy a botbüntetés az opportnnitás szempontjából is elvetendő eszköz. “(OGY FN, 1869-1872/XXXI:161).*

A szabadságelvonással járó szankciók – mindenekelőtt a testi büntetések korábbi territóriumát elfoglalva – előkelő helyre léptek elő a korszak büntetési rendszerében. Már a kezdetekben sem fért kétség azonban ahhoz, hogy az új, “humános” büntetési forma a szegénység és bűnözés összetett viszonyából fakadóan mindenekelőtt az alsóbb társadalmi csoportokat sújtja. Eötvös azon az állásponton volt, hogy “*minden gonosztettnek kútfeje a szükség, a munkátlanság, s bizonyos hibás meggyőződés*” (Eötvös, 1838). Hasonló véleményt képviselt Csillagh és Tauffer is, akik szerint “*a büntettek nagy része munka nem tudás vagy munkakerülésből fakad*” (Csillagh-Tauffer, 1868:22), de nem látta a helyzetet másképp Tóth Lőrinc sem, aki szintén úgy gondolta, hogy “*a büntettek legfőbb forrását a pauperizmus, az éhség és nyomor, s az elhanyagolt nevelés és oktatás képezik*” (Tóth, 1889:11) Mindannyian azt a fajta kriminálpolitikai megközelítést képviselték, amely szerint a bűnözés kezelése körében a társadalmi válaszoknak egy jóval szélesebb (így egyebek mellett az oktatásra, a szociális gondoskodásra is kiterjedő) eszköztárát szükséges mozgósítani. Ezt az összefüggést erősítették aztán később a bűnözés okait kutató első, statisztikai jellegű kriminológiai vizsgálatok (Földes, 1889), illetve az ekkortájt megjelenő, empirikus elemzésre támaszkodó kriminálpolitikai értekezések is (Tóth, 1889). A dualizmus korszakában azonban még nem épült ki a szociális gondoskodás állami rendszere, erre csak a korszak vége felé, az 1910-es évektől került sor (Ferge, 1986). A szegénygondozás alapvetően községi hatáskörbe tartozott, a községek azonban szűk körben, kizárólag abban az esetben nyújtottak bármiféle támogatást, amennyiben a megélhetéshez szükséges minimális segítség más, magánkezdeményezésen alapuló jótékonyági tevékenység körében nem volt biztosítható (Szépvölgyi, 2019). A szegénységgel összefüggő bűnözés megelőzésében és kezelésében tehát a büntető rendszer játszotta a főszerepet.

A kiegyezést követő évtizedeket radikális gazdaság-társadalmi átalakulás kísérte. Felgyorsult az iparosodás, növekvő mértékűt öltött az urbanizáció, ezzel összefüggésben nőtt az iparban foglalkoztatottak aránya, a népesség kétharmada azonban a korszak végén is a mezőgazdaságból élt. Ferge Zsuzsa (1986) becslései szerint a kiegyezést követő években a népesség 65%-a, az 1910-es évekre 50-52%-a számított szegénynek, meglátása szerint a társadalom ekkora hányada küzdött létfenntartási nehézségekkel. A szegénység abszolút mértékben csökkent ugyan a dualizmus éveiben, de továbbra is jelentős tömegeket érintett (Gönczöl, 1991). Az átalakulás időszakában mindeközben a bűnözés volumene is növekedett (Földes, 1889), a fegyházak túlszűfolttá váltak, a fogvatartottak körében 84%-ot tett ki a teljesen vagyontalanok aránya. Ez a megoszlás már Csillagh és Tauffer idejében is hasonlóan 80%-ot

tett ki (Csillagh-Tauffer, 1868) és érdemben a későbbiek folyamán sem csökkent, sőt, Megyeri István adatai alapján az 1902-es év során szabadultak 91,3% számított vagyontalannak (Megyeri, 1905).

A vizsgált időszak büntetési rendszerére vonatkozóan fontos továbbá megjegyezni azt is, hogy a szabadságvesztés-büntetések jelentős részét a rövid (egy évnél rövidebb) tartamú szabadságelvonó szankciók jellemezték, ezzel összefüggésben pedig igen jelentős volt a fogvatartotti kör fluktációja (Lőrincz, 2014) Az 1902-es év során szabadságvesztés-büntetésből vagy elzárásból – tehát nem vizsgálati fogságból vagy előzetes letartóztatásból – szabadult fogvatartottak 89,2%-a elzárást vagy fogházbüntetést, 8,1%-a börtönbüntetést, 2,2%-a fegyházbüntetést, 0,5%-a pedig államfogház büntetést követően szabadult. A szabadságvesztés-büntetések jellemző hossza tekintetében az 1902-es adatok alapján az is megállapítható, hogy az elítéltek túlnyomó többsége (csaknem 80%-a) 1 hónapnál rövidebb elzárást követően került szabadlábra, míg az 1 éven túli szabadságvesztés-büntetések aránya az 1902-ben szabadulók körében alig 3% volt. (Megyeri, 1905; Lőrincz, 2014). Büntetőpolitikai szempontból a szabadság elvonása tehát semmiképp sem az ultima ratio elve alapján alkalmazott eleme volt a büntetési rendszernek. Mindez a büntetés-végrehajtás, azon belül pedig a fogvatartotti munkáltatás strukturális kereteit is meghatározta.

A korszak egyik első és legfontosabb dilemmája a fogvatartotti munkáltatás megfelelő szervezeti formájának megtalálásához kapcsolódott. A fogházjavítók szellemiségét követve a korszak meghatározó börtönügyi szakírói és szakpolitikusai (így például Csillagh László, Tauffer Emil, Pulszky Ágost, Bozóky Alajos, Réső Ensel Sándor, Balogh Jenő, Varga János) egybehangzóan az állami kezelésben folyó munkáltatást részesítették előnyben az osztrák börtönügyi időszakában bevezetett bérbeadási rendszerrel szemben. Azon az állásponton voltak, hogy a bérbeadási szisztéma anomáliái alapjaiban akadályozzák azt a célkitűzést, hogy a munka javító hatást gyakoroljon az elítéltekre (Pulszky-Tauffer, 1867; Csillagh-Tauffer, 1868; Réső Ensel, 1868; Varga, 1883; Balogh, 1888; Tóth, 1888). Csillagh és Tauffer feltáró munkája nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a kiegyezés kezdeti korszakának börtönrendszere jóval közelebb állt a feudális elzárási gyakorlatokhoz, mint a fogházjavítók által megálmodott modern büntetés-végrehajtáshoz (Mezey, 1995), beleértve a rezsimszisztemeket, a fogvatartási körülményeket, az egészségügyi viszonyokat és az ellátás kereteit, nem utolsósorban pedig a munkáltatási gyakorlatokat. A miniszteri biztosok 1868-ban elkészült jelentésükben határozott kritikával illették a bérbeadási rendszert, mondván, hogy akik azt bevezették *„az állam pénzérdekeinek hasznos szolgálatot vélték általa eszközölni, hogy azonban a javulás eszméjét*

kizárták elmékedésük köréből, az felfogásunk szerint kétségtelen” (Csillagh-Tauffer, 1868:165). Vizsgálatuk tapasztalatai azt mutatták, hogy a bérlő anyagi érdekei a munkanemek kiválasztásán, a fogvatartottak beosztásán és a javadalmazás kérdéskörén keresztül elemi szinten akadályozzák a javító hatás érvényesülését. Kifogásolták, hogy bár az előnyben részesítendő munkanemeket az állam és a bérlő között kötött szerződés is rögzítette, a gyakorlatban ezek mégsem képezték részét a fogvatartotti munkáltatásnak, mivel a bérlő azokat nem tartotta eléggé jövedelmezőnek. Problémásnak ítélték továbbá azt is, hogy a gyári elvek alapján szervezett ipar keretében a fogvatartottak sok esetben a munkafolyamatoknak csupán egy-egy részét végezték csupán, ezáltal az adott szakmát kitanulni és a szabadulás után hasznosítani nem tudták (Csillagh-Tauffer, 1868).

Mindezek mellett a vállalkozónak nem feltétlen állt érdekében a munkáltatás rendes megszervezése és fejlesztése, hiszen jellemzően a biztos bevételt hozó és korlátozott befektetést igénylő élelmezés is az ő kezében volt. Abból fakadóan, hogy a fogvatartottak a munkadíjuk adott hányadát élelemre költhették, a kifizetett keresmény egy jelentős hányada garantáltan a vállalkozót gyarapította (Csillagh-Tauffer, 1868) Ahogy Pulszky Ágost és Tauffer Emil egy évvel a miniszteri biztosi jelentés előtt készült vizsgálatuk kapcsán a lipótvári fegyintézet vonatkozásában megjegyezték: *„a bérlő nyilatkozata szerint neki tetemes kára van a munkák folytatása mellett, miután a kész áruknak elszállítása s elárusítása, a közlekedés nehézsége, s a hely távol fekvése miatt sok költséggel van egybekötve; annál többet nyer azonban bizonyosan a fegyenczek élelmezésén”* (Pulszky-Tauffer, 1868:283). Ehhez a véleményhez csatlakozott később Varga János, a váci intézet igazgatója is, aki a bérleti rendszer hátrányairól megemlékezve írta, hogy *„a bérlő jövedelme annál nagyobb volt, minél rosszabb ételekkel s minél silányabb ruhával látta el a rabokat, minél kevesebb gondot és anyagot fordított a tisztaságra, fűtésre, világításra stb.; tehát minden fáradság és vagyoni esély nélkül csupán mulasztással fokozta jövedelmét”* (Varga, 1883:4)

Csillagh és Tauffer határozottan állást foglaltak amellett, hogy a munkáltatásnak mindenekelőtt javító hatással kell bírnia, az államnak nem szabad engednie, hogy a haszonszerzés legyen a fő vezérelv. Álláspontjuk szerint *„a fegyintézet nem gyár, melynek minél nagyobb hasznot kell hajtania”* (Csillagh-Tauffer, 1868:23). A gazdaságosság fontos és érvényesítendő szempont, de semmiképp sem előzheti meg azt a célkitűzést, hogy a munkáltatás elsősorban a javítás eszköze legyen. A miniszteri biztosok a munkáltatás kapcsán a javadalmazás egyenlőtlenségeire is felhívták a figyelmet, a fogvatartotti keresmények ugyanis intézetenként és beosztástól függően intézetben belül is igen jelentős eltéréseket mutatottak, aminek közös

eredője szintén az anyagi érdek érvényesítésének dominanciája volt. Hasonlóképp látta a helyzetet Bozóky Alajos is, aki megjegyezte, hogy a *„fegyencosztalék nagyon czélszerűtlenül nevezetik el jutalomdíjnak, mert valójában nem a szorgalmas fegyencz kapja meg a legnagyobb osztalékot, hanem az, ki a legjövedelmezőbb munkát végzi. Már pedig kétséget nem szenved, hogy ily jutalmazási (!) rendszer legkevesebb javító hatással sem bírhat”* (Bozóky, 1867:171).

Hasonlóan vélekedett Tóth Lőrinc is, aki 1888-ban, már az állami kezelésre való átállást követő időszakban értékelte a bérbeadási rendszer hátrányait és az állami kezelés potenciális előnyeit. Tóth ugyancsak elítélte azokat fogvatartotti munkáltatási rendszereket, amelyek keretében a *“fegyház egyszerűen magánérdekeknek szolgáló munkateremmé lesz”*. Meggyőződése volt, hogy a fogvatartotti munkaerő ilyen formában történő kiszolgáltatására épülő rendszerben *“a rabmunka legszebb, legnemesebb célja meg van semmisítve, s minden erkölcsi hatás tönkretéve”* (Tóth, 1888: 17) Tóth kiemeli azt is, hogy a bérbeadási rendszer további hátulütője, hogy a vállalkozó és az igazgató érdekei, azaz a piaci szempontok és a büntetés-végrehajtásnak a büntetési cél megvalósításához kapcsolódó érdeke rendre összeütköznek benne. Szerinte a vállalkozó érdekeivel minden szempontból ellentétes a javító hatás érvényesítése, hiszen, *„ő nem gondol arra, hogy a rab jövőjét biztosítani igyekezzék, s a volt csavargóból hasznos és tisztességes kézművest képezzen. (...) érdekében az áll, hogy siettesse azt a percet,-melyben a rab munkáját saját hasznára fordíthatja, s testi erejét kizsákmányolhatja.”* (Tóth, 1888:21) A korabeli börtönügyi irodalom tehát alapvetően ellenezte az általános bérbeadási és kritizálta a vállalkozói formát, mondván ezen rendszerekben háttérbe szorul a büntetés közjogi jellege és uralkodóvá válik a gazdaságossági szempont (Kabódi-Mezey, 1990a).

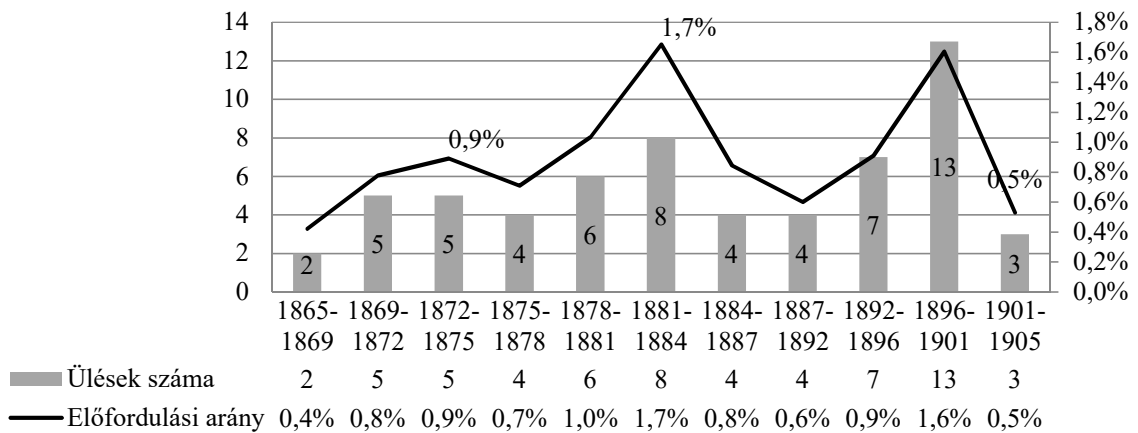
A korszak börtönügyi szakmai diskurzusát idealizmussal és optimizmussal telt hangulat hatott át, amelyhez az első években, Horvát Boldizsár igazságügyi minisztériusának 1871-ig tartó időszakában politikai elszántság is társult. A kezdeti években úgy tűnhetett, hogy a fogvatartotti munkáltatás legfőbb problémáira az állami kezelésbe vétel megfelelő megoldást nyújthat. A javítással kapcsolatos víziót kiválóan összefoglalja Horvát Boldizsár igazságügyi miniszternek egy, a dualizmus első éveiben elhangzott felszólalása, amelyben a munkáltatás modern börtönrendszerben betöltött szerepe kapcsán megjegyzi: *„Ma a börtönök munkaházakká alakultak át, s bizonyosan nem azért: hogy a fegyenczeket az állam anyagi tekintetben utilisálja, — mert hiszen a munka rendszere mellett is a fegyházak fentartása mindenütt tetemes áldozatba kerül; — hanem azért, mert a büntetésnek egyik főcélja, a javítás, alig eszközölhető jobban és biztosabban, mint a munka által, a mely nemesít.”* (OGY FN, 1869-1872/XXXI:158) A humanista szemlélettel átítatott optimista korszak, valamint a reformoknak kedvező nyugodt

parlamentari helyzet azonban nem tartott sokáig. A későbbi fejlemények sokkal inkább azt mutatják, hogy pusztán attól, hogy a vállalkozó helyét az állam vette át, még távolról sem bizonyult garantálhatónak a gazdaságossági szempont, mint struktúraalakító tényező kiküszöbölése.

Habár a dualizmus korai szakasza kétségtelenül a hazai börtönügy progresszív időszakának tekinthető, a korszakot valójában korlátozott mozgástér és ellentmondásos fejlődés jellemezte, ahogy ezt a fogvatartotti munkáltatás korabeli működése is jól illusztrálja. A munkáltatás célszerű megszervezéséhez köthető elméleti álláspontok és a gyakorlat valós működése között még a dualizmus aranykornak számító első évtizedeiben is lényeges szakadék húzódott. Másrészt az adott körülmények által kikényszerített pragmatikus szempontok a legritkább esetben tették lehetővé a tisztán házi kezelés megvalósítását. A dualizmus korai szakaszának tehát egyik központi kérdése volt, hogy lehetnek-e a politikai és közéletben akkoriban igen hangsúlyosan megjelenő szakmai szempontok a reális társadalmi viszonyoktól elválasztva a büntetés-végrehajtás, azon belül pedig a munkáltatási rendszer szervezésének kizárólagos alapjai? (Mezey, 1995) A korszak börtönügyét, így a munkáltatást érintő elképzeléseket és gyakorlati lépéseket is alapjaiban határozták meg a progresszív fejlesztési ambíciók és a valós mozgástér keretei között feszülő ellentétek, amit jól tükröznek a vizsgált periódus országgyűlési jegyzőkönyveiben a téma kapcsán fel-felbukkanó képviselői kérdések és felszólalások.

A fogvatartotti munkáltatás az országgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága alapján semmi esetre sem számított kiemelt fontosságú területnek. Korlátozott, de szisztematikus előfordulása az országgyűlési naplókból azonban arra utal, hogy a börtönügyi kérdések vonatkozásában országgyűlési ciklusoktól függetlenül időről-időre rendszeresen napirendre került. A III. fejezetben ismertetett módszertan alapján vizsgált 1865 és 1905 közötti, összesen több mint 6500 országgyűlési ülésnapból a fogvatartotti munkáltatás ügye 67 ülésnapon bukkant fel a naplókötetekben. Ahogy az alábbi ábra is mutatja, a téma megjelenésének átlagos előfordulási gyakorisága a vizsgált időszakban mindössze 1% volt, némileg kiemelkedik ebből az 1881-1884-es, valamint az 1896-1901 parlamenti ciklus (1,6-1,7%-kal).

**A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS TÉMAKÖRÉT ÉRINTŐ ORSZÁGGYÜLÉSI
ÜLÉSEK SZÁMA ÉS ARÁNYA (1865-1905)**

A fogvatartotti munkáltatás témaköre a vizsgált időszakban a leggyakrabban költségvetési vagy iparszabályozási vonatkozásban került terítékre az országgyűlésben. Ezen belül is két fókuszpont jelent meg visszatérően a korszak fogvatartotti munkáltatással kapcsolatos felszólalásaiban. A költségvetési vonatkozást érintően jellemzően a rabtartás fedezetének előteremtése kapcsán, míg iparszabályozási vonatkozásban többnyire a rabmunka és a szabad munka viszonya révén került a napirendre a fogvatartotti munkáltatás rendszere.

Ahogy arra maga Horvát Boldizsár is utalt az imént idézett felszólalásában, a börtönrendszerek működtetése mindenütt jelentős anyagi ráfordításokat igényelt. A költségvetési szigor pedig távolról sem segítette a megálmodott modern börtönrendszer kiépítését. Nem meglepő tehát, hogy a javító szándék mellett – azzal a legritkább esetben összhangban működésbe lépve – szinte a kezdetektől fogva megjelent a gazdaságossági szempont, mint a fogvatartottak munkáltatásának kulcsfontosságú dimenziója. Még az egységes börtönrendszer sem állt fel és a munkáltatás állami kezelésbe vétele is még jócskán folyamatban volt, mikor a képviselők már számon kérték az igazságügyi tárcán a fogvatartotti munkáltatás keretében potenciálisan megszerezhető bevételt, és a gazdaságossági szempontok hathatósabb érvényesítését. Máriássy Béla képviselő például már a fegyházreform kezdeti szakaszában, 1871-ben határozati javaslatban szólította fel az igazságügyi minisztert a munkarendszer gazdaságossági megfontolásokra alapozott kialakítására (OGY KN, 1869-1872/283). De a hasonló jellegű felvetések és javaslatok tulajdonképpen rendszeresen, ha más alkalmakkor nem is, az éves költségvetések tárgyalása során mindenképp megfogalmazódtak az országgyűlés képviselői részéről. Simonyi Ernő szavai jól leképezik azt a viszonyulást, mellyel a képviselők jelentős

része a rabok munkáltatása iránt ezidőtájt viseltetett: *„Én azt tartom, hogy a fegyenczek munkáltatásának kérdése igen nagyfontosságú kérdés, figyelmet érdemel jövedelmezőség szempontjából, de más szempontból is. (...) Úgy erkölcsi, mint gazdasági tekintetben.”* (OGY KN, 1875-1878/46:386) Fontos tehát a segítő-javító szándék, de gazdasági megfontolásokat figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Az országgyűlés ülésein a börtönügyi kérdések tárgyalása során a kezdetektől fogva rendre visszatérnek a börtönmunkára, mint bevételi forrásra tekintő megközelítések. Mindez nem meglepő annak fényében, hogy a fegyházak bevételei gyakran a kiadások 10%-át sem érték el. A bérbeadási rendszerben enyhébb esetben 4-5-szörös, jellemzően azonban 10-15-szörös volt a kiadás a bevételek viszonyítva (Mezey, 1995). Ebből fakadóan az éves költségvetési tervezetek tárgyalása során a vizsgált időszakban rendszeresen merültek fel a rabmunkából származó bevételek növelésével, a rabtartási költségek lehetséges csökkentésével kapcsolatos kérdések. Ami a rabtartás költségeit illeti, a fogvatartottak a rabköltségek részleges megtérítésére voltak ugyan kötelezve, ezen összegek behajtása azonban az esetek többségében az elítélt és családjának vagyoni helyzete, vagy a végrehajtáshoz szükséges állami apparátus hiánya miatt nem volt megoldott. Kiderül ez többek között Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter 1870-ben egy képviselői kérdésre elhangzott válaszából is, miszerint *“mi a rabtartási költségeket igen szívesen behajtanók mindenütt, de magunknak nem levén közegeink, kénytelenek vagyunk a vármegyékhez fordulni. Azok a legtöbb esetben, az esetek kilenctized részében azt válaszolják, hogy az illetőknek nincs vagyonuk”* (OGY KN, 1869-1872/136:305)

A bevételi források másik, lényegében sokkal meghatározóbb csoportját a fogvatartotti munkáltatás jelentette. Egyértelmű álláspont volt tehát, hogy az osztrák börtönügy időszakában meghonosított bérbeadási rendszer helyett a munkáltatást állami kezelésbe kell venni. A rabmunkából származó bevétellel azonban, különösen az 1880-as éveket megelőző időszakban, az állam a fennálló bérbeadási szerződéses kötöttségei miatt általános jelleggel nem rendelkezhetett. Nem szólva arról, hogy sok esetben a gazdaságossági célzat által motivált fogvatartotti munkáltatás állami kezelésbe vételének tárgyi és anyagi feltételei sem voltak adottak. A fogvatartotti munkáltatás házi kezelésben, állami keretek között szervezett formájának megalapozása ugyanis – ami középtávon az állami büdzséhez való hozzájárulásnak leginkább megágyazhatott volna – jelentős beruházásokat igényelt. Emellett további gátat jelentett az is, hogy egyelőre még nem állt rendelkezésre a megfelelően képzett szakhivatalnoki gárda sem (Varga, 1883). Jól látta ezt már az igazságügyi miniszteri székben Horváth Bodizsárt követő Pauler Tivadar is, aki az 1873-es év költségvetés előterjesztésében leszögezte:

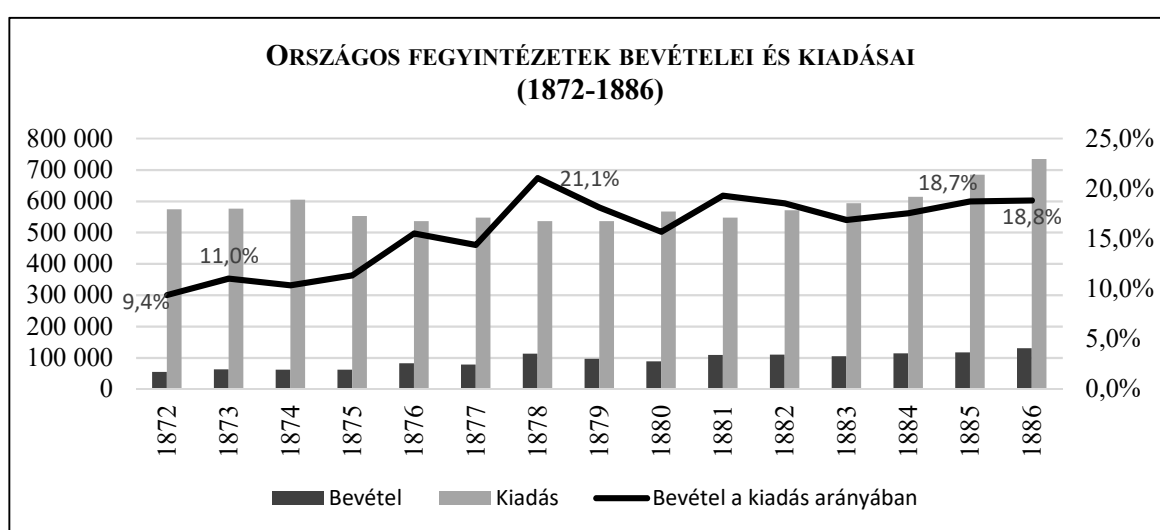
“meggyőződést szereztem arról is, hogy az elméletileg legtöbb előnyt ígérő teljes házi kezelési rendszer legalább ez idő szerint nálunk szintén nem foganatosítható (...) Ezen rendszer ugyanis teljesen berendezett intézeteket, alkalmas hivatalnokokat, előbbre haladott kereskedelmi és közlekedési viszonyokat feltételez, mely feltételeknek nagy részben hiányával vagyunk.” (Pauler idézi Mezey, 1995:171)

Az 1870-es évek elejére tehát egyértelművé vált, hogy miként a modern börtönrendszerekben mindenütt, úgy Magyarországon is össze kellett egyeztetni a polgári igazságosság és haszonelvűség eszméjét (Kabódi-Mezey, 1990a), ennek beszédes példáját jeleníti meg a fogvatartotti munkáltatás korabeli rendszerének alakulása is. A kiegyezést követő lendületes, a fogházjavítók szellemiségét tükröző igazságügyi reform hamar falakba ütközött, Horvát Boldizsár reformjavaslatait egyre gyakrabban érték kritikák, ami 1871-re a igazságügyi miniszter lemondásához vezetett. A nehézségek és kritikák legfőbb közös nevezőjét a pénzügyi fedezet hiánya jelentette, amire a fogházjavító program minden egyes elemének megvalósítása szempontjából jelentős szükség mutatkozott volna. Ideértve a megfelelő infrastruktúra kialakítását, a fogvatartási körülmények és ellátási viszonyok humanizálását, illetve a kizárólagosan állami kezelésben zajló, mindenekelőtt a segítő, támogató, javító célzatot szem előtt tartó munkáltatási rendszer kialakítását. A Deák párt és Balközép párt 1875-ben bekövetkezett egyesülését követően már egyértelműen világossá vált, hogy a hatalmát a megelőző rendszerből sikeresen átmentő nemesi elit a fogházjavítók ideáljainak megvalósításában kevésbé volt érdekelt (Mezey, 1995). Még ha retorikai szinten nem is feltétlenül tűnt el, a valós börtönügyi folyamatokat szemlélve a dualizmus megszilárdulásának keretei között a fogházjavító vízió mind a politikai akarattól, mind a tényleges költségvetési mozgástértől egyre távolabbra sodródott.

A fogvatartotti munkáltatás állami kezelésbe vétele végül felemás módon, a bérbeadási szisztéma részleges meghagyásával (ún. vegyes rendszerben), de az 1880-as évek elejére lényegében megvalósult, beváltva ezzel a költségvetési bevételek növeléséhez fűzött reményeket. Tóth Lőrinc, korábban már említett 1888-ban megjelent munkájában, a fogvatartotti munkáltatás házi kezelésbe vételének értékelése kapcsán ugyan első helyen a „nemesebb célok” kedvezőbb érvényesülési feltételeit említi, részletesebben mégis, ahogy ő nevezi a „másik szintén fontos, bár az erkölcsi mozzanatokkal szemközt mégis kevésbé fontos” dimenziójával, vagyis az gazdaságosság dimenziójával foglalkozik (Tóth, 1888:23). Az egyes fegyintézetek gazdasági mutatóinak összesítését alapul véve Tóth László Zsigmond (1886) nyomán megállapította, hogy a bérbeadási rendszer utolsó 5 évéhez képest az állami kezelés

első 5 évében befolyt tiszta rabmunkajövedelem átlaga több mint 10 ezer forintos (41 százalékpontos) növekedést mutatott, az 1886-os évre nézve pedig megháromszorozódott (Tóth, 1888).

A Megyeri István (1905) által összegyűjtött kimutatások²¹, illetve a vonatkozó évek zárszámadatai alapján végzett számítások szerint a fogvatartotti munkáltatás kulcsterületét jelentő fegyházakban a bevételek kiadásokhoz viszonyított aránya 1872 és 1886 között 9,4%-ról 18,8%-ra emelkedett, 1903-ra pedig elérte a 25,1%-ot. Ezen belül a gyári jövedelem (azaz a fogvatartottak ipari munkáltatásából származó bevétel) 1872 és 1886 között 7,1 %-ról 16,6%-ra nőtt.

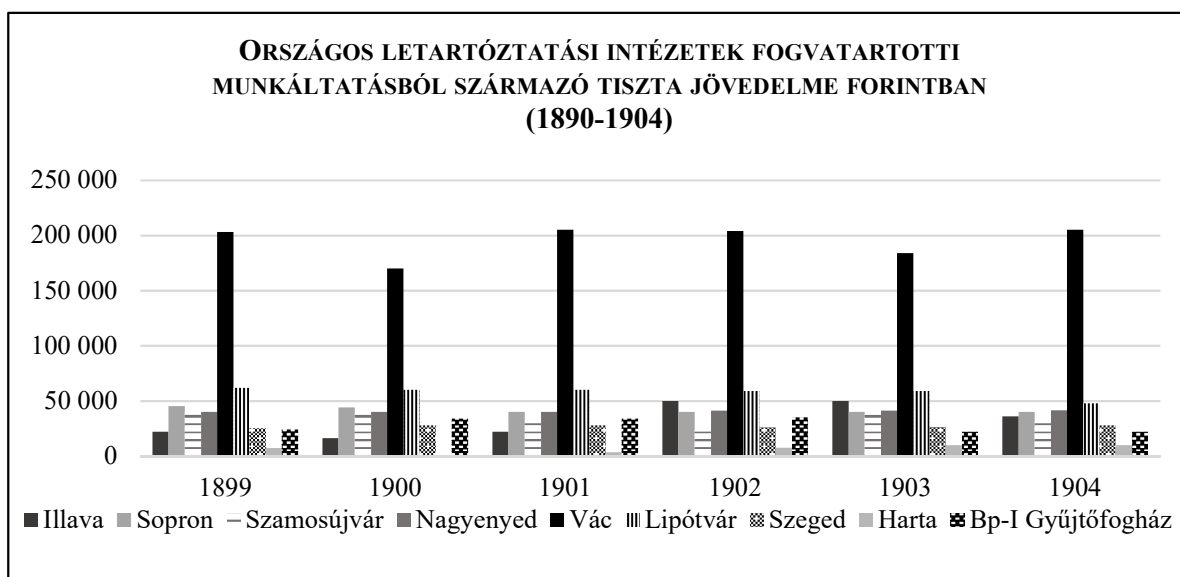
Az elvárások és valós lehetőségek viszonyát azonban jól mutatja a váci fegyintézet példája a 1870-es évek végén, ahol az ipari munka a többi fegyházhoz viszonyítva kedvező feltételek mellett államilag szervezett módon történt. Az intézet ekkoriban az összes fegyintézet gyári jövedelmeinek igen tetemes hányadát adta, mégis, ahogy a korabeli országgyűlési felszólalásokból kiderül, még így is csak a rabtartás költségeinek harmadát volt képes a fogvatartotti munkáltatás révén kitermelni. Bár a kiadások egyharmadának megtérülése az általános tapasztalatok fényében meglehetősen kedvezőnek mondható, úgy látszik a korszak döntéshozóiból ez sem váltott ki feltétlen meglepedést. Ifj. Ráday Gedeon felszólalásából idézve: „*bátor vagyok itt felhozni a váci fegyintézetet, amely a legjövedelmezőbb; a*

²¹ “Kimutatás arról, hogy az 1890— 1904. években az egyes kir . orsz . letartóztatási intézetek általánok czimen mily összegeket vettek fel az adópénztárakból, ugyanazon időben milyösszegeket szállítottak az adópénztárba ipariüzleti és mezőgazdasági tiszta jövedelemként s mily összegeket tartottak vissz a az egyes évek végén az intézeti pénztárakban forgótöke gyanánt?” (Megyeri, 1905:407-416);

költségvetésből látjuk, hogy az 42%-át hozza be az összes gyári jövedelemnek (...) és mégis mi a pénzügyi végeredmény? Ha meg nézzük a költségvetést, abból azt látjuk, hogy ezen legjövedelmezőbb fegyintézetben is, míg évenként az államnak egy fegyencz 180 frtjába kerül, addig az munkájával nem képes többet keresni 63 frtnál.” (OGY KN, 1878-1881/93:364).

Mindenképp fontos ezen a ponton kitérni a váci intézet különleges státuszára, ugyanis ennek a fegyintézetnek a munkáltatási gyakorlata vetíti leginkább előre azt a fajta vállalkozói szemléletet, amely a későbbiek folyamán az állami kezelés körében is egyre inkább elvárttá vált. Az állami kezelésben folyó munkáltatás az fegyintézetek vezetésére nem kevés felelősséget és többletfeladatot helyezett. *„Mennyi fejtörésbe, fáradságba, utánjárásba kerül, hogy ennyi fegyencz munkával folyton elláttassék?!”* – fogalmaz a fegyintézeteket iparüzleti viszonyairól szóló, az 1879. évi székesfehérvári iparkiallítás alkalmából kiadott minisztériumi értesítvény (IM, 1879:5) A váci fegyház nem csupán abban a tekintetben volt kivételes, hogy földrajzi fekvése, a főváros közelsége, illetve a közúti mellett kedvező vízi és vasúti szállítási összeköttetései miatt a többi intézetnél jóval kedvezőbb feltételek mellett fejleszthette ipari tevékenységét, hanem abban a vonatkozásban is, hogy az intézet vezetése meglehetősen korán magáévá tette azt a vállalkozói attitűdöt, amely leginkább előre lendíthette a munkáltatás gazdasági szempontból előnyös fejlesztését. A már említett értesítvény egyfajta rövid brossúra, amely összefoglalta az egyes fegyintézetek gazdasági tevékenységét, illetve ismertette az iparkiallításon bemutatott termékek körét. Az egyes fegyintézetek igazgatói által jegyzett bemutatkozó leírások közül is kiemelkedett a váci intézet anyaga, amely azon túl, hogy ismertette saját ipari tevékenységét, egyúttal reklámozta is azt. Egyértelművé tette, hogy a munkáltatási paletta szélesítése érdekében *„a fegyintézeti igazgatóság készséggel lép tehát valamely gyakorlati iparág meghonosíthatása végett üzleti összeköttetésbe, ha ez által legalább 10 fegyencz számára állandó és megfelelő munka megrendelése biztosíthatik”*. Ezzel összefüggésben az igazgató felhívta a kereskedők és iparosok figyelmét *„ily üzleti összeköttetés létesítésére (...), mely szilárd vállalati akarat és képesség mellett számukra tisztességes hasznot hajt”* (IM, 1879:22).

A bevételek látványos növekedésében tehát a kezdetektől fogva meghatározó szerepe volt a váci fegyintézetnek, a fegyház rabmunkáltatásból származó bevételei ugyanis tartósan az összes fegyintézeti bevételek 35-40%-át tették ki. Ez az arány tovább növekedett, miután a századforduló környékén az intézet igazságügyi hatóságok részére nyomtatványokat előállító nyomdaipari tevékenységbe fogott (Megyeri, 1905). Ugyancsak a Megyeri István (1905) által összegyűjtött kimutatások²² alapján végzett számítások nyomán elmondható, hogy a váci fegyház az országos intézetek iparüzletből és mezőgazdasági tevékenységből származó 1980 és 1904 közötti összesített bevételének 48,2%-át adta.

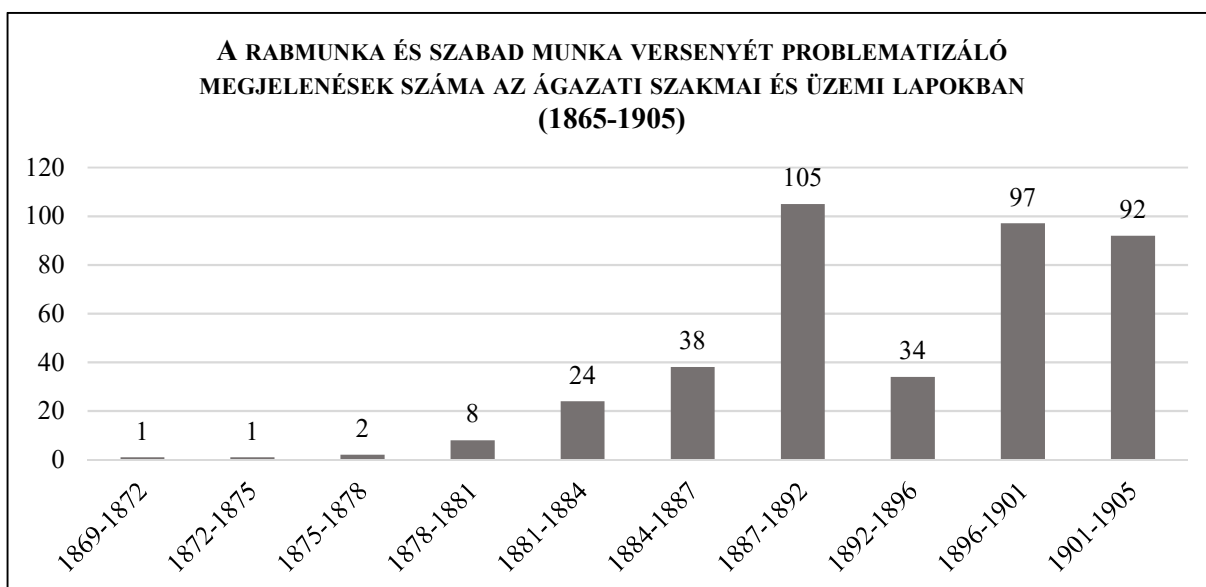

A költségvetési vonatkozások és gazdaságossági szempontok mellett a fogvatartotti munkáltatást kérdéskörét érintő országgyűlési felszólalások másik sarkalatos körét a rabmunka és a szabad bér munka viszonya szolgáltatta. A kapitalista nagyipari termelés kereteinek létrejöttét megelőzően a kialakulófélben lévő, kezdetekben jellemzően a helyi piacokra támaszkodó fogvatartotti munkáltatás rendre konfliktusba került a helyi kézművesipar képviselőinek érdekeivel. A helyi kisiparosok tiltakozását pedig több esetben az adott megyék országgyűlési képviselői is tolmácsolták az országgyűlésben, illetőleg több ízben szólították fel az adott időszakban regnáló igazságügy minisztereket a fegyencipar korlátozására, leggyakrabban az 1878-1881-es és 1881-1884-es országgyűlési ciklusok során. Ifj. Ráday Gedeon már idézett felszólalásában a fegyintézetek kapcsán szót emelt a rabmunka által támasztott verseny ellen, mondván hogy a *“jelenlegi módon üzött ipara ezen intézeteknek, ha nem is mondom, hogy tönkre teszi, de igen nagy mértékben károsítja a közellevő kisipart”*

²² “Kimutatás az országos fegyintézetekre, a szegedi kerületi börtönre s a váci államfogházra elő irányított tényleges kiadásokról az 1872. évtől, kezdve 1886-ig, illetve fennállásuktól.” (Megyeri, 1905:246-250);

(OGY KN, 1878-1881/93:363). Hasonlóképp, Baross Gábor későbbi közmunka- és közlekedésügyi, majd kereskedelemügyi miniszter is felszólalt az ügyben, amikor elismerve ugyan a fogvatartotti munkáltatás szükségességét, a probléma kezelésére szólította fel az igazságügyi minisztert: *“Nem szólalnék fel pusztán azért, hogy a verseny ellen tegyek kifogást, mely az állami fegyintézetekben, mint olyanokban előállított iparcikkek által a helyileg érdekelt iparosokkal szemben gyakoroltatik, mert utóvégre magasztos ezél forog itt szóban, a melynek elérése végett talán alá lehetne rendelni a helyi iparosok érdekét (...) Ámde azt gondolom, hogy nem lehet feladata azon állami intézeteknek concurrentia-erőt kifejteni”*(OGY KN, 1878-1881/249:312). Az iparos érdek védelmére kelt továbbá Szederkényi Nándor országgyűlési képviselő is, aki az alábbiakban foglalta össze a megelőző évek tapasztalatait: *„Az illető intéző köröknek figyelmét azonban nem szabad, hogy elkerülje azon körülmény, hogy a fegyenczek ipari foglalkozásával egyszersmind Magyarország iparosainak bizonyos ágakban oly concurrentiát csinálnak, a mely concurrentia az iparosok érdekeinek egyenes károsításával jár.”* (OGY KN, 1881-1884/297:230)

Mindeközben más fórumokon is egyértelmű jelei mutatkoztak az iparos csoportok érdeksérelmének: különböző ágazati és ipartesületi lapokban az 1880-as évektől kezdődően egészen az 1930-as évek végéig rendszeresen jelentek meg a rabmunka által a szabad kézművesiparnak okozott hátrányt tematizáló írások. Az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisában elérhető forrásokot a III. fejezetben ismertetett módszertan alapján vizsgálva megállapítható, hogy 1865 és 1905 között a különböző ágazati szakmai és üzemi lapokban összesen 403 olyan írás jelent meg, amely a rabmunka és szabad munka versenyét problematizálta. A megjelent írások országgyűlési ciklusokra vetített megoszlását az alábbi diagram mutatja.

A megjelent cikkek 73%-át a Magyar Ipar (Anyagi érdekeink) (33%), az Alföldi Iparlap (22%), valamint az Iparügyek (16%) című lapok közölték. A megjelenések maradék 29%-a különböző iparágak szakmai lapjaihoz köthető, amelyek közül leginkább a cipészekhez köthető lapokban megjelent cikkek száma volt számottevő (13%).

A rabmunka és a szabad munka viszonyának megvitatása az 1872-es londoni és az 1885-ös római nemzetközi börtönügyi kongresszusok napirendjén is szerepelt. Ahogy Tóth Lőrinc a római kongresszusról szóló beszámolójában is írja: „az ott *„felöltő, kétségkívül legfigyelemreméltóbb kérdés: a rabmunka versenye a szabad munkával. Oly kérdés, mely régóta vitattatik a nélkül, hogy mind e mai napig kielégítő eredményre jutott volna.”* (Tóth, 1886:35) A kongresszuson már nem képezte érdemi vita tárgyát, hogy a munkaszeretet felélesztése és arra való képessé tétel, hogy az elítélt szabadulása után saját törvénytisztelő munkája keresményével saját magát tarthassa fenn, kizárólag az állami kezelésben zajló munkáltatási rendszerekben lehetséges-e? Sőt, a résztvevők úgy ítélték meg, hogy a rabmunka és szabad munka versenyére vonatkozóan napirendi pontként javasolt kérdés is kimerítő eredményre jutott a korábbi találkozókon. Emiatt *“az 1885-iki római börtönügyi kongresszus már teljes határozottsággal állást foglalt az ellen a közkeletű hangzatos harcijelszó ellen, hogy a rabmunka veszélyezteti a szabad ipart”* (Finkey, 1933:148) Általános szakmai álláspontnak számított, hogy fogvatartottak ipari munkáltatása mind a költségvetési teher csökkentése, mind pedig a visszaesés megelőzése szempontjából fontos jelentőséggel bír. A rabipar volumene pedig olyannyira elhanyagolható, hogy az érdemi versenyt nem támaszthat, különösen, ha a kongresszus által is javasolt módon, elsősorban állami szükségletekre termel.

Ahogy az a fentiekből már kiderült, hazai kontextusban is rendszeresen merültek fel panaszok az ügyben, a magyar kormányzat kezelési módszerei azonban szintén a nemzetközi börtönügyi szakma álláspontjának határozottságát tükrözték. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a rabmunka mindenekelőtt a fegyházak környéki helyi kézművesiparnak okozott hátrányt, így kiterjedtségében mindenképpen korlátozottnak volt tekinthető. Ráadásul a panaszok éle és a probléma láthatósága szorosan összefüggött a megélhetési viszonyok alakulásával. A rabmunka és a szabad munka kérdését érintő országgyűlési felszólalásokból egyértelműen kirajzolódik, hogy az igazságügyi tárca tudatában volt a panaszoknak, elismerte azok jogosságát, eseti jelleggel tett is kísérletet a kezelésre (pl. az állami szükségletek kielégítésére irányuló termelés hangsúlyának növelése, vagy a helyi piacokon történő értékesítés korlátozása révén), de hathatósabb beavatkozást semmi esetre sem tartott indokoltnak. Ezt tükrözik a korszak igazságügyi miniszterének, Pauler Tivadarnak a szavai két egymást követő évben: *“Én*

mindent, a mi tehetségemben van, szívesen megteszek, hogy összeegyeztessem az állam érdekeit a raboknak foglalkozásokban való gyakorlottságnak érdekével és az iparosokéval. De másrésről meg fognak bocsátani, ha azt mondom, egészen és végkép az egyes iparosok kedvéért a munkáltatást a fegyházakban megszüntetni nem lehet” (OGY KN, 1878-1881/93:366) (...) “Én a foglyok foglalkoztatását nemesak fiscalis szempontból tartom szükségesnek, hanem leginkább azért, hogy foglalkozván, erkölcsileg javulnak, de másodsor oly mesterségeket tanuljanak, melyekkel azután — kilépven az intézetből, — önfenntartásukat eszközölhessék. És itt nagyon nehéz a határvonalat megvonni, mely, tekintve a fegyintézetek célját és tekintve másrészt a körülfekvő falvak és mezővárosok érdekeit, ezeket kellő összhangba hozza egymással.” (OGY KN, 1878-1881/249:313).

Egyebek mellett az állami érdek fontosságát emelte ki Varga János is, aki 1874 és 1885 között volt a váci fegyintézet igazgatója. Varga mindenekelőtt úgy látta, hogy *“bár a börtönipar minden okszerű alkalomkor készséggel kezére jár a hazai kézműiparnak: azonban nem lehet hivatva kizárólag csak ezt szolgálni, és saját magasabb érdekeit a külső iparnak sokszor kicsinyes, gyakran változó és olykor szabatosan meg sem állapítható, vagy csak képzelt érdekeinek fölládozni.”* (Varga, 1883:13) Fő érvként a rabmunka gazdasági volumenének jelentéktelenségét emelte ki, de a probléma jelentőségét kibővítve utalt arra is, hogy szerinte a panaszok mögött elsősorban tanulatlan, szüklátókörű és féltékeny, esetenként akár agitáció áldozatául esett kisiparosok állnak, akik a megélhetési viszonyaik romlása mögött ténylegesen meghúzódó globális és országos gazdasági tendenciákra vak módon, az ellenséget a rabmunkában látják.

Ami a megoldási javaslatokat illeti, a nemzetközi börtönügyi szakma az állami kezelést és azon belül is az állami szükségletek kielégítésére épülő fogvatartotti munkáltatást tartotta célravezetőnek (Tóth, 1886). Ifj. Ráday Gedeon is hasonló irányú javaslatot tett, amelytől azt remélte, hogy nem csak a rabmunka és a szabad munka feszültségére fog orvosságot nyújtani, de a bevételek, illetve a munkaalkalmak növelésére is megoldást jelent majd. *“A három főbaj tehát nézetem szerint az, hogy nincs elég munka, nincs elég jövedelem s a kisipar mégis nagy mértékben károsodik. Azt hiszem, t. ház, hogy ezen bajokon igen nagy mérvben lehet segíteni, ha a kormány hajlandó lenne rendeletek útján, az összes államhivatalokat szigorúan utasítani, a befolyása alatt álló intézeteket és társulatokat pedig felszólítani, hogy ezek évi szükségleteik elkészítésével, mielőtt azokat a magán vállalkozóknak adnák ki, első sorban a fegyintézeteket bizzák meg”* (OGY KN, 1878-1881/93:363). Kevésbé hangsúlyozva ugyan az állami szükségletek kielégítését, de ugyancsak a tömeges megrendelések elsőbbségének célkitűzését

határozta meg Varga János is, a környékbeli kisiparos érdeket inkább sértő helyi szintű, egyedi megrendelésekkel szemben (Varga, 1883)

A rabmunka versenye miatt felmerülő panaszok folytán végül a földművelés-, ipari- és kereskedelemügyi miniszter kezdeményezésére a háziipari és iparoktatási bizottság előterjesztést dolgozott ki, amelyben a rabmunkánál követendő irányelveket részletesen kifejtette. Ezt az előterjesztést az igazságügyi miniszter 1883-ban rendelet formájában is közzétette, egyúttal elrendelte az abban rögzített irányelvek *„lehetőségekhez képest való fokozatos megvalósítását”*. A jelentés javaslatai között szerepelt, hogy a fegyházak, börtön és fogházak munkáltatási rendszerét lehetőleg olyan félkészítmények tömegtermelésére kell hangolni, amilyeneket a hazai ipar nem, vagy nem megfelelő mennyiségben állít elő. Ezen kívül fontos kitételként rögzítette a jelentés, hogy az intézet a háziipar körében ne üzzön olyan munkanemeket, amelyek a helyi vagy környékbeli munkásság számára versenyt ne jelentsen, termékeivel a helyi és környékbeli piacokon ne versenyezzen (Karay, 1927).

Bár az elődökhöz képest a századforduló táján Erdély Sándor igazságügyi miniszter is azt vallotta, hogy a rabmunkáltatás tényleges volumene nem jelenthet valós veszélyt az iparos érdekekre, *„a helybelieknek érdeke tehát a lehetőséghez képest meg van óva”* (OGY KN, 1896-1901/68:9), a későbbi országgyűlési dokumentumokból azonban az is kiderül, hogy a rabmunka és szabad munka versenyének kérdése az 1883-as rendeletet követően is újra és újra előkerült. Erre utal egyebek mellett Ernst Sándor országgyűlési képviselő 1902-ben elhangzott felszólalása is, melynek helyzetértékelése szerint a probléma megoldására érdemi lépések továbbra sem történtek. A képviselő utal arra, hogy az Ipartestületek Országos Központjának képviselete néhány hónappal korábban panaszt tett az ügyben a kereskedelemügyi miniszternél, akit ennek kapcsán cselekvésre szólít fel: *“1883-ban volt egy ankét, a melynek ha tározatait később egy minisztertanács mintegy ratifikálta, a mennyiben a fegyvenzmunka kor látok közé szorítását határozta el. Kereskedelemügyi minisztereink 34 év óta folyton azt mondogatják, hogy majd beszélnek kollegájuk kal, az igazságügyminiszterrel erről a kérdéstről. Ez a kérdés 30 év óta ugyanazon stádium ban van (...) Hát, t. kormány, s a kereske delemügyi kormányon levő és azt vezető férfiú, ha ön segíteni és szocziális munkát végezni óhajt és akar, nyúljon hozzá radikális intézkedésekhez, tegyen a kisipar érdekében, a mit tenni tud, mi szives örömmel és készségesen segíteni fogjuk”* (OGY KN, 1901-1905/82:81).

Habár a javító szándék, mint a korabeli szakirodalomban a fogvatartottak munkáltatásának egyik leggyakrabban hangoztatott vezérelve gyakori visszatérő elem volt a fogvatartotti munkáltatás országgyűlési tárgyalása kapcsán is, e nemes célkitűzés igen gyakran megrekedt a

retorika szintjén. Elmondható, hogy a segítő, javító szándék, valamint a gazdaságossági szempontok és az ebből fakadó korlátok alapvetően határozták meg a fogvatartotti munkáltatás céljairól való gondolkodást, valamint a célok érvényesülésének lehetőségeit. Jól látható ez abból is, hogy a vizsgált korszakban a fogvatartottak munkáltatásának kérdése jellemzően költségvetési és iparszabályozási vonatkozásban tematizálódott a magyar országgyűlésben. A fogvatartotti munkáltatás megszervezése és működtetése vonatkozásában tehát már a dualizmus korszakában is megkerülhetetlen kényszerítő erőként hatottak a gazdaságossági szempontok. Az igazságügyi tárca a fogvatartotti munkáltatás kapcsán a korszakban mindvégig kitartott az ipari foglalkoztatás fejlesztése és bővítése mellett, ehhez pedig – akár a vegyes kezelés védelméről, akár a kisiparosok felől érkező panaszok hártásáról volt szó – visszatérően legitimációs érveként mozgósította a munkáltatáshoz kapcsolt javítási célzatot. Mondván, hogy a büntetés céljának érvényesülésére és a fogvatartottak szabadulás utáni életére nézve hasznos munkáltatása mindenekelőtt az ipari tevékenységek körében valósítható meg. Összességében tehát elmondható, hogy a fogvatartotti munkáltatás kiegyezést követő rendszerének fő vezérelvét a gazdaságossági szempont jelentette. Mindemellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk a büntetés-végrehajtás formálódó rendszerének általánosabb funkcióit sem, amely ugyancsak meghatározója volt a fogvatartotti munkáltatás célrendszerének.

3. Fogvatartotti munkáltatás a két világháború közötti évtizedekben (1918-1941)

3.1 Előzmények

A Csemegi-kódex hatálybalépésétől a második világháborúig tartó időszakban a börtönügyre vonatkozó jogszabályok jelentős része hatályban maradt (Lőrincz-Mezey, 2019). A századfordulót követő évtizedekben azonban több olyan módosítás, illetve kiegészítő jogszabály is született, ami aztán a börtönrendszerre is hatással volt. Az 1878-as büntető törvénykönyvet klasszikus büntetőjogi tanai miatt már megalkotása időszakában is sok támadás érte. A Csemegi-kódex a szigorú tettarányosság szelleméből fakadóan minden elkövetővel szemben ugyanazon büntetési eszközök alkalmazását írta elő. Ezt az egységet törték meg aztán a 20. század első harmadának speciálprevenációs célgondolatra épülő szabályozásai, amelyek közös nevezője mindenekelőtt az individualizáció, vagyis a büntetések egyéniesíthetőségének elve volt (Borbíró, 2016).

A büntető törvénykönyv megújításához kapcsolódó kezdeményezések nyomán több módosító javaslat is készült, jogszabályi szintre azonban elsőként Balogh Jenő tervezete emelkedett 1908-ban. A Csemegi-kódex első novellája (I. Bn.) bevezette a magyar büntetőjogba a fiatalkorúak megkülönböztetett kategóriáját, ehhez kapcsolódóan kijelölte a fiatalkorúak büntetési rendszerének eszközeit és szükségszerű irányait, továbbá kimunkálta az alkalmi bűnelkövetők esetében alkalmazható feltételes elítélés intézményét (Mezey, 2007) A második világháború előtti időszak másik meghatározó jogszabálya a közveszélyes munkakerülőkről szóló dologházi törvény (1913. évi XXI. Tc.) volt, amely – a Kbt. korábbi rendelkezéseire hasonlóan – az egyébként munkaképes, beszámítható csavargókat és munkakerülőket elzárással vagy fogházzal büntette, ismételt elkövetés esetében (vagy súlyosabb esetben) azonban bevezette a dologházba utalás lehetőségét (Finkey, 1914). A törvény a dologházat nem a szabadságvesztés-büntetés egy nemeként és nem is kihágásért járó elzárásként, hanem ún. biztonsági rendszabályként határozta meg, amely a jogalkotói szándéknak megfelelően egy hosszabb távú, határozatlan idejű (minimum 1 évig, maximálisan 5 évig terjedő) szankció alkalmazását is lehetővé tette (Pallo, 2020). A törvény mindenekelőtt a csavargó, kolduló, munkakerülő életmód elleni fellépés eszközrendszerét fejlesztette tovább, deklarált célja pedig a dologházba utaltak munkával való foglalkoztatása és rendes élethez szoktatása volt (12.§). A dologházi végrehajtás központi vezérelvét a munkára szorítás jelentette.

Bár a jogintézmény elviekben a büntető és a rendészeti terület határán helyezkedett el, megvalósult formájában – ahogy azt a későbbiekben majd láthatjuk – sokkal inkább a büntetés-végrehajtás szervezetrendszeréhez kapcsolódott. A törvény ugyanis kimondta, hogy a dologházi ítéletet nem csak speciálisan erre a célra létrehozott intézményekben, hanem az igazságügyminiszter által kijelölt országos büntető intézetben, bírósági fogházban, illetve valamely törvényhatóság vagy község által erre a célra felajánlott alkalmas épületben is végre lehet hajtani (Finkey, 1914).

A magyar börtönrendszer infrastrukturális keretei az 1890-es évek építési hulláma óta kevésbé változtak. Az országos fegyintézetek közül továbbra is működtek az illavai, lipótvári, váci, soproni és nagyenyedi, férfiak szabadság-vesztés büntetésének végrehajtására szolgáló intézetek, illetve a márianosztrai női fegyintézet. A fegyintézeti fogvatartotti összlétszám tekintetében a századfordulón jelentős csökkenés következett be, az elítéltek év végi száma 1899 és 1911 között 5640 főről 3594 főre mérséklődött. A fegyintézeteken kívül a korabeli költségvetési jogszabályok az országos büntető vagy letartóztatási intézetek sorába számítják még a szegedi kerületi börtönt, a budapesti gyűjtőfogházat és a hartai közvetítő intézetet

(Megyeri, 1905). Ezen országos intézetek átlagos letartóztatotti létszáma 1914-ben 4800 fő volt. A fogházbüntetések végrehajtása ekkor is a törvényszéki vagy járásbírósi fogházakban történt, melyek átlagos fogvatartotti létszáma 1913-ban 7-8 ezer fő körül alakult. A két világháború közötti terminológia a törvényszéki és járásbírósi fogházakat, az országos büntető intézetek (ideértve a fegyintézetet, a börtönt, az államfogházat és közvetítőintézet), valamint dologházak közös megnevezésére a letartóztató intézet gyűjtőfogalmát alkalmazta (Lőrincz, 2018). A vonatkozó időszakban az összes letartóztató intézet az Igazságügyi Minisztérium alá tartozott (Estók, 2013)

Az 1910-es években az előzményekhez hasonlóan az országos büntető intézetekben az állami kezelés és részleges bérbeadás vegyes rendszere uralkodott, miközben jelen volt a vállalozási szisztéma is. Továbbra is a századforduló előtti kisipari jellegű munkanemek alkalmazása volt jellemző, miközben folytatódott a kezdetleges gyáripari termelés. Azokban a törvényszéki fogházakban, ahol a munkáltatás meg volt szervezve, változatlanul a könnyebb ipari munkák, így például a kosár- és székfonás, a szövés, a cipészet, asztalos- és szabómunkák voltak jellemzőek (Finkey, 1914; Szöllősy, 1935).

A Csemegi-kódex 1908-as novellája nyomán a fiatalok fogva tartására szolgáló különálló intézmény nem létesült, erre a célra 13 törvényszéki fogház, az egy évnél hosszabb büntetések végrehajtására pedig a budapesti gyűjtőfogház lett kijelölve²³ (Lőrincz-Nagy, 1997; Estók, 2013). Hasonlóan, a közveszélyes, munkakerülőkkal szemben alkalmazandó biztonsági rendszabály végrehajtásához kapcsolódó önálló dologház sem jött létre, ezeket az ítéleteket 1916-tól szintén két fogházban hajtották végre: a dologházra elítélt férfiak a jászberényi járásbírósi fogházába, a nők pedig a kalocsai törvényszéki fogházba kerültek (Estók, 2013). A dologházra ítélest azonban igen korlátozott mértékben alkalmazta a bírói gyakorlat. A dologházi fogvatartottak száma már az 1916-os évben is alig haladta meg a száz főt, az 1920-30-as években pedig rendre alatta maradt ennek a szintnek (Szöllősy, 1935) Az összes jogerős elítélés számához képest a dologházi elítéltek aránya a vizsgált időszakban alig kimutathatóan 0,02 és 0,05% körül alakult (Gönczöl, 1991).

A háborús időszak a büntetés-végrehajtást sem hagyta érintetlenül. A hadiszolgálatra alkalmas elítéltek büntetését tömegesen halasztották el, a végrehajtás alatt álló fogvatartottakat pedig az 1914. évi L. törvény 8. §-a felhatalmazása alapján tartósan külső munkákra vezényelték (Karay, 1927; Szöllősy, 1935). A Tanácsköztársaság idején a fogvatartottak mintegy kétharmadát

---

²³ Az 1920-as évektől a fiatalokat a nyíregyházi, a pestvidéki és a pécsi fogházakban helyezték el (Estók, 2013)

szabadították, a román megszállás időszakában viszont a büntetőügyek és letartóztatottak radikális növekedése nyomán az intézetek hirtelen túlszűfoltta váltak. Ennél is komolyabb változást jelentett aztán az első világháború lezárása nyomán előállt területvesztés, ami az egységes büntetés-végrehajtás alapjául szolgáló börtönhálózatot is megbontatta. Az új határokon túlra került három országos fegyintézet (az illavai, a lipótvári és a nagyenyedi), továbbá 42 törvényszéki és 200 járásbírói fogház (Szöllősy, 1935; Lőrincz-Mezey, 2019). A két világháború közötti időszakban a magyar börtönhálózat hat, összesen 4 ezer fős befogadóképességű országos büntető intézettel (a váci, soproni, szegedi, hartai, márianosztrai intézetekkel és a budapesti gyűjtőfogházzal), illetve további intézetmegszüntetése miatt 6 ezer fő befogadására alkalmas 24 törvényszéki és 90 járásbírói fogházzal működött (Szöllősy, 1935; Lőrincz-Nagy, 1997). 1920-ban az új országhatárok közé eső büntetés-végrehajtási intézetekben rendkívüli állapotok uralkodtak. A növekvő kriminalitással összefüggésben meglehetősen túlszűfoltak voltak. Egy 1925-ös nemzetgyűlési naplóból idézve: *“1913 december 31-én, a letartóztatási intézetekben a férőhely volt 14 033, a rablétszám 12 385, addig 1924 december 31-én a rablétszám volt 10 386, tehát csak 2000-rel kevesebb, mint Nagy-Magyarországon, annak ellenére, hogy területben elvesztettük az ország 77%-át, népességben pedig 51%-át”* (OGY NN, 1922-26/371:170)

A túlszűfolttság mellett munkaanyag híján akadozott a munkáltatás, gondot jelentett a börtönszemélyzet kimerülése és leterheltsége, illetve állandó nehézségek mutatkoztak az élelmezés és az ellátás egyéb területein. A szabályszerű büntetés-végrehajtás feltételei tehát távolról sem voltak adottak ebben az időszakban (Szöllősy, 1935). A büntetés-végrehajtás körülményeinek, így a munkáltatás kereteinek konszolidációjára is az 1920-as évek folyamán került sor. Az intézetek zsűfolttsága az idővel apadni kezdett, az 1930-as év elejére 7 629 főre csökkent, a gazdasági válságot követő időszakban azonban újra emelkedést mutatott, 1935-ben a fogvatartottak összlétszáma 8 794 fő volt (Lőrincz, 2018).

3.2 A fogvatartotti munkáltatás működési keretei

A fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó szabályozások az 1920-as évek közepéig a korábbiakban ismertetett formában maradtak érvényben, így változatlanul az 1880-as 2106. számú igazságügyi miniszteri rendelet fegyházakra, börtönökre, államfogházakra és fogházakra vonatkozó szervezeti és rendtartási utasításai maradtak irányadóak. Ezt egészítette ki az igazságügyminiszter 1916. évi dologházi rendtartásról szóló 62.000. számú számú rendelete

(IM, 1916/62.000), amely kimondta, hogy a *“dologház rendeltetése, hogy a beutaltakat rendszeres foglalkoztatás, fegyelmezés és tanítás útján munkás és rendes élet módhoz szoktassa”* (1.§). A dologházi fogvatartottak a munkanemek közül nem választhattak (14.§). A napibér házi kezelésben minimum 20 fillért, maximum 1 koronát, bérbeadás esetén a munkaadótól befolyt összeg 20-50%-át tette ki (17.§). A dologházba utaltakat az elvégzett munka mennyisége és minősége alapján ún. szorgalmi jegyek adásával havonta négyszer minősítették, a jutalmazási lehetőségek pedig a szorgalmi jegyek mennyiségétől függően lehetett alkalmazni (23.§). Az adható jutalmak között szerepelt a napi munkaidő csökkentése, az élelmezési adag megemelése, illetve a dohányzás megengedése. (24.§). Fegyelmi büntetésként a dologházi beutaltak esetében is alkalmazható volt a munkakeresmény leszállítása vagy elvonása (26.§). Mivel a munkáltatás szervezeti-szabályozási kereteihez kapcsolódóan a rendelet egyéb utasításokat nem fogalmazott meg, a végrehajtásra vonatkozóan minden egyéb tekintetben a fogházrendtartásról szóló 1880-as rendelkezéseit kellett irányadónak tekinteni (9.§).

A szokásszerű bűnözéssel szembeni fellépést érintően a dologházi törvény mellett eredetileg egy másik speciálprevenációs célgondolatra épülő tervezet is készült, a megrögzött (többszörös) visszaesőkkel szemben alkalmazandó szigorított dologház intézményének törvényi bevezetésére azonban csak másfél évtizeddel később, a Csemegi-kódex második, 1928-as novellájában (II. Bn.) került sor (Mezey, 2007) A szigorított dologházi törvény azzal, hogy lehetővé tette az abszolút értelemben is (azaz felső határral nem bíró) határozatlan idejű elítélést, még határozottabban kezdte ki a büntetőjog garanciális elveit (Gönczöl, 1991). Bár a papíron megjelenő jogalkotói szándék itt is a beutaltak dolgozó életmódra nevelése volt, a gyakorlatban nem szolgált egyéb célt, mint a fizikai elszigetelésen keresztül érvényesített ártalmatlanná tételt. A szigorított dologház lényegében a dologház és a fegyház ötvözetét jelentette: dologházhoz hasonlóan határozatlan időre szóló beutalást alkalmazott, miközben kiemelt fontosságot tulajdonított a fegyházi munkakényszernek. Ezzel összefüggésben a végrehajtás részletszabályai is a fegyházi előírásokat követték (Pallo, 2020). A szigorított dologház biztonsági intézkedésének végrehajtására sem hozott létre a kormányzat különálló intézeteket, az ítéleteket a férfiak esetében a soproni, a nők esetében pedig a márianosztrai fegyintézetben hajtották végre (Szöllősy, 1935). A dologházzal ellentétben azonban némileg nagyobb előszeretettel alkalmazta a bírói gyakorlat: 1935-ben 466 férfit és 75 nőt utaltak szigorított dologházba (Lőrincz, 2018), az adott évben az összes jogerős ítélethez viszonyítva ez 1%-os arányt jelentett.

A dologház, illetve a szigorított dologház jogintézményének bevezetésén kívül a fogvatartotti munkáltatás szervezeti keretei és ezzel összefüggésben annak irányadó szabályai az 1920-as évekig lényegében csak kis mértékben változtak. Ezt követően azonban mindkét tekintetben lényeges átalakulások zajlottak. Előbb a munkáltatás struktúrájában következtek be jelentős változások, majd ehhez igazodva 1926-ban új szabályozás is született.

A háború előtti időszakban a belső (börtönfalakon belüli) ipari fogvatartotti munkáltatásra helyeződött a hangsúly, külső (börtönfalakon kívüli) munkáltatásra csak kivételesen, a háború évei alatt került sor. A háború évei alatt a vállalkozók által (bérbeadási konstrukcióban) korábban működtetett belső rabmunkaüzemek mindenhol megszűntek, a házi kezelésű ipar pedig felszerelés és anyagihiány miatt ugyancsak szünetelt. A helyzetet súlyosbította, hogy az ország három, a rabipar szempontból jelentős fegyintézetet (az illavait, a lipótvárit és a nagyenyedit) is elveszítette, nem beszélve a termeléshez szükséges nyersanyagforrásokról. A fogvatartotti munkáltatás tehát jelentős átszervezést igényelt, amelyek alapvetően három fő irány mentén kezdődtek meg az 1920-as évek elején: (1) az újabb bérbeadási/vállalkozási rendszerű iparok létesítése (2) az állami kezelésű ipar újraindítása (3) és a mezőgazdasági munkáltatás kiépítése (Karay, 1927). A kijelölt fejlesztési irányok megvalósulását elősegítendő, az Igazságügyi Minisztériumban a gazdasági ügyek intézésére külön ügyosztályt hoztak létre (Estók, 2013)

A büntetés-végrehajtási intézetekben uralkodó akut munkahiány kezelésének első lépései a munkaerő bérbeadás útján történő értékesítésére irányultak. Jellemzően 9-12 évre kötött szerződések jöttek létre a váci, szegedi és soproni fegyházak mellett a budapesti gyűjtőfogház vonatkozásában, továbbá újonnan kötött bérleti megállapodások születtek még a balassagyarmati, miskolci, sátoraljaújhelyi, debreceni, kaposvári, győri és budapesti törvényszéki, illetve a jászberényi járásbírószéki fogházakra nézve. A belső ipari munkalehetőségek biztosítására az országos fegyintézetek közül Vácott gazdasági gépeket és eszközöket előállító, asztalos, képkeretkészítő, vegyészeti, gombgyártó és cipőgyártó, Szegeden bútorasztalos, a budapesti gyűjtőfogházban szőnyegszövő, vasbútorkészítő, játékgyártó és kéziszővő, Sopronban pedig kefégyártó és kéziszővő üzemeket rendeztek be külső vállalkozókkal kötött szerződések alapján. Emellett a törvényszéki fogházakban egyszerű, képzettséget és komplex infrastruktúrát nem igénylő munkanemeket vezettek be (pl.: kosárfonás, papírzacskó-ragasztás, gombfelvarrás, betűsablonkészítés, szövés) a bérbeadási konstrukció keretében, illetve több helyszínen is perzsaszőnyegszövő üzem létesült (Karay,

1927). A vállalkozók részére végzett külső bérmunka a hatályos büntető törvénykönyv által meghatározott korlátokra tekintettel (29. 37. és 40.§) nem volt engedélyezett.

A bérbeadás keretében teremtett munkalehetőségek mellett figyelem irányult az állami kezelés keretében biztosított munkaalkalmak körének szélesítésére is. Az állami kezelésű fogvatartotti munkáltatás alapvetően három szegmenst fedett le: az intézet fenntartásához kapcsolódó munkák körét (ún. házimunkát: főzést, mosást, takarítást, kenyérsütést, betegápolást, ruhafoltozást, karbantartást), az államilag szervezett rabipart és a mezőgazdasági tevékenységet (Karay, 1927; Szöllősy, 1935) A korszakban továbbra is érvényben volt az az 1907-es igazságügyi miniszteri rendelet (IM, 14.270/1907), amely kimondta, hogy az intézeti szükségleteket mindenekelőtt rabmunkával kell fedezni. Ebből kifolyólag a szerelvények, rabruhák, őri egyenruhák, ág- és fehérművek előállítására és javítására a rabiparüzlet feladata volt (Szöllősy, 1935) Ezáltal az állami kezelésben működő fogvatartotti munkáltatás mindenekelőtt olyan munkanemekre épült, amelyek ezen szükségletek kielégítését szolgálták. Így mind a fogházakra, mind pedig a fegyházakra jellemző volt az asztalos-, lakatos-, kovács-, szabó-, cipész-, kosárfonó-, kárpitós-, könyomdai, könyvkötő-, papírfeldolgozó- és szobafestőipar, valamint varrás, illetve női intézetekben a női kézimunka és tollfosztás előfordulása (Karay, 1927).

Jelentős kapacitással takácsüzem működött a szegedi és váci fegyházban, ahol a rabruha alapanyagául szolgáló vásznat állítottak elő, a két üzem együttes teljesítménye fedezte a teljes ezirányú szükségletet. A fegyintézetek ezen kívül saját szabó- és cipésziparuk körében maguk állítottak elő annyi lábbelit, alsó- és felsőruházatot, ágyneműt, amely az összes fogvatartotti létszámra vonatkozó szükségletet kielégítette, illetve az őri egyenruhákat ugyancsak ezekben az üzemekben készítették. A korszak legfejlettebb állami kezelésű üzeme továbbra is az állandó jelleggel 75-80 főt foglalkoztató váci intézet nyomdája volt, amelynek elsődleges feladatát az igazságügyi hatóságok és intézetek nyomtatványszükségletének kielégítése jelentette (Karay, 1927; Finkey, 1930).

Ugyan a fogvatartotti ipar újraindítása kétségtelenül fontos momentuma volt a háború utáni büntetés-végrehajtási folyamatoknak, a korszak legmarkánsabb változását mégis inkább a mezőgazdasági munkáltatás hangsúlyának jelentős növekedése, a „*mezőgazdasági rabmunka intenzívebb felkarolása*” (Finkey, 1930:31) jelentette. Mezőgazdasági munkáltatásra korábban is volt példa több intézet esetében is (IM, 1979; Megyeri, 1905), ennek volumene azonban – különösen az ipari foglalkoztatás egyértelmű dominanciája mellett – nem volt igazán jelentős. Kivételt ez alól talán csak néhány fogház gyakorlata, illetve a Wagner Pál hartai földbirtokos

által az államra hagyományozott földterületen 1883-ban létrehozott Hartai Közvetítő Intézet jelentett, ahol összesen 292 holdnyi (126 hektárnyi) területen folyt a fogvatartottak mezőgazdasági munkáltatása (Megyeri, 1905). 10 év leforgása alatt azonban megtízszereződött az országos büntetőintézetek és fogházak mezőgazdasági művelése alatt álló földterületek nagysága, ezzel összefüggésben pedig lényegesen bővült a mezőgazdasági munkáltatás köre (Finkey, 1930).

Ezt a jelentős szerkezetváltást hamarosan a szabályozási keretek átalakítása követte, méghozzá a letartóztatottak munkáltatásáról és munkájuk jutalmazásáról szóló 1926-os rendelet formájában (IM, 1926/10.600). A rendelet egyrészt az 1880-as fegyház-, börtön- és fogházrendtartás, illetve a fogházak gazdálkodására vonatkozó 1907-es utasítás (IM, 1907/14.270) bizonyos rendelkezéseit módosította. Emellett pedig a megváltozott körülményekhez mérten új rendelkezéseket is bevezetett. Az új szabályozás (az 1926-os rabmunkarendelet) keretei között, a büntető törvénykönyvvel, illetve a hatályos rendtartási szabályrendeletekkel összhangban a fegyházbüntetésre ítélteteket munkaképességük esetén továbbra is abszolút munkakényszer terhelte, tehát az intézet vezetése által számukra kijelölt munkát kötelesek voltak elvégezni. A börtön- és fogházbüntetésre ítélték számára szintén munkakötelezettség volt előírva, ők azonban az elérhető munkanemek közül – amennyiben azt a helyi munkaviszonyok megengedték – választhattak. Az 1926-os rendelet egyik újdonsága, hogy a mezőgazdasági munkáltatás hangsúlynövekedése okán elhatárolta egymástól a belső (börtön falain belül végzett) és külső (a börtön falain kívül végzett) rabmunkát (1.§). A munkáltatási formákat négy csoportra bontva tárgyalta: (1) a házi, vagyis az intézet állandó napi szükségleteinek ellátására végzett munka (3.§.); (2) az állami kezelésben űzött ipar (4-5. §), (3) a bér munka, vagyis a munkaerő bérbeadás útján történő hasznosítási formája, amely lehetett külső, avagy belső (7-26. §), illetve külön besorolást kapott még (4) az újonnan létrejött rabkerteszetek és rabgazdaságok keretében szervezett munkáltatás (27-34. §).

Az ipari munkák tekintetében a szabályozás a kézművesiparok meghonosítását preferálta, de nem zárta ki a gépek alkalmazását sem. A korábbi szabályozásokkal összhangban kijelölte az ipari szükségletek kielégítésének előírt sorrendjét: az intézeti szükségletek elsőbbségét követték más igazságügyi és egyéb hatóságok szükségletei, piacra történő termelésre csak ezek kielégítését követően kerülhetett sor. Külső rabmunka csak közmunka, azaz hatóságok és közintézmények részére végzett szolgálat lehetett (úgy, mint házi munka, ipari munka, östermelés, talajjavítás, csatornázás, útépités és folyamszabályozás) (Szöllösy, 1935). Az intézeti szükségletek kielégítésének elsőbbségéből a fenntartáshoz szükséges munkák

elvégzése mellett a házi kezelésű ipar és a rabgazdaságok, rabkertészetek hangsúlya következett. A szabadban végzett mezőgazdasági munkát az új szabályozás – kiegészülve egy másik, a büntetés-végrehajtás törvényszerűségének biztosítása és a rabszökések lehető meggátlása tárgyában hozott rendelettel (IM, 1926/48.119) – kedvezménynek tekintette és olyan fogvatartottak esetében tartotta megengedhetőnek, akik: (1) letartóztatásuk előtt is ilyen munkával foglalkoztak, (2) a törvényben meghatározott magánelzárásuk idejét már kitöltötték és jó magaviseletet tanúsítottak, illetve akik esetében a szökés esélye nagy valószínűséggel nem állt fenn (Karay, 1927)

Az 1926-os rabmunkarendelet az állami kezelésen kívül eső munkáltatási formákhoz (azaz a külső és belső bér munkához) kapcsolódóan a rabmunkaerő ellenértékét munkadíjak, a fogvatartotti keresményt pedig munkajutalom formájában határozta meg. A rendelet tehát „szigorú megkülönböztetést tesz munkadíj és munkajutalom között. A munkadíj mindig az államkincstárt illeti meg, míg a letartóztatottnak csak munkajutalom (esetleg külön jutalom) jár” (Karay, 1929:241). Újdonság a korábbi szabályozásokhoz képest, hogy a rendelet a munkajutalmat büntetési nemtől függetlenül egységesen határozza meg, illetve a munkajutalmat nem a munka tiszta jövedelmének hányadában, hanem konkrét pénzösszegben állapítja meg: ami az első osztályban napi 6, a második osztályban napi 4, a harmadik osztályban pedig napi 2 fillért jelentett (49.§) Jó magaviselet esetén a fegyházbüntetést töltő elítéltek munkajutalmuk harmad-, a börtönbüntetés alatt állók negyed-, a fogbüntetéssel sújtott fogvatartottak pedig felerészét használhatták fel közeli hozzátartozók támogatására, élelmiszerek, tisztasági szerek, megengedett élvezeti cikkek, könyvek, írószerek, illetve levélbélyegek vásárlására (54.§)

Az új, 1926-os rabmunkarendelet a korábbi rendelkezésekre támaszkodva számos tekintetben a megváltozott viszonyokhoz igazította a fogvatartotti munkáltatás szabályozási kereteit, a legjelentősebb változásokat azonban főleg a gazdálkodási és elszámolási rendszerek részletekbe menő szabályozása révén hozta.

3.3 A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái a két világháború közötti időszakban

Ahogy azt az előzményekből láthattuk a meghatározóan ipari profillal bíró fogvatartotti munkáltatás a századfordulóra jelentős gazdasági teljesítményt könyvelhetett el, az összes letartóztató intézet fogvatartotti munkáltatásból származó bevétele megközelítette a fenntartási

kiadások egynegyedét (Finkey, idézi Lőrincz-Mezey, 2019:117). Mi több, a váci fegyház évtizedek óta töretlen kimagasló sikere odáig jutott, hogy az 1914-es évben a rabmunka helyi jövedelme meghaladta az intézet fenntartási költségeit (Szöllősy, 1935).

Mindeközben a börtönügyi szakírók állami kezelésbe vetett optimizmusát közvetítő elméleti munkákon túl a századforduló előtti időszakot illetően kevés információval rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy az ipari jellegű munkáltatás büntetési céllal összefüggő hasznossága dimenziójában mennyiben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Azaz mennyiben volt alkalmas arra, hogy a fogvatartottakat olyan hasznos munkával foglalkoztassa, amely aztán hozzásegíti őket a szabadulás utáni törvénytisztelő boldoguláshoz? Már Csillagh és Tauffer idejében nyilvánvalóvá vált, hogy az elítéltek több, mint kétharmada a mezőgazdasági munkásság köréből került ki (Csillagh-Tauffer, 1868). Ennek ellenére a fogvatartotti munkáltatás alapvetően az ipari foglalkoztatás köré szerveződött, ami már akkoriban is vetett fel célszerűségi és hasznossági dilemmákat. Ahogy az Tauffer Emilnek a Londoni Börtönügyi Kongresszusra készített összefoglalójából kiderül, a kezdeti tapasztalatok elsősorban azt bizonyították: *“hogy a letartóztatottak közül igen kevesen akarnak valamely mesterséget megtanulni; a biztatásokra azzal felelnek, hogy szabadulásuk után amúgy is csak a pásztor - mesterséget fogják folytatni, avagy béresként szolgálni, minek fáradjanak tehát mesterségtanulással. Igen sok példa van továbbá arra, hogy még azok is, kik a fegyintézetben, valamely mesterséget jól megtanultak, azzal kiszabadulásuk után nem foglalkoznak”* (Tauffer, 1872:160)

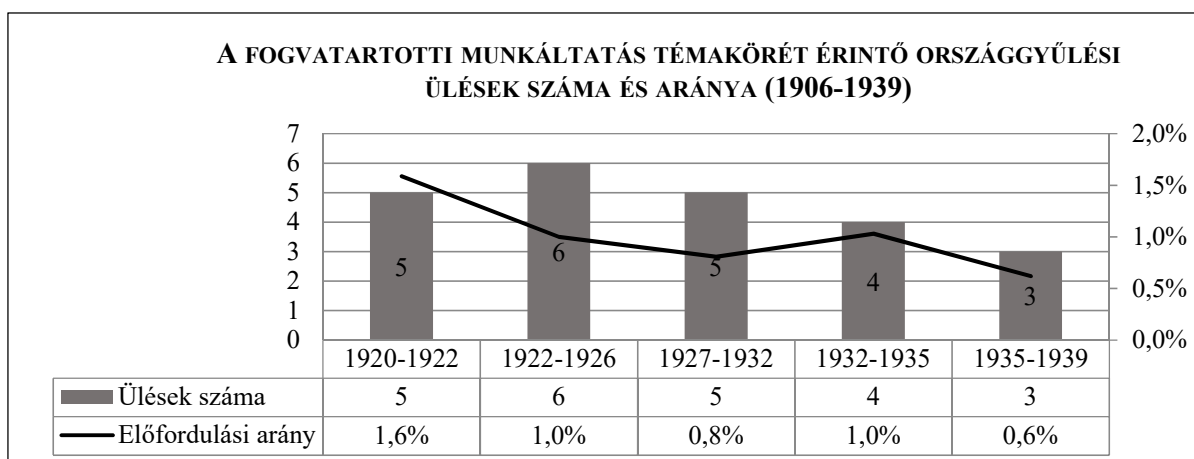
A fogvatartotti munkáltatás hasznosságának megítélése kapcsán Bud János, miniszteri segédfogalmazó 1907-ben készült összefoglalója nyújt némi kapaszkodót, amelynek fő forrását a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportja által feltett kérdésre beküldött fegyházi és ügyészségi vélemények jelentették. Az egyesület által feltett számos körkérdés közül az egyik így hangzott: *„Mennyiben veszi; hasznát az elítélt a kiszabadulás után annak a munkának, melyet a letartóztatási helyen elsajátított, továbbá nyert-e a kiszabadulás után alkalmazást és milyet, és végül azonos-e a nyert foglalkozás azzal, melylyel a letartóztatási helyen foglalkozott”?* (Bud, 1907:253) A kérdésre összesen 42 válasz érkezett, a beérkezett válaszok 43%-a vonatkozott arra, hogy a szabadultak a letartóztatási intézetben tanult munkának nem veszik hasznát. 31%-a a válaszadóknak úgy ítélte meg, hogy a börtönben végzett munka szabadulást követően kismértékben hasznosítható és mindössze a válaszok 16%-a állította, hogy a büntetés alatt szerzett munkatapasztalat kifejezetten hasznos.

A fegyházigazgatói és ügyészi visszajelzések meglehetősen vegyes képet mutatnak. A munkáltatás hatásait részben vagy számottevően pozitívan értékelő jelentések egy meghatározó hányada az eredményt abban a vonatkozásban tudta azonosítani, hogy a szabadulók az elsajátított készségeket nem feltétlenül foglalkozásuk körében, hanem inkább „házi szükségleteik fedezésénél” tudták hasznosítani. Bud János ide sorolja azokat a beszámolókat is, amelyek nem jelentik ki ugyan, hogy a munkáltatás ne járna a fogvatartott szabadulást követő életére nézve hasznossággal, a pozitív hozadékok alátámasztása kapcsán azonban csupán eseti példákat említenek. Összefoglaló megállapításai szerint a szabadulók a fogvatartási idő alatt elsajátított munkanemet jellemzően akkor tudták sikerrel folytatni, ha az általuk kitanult mesterség illeszkedett az intézet közvetlen környékének ipari viszonyaihoz. Részletes adatokat két fegyintézet, a lipótvári és a váci fegyintézet közölt. Az adatkérést megelőző 10 évben 1104 feltételesan szabadságra bocsátott fogvatartott közül 160 fő tanult ki valamilyen iparágat, amit 69-en a szabadulást követően is folytattak. Ugyanezen időszakban a váci intézetből feltételesan szabadult 1061 fogvatartottból 645-en tanultak ki valamilyen mesterséget, amit aztán 134-en folytattak a szabadulás után (Bud, 1907).

Az összefoglaló jelentés szerzője a pozitív visszajelzéseknél jóval részletesebben foglalkozik a hiányosságokat taglaló beszámolókkal. A legkritikusabb észrevételeket Schneider soproni király ügyész, Vajna Károly, a budapesti gyűjtőfogház igazgatója, dr. Virág nagyváradi királyi ügyész, az illavai fegyház igazgatója, valamint egy Katona nevű fogháztisztviselő fogalmazták meg. Schneider határozottan elítélte a fogvatartotti munkáltatás uralkodó rendszerét, amely a meglátása szerint ezidőtájt igen keveset tett annak érdekében, hogy a letartóztatottnak valamely keresetforrásra való kiképzésével a javulás érvényesítéséhez hozzájáruljon. Ahogy ő maga fogalmaz: „*ha irányról beszélhetünk, úgy ma még az egyetlen, a letartóztatottak munkaerejének vállalati értékesítése. Ez az irány lehet pénzügyileg előnyös, de távol áll attól, hogy a szabadulók keresetforrását növelvén, megélhetésüket előmozdítsa, és így őket a társadalom hasznos polgárainak biztosítsa.*” (Bud, 1907:253). A kritikusok közül többen is kiemelték, hogy a jellemzően tömegcikkek előállítására épülő, gyárrendszerben szervezett rabipar – amelynek keretében a fogvatartottnak pusztán a munkafolyamatok egyes részleteinek elsajátítására nyílik lehetősége és ahol a valódi szükségleteket a kincstári igények diktálják – sem a későbbi boldogulásra, sem a munkakedv felkeltésére és fenntartására nézve nem alkalmas. Vajna szerint: „*üdvös eredményt ezen a téren mindaddig elérni nem lehet, míg a gyakorlatban a rabmunka jövedelmezősége elsőrendű és a rabmunkának a rabra nézve előnyös volta alárendelt fontosságú kérdésnek tekintetik.*” (Bud, 1907:253).

A beszámolók alapján tehát elmondható, hogy léteztek ugyan előremutató helyi gyakorlatok, a büntetés-végrehajtási intézetek többségében a meghatározóan ipari munkáltatás csak igen csekély mértékben járult hozzá ahhoz a javító misszióhoz, amit a fogházjavítók és a kiegyezés időszakának reformerei a büntetési célokhoz, a modern büntetés-végrehajtás és azon belül a munkáltatás szerepéhez kapcsoltak. Ahogy Schneider királyi főügyész fogalmaz: *„akár bérlet útján használtatik ki a munkaerő, a fő az, hogy az év minél nagyobb haszonnal zárassék le”* (Bud, 1907:253). A századfordulót követő évekre tehát egyértelműen világossá vált, hogy pusztán az állami kezelésbe vétel – amihez a korábban hivatkozott szakírók és szakpolitikusok is nagy reményeket fűztek – nem elegendő biztosíték ahhoz, hogy a haszonszerzési és gazdaságossági szempontokat háttérbe szorítva a munkáltatás szervezeti kereteit és működési formáit nemesebb célok (úgy, mint szabadulásra felkészítés és a visszaesés megelőzése) határozassák meg. Bár a sokat kritizált bérbeadási rendszert az igazságügyi tárca megszüntette ugyan, a gazdasági kényszerek az állami kezelést sem hagyták érintetlenül: a gazdaságossági szempontok nyomása az állami kezelés és a bérbeadási gyakorlat vegyes rendszerében, illetve a vállalkozási szisztémában tovább élt.

Mindez a két világháború közti időszak országgyűlési naplóiban is tükröződik: a vonatkozó évek során a fogvatartotti munkáltatás témakörét érintő felszólalások jellemzően a korábban bemutatott szerkezetváltáshoz kapcsolódóan az állami érdek bérbeadással szembeni érvényesítésének követelménye, valamint továbbra is a rabmunka és a szabad munka versenyének tematizálása körül csoportosultak. A fogvatartotti munkáltatás változatlanul marginális szerepet töltött be az országgyűlési vitákban, ebben a korszakban is jellemzően a költségvetési és ipaszabályozási kérdések kapcsán került előtérbe. A III. fejezetben ismertetett módszertan alapján vizsgált 1920 és 1939 közötti országgyűlési ciklusok, összesen több mint 3300 országgyűlési ülésnapjából a fogvatartotti munkáltatás ügye 23 ülésnapon bukkant fel a napló kötetekben. A téma megjelenésének átlagos előfordulási gyakorisága a vizsgált időszakban a kiegyezést követő évtizedekkel megegyezően 1% volt, ebből egyedül a fogvatartotti munkáltatási rendszer szerkezetváltásának korai stádiumával egybeeső 1920-22-es ciklus emelkedik ki 1,6%-os aránnyal.

A fogvatartotti munkáltatás korabeli strukturális dilemmáit főként a vegyes kezelésű rendszer, valamint az ágazati struktúra korábbi arányainak megbomlása és ezzel összefüggésben a szervezeti-szerkezeti keretek háborút követő válságidőszak alatti újjáalakítása szolgáltatta. A szervezeti keretek tekintetében mindez elsősorban az állami kezelés átmeneti gyengülését, a bérbeadási és a vállalozási konstrukció erősödését, az ágazati szerkezet szempontjából pedig a mezőgazdasági munkáltatás szerepének növekedését jelentette.

Bár a börtönügyi szakirodalomban a kezdetektől fogva meghatározó támogatottsággal bírt a fogvatartotti munkáltatás állami kezelésbe vétele, hazai viszonylatban ennek teljeskörű megvalósítására az államszocialista időszakig nem került sor. A kiegyezést követő évtizedekben az osztrák börtönügy időszakában kialakult általános bérbeadás ugyan megszűnt, a következő évtizedeket azonban az állami kezelés és a részleges bérbeadás vegyes rendszere jellemezte. Mi több, az állami kezelésen belül – ahogy az a korábbiakban bemutatott váci fegyintézet példáján is tetten érhető – elkezdett kibontakozni az a vállalozási szisztéma, amelyben az intézet külső szereplővel kötött szerződés alapján (megrendelésre) adott munka elvégzését vállalta, vagyis egyfajta vállalozói tevékenység körében külső gazdasági szereplő megrendelésére saját eszközökkel, saját fogvatartotti munkaerő felhasználásával állít elő termékeket. *“Lényegileg tehát a vállalozói üzem tulajdonképen állami kezelésben üzött ipar”*(Karay, 1926:14) Ennek a kibontakozó szemléletnek a térnyerésére céloz az a korábbiakban már említett Katona nevezetű fogháztisztviselő is, aki a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportja által kiküldött, a fogvatartottak által végzett munka hasznosságára irányuló kérdésre válaszul megjegyezte, hogy a korabeli büntetőpolitika véleménye szerint *„a letartóztatási intézeteket nyereszkedésre irányuló vállalatokká süllyesztette”* (Bud, 1907:253)

A korszakra vonatkozóan már csak a korabeli szaknyelv bizonytalanságai miatt is nehéz megállapítani, hogy hol is húzódhatott a határ a bérbeadási és a vállalkozási üzemeltetés között. Karay (1926) és Szöllősy (1935) szerint ezidőtájt a magyar büntetés-végrehajtásban nem volt jelen a vállalkozói üzem, ők a fogvatartotti munkáltatás uralkodó rendszereként a vegyes szisztémát, vagyis az általuk bérletinek nevezett bérbeadás és az állami kezelés vegyes formáját azonosították. Karay és Szöllősy kategorizációjának alapját mindenekelőtt a jogszabályi terminológia szolgáltatta (IM 1880/2106/5. Melléklet, 138.§). Az elemzési szempontból azonban célravezetőbb, ha megpróbálunk kísérletet tenni a két munkáltatási rendszer közti különbségek megragadására, még abban az esetben is, ha a korabeli köz- és szaknyelv nem tett ilyen éles elhatárolásokat. Ehhez nyújthat kapaszkodót Finkey gondolatmenete, aki Karayhoz és Szöllősyhez hasonlóan a gyakorlati tapasztalatok szempontjából szintén a bérbeadási és a vállalkozási rendszer korabeli hasonlóságait emelte ki, analitikus szempontból azonban kettéválasztotta ezeket a rendszereket, amikor megállapította, hogy a két világháború közötti Magyarországon *„a vállalkozói rendszer látszólag kevésbé ellenkezik a rabmunka helyes szervezésének a követelményeivel, mert a vállalkozó rendszerint csak nyersanyagot és munkaeszközöket ad az intézetnek, de a munkát az intézeti alkalmazottak (munkavezetők) vezetik s a felügyelet, a fegyelmezés is a vállalkozóra való tekintet nélkül eszközölhető az igazgató által. A valóságban azonban, a vállalkozói rendszer nem egyéb, mint burkolt alakja a bérleti rendszernek.”* (Finkey, 1933:150-151) A korabeli formai hasonlóságok ellenére az analitikus különbségtétel már csak abból a szempontból is különösen fontos, mert a bérbeadási és a vállalkozási rendszerben folytatott fogvatartotti munkáltatás az állam lényegesen eltérő szerepvállalásait feltételezi. Amíg a bérbeadás esetén az állam a munkaerő értékesítése révén igyekszik a fogvatartotti munkáltatással járó többletfeladatokat, költségeket és kockázatokat kiszervezni, addig a vállalkozási szisztémában már jóval erősebb kontrollt gyakorol, egyúttal a munkáltatást a saját céljai érdekében mozgósítja.

A haszonszerzési célzat és a gazdaságosság szempontja tehát a vegyes szisztéma mellett a már jelenlévő, de konkrét szervezeti formát még nem öltő – ezáltal a bérbeadással formailag ekkor szinte még megegyező –vállalkozási rendszerre utaló szemléletben éltek tovább, amelynek keretében – ahogy Finkey fogalmaz: *„természetes, hogy az igazgató ambicionálja a minél nagyobb megrendeléseket s első sorban nem a rabok munkára nevelése, hanem a minél nagyobb jövedelem, az intézeti költségvetés minél kedvezőbb képe lesz az irányadó.”* (Finkey, 1933:151) Ezt a szemléletet tükrözi az a fogvatartotti munkáltatás konszolidációs időszakát követően hozott 1926-os rabmunkarendelet fizetési és elszámolási szabályokat rögzítő fejezete

is, amikor az intézeti szükségletek kielégítésén felül a megfelelő mennyiségű megrendelés biztosításának szükségességét a következőképpen hangsúlyozza: „*az iparüzletre nézve az igazgatónak arra kell törekednie, hogy az intézet élelmi, ruházati, bútorzati és egyéb szükségletei lehetőleg a fegyencek által készíttessenek, továbbá, hogy az üzlet számára minél több megrendelés szereztessék úgy, hogy a raktárra való dolgoztatás csak a lehető legkisebb mértékben történjék*” (IM, 1926/10.600). Az intézet vezetőjének tehát egyértelmű feladata az iparüzlet fellendítése és annak jövedelmezővé tétele (Karay, 1926).

Az új, 1926-os rabmunkarendelet azonban egy hosszabb folyamat záróköve volt, amit a fogvatartotti munkáltatás rendszerének, a háborút követő válságos állapotok miatt szükségessé vált szervezeti-szerkezeti átalakítása előzött meg. Ahogy azt korábbiakban láthattuk, a konszolidáció három fő irányát a külső gazdasági szereplők mihamarabbi bevonása, az állami kezelésű ipar talpra állítása, illetve a mezőgazdasági munkáltatás fejlesztése jelentette (Karay, 1927). 1919 után a fogvatartotti munkáltatás mihamarabbi újraindításának leggyorsabb eszközét a munkaerő bérbeadása biztosíthatta. A jellemzően 9-12 évre kötött szerződések pedig jó időre kijelöltek a munkáltatás szervezeti kereteit, azaz a vegyes rendszerű üzemeltetés szükségszerű fenntartását. Ez a kötöttség aztán a következő évtized folyamán a fogvatartotti munkáltatás ügyét érintő kisszámú országgyűlési felszólalások egyik központi eleme lett, ami főként az igazságügyi költségvetések tárgyalásai kapcsán, illetve a rabmunka és szabad munka versenyét érintő interpellációk formájában került felszínre. Jól tükrözi ezt a bizonyos kötöttséget Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi miniszter azon képviselői felvetésekre irányuló reakciója, amelyek az igazságügyi tárcán az állami kezelés kiterjesztését kérték számon: *“kétségtelen, hogy a legcélszerűbb, ha házilag munkáltatja az ember a rabokat. Ez a legjutányosabb és általában legcélszerűbb, ámde eddig nem ez volt a rendszer. Eddig a rabmunka vállalkozóknak volt kiadva és teljesen lehetetlen máról holnapra átmenni házi kezelésre. Méltóztatnak tudni, hogy ahhoz berendezések, gépek kellene és a mai viszonyok között ezeket beszerezni, beállítani nem lehet. Nyíltan megmondom (...) hogy még egy időre, átmenetileg, amíg ez a házi kezelés megvalósítható nem lesz, még a jövőben is, a vállalkozóknak óhajtom a munkaerőt kiadni. (...) A jövőre nézve — szintén addig, amíg a házi kezelést nem tudjuk megvalósítani — kénytelenek vagyunk bérbeadni a rabmunkát”* (OGY NN, 1920-22/135:174).

Az 1920-as évek folyamán a legtöbb büntetés-végrehajtási intézetben a jellemzően intézeti szükségleteket fedező házi kezelésben folyó ipar mellett alapvetően a bérbeadási rendszer képezte a fogvatartotti munkáltatás szervezeti alapját. Továbbra is sajátosnak mondható

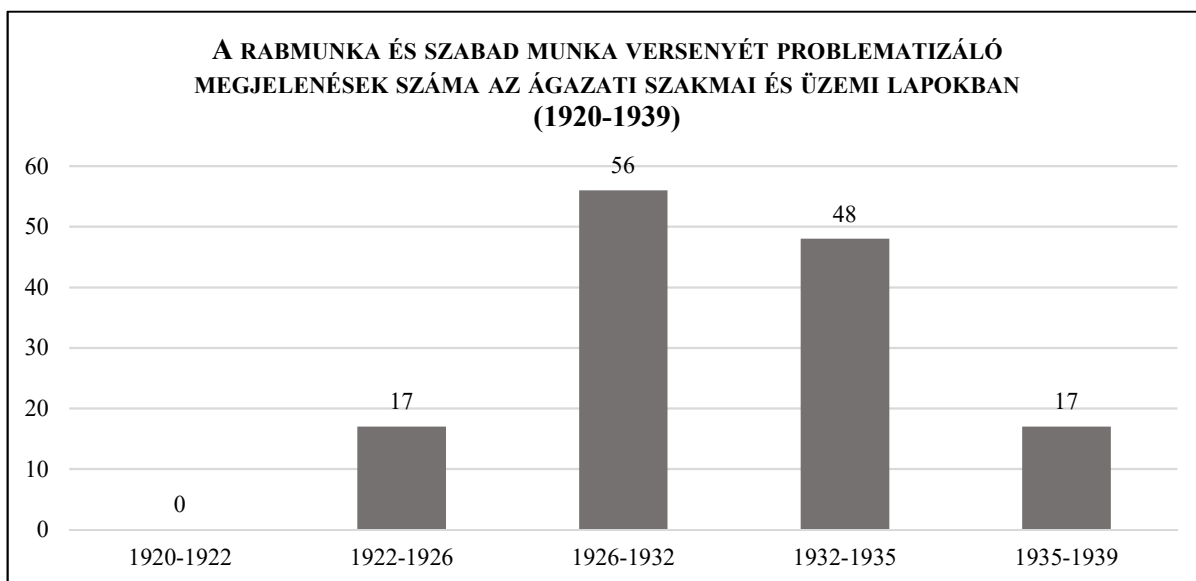
azonban a váci fegyintézet esete, ahol a korszakban leginkább tetten érhető a vállalkezési üzemeltetésre utaló szervezeti működés. A váci intézet példájára a képviselői felszólalások is több alkalommal utalnak, mint az ipari jellegű fogvatartotti munkáltatás szervezésének és működtetésének korabeli jó gyakorlatára, különösen az 1920-as évek közepéig, a mezőgazdasági munkáltatás térnyerésének kiteljesedéséig (pl.: Tomcsányi – OGY NN, 1920-22/135; Schlachta – OGY NN, 1920-22/206).

A fogvatartottak külső gazdasági szereplők részvételére alapozott ipari munkáltatása egyebek mellett azzal is járt, hogy továbbra is rendre előkerült a rabmunka és a szabad munka versenyének problémaköre, különösen a háborút követő súlyos gazdasági nehézségek, illetve az 1930-as évek gazdasági válságának éveiben. Hegyeshalmy Lajos kereskedelemügyi miniszter 1922-ben elhangzott válasza a rabmunka korlátozására irányuló képviselő felszólalásokhoz kapcsolódóan a dualizmus korszakából már ismerősen csenghet: *“ez [az iparos érdekek fenyegetettsége] is olyan probléma, amellyel eddigelé minden kereskedelemügyi miniszter foglalkozott. (...) Ez az előttem volt kereskedelemügyi miniszter uraknak is mindig nagy gondját képezte. (...) Mi is megtettünk mindent, hogy a fegyenceket olyan munkával foglalkoztassák, amely a legitim ipar érdekeit lehetőleg nem sérti. Itt azonban igen nehéz a helyzet.”* (OGY NN, 1922-26/303:182) Az igazságügyi tárca továbbra is azt az álláspontot képviselte, hogy az ipari munkáltatásra a fogvatartottak foglalkoztatásának hasznossága szempontjából mindenképpen szükség van, illetve, hogy a rabmunka nemzetgazdasági arányainál fogva nem jelenthet érdemi veszélyt az iparos rétegre. Ezeket az érveket erősítette a korabeli szakirodalom is (Finkey, 1933; Szöllősy, 1935).

Mindenezek ellenére szociáldemokrata képviselők (köztük Propper Sándor, Malasits Géza, Rothenstein Mór és Kabók Lajos, akik Propper kivételével egyben szakszervezeti vezetők is voltak) visszatérően tematizálták az országgyűlésben a rabmunka iparos érdekeket sértő jellegét, illetve a fogvatartotti munkaerő piaci magáncélú hasznosításának visszasságait és szólították fel az igazságügyi tárcát a probléma kezelésére. Rothenstein a váci fegyintézetet érintően több alkalommal szólalt fel a nyomdaipar védelmében (OGY NN, 1927-32/474; 493), Kabók Lajos pedig budapesti gyűjtőfogházban folyó vas- és rézbútoripari tevékenységet kritizálta több alkalommal is (OGY KN, 1927-32/494; 1932-37/235). Mindezzel párhuzamos az ágazati szakmai és üzemi lapok hasábjairól sem tűntek el a rabmunka ellen felszólaló írások. A kiegyezést követő évtizedekhez képest azonban jelentősen csökkent a megjelenési arány, évente átlagosan 7 témába vágó cikk jelent meg, az akkori 11-hez képest. Az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisában elérhető forrásokat a III. fejezetben ismertetett módszertan alapján

vizsgálva megállapítható, hogy 1920 és 1939 között a különböző ágazati szakmai és üzemi lapokban összesen 138 olyan írás jelent meg, amely a rabmunka és szabad munka versenyét problematizálta. A megjelent cikkek 32,6%-át a Honi Ipar, az Ipartestületek Lapja, illetve a Vállalkozók Lapja közölte. Az egyes iparágak tekintetében a kérdés tárgyalása a legnagyobb arányban a nyomdaiparhoz (13%), az asztalosiparhoz (12%), illetve a cipésziparhoz köthető szaklapok (9,5%) hasábjain jelent meg. A megjelent írások országgyűlési ciklusokra vetített megoszlását az alábbi diagram mutatja.

Az igazságügyi miniszterek (Pesthy Pál 1924-29; Zsitvay Tibor 1929-32) felszólalásai alapján a tárca a rabmunka és szabad munka feszültségének kezelése kapcsán alapvetően két beavatkozási irányt hangsúlyozott. Ezek közül az egyik a bérbeadási rendszerben működtetett üzemek leépítése volt. Kiderül ez a Pesthy Pál igazságügyi miniszter által 1925-ben vázolt kezelési stratégiából, miszerint: *“Nehezebb a helyzet az ipartelepek foglalkoztatásánál. Nevezetesen itt mindig a konkurrencia az, amely minket nyom. Nem az árban és áruink értékesítésében nyom, hanem helyesen és jogosan: a külső iparososztály tiltakozik a letartóztatottaknak illetően való foglalkoztatása ellen, mert őneki, az adófizetőnek konkurrenciát csinál, mi után olcsó termelésével a külső iparral versenyez. Épen azért, mert ezt a felfogást helyesnek tartom, elhatározásom, hogy ezeket az ipari vállalkozásainkat visszafejlesztsem.”* (OGY NN, 1922-26/371:174) Hasonló álláspontot képviselt valamivel később Zsitvay Tibor igazságügyi miniszter, aki a következőképp fogalmazott: *“Lépesről lépésre szorítjuk vissza azokat az üzemeket, amelyeknek némi hatása lehetett az illető szabad iparágra”* (OGY KN, 1927-32/494:219). Az iparos érdekek védelmében tett intézkedések egyik csoportját tehát bizonyos üzemek beszüntetése jelentette. Ehhez azonban mindenképpen hozzá kell tenni azt is – ami az

országgyűlési naplókából ugyancsak kiderült – hogy sok esetben maguk a vállalkozók kérték a szerződés alóli felmentésüket, mert a vállalkozásuk kedvezőtlen gazdasági viszonyok közepette időközben működésképtelenné vált.

A másik, igazságügyi tárca által előszeretettel hangsúlyozott kezelési stratégia a mezőgazdasági munkáltatásra helyezett fokozott hangsúly volt. A börtönügyi körökben közel fél évszázada napirenden lévő kérdés kezelése kapcsán ugyanezt az összefüggést emelte ki utóbb Finkey is, amikor megállapította, hogy *„a rabmunkának a szabad iparral való versenye feletti vitatkozásból is elvontuk azt a tanulságot, hogy egyoldalúság volt a modern börtönök felállításakor és azok első berendezése alkalmával abból indulni ki, hogy minden rabot ipari munkával kell foglalkoztatni. (...) így vetődött fel a raboknak a szabadlevegőn teljesítendő s különösen a mezőgazdasági munkákkal való foglalkoztatásának az eszméje”* (Finkey, 1933:149) A mezőgazdasági munkáltatás előtérbe kerülése kétségtelenül kihatott ugyan a rabmunka és a szabad munka versenyéből fakadó feszültségekre, alapvetően azonban nem ennek a problémakörnek a kezelésére, hanem legfőképp egy másik, jóval erőteljesebb gazdasági kényszer hatására született.

A fogvatartottak mezőgazdasági munkáltatásának ipari foglalkoztatással szembeni potenciális előnyei a hazai börtönügy korai időszakában sem voltak ismeretlenek. Tauffer Emil már az 1870-es évek folyamán felvetette, hogy a mezőgazdasági munkáltatást nem csak azért volna előnyös meghonosítani, mert az jobban illeszkedik az elítéltek foglalkozási viszonyaihoz, hanem mert szabadban végzett munka révén mind az intézetek egészségügyi mutatóit, mind a fogvatartottak munkakedvét jobb eséllyel javítja (Tauffer, idézi Karay, 1927:44) A századforduló táján aztán hasonló szempontok alapján, illetve a mezőgazdasági munkáltatásnak a büntetések egyénítésére és a végrehajtás fokozatosságára módot adó jellege miatt egyre határozottabban támogatták ezt a típusú munkáltatási formát a börtönügyi kongresszusok szakértő körei, illetve hazai szakemberek is (Balogh, 1888; Finkey, 1904; Edvi, 1905; Rónai, 1905)

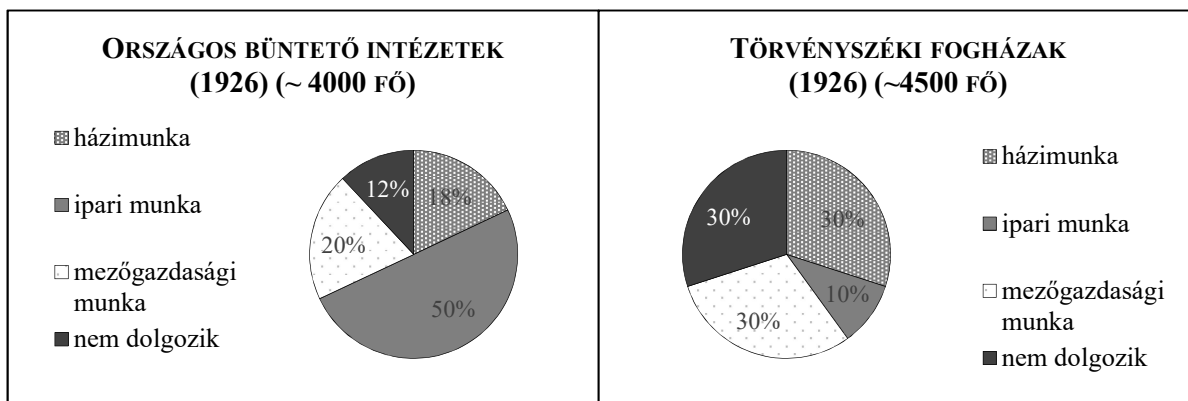
A mezőgazdasági munkáltatás fejlesztésére azonban – függetlenül a már jóval korábban felmerülő szakma érvektől, valamint a rabmunka és szabad munka feszültségéből eredő szintén évtizedes panaszoktól – egészen az első világháborút követő területvesztés és gazdasági válság időszakáig nem került sor. Kiterjesztését az ipari foglalkoztatás jövedelmezőségéhez fűzött reményeken túl az is akadályozta, sokak számára fenyegető jelleggel társult hozzá a szökés fokozott veszélye, miközben nem tűnt biztosítottnak a büntetéssel járó megtorlás és joghátrány kellő érvényesülését sem. Végeredményben az 1920-as években jött el az az időszak, amikor

az igazságügyi kormányzat korábban nem látott módon tette magáévá azt a szemléletet, miszerint a szabadban folyó munkáltatás nem csak hogy a rabmunka és szabad munka feszültségére nyújt áldásos megoldást, de mindemelett *“jobb, helyesebb és egészségesebb a letartóztatottak szempontjából is, mint bent a fegyházban való foglalkoztatás”* (OGY NN, 1922-26/475:96)

Mindenekelőtt tehát a rabipar háború alatti leépülése, a munkaalkalmak ezzel összefüggő beszűkülése, illetve a háború utáni élelmezési nehézségek indították az igazságügyi tárcát arra, hogy végül 1919-től kezdődően a büntetés-végrehajtáson belüli mezőgazdasági tevékenységet kiterjessze. Ekkor jött létre az a különálló gazdasági ügyosztály, amelynek – az állam súlyos pénzügyi helyzetére tekintettel – a rabmunkából származó jövedelem fokozása, a fenntartási költségek csökkentése lett az elsődleges feladata (Szöllősy, 1935). E tevékenység körében jutott kiemelt szerephez a mezőgazdasági munkáltatás kiterjesztése. Első lépésben sor került a Hartai Közvetítő Intézet országos büntetőintézeté alakítására (Szöllősy, 1935), amelyet mezőgazdasági munkavégzésre alkalmas elítéltek fegyház- és börtönbüntetésének végrehajtására jelöltek ki (IM, 1919/19.583), a megművelhető földterület nagyságát pedig haszonbérlet útján több mint 3000 holdra (1300 hektárra) növelték (Finkey, 1933). 1921-ben a fogházak élelmezése a korábban jellemző bérbeadási konstrukciót felváltva kötelező jelleggel házi kezelésbe került (IM, 1921/3063), a nyersanyagok biztosítása céljából pedig az intézetek mellett rabkertészetek létesültek (Szöllősy, 1935). A következő években az állam jelentős földterületeket vett haszonbérbe, szűk körben pedig vásárolt is abból a célból, hogy a mezőgazdasági termelés kereteit minél inkább bővítse. Míg 1919-ben a büntetés-végrehajtás berkein belül összesen 686 hold (296 hektár) szolgált mezőgazdasági termelés céljára (Finkey, 1930), addig 1926-ban a földek nagysága már meghaladta a 6 ezer, 1929-ben pedig a 7 ezer holdat (azaz több, mint 3 ezer hektárt) (Karay, 1927; Finkey, 1933). 1941-re már közel 8400 holdon – ebből 4500 holdnyi kincstári tulajdonban lévő és 3900 hold haszonbérbe vett – földterületen folyt a mezőgazdasági munkáltatás (Statisztikai Évkönyv, 1941), mindenütt tisztán állami kezelésben.

Összevetve azzal, hogy a háború előtti időszakban szinte alig volt jelen a mezőgazdasági munkáltatás – a fegyházak esetében a mezőgazdasági munkáltatásból származó jövedelem részesedése az 5%-ot sem érte el – az 1920-as évekre a mezőgazdasági tevékenység körében munkáltatott fogvatartottak a teljes (hosszvetőlegesen 9 ezer fős) rablétszámon belüli aránya elérte a 27-28%-ot (Karay, 1927). Ebben az időszakban a munkáltatás elsődleges helyszíneit továbbra is az országos büntetőintézetek jelentették, ahol a fogvatartottak csaknem 90%-a vett

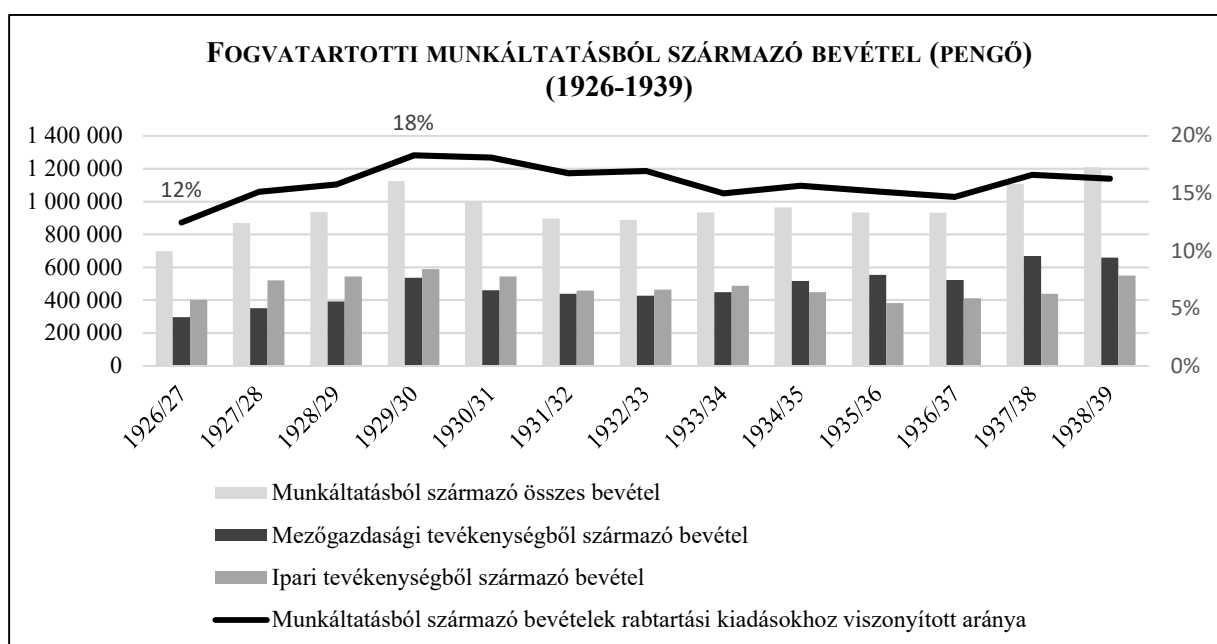
részt valamilyen típusú munkáltatásban. Emellett azonban – a rabkertészetek létesítésének köszönhetően – jelentősen bővült a törvényszéki fogházakban zajló munkáltatás köre is, 1926-ban a fogvatartottak 70%-a vett részt munkáltatásban. A járásbírószéki fogházak létszáma meglehetősen alacsony volt (hozzávetőlegesen 500 főt tett ki), így ott a munkáltatást az intézet fenntartásához kapcsolódó házimunkák lényegében kimerítették. Az 1926-os év fogvatartotti munkáltatási szerkezetét intézettípusonként az alábbi táblázat mutatja (Karay, 1927).

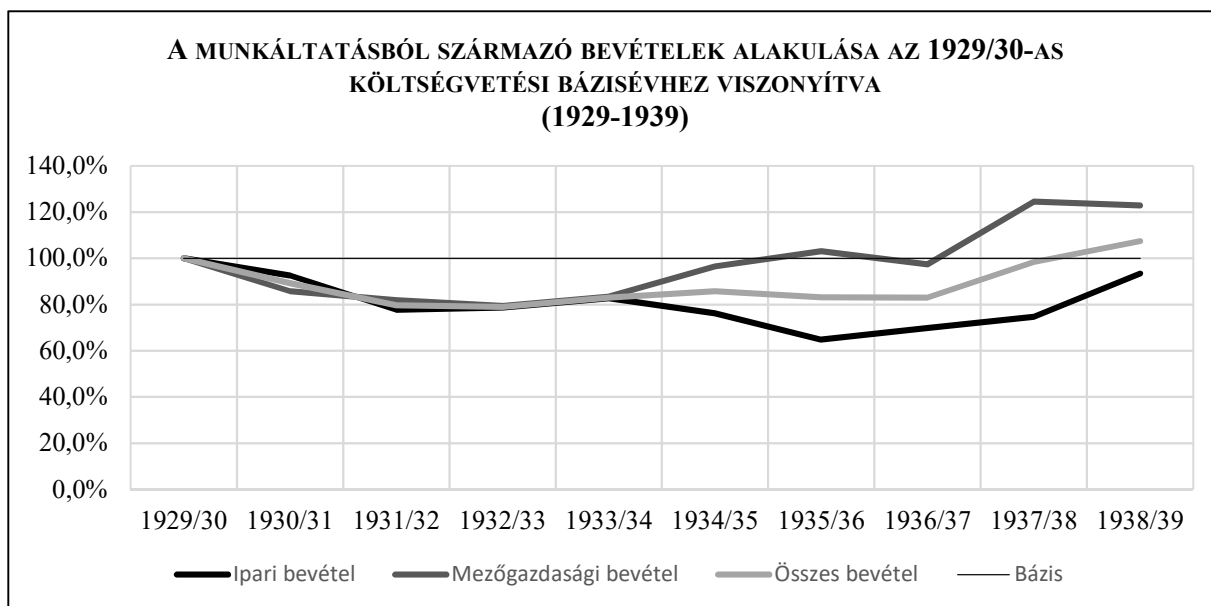
Azt, hogy a szerkezetváltásban meghatározó szerepet tölthettek be a gazdaságossági szempontok, jól tükrözik az igazságügyi tárca narratíváját közvetítő korabeli országgyűlési felszólalások is. Amiképp Örfly Imre, az Igazságügyi Minisztérium költségvetésének ismertetése kapcsán 1925-ben összegezte „*az igazságügyi költségvetésnek egy igen előnyös oldaláról kell megemlékezni és pedig arról, hogy a megnehezült gazdasági viszonyok között a tárcát mindinkább áthatja a gazdasági szellem.*“ (OGY NN, 1922-26/371:168) Ezt egészítette ki Pesthy Pál igazságügyi miniszter, kiemelve, hogy „*immár több ezer holdnyi az a terület, amelyen a letartóztatási intézmények gazdálkodnak, és örömmel számolhatok be arról, hogy ezek a mezőgazdasági üzemek azt a célt, amelynek szolgálatában életrehívattak, meg is valósítják, mert a rabtartási költségek csökkentésével, a rabellátás minőségének fokozásával igen lényeges eredményt értek el*” (OGY NN, 1922-26/371:174) Az igazságügyi tárca mezőgazdasági munkáltatás melletti elkötelezettségét – egyben a gazdasági kényszerek jelentette nyomást – tükrözi továbbá az is, hogy a külső munkáltatás 1926-os rabmunkarendelemben meghatározott feltételrendszerét a minisztérium több esetben támogatni kényszerült, máskülönben a jelentős méretűre hizlalt rabgazdaságokban munkaerőhiány lépett volna fel (Szöllősy, 1935). A külső munkáltatásban való részvétel kritériumait tehát a klasszikus büntetés-végrehajtási szempontok mellett az igazságügyi gazdálkodás szempontjai

is lényegesen befolyásolták. A mezőgazdasági munkáltatás kiterjesztése háttérben meghúzódo tényezők hangsúlyait és a szerkezetváltás valódi jelentőségét 1927-ben megjelent munkájában Karay Pál is gazdálkodási eredmények elsőbbsége mentén határozta meg, amikor megállította, hogy „a mezőgazdasági rabmunkának ily nagyarányú kifejlesztése módot adott a földműves letartóztatottak megfelelő foglalkoztatására, hozzájárult az intézeti ellátás és egészségi állapot javításához, mentesítette a szabadipart a rabmunka versenyétől, de a mai pénzügyi viszonyok között legnagyobb eredményének mégis azt kell tekintenünk, hogy a rabmunkaerő helyes kihasználásával az abból származó állami bevétel nagymérvű fokozását tette lehetővé” (Karay, 1927:78)

Ami a fogvatartotti munkáltatás két világháború közötti pénzügyi eredményeit illeti, a szerkezetváltás idővel sikeres adaptációs stratégiának bizonyult. Az 1926/27-es költségvetési év fogvatartotti munkáltatásból származó bevétele a háborút követő gazdasági nehézségek és három, korábban jelentős ipari tevékenységet folytató fegyház határon túlra kerülése ellenére abszolút értékben csaknem elérte az 1913-as utolsó békeév munkáltatásból származó jövedelmi szintjét, arányaiban véve pedig az 1913-as mutatókhoz képest minimum a duplájára növekedett. A munkáltatásból származó bevételek – az 1920-as évek hiperinflációjának hatását kiküszöbölendő aranykoronára számítva – 1913-ban 734 540 aranykoronát, míg az 1926/27-es költségvetési évben 672 229 aranykoronát tettek ki (Karay, 1927). Az élelmezési önellátás célkitűzésére alapozott, állami kezelésű mezőgazdasági termelésnek köszönhetően a munkáltatásból származó bevételek összesített kiadásokhoz viszonyított aránya is növekedni kezdett, az 1929/30-as költségvetési évre elérte a 18%-ot.

Ahogy azt a fenti ábra is mutatja, a fogvatartotti munkáltatásból származó bevételeken belül a mezőgazdasági termelés részesedése 1919 és 1929 között dinamikusan emelkedett, a gazdasági világválság éveiben pedig meghaladta az ipari termelésből származó jövedelem mértékét. A válság a büntetés-végrehajtáson belül mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelésre hatást gyakorolt. A fogvatartotti munkáltatásból származó bevételek mintegy 15-20 százalékponttal estek vissza, az ipar érintettsége azonban jóval súlyosabbnak, kilábalása jelentősen lassabbnak bizonyult.

Az 1929/30-as bázisév mutatóit a mezőgazdasági szegmens 5 éven belül újra megközelítette, néhány éven belül pedig meg is haladta, míg az ipari munkáltatásból származó bevételek a második világháború előtt már nem érték el az 1929/30-as költségvetési év szintjét. Ilyen értelemben a fogvatartotti munkáltatás szerkezeti struktúrájában az 1920-as évek folyamán bekövetkezett átalakítás lényegében hozzájárult ahhoz, hogy a büntetés-végrehajtás fogvatartotti munkáltatási rendszere a válságot kevésbé súlyos veszteségekkel vészelje át.

Összességében megállapítható, hogy a két világháború közötti fogvatartotti munkáltatás ügye ezáltal közelebb került ahhoz, amit a dualizmuskori büntetőügy az ipari munkáltatás állami kezelésbe vételével kísérelt megvalósítani. A földszerzésre épülő fejlesztésben és a szabályozási környezet átalakításában megmutatkozó erőteljesebb állami beavatkozás és felügyelet központi terepét ezúttal a mezőgazdasági munkáltatás és az intézményi önellátás kereteinek kiépítése jelentette. Ehhez igazodott a „reintegrációs” szemlélet is, amely ezúttal a szabadban folyó munkáltatásnak a rabmunka és szabad munka feszültségére, illetve az elítéltek szabadulás utáni boldogulási esélyeire gyakorolt áldásos hatását hangsúlyozta.

4. Fogvatartotti munkáltatás a rendszerváltást övező időszakban (1978-1994)

4.1 Előzmények

A második világháborút követő első évtizedet a jogállami garanciákat számos tekintetben felszámoló sztálini büntetőpolitika irányvonalai határozták meg. Mindez a büntetőjogi önkényen túl a magyar börtönügy személyi és szervezeti feltételrendszerét is alapjaiban határozta meg. A korszakra jellemző politikai elnyomás és önkény a büntetőpolitikában, ezáltal pedig a börtönügyben is súlyos torzulásokat eredményezett (Nagy, 1985; Lőrincz-Nagy, 1997). A korszak börtönei a politikai ellenfelekkel való leszámolás fontos terepeivé váltak, a börtönügyet áthatotta az erősen militarizált jelleg, a büntetési gyakorlatot pedig indokolatlan büntető intézkedések, koncepciók eljárások és rendszerszintű visszaélések jellemezték. Az állam a büntetőjogot tulajdonképpen a tervteljesítés, a megkívánt munkafegyelem és a szocialista tudat kikényszerítésének eszközévé tette (Király, 1988).

Az 1945 utáni törvényhozás sajátos büntetése lett a kényszermunka-büntetés, amelynek egyik központi célja volt, hogy a politikai okokból elítéltek nehéz fizikai munkával járulnak hozzá az ország újjáépítéséhez. A kényszermunkára ítélt számára táborszerű elhelyezést, illetve a szigorított dologház szabályaival megegyező végrehajtást írtak elő. A kényszermunka-büntetések végrehajtása azonban már a kezdetektől fogva komoly akadályokba ütközött, egyrészt a kijelölt intézetek zsúfoltsága, másrészt a táborszerű elhelyezés megghiúsulása folytán. Utóbbi feltételeit egészen a szankció 1951-es kivezetéséig nem sikerült biztosítani. Az 1945 utáni időszak másik kényszerített munkavégzésre épülő szankciója rendőrhatalósági őrizetbe helyezés, vagyis az internálás volt, melynek keretében az internáltak jellemzően úttépéseken, bányákban dolgoztak kezdetleges munkaeszközökkel, meglehetősen rossz körülmények között és ellátás mellett. Az internálás több tízezer embert érintett, internálótáborok működtek Recsken, Kistarcsán, Kazincbarcikán és Tiszalökön, egészen 1953 szeptemberéig, amikor is egy júliusi rendelkezés nyomán – a Sztálin halálát követő enyhülés közepette – az internálótáborokat fel kellett számolni (Lőrincz, 2007).

A második világháborút követő években a rabmunka szerepe elentősen átértékelődött. Amellett, hogy az állam jelentős mértékben támaszkodott a fogvatartottak munkaerejére az ország újjáépítése során, az igazságügyi kormányzat által képviselt meghatározó szemponttá vált az is, hogy a büntetés az állam számára nem lehet veszteséges. Mindehhez a kezdeti

években a szovjet munkatáborok szolgáltattak példát, amit jól tükröz a kényszermunka és az internálás gyakorlata (Lőrincz, 2007). A rabmunka veszteségességének elkerülése érdekében megkezdődött a fogvatartotti munkáltatás és a tervgazdálkodási rendszer összehangolása, amelynek első lépését az elítélteket foglalkoztató üzemek államosítása jelentette 1948-ban. A meglévő üzemekből kialakított állami ipari vállalatok megerőzték a korábbi termelési profilokat. Az ipari termelés tekintetében tehát továbbra is fennmaradt a bútorigipari, textilipari és cipőipari tevékenységek dominanciája. Mindemellett mezőgazdasági tevékenység is folyt, a szintén államosított állampusztai, nagyfai, annamajori, váci, aszódi és márianosztrai gazdaságokban (Lőrincz, 2007). Ugyancsak 1948-ban létrejött az Igazságügyi Minisztérium Gazdasági Igazgatósága (IGI), amelynek fő feladata a rabmunkáltatás gazdasági részletterveinek kidolgozása és végrehajtása lett. Még ugyanebben az évben sor került az elítélteket foglalkoztató vállalatok államosítására (Lőrincz-Nagy, 1997). Az egységes irányítás szellemében a büntetés-végrehajtási intézetek mellett működő üzemeket két (egy ipari és egy mezőgazdasági) vállalatba tömörítették és az IM Gazdasági Igazgatósága alá rendelték (Nagy, 1985) Az új szervezeti konstrukció a vállalatok és a büntető intézetek különállását írta elő, ugyanakkor azt is meghatározta, hogy az intézet köteles a vállalat számára megfelelő munkaerőt biztosítani. A termelési szerkezetet lényegében a korábbi vállalatok változatlanul hagyott termelési profiljai határozták meg, vagyis továbbra is fennmaradt a bútorigipari, textilipari és cipőipari tevékenységek dominanciája (Lőrincz-Nagy, 1997).

Alig több, mint másfél évvel később az Állami Ellenőrző Központ (ÁEK) 1949-ben Vizsgálat alá vonta az ekkor 18 hónapja fennálló Igazságügyi Ipari Vállalat Központját és üzemegységeit, majd a vizsgálatot kiterjesztette a budapesti, a sopronkőhidai és a kalocsai országos intézetekre, valamint a Igazságügyi Mezőgazdasági Vállalat Központjára, illetve a hartai és nagyfai gazdaságokra. Az ellenőrzési tevékenység keretében az ÁEK legfőképp azt vizsgálta, hogy miként lehetne a rabmunkáltatást minél inkább az országos munkaerő-szükséglet kielégítésének szolgálatába állítani. A vizsgálat megállapította, hogy a fogvatartottak rendszeres, tervszerű és általános munkáltatása még távolról sem valósult meg. Mindezek fényében az ÁEK javasolta hogy az Igazságügyi Minisztériumot mérje fel a fogvatartotti munkáltatás rejtett tartalékait és a jobb felhasználás lehetőségeit, illetve megfogalmazta a két (egy ipari és egy mezőgazdasági) igazságügyi vállalat üzemegységeinek önálló vállalatokká alakításának szükségességét. Ezzel pedig megkezdődött a vállalati decentralizáció és az üzemegységek szakosítása (Zinner, 2000).

1951-ben hatályba lépett a Csemegi-kódex általános részét felváltó 1950. évi II. törvény, melynek nyomán a büntetés-végrehajtás az Igazságügyi Minisztérium felügyelete és irányítása

alól a Belügyminisztériumhoz került. A büntetés-végrehajtási intézetek központi irányítására létrehozták a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát, megszűnt a Igazságügyi Gazdasági Igazgatóság a fogvatartottak munkáltatásának irányítása pedig a Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) feladata lett (Nagy, 1985; Lőrincz-Nagy, 1997). KÖMI elsődleges feladata a rabmunka egységes szervezetének kiszélesítése, valamint tervgazdálkodási integráció volt (Zinner, 2000). A tervgazdálkodás keretei között egyre meghatározóbbá vált a termeléscentrikus szemlélet és a büntetés-végrehajtás gazdasági, a vállalati tervek teljesítéséhez kapcsolódó funkciója (Nagy, 1985). Az elítéltek munkateljesítményét több módon is igyekeztek ösztönözni: alkalmazták az ún. napelengedés gyakorlatát, amelynek keretében a havi norma felett teljesítés esetén 5%-onként (a bányászatban 2%-inként) egy napot elengedtek a büntetésből. Ugyannakkor a teljesítménytől függött a kapcsolattartási gyakoriság, a különböző programokon való részvétel, az élelmiszersomaghoz és tisztasági cikkekhez való hozzáférés mértéke, de bizonyos esetekben a fegyelmi vétség megállapítása vagy éppen a feltételes szabadságra bocsátás is (Lőrincz, 2007; 2015).

A második világháborút követő korszak büntetőpolitikai irányvonala nyomán, a népbíróság és rendes bíróság párhuzamos működése mellett rövid időn belül megoldandó problémaként jelentkezett az elítéltek létszám jelentős emelkedése, amely együtt járt a büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfoltóságával. Az elhelyezés és munkáltatás jelentette kihívásokat a rendszer nyitott végrehajtási helyek létesítésével igyekezett megoldani, méghozzá úgy, hogy gyárakat, üzemeket, bányákat és építésre kijelölt területeket bocsátott a büntetés-végrehajtási rendelkezésére. 1952-re ezek a külső őrparancsnokságok és munkahely-parancsnokságok lényegében az egész országot behálózták (Lőrincz-Nagy, 1997), összesen 45 helyszínen működtek. Az elítéltek jelentős többségét az intézetek mellett működő állami vállalatok helyett ilyen külső helyszíneken munkáltatták (Lőrincz, 2007). Bár pontos statisztikák nem állnak rendelkezésre, az elérhető forrásokra alapozott becslések szerint a zárt intézetekben, valamint a külső büntetés-végrehajtási munkahelyeken 1951. végére mintegy 46 ezer elítéltet tartottak fogva, amely létszám 1952. végére elérte a 76 ezer főt (Lőrincz, 2015).

A represszív, politikai fegyverként alkalmazott büntetőpolitikai gyakorlat Sztálin halálát követően enyhülni kezdett, a fogvatartottak létszáma a forradalom kitörése előtti időszakra 13 ezer főre csökkent (Lőrincz, 2015). Az 1950-es évek második felében megkezdődött a rabmunkahelyek felszámolása, az elítéltek elhelyezésének alapértelmezett helyszínei újra a zárt intézetek lettek (Lőrincz-Nagy, 1997). Az 1950-es évek végén kezdetét vette a puha diktatúra korszaka, aminek részeként a börtönügy történetében is újabb fejezet kezdődött. A 8/1959.

számú BM utasítás a büntetés-végrehajtás két fő feladatáént már az elítéltek őrzését és nevelését határozta meg és kimondta, hogy minden egyéb funkciót e céloknak kell alárendelni. Ezzel összefüggésben megszüntették és az Országos Parancsnokság szervezetébe olvasztották a KÖMI-t (Nagy, 1985). Az újfajta büntetőpolitikai irányvonal már egyfajta differenciált szemléletet tükrözött, a munkásosztály bűnelkövetőivel szemben a segítő-nevelő szándékot képviselte, amelynek keretében elvi síkon a munkáltatás is a nevelési eszköztár részeként kereteződött. A büntetés-végrehajtási intézetekben létrehozták a nevelési szolgálatot, illetve előírták, hogy minden 100 fogvatartottal legalább egy nevelő foglalkozzon (Lőrincz-Nagy, 1997).

Az új irányvonal központi vezérelve pedig a szocialista törvényesség biztosításának célkitűzése lett. Ezt tükrözte egyebek mellett az 1955-ben megalkotott Büntetés-végrehajtási Szabályzat is, amely a biztonságos őrzésre és az elítéltek munkáltatására helyezte a hangsúlyt, ugyanakkor egyben előre vetítette már a későbbiek folyamán egyre nagyobb jelentőséggel felruházott nevelési célzat kiemelt szerepét is. A Csemegi-kódexet teljes egészében felváltotta a 1961. évi V. törvény, a büntetés-végrehajtás szervezetrendszeré pedig 1963-ban a Belügyminisztérium szervezetéből újra az igazságügy-miniszter irányítása és felügyelete alá került. Az új büntető törvénykönyv által kijelölt kereteket követve 1966-ban megszületett a büntetés-végrehajtást szabályozó 21. számú törvényerejű rendelet, amely egyértelműen az elítéltek nevelését tűzte ki célként. A jogalkotói szándék az elítéltek átnevelésének ambícióját tükrözte, nem kisebb célt határozott meg, mint hogy az elítélt személyisége az átnevelési folyamat eredményeképp átalakuljon, elősegítve ezáltal, hogy a szabadulást követően a törvénytisztelő állampolgárrá válhasson (Lőrincz-Nagy, 1997). A rendelet a munkáltatás célját is ebben a szellemben határozta meg, előírta hogy *„a munkáltatás elsődlegesen nevelési célokat szolgál, a rendszeres, munkás életmódhoz való készséget hivatott kialakítani”* (idézi Nagy, 1985:6) A korszak büntetés-végrehajtási ambícióit alapvetően egyfajta pedagógiai optimizmussal átitott paternalista átnevelési szándék jellemezte, amely azonban nehezen illeszkedett a szervezet klasszikus prioritásaihoz, így például az őrzés biztonságáért vagy éppen a munkáltatás gazdaságosságáért felelős szakterületekkel szemben támasztott elvárás- és feladatrendszerhez. Ahogy Lőrincz József fogalmaz az újfajta nevelési misszió strukturális korlátai kapcsán: *„a büntetés-végrehajtás szervezetének túlzott centralizáltsága, a hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszony akadályozta a szakterületek együttműködését, sőt azok tartós rivalizálásához vezetett”* (Lőrincz-Nagy, 1997:40).

A 70-es évek első felében a paternalista átnevelési programhoz még erőteljesebb büntetőjogi eszközöket társított a hatalom. Az 1971. évi 28. számú törvényerejű rendelet visszaállította az életfogytig tartó szabadságvesztést, továbbá szigorításokat vezetett be a visszaeső bűnelkövetőkkel szemben. Néhány évvel később pedig az 1974. évi 9. és 10. számú törvényerejű rendeletek pedig az intenzív nevelési módszerekkel társított szigorított őrizet, valamint az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti gyógykezelésének elrendeléséről rendelkeztek (Nagy, 1985; Lőrincz-Nagy, 1997). Az 1970-es évek második felére egyértelművé vált, hogy a bűnözés kedvezőtlen tendenciái önmagában a büntetőjog eszközeivel nem orvosolhatók, ahogy a büntetés-végrehajtási neveléstől sem várható el az elítéltek személyiségének gyökeres átalakítása. A magyar börtönügy területén az 1970-es évek közepétől kezdett kibontakozni az a szemlélet, amely már egyre inkább az átnevelési illúzió feladásához és a büntetés-végrehajtási rendszer represszív elemeinek, káros hatásainak mérsékléséhez kapcsolódott (Lőrincz-Nagy, 1997). Ezt a fajta szemléletet tükrözte az 1978. évi IV. törvénnyel hatályba lépő büntető törvénykönyv, valamint azt ezt követő 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról.

4.2 A fogvatartotti munkáltatás működési keretei

1979-es büntetés-végrehajtási jogszabály szellemiségében a nevelést hangsúlyozó és a fogvatartotti jogokat is rögzítő 1966-os törvényerejű rendeletet követte, de annak “túlvállaló” szakmai optimizmusa nélkül. Kitágította a nevelés fogalmát, amely immáron nem a személyiség megváltoztatását és az átnevelés jelentette, hanem egyfajta gyűjtőfogalomként magába foglalt minden olyan eszközt és tevékenységet, amely az elítéltek társadalomba való beilleszkedését volt hivatott elősegíteni, beleértve az iskolai oktatást, a nevelői tevékenységet, a munkáltatást, a szakmaképzést, sőt a személyi állomány példaadó magatartására, az elítéltekkel való bánásmód fejlesztésére irányuló törekvéseket is (Lőrincz-Nagy, 1997).

Az 1979-es büntetés-végrehajtási törvényerejű rendelet kimondta, hogy a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során biztosítani kell az elítéltek munkáltatását. A jogszabály a munkáltatást, mint nevelési eszközt határozta meg, amelynek célja mindenekelőtt a szükséges erkölcsi normák: a munka megbecsülésének, a munkás életmód iránti tisztelet helyreállítása. A munkáltatáshoz ugyanakkor egyúttal kiemelt gazdasági célzat is társult, a büntetés-végrehajtási vállalatokra vonatkozóan meghatározó elvárás volt a munkavégzéshez kapcsolódó gazdasági eredmények növelése. Ez a kettős célzat, amely a büntetés-végrehajtás klasszikus feladatain

(így a fogvatartottak őrzésén, foglalkoztatásán és társadalomba való beilleszkedésének elősegítésén túl) a gazdaságossági és hatékonysági követelményeket is támasztott a büntetés-végrehajtással szemben (Sörös, 1984). Ezt a kettős célzatot a korszakban a büntetés-végrehajtási szakpolitikai irányvonal fő vezérfonalát szolgáltatató, a mai büntetés-végrehajtási gyakorlatból is jól ismert teljes foglalkoztatottság programja foglalta keretbe. Palotás Miklós szavait idézve a kettős célzaton alapuló program szerint *“a munkáltatást úgy kell szervezni – felhasználva a büntetés-végrehajtási vállalatok termelőalapjait, a kooperációs és költségvetési lehetőségeket – hogy biztosítsa az elítéltek teljeskörű foglalkoztatását, feleljen meg a büntetés-végrehajtás sajátos követelményeinek, ugyanakkor népgazdasági igényeket is elégítsen ki.”* (Palotás, 1983b)

Az 1978-as büntető törvénykönyv, valamint az 1979-es büntetés-végrehajtási törvényerejű rendelet még a börtönnéesség csökkenésének prognózisát vette alapul, a gyakorlat azonban távolról sem igazolta ezt a várakozást (Nagy, 1985; Lőrincz, 2011) 1980 és 1986 között jelentősen emelkedett a fogvatartotti népesség, amely csak részben volt magyarázható a bűncselekmények számának növekedésével. Az emelkedés sokkal inkább a szabadságvesztés-büntetés a korábbiaknál szélesebb körű alkalmazását és a büntetőhatalom válságfolyamatokkal szembeni türelmetlenségét jelezte. A fogvatartottak száma 1986-ra elérte a 25 ezer főt, amely 35 százalékpontos emelkedést jelentett az 1980-as évhez viszonyítva. A kriminálpolitikai szigor fokozódását tükrözte továbbá az is, hogy a fogvatartotti populáción belül jelentősen megemelkedett az első büntényesek és a rövid tartalmú szabadságvesztés-büntetést töltők aránya, nőtt a túlszűfolttság, egyre nagyobb kihívást jelentett a munkaalkalmak biztosítása és az elítéltek foglalkoztatása, mindenezekkel összefüggésben pedig látványosan emelkedett a rendkívüli események és fegyelmi vétségek száma (Lőrincz, 2011a).

A válságfolyamatok a büntetés-végrehajtási feladatok ellátásának nehézségein túl, a fogvatartottak munkáltatásához kapcsolódó kettős célzat másik dimenziójában, a gazdasági eredményesség vonatkozásában is éreztették hatásukat. Az 1973-74-es nyersanyag- és energiaválság meglehetősen súlyosan érintette az ország külkereskedelmi mérlegét, ezáltal jelentős gazdasági nehézségeket okozott. Az állam a késő Kádár-korszak életszínvonalpolitikáját azonban a válságot követően is igyekezett fenntartani, aminek következtében a belföldi felhasználás 1974 és 1978 között rendszeresen meghaladta a nemzeti jövedelmet, a belföldi felhasználás és a nemzeti jövedelem különbségét pedig külföldi hitelekkel finanszírozta. A hitelek visszafizetéséhez párosuló gazdasági teher a lakosság megélhetési körülményeire és az államszocialista tervgazdaság vállalatainak működését is súlyosan

érintette. 1975-től 1980-ig szigorú központi intézkedések sora szűkítette a vállalatok gazdálkodásának tényleges mozgásterét, mindez pedig a büntetés-végrehajtási vállalatok helyzetére is erőteljesen kihatott (Sörös, 1986).

A növekvő gazdasági nehézségek, valamint a büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfoltóságából adódó problémák meglehetősen hátrányosan hatottak a büntetés-végrehajtási szervezet működési feltételeire, a büntető igazságszolgáltatásban betöltött szerep érvényesítésének lehetőségeire. A börtönügy a korszakban a döntéshozás, az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium „Bermuda háromszögében” végeredményben hathatós anyagi támogatás hiányában saját erőforrásaira bízva hánykolódott (Lőrincz, 2011a). A szervezet tehát meglehetősen korlátozott eszköztárral tartós válságkezelésre rendezkedett be, ami csak még inkább kiélezte a munkáltatás kettős célzatához kapcsolódó, a későbbiekben részletesen is tárgyalt ellentmondásokat. Ezek az ellentmondások a munkáltatás vonatkozásában egyebek mellett megjelentek a munkakényszer és munkavégzés, a teljeskörű foglalkoztatás és a hatékonyság, a rendelkezésre álló munkaerő-összetétel és a foglalkoztatási lehetőségek, a magas fluktuáció és a termelékenységi elvárások, továbbá a nyereségérdekeltség és a munkakényszer viszonyában (Sörös, 1986).

A fogvatartottak száma az 1980-as évek nagy részében tartósan emelkedett, ennek ellenére azonban a munkáltatási rátát az időszakban jó ideig magas szinten sikerült tartani. 1982-ben a teljes fogvatartotti népesség 82%-a vett részt munkáltatásban, ez az arány 10 évvel korábban mindössze 68% volt. A munkáltatási arány a jogerős elítéltek vonatkozásában 1982-ben a 90%-ot is meghaladta, vagyis a munkakötelezettség alá tartozó fogvatartotti csoportok esetében a teljes körű foglalkoztatás szintjét közelítette (BvOP, 1983; Palotás, 1983a). Az 1973-as báziséhoz viszonyítva elmondható, hogy a fogvatartottak összlétszáma 1982-ben még közel azonos volt, azon belül az elítéltek aránya azonban valamelyest csökkent. Ennek ellenére a munkáltatási arány nem esett vissza, sőt, az munkakötelezettséggel nem terhelt fogvatartotti csoportok esetében jelentősen emelkedett. A munkáltatásban részt vevő fogvatartottak aránya az elzárásra beutalt fogvatartottak között duplájára, az előzetesen letartóztatottak körében pedig hatszorosára nőtt (Palotás, 1983b).

A MUNKÁLTATÁS ALAKULÁSA AZ EGYES FOGVATARTOTTI CSOPORTOKNÁL (1982. I. FÉLÉV AZ 1973-AS BÁZISÉVHEZ VISZONYÍTVA)		
Fogvatartás jogcíme	1973 (%)	1982.I.félév (%)
Elítélt	100	100,3
Szigorított őrizetes	n.a.	n.a.
Munkaterápiás alk.elv.beut.	n.a.	n.a.
Elzárásra beutalt	100	219,8
Előzetesen letartóztatott	100	601,3
Kényszergyógykezelt	100	180,9
Összes	100	119,5

A munkáltatási formákat tekintve a rendszerváltást övező évtizedekben a fogvatartottak munkáltatása alapvetően három szisztémában zajlott: (1) költségvetési, (2) büntetés-végrehajtási vállalati, vagy (3) külső vállalati keretben. A költségvetési munkáltatást három részterületet adta, amely területeken az 1980-as évek folyamán a dolgozó fogvatartottak egyharmadát foglalkoztatták. Az első részterületet a büntetés-végrehajtási intézet általános működésével összefüggő fenntartási feladatok jelentették, beleértve egyebek mellett a karbantartást, élelmezést, takarítást, raktározást, anyagmozgatást vagy éppen a mosodai tevékenységet. A költségvetési munkáltatás másik fontos területét az ún. központi ellátás jelentette, amelynek keretében a büntetés-végrehajtási szervezet az Igazságügyi Minisztérium, a Belügyminisztérium és büntetés-végrehajtási szervek részére állított elő termékeket és nyújtott szolgáltatásokat. Az alábbi, központi ellátásra termelő üzemek az Országos Parancsnokság alá tartoztak:

- Váci Büntetés-végrehajtási Intézet (asztalos-, nyomda-, konfekcióüzem és mosoda)
- Székesfehérvári Büntetés-végrehajtási Intézet (konfekcióüzem)
- Debreceni Büntetés-végrehajtási Intézet (cipészüzem)
- Márianosztrai Büntetés-végrehajtási Intézet (szőnyegszövő üzem)
- Pálhalmai Börtön és Fogház (vaságy felújító üzem)
- Budapesti Fegyház és Börtön (hírtechnikai üzem)
- Fiatalokorúak Börtöne és Fogháza (autóbuszjavító üzem)
- Baracska Fogház és Börtön (rabszállító- és teherautójavító üzem)

A fenntartási és a központi ellátási terület mellett a költségvetési munkáltatáshoz tartozott az ún. vegyesipari tevékenység, amely tulajdonképpen a külső vállalatok/intézmények részére a megrendelő által biztosított eszközökkel és anyagból végzett bér munkát jelentette. Ide

sorolódott a márianosztrai büntetés-végrehajtási intézet mellett működő Börzsöny Vegyesipari Vállalat, illetve tőköli Dunai Vegyesipari Vállalat (Palotás, 1983b).

A munkáltatási formák közül a második, egyben legmeghatározóbb szisztémát az állami vállalatokról szóló 1977. évi VI. törvény hatálya alá tartozó büntetés-végrehajtási vállalatok keretében szervezett munkáltatás jelentette. A vegyesipari vállalatokkal együtt a rendszerváltás övező időszakban összesen 12 ilyen vállalat működött, amelyek közül 9 ipari, 3 pedig döntően mezőgazdasági profillal rendelkezett. A vállalatokra hárult az a feladat, hogy a fogvatartottak elvárt szintű foglalkoztatását biztosítsák, illetve a gazdálkodással összefüggő népgazdasági elvárásokat teljesítsék. A vállalatok felügyeletét az Igazságügyi Minisztérium a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának funkcionális osztályain (Termelési és Beruházási Osztály, Pénzügyi Osztály, Munkaügyi Osztály) keresztül gyakorolta. A vállalatokat az azok székhelyeül szolgáló büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka igazgatta, az intézetparancsnok tehát a büntetés-végrehajtási intézet területén működő vállalat igazgatója is volt egyben. A büntetés-végrehajtási vállalatok fontosabb termelési profiljai a következő területeket fedték le: pamutszövés, konfekcióipar, cipőipar, bútorigar, kötélgyártás, sportlabdba-varrás, könyvkötészet, betonelemgyártás, fém- és műanyagfeldolgozás, építőipar, valamint növénytermesztés- és állattenyésztés (Palotás, 1983b). A vállalatok termelési szerkezetét az alábbi táblázat foglalja össze:

BÜNTETÉS- VÉGREHAJTÁSI VÁLLALAT	ALAPTEVÉKENYSÉG	KIEGÉSZÍTŐ TEVÉKENYSÉG
Alföldi Bútorgyár	lakossági korpusz- és kárpitos bútorok gyártása	fafeldolgozás karosszéria alkatrészek gyártása
Állampusztai Célgazdaság	növénytermesztés szőlő-gyümölcs termesztés borászat állattenyésztés	kéziszerszám alkatrészek megmunkálása cipőipari bér munka anyagmentés kenderfeldolgozás
Annamajori Célgazdaság	növénytermesztés állattenyésztés	textilipari fonalelőkészítés fa- és fémfeldolgozás anyagmentés építőipari bér munka
Börzsöny Vegyesipari Vállalat	kenderfeldolgozás kötélgyártás sportlabda varrás könyvkötészeti bér munka	textilgyári bér munka vegyipari bér munka építő-és építőipari bér munka
Budapesti Faipari Vállalat	lakossági, közületi és gyerekbútorok gyártása	építőipari bér munka tömegcikkipari alkatrészek gyártása

BÜNTETÉS- VÉGREHAJTÁSI VÁLLALAT	ALAPTEVÉKENYSÉG	KIEGÉSZÍTŐ TEVÉKENYSÉG
Dunai Tömegcikkipari Vállalat	villamosipari kapcsolók gyártása acél mérőszalagok gyártása fém-és műanyag tömegcikk gyártása	építőipari bér munka fémfeldolgozás
Dunai Vegyesipari Vállalat	betonelemgyártás könyvkötészeti bér munka autóipari alkatrészgyártás ékszergyártás	fémfeldolgozás
Ipoly cipőgyár	utcai és munkavédelmi lábbeligyártás	bőrfeldolgozás munkavédelmi kesztyűk gyártása írószer és egyéb tömegcikkipar szerelés, egyéb bér munka
Kalocsai konfekcióipari Vállalat	munkaruhagyártás	papíripari bér munka villamosipari szerelő munka rövidárú kiserelés bér munka szolgáltatás jellegű külső munka
Pálhalmi Célgazdaság	növénytermesztés gyümölcsstermesztés állattenyésztés	acélszerkezetek gyártása anyagmentés építőipari bér munka
Sátoraljaújhelyi fehérneműgyár	ágynemű konfekcionálás cérnagomb gyártás	alsóruházati termékek konfekcionálása rongykoronggyártás papír-és faipari bér munka
Sopronkőhidai Szövőgyár	pamutszövés munkaruha konfekcionálás	vasipari bér munkák híradástechnikai és alkatrészek szerelése

A fogvatartotti munkáltatás harmadik formáját a vizsgált időszakban a külső vállalati munkáltatás, azaz a külső, nem büntetés-végrehajtási vállalatok saját telephelyén történő foglalkoztatás jelentette. Ezen az ún. kooperációs forma a külső vállalat és a büntetés-végrehajtási szervezet együttműködésére épült, az őrzésről a büntetés-végrehajtási szervezet gondoskodott, a munkairányítást viszont a vállalat szakemberei végezték, illetve az épületet, az anyagot és a technológiát is a vállalat biztosította (Palotás, 1983b). A teljes körű foglalkoztatás megvalósítására való törekvés időszakában jelentős számban jöttek létre ilyen típusú munkahelyek, az 1980-as évek folyamán a fogvatartotti munkáltatáson belüli arányuk 0,4 és 2,8 % között ingadozott.

Az 1980-as évektől megjelenő jelentős arányú fogvatartotti népesség-növekedés egyúttal foglalkoztatási nehézségeket is okozott. Az egyre erősödő piaci verseny és a fogvatartotti

létszámnövekedés miatt a büntetés-végrehajtási szervezet alaptevékenysége körében egyre nehezebben tudott kellő számú munkahelyet biztosítani: így megoldásként kínálkozott a külső munkahelyek létesítésének lehetősége, a már említett kooperációs konstrukció keretében. A külső vállalatok együttműködésre való nyitottságát lényegesen elősegítette, hogy az érintett években több országos nagyvállalatnál is (pl.: Dunai Vasmű, Ikarus, KÖFÉM, DEFAG, FÉG) jelentős munkaerőigény mutatkozott az egyszerű betanított és a segédmunka vonatkozásában. A konstrukció a külső vállalatok számára olyan szempontból is előnyös volt, hogy a fogvatartottak hivatalosan nem kerültek a vállalat állományába, a vállalatok a fogvatartottak vállalkozási díját költségként számolhatták el, illetve utánuk TB járulékot sem kellett fizetniük (BvOP, 1990).

4.3 A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái a rendszerváltás övező időszakban

A fogvatartotti munkáltatásnak a visszailleszkedés elősegítésében és a gazdasági eredmények felmutatásában megnyilvánuló kettős szerepe egy többoldalú, meglehetősen összetett feladat, ami számtalan ellentmondással terhelt (Palotás, 1986). A büntetés-végrehajtási feladatok teljesítése, illetve a gazdaságossági és hatékonysági elvárásnak való megfelelés ellentmondását az 1970-80-as évek gazdasági-társadalmi válságfolyamatai csak még inkább kiemelték (Palotás, 1986; Sörös, 1986). A korszakból származó szakmai és szakpolitikai jellegű dokumentumok (éves beszámolók, előterjesztések, vitacikkek, konferencia leiratok és fejlesztési koncepciók) mind arról tanúskodnak, hogy a munkáltatáshoz kapcsolódó kettős célzat okozta feszültségek tartós kihívást jelentettek a szervezet számára.

A vonatkozó beszámolók és jelentések (BvOP, 1982; 1984; 1986; 1990) statisztikai kimutatásait alapul véve elmondható, hogy a munkáltatási ráta számottevően nem esett vissza, a teljes fogvatartotti állományra vetítve a vizsgált időszakban mindvégig 80% körül alakult, ezen belül a költségvetési munkáltatásban a fogvatartottak 1/3-a, büntetés-végrehajtási vállalati munkáltatásban pedig 2/3-uk dolgozott.

FOGVATARTOTTI FOGLALKOZTATÁSI RÁTA ALAKULÁSA (1984-1989)							
		1984	1985	1986	1987	1988	1989 (I-X.hó)
összes létszámból	nem foglalkoztatott (%)	19,24	21,68	20,51	20,67	18,55	17,69
	foglalkoztatott (%)	80,76	78,32	79,49	79,33	81,45	82,31

Az egyes munkáltatási formák keretében dolgozók arányaiban a foglalkoztatási nehézségek fokozódásával a vizsgált időszakban néhány százalékos eltolódás volt megfigyelhető. A büntetés-végrehajtási vállalatoknál foglalkoztatottak aránya csökkent, míg – a teljes körű foglalkoztatáshoz kapcsolódó elvárással összefüggésben – a költségvetési munkáltatáson belüli nem termelő, intézetfenntartási munkákkal foglalkoztatott fogvatartottak aránya emelkedett. Ezen kívül a rendszerváltásig a külső vállalatoknál munkáltatott fogvatartottak aránya is nőtt. A foglalkoztatott fogvatartotti létszám tekintetében a külső vállalati munkáltatás részesedése ugyancsak emelkedett, a többi munkáltatási formához viszonyítva azonban mindvégig alacsony maradt (BvOP, 1990).

A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS ÁGAZATOK SZERINTI ARÁNYAI (1984-1988)						
	1984	1985	1986	1987	1988	1989 (I-X hó)
1. Bv. ipari vállalatok	49,84	50,71	48,74	47,58	48,54	46,78
2. Bv. célgazdaságok	25,99	24,95	25,04	25,67	24,68	24,16
3. Bv vállalatok összesen	75,83	75,66	73,78	73,25	73,22	70,94
4. Bv. Külső vállalatok / költségvetési rendszerben/	0,4	0,33	2,83	2,41	1,49	0,9
5. Vállalati rendszerben	76,23	75,99	76,61	75,66	74,71	71,84
6. Intézetfenntartáson	16,58	16,63	16,59	16,88	17,22	18,46
7. Központi ellátáson	7,19	7,38	6,8	6,66	6,14	6,33
8. Vegyesipari munkán	---	---	---	0,8	1,93	3,37
9. Kv.rendszerben összesen	23,77	24,01	23,39	24,34	25,29	28,16
10.Foglalkoztatás összesen	100	100	100	100	100	100

Ami a büntetés-végrehajtási vállalatok gazdasági eredménykimutatásait illeti, az vállalatok összesített nyeresége 1983-van 286 millió Ft, 1984-ben 284 millió Ft, 1986-ban 414 millió Ft, 1987-ben 354 millió Ft, 1988-ban pedig 307 millió Ft volt (BvOP, 1982; 1984; 1986; 1990). 1988-ban az ipari vállalatok vonatkozásában az egy foglalkoztatott fogvatartottra jutó bruttó

termelési érték a Sopronkőhidai Szövőgyár (431 100 Ft/fő) és Sátoraljaújhelyi Fehérneműgyár (428 900 Ft/fő) esetében volt a legmagasabb, míg a Börzsöny (100 400 Ft/fő) és a Dunai Vegyesipari Vállalat (131 900Ft/fő), valamint a Dunai Tömegcikkipari Vállalat (147 200 Ft/fő) volt a legalacsonyabb. A mezőgazdasági profilú célgazdaságok (Annamajor, Állampuszta, Pálhalma) esetében az egy foglalkoztatott fogvatartottra jutó bruttó termelési érték ugyanebben az évben 15 és 20 ezer Ft/fő között alakult (BvOP, 1990).

Abban, hogy a büntetés-végrehajtási vállalatok nyeresége a gazdasági nehézségek jelentkezéséhez képest csak késleltetve vett csökkenő tendenciát, nagy szerepe volt a kooperációs munkáltatási formáknak. Az ebben a formában elért gazdasági eredmény ugyanis – ellenére annak, hogy az ebben a formában foglalkoztatott fogvatartottak aránya a 3%-ot sem érte el – az összes nyereség csaknem egyharmadát tette ki 1987 és 1988 folyamán (BvOP, 1990). A válság hatásainak késleltetéséhez emellett hozzájárult az is, hogy a büntetés-végrehajtás a vállalati adófizetési kötelezettségek jelentős része alól (béradó, vagyoadó, felhalmozási adó) 1985-től felmentést kapott (Kozma, 1988). Hozzá kell tenni ugyanakkor azt is, hogy ezek a kedvezmények kizárólag a nyereség adóztatására vonatkoztak, tehát a nyereséges gazdálkodás továbbra is szükségszerű feltétel és elvárás maradt, a vállalati nyereséget terhelő adóbefizetések pedig jelentős mértékben megterhelték a büntetésvégrehajtási vállalatok amúgy sem túlzottan kedvező nyereségi mutatóit. (BvOP, 1987).

A KÜLSŐ BÉRMUNKA RÉSZARÁNYA A BV. VÁLLALATOK ÁRBEVÉTELÉBŐL, LÉTSZÁMÁBÓL ÉS NYERESÉGÉBŐL (1987-1988)									
		Árbevétel (MFt)		Létszám (fő)		Fedezet (MFt)		Nyereség (MFt)	
		1987	1988	1987	1988	1987	1988	1987	1988
Alaptevékenység	összeg	3011,7	3196,1	6225	6410	776,9	842,9	271	233,3
	%	73,5	73,9	44	44,6	62,6	60,6	76,6	75,9
Belső bérmunka kooperáció	összeg	392,7	460,1	4437	4471	210,7	254	6,9	-35,5
	%	9,6	10,7	31,4	31,1	16,9	18,2	1,9	-11,5
Külső bérmunka kooperáció	összeg	369,4	425,3	3049	3243	238	284	109,5	100,3
	%	9	9,8	21,5	22,6	19,1	20,4	30,9	32,6
Egyéb tevékenység	összeg	324,9	244	435	247	17,4	10,8	-33,5	9,3
	%	7,9	5,6	3,1	1,7	1,4	0,8	-9,4	3
Összesen	összeg	4098,7	4325,5	14146	14371	1245	1391,7	353,9	307,4
	%	100	100	100	100	100	100	100	100

Bár az 1980-as évek folyamán a hivatalos statisztikák alapján nem azonosítható a munkáltatási ráta radikális csökkenése, a vállalati nyereségmutatók visszaesése egyértelműen megfigyelhető, a vizsgált szakmai és szakpolitikai háttérdokumentumok szöveges beszámolóí alapján pedig azok a nehézségek is jól azonosíthatók, amelyek a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó kettős célzat érvényesítésének feszültségével összefüggésben a gyakorlati működés kihívásait jellemezték. Palotás Miklós 1983-as helyzetértékelését idézve *„érzékelhető, hogy a munkáltatásban elért figyelemreméltó eredmények mellett a teljes körű foglalkoztatásra való törekvés miatt bizonyos ellentmondások élesedtek; a fogvatartottak létszámának növekedése, az előzetesen letartóztatottak munkáltatási kötelezettsége és nem utolsósorban a népgazdaság növekedési ütemének az utóbbi időben jelentkező lelassulása miatt egyes területeken (...) foglalkoztatási problémák jelentkeznek.”* (Palotás, 1983a:19) A vizsgált források alapján elmondható, hogy a korszakban az ellentmondásokból fakadó gyakorlati problémák alapvetően három fő kulcsterületen azonosíthatók: (1) a munkáltatás megszervezésének kettős kiszolgáltatottsága, (2) a rendelkezésre álló munkaerő és termelési szerkezet sajátosságai, technológiai korlátok és az erőforrások szűkössége, valamint (3) a kényszer és ösztönzés munkáltatásban betöltött szerepe és korlátai vonatkozásában.

A fogvatartotti munkáltatást érintő szervezeti problémák eredőjét ebben a korszakban is a büntetés céljához és végrehajtásához kapcsolódó állami funkciók, illetve a fenntartó által mindenkor elvárt gazdasági szerepnek való megfelelés feszültsége jelentette. A rendszerváltást övező időszakban az államszocialista rendszer teljes foglalkoztatottsági elvének megfelelően a büntetés-végrehajtásban is elvárás volt a fogvatartottak teljes körű foglalkoztatása. A tervgazdaság a megelőző évtizedekben egyértelműen kijelölte a büntetés-végrehajtási vállalatok helyét a népgazdasági rendszerben, az azokkal szemben támasztott gazdasági elvárásokat pedig a piaci mechanizmusok térnyerése mellett is fenntartotta. A teljes körű foglalkoztatás olyan terheket rótt a büntetés-végrehajtásra, amelynek a változó körülmények között csak még inkább megnehezítették a vállalatok fenntartható működését, miközben a munkáltatáshoz kapcsolódó nevelési célzat is csak korlátozottan érvényesülhetett. A válságfolyamatok korai szakaszában a büntetés-végrehajtási vállalatoknál túlfoglalkoztatottság jelentkezett (Kozma, 1987), ami mind az állami funkciók ellátása, mind pedig a gazdálkodással kapcsolatos elvárásoknak való megfelel szempontjából hátrányt jelentett. Ahogy az 1986-ban készült munkáltatásfejlesztési koncepció fogalmaz: *„A piaci viszonyok hatása a büntetés-végrehajtási vállalatokat is fokozottabban érdekeltté teszi a nyereség, az árbevétel, a hatékonyság, a munka termelékenységének növelésében. (...) A termelékenység növelése a*

foglalkoztatott munkaerő egy részét a vállalatoknál feleslegessé teszi. A piaci verseny által kikényszerített termelékenységnövelés így ellene hat az alapvető büntetésvégrehajtási feladat, a teljes foglalkoztatottság megvalósításának. (...) Mind a nevelés, mind a gazdaságosság szempontjából kedvezőtlen és a termelési folyamatot is zavarja, hogy a büntetésvégrehajtási vállalatok a teljes körű foglalkoztatás érdekében a szükségesnél nagyobb létszámú elitétet kénytelenek foglalkoztatni.” (BvOP, 1987:8-11)

A 80-as évek elején még dinamikusan bővült a munkakötelezettség hatálya alá nem tartozó előzetes letartóztatásban lévők munkáltatása. 1982-re már minden megyei intézetben működött vállalati üzem, üzembrész, az előzetesen letartóztatottak munkáltatási aránya ennek nyomán 1979 és 1982 között 2%-ról 33%-ra emelkedett (Palotás, 1983a) Hasonlóképp, az 1980-as évek első felében a kooperációs partnerségek köre is fokozatosan bővült. A vezetés nagy hangsúlyt fektetett a büntetés-végrehajtási vállalatok piackutató tevékenységének ösztönzésére, ami mind a potenciális vevői kör, mind az esetleges együttműködő partnerek felkutatására kiterjedt (BvOP, 1982; Kozma, 1987). Ezek a lépések rövidtávon orvosolták a foglalkoztatási kihívásokat, illetve enyhítették a negatív hatásokat, a külső vállalatokkal együttműködésre épülő munkáltatás lehetőségei azonban az 1980-as évek felére meglehetősen beszűkültek. Ahogy egy, a büntetés-végrehajtási vállalatok gazdálkodásáról és a fogvatartottak munkáltatásáról szóló 1990-es miniszteri értekezlet elé tárt előterjesztés fogalmaz: a külső munkáltatás *„a romló gazdasági feltételek miatt egyre inkább visszaszorult. A kooperáló partnereink egymás után mondják fel a büntetés-végrehajtási vállalatokkal kötött szerződéseiket, mivel esetenként saját dolgozóikat sem tudják munkával ellátni. A fogvatartotti munkaerő ugyanakkor szakképzetlen is, és az egyre igényesebb piacon a polgári vállalatok azokat a termékcsoportokat, amelyeket megelőzően e munkaerővel állítottak elő, már nem tudják értékesíteni”* (BvOP, 1990:13). A foglalkoztatás bővítése szempontjából a kooperáció révén érvényesülő kitettség mellett a büntetések végrehajtásának jogszabályi keretei is (ideértve egyebek mellett a biztonsági szempontokat és az elkülönítési szabályokat,) világos korlátokat jelentettek, mind a külső, mind pedig a belső munkáltatás vonatkozásában.

A munkáltatással kapcsolatos strukturális problémák másik kulcsterülete a vizsgált időszakban a rendelkezésre álló munkaerő és a termelési szerkezet sajátosságai, továbbá a technológiai korlátok és az erőforrások szűkösége mentén határolható körül. A büntetésvégrehajtás a munkára kötelezett fogvatartottakat szakképzettségtől függetlenül köteles foglalkoztatni. A hasznosítandó munkaerő bázisát tehát elsősorban a mindenkori fogvatartotti kör határozza meg, amelynek szakképzettsége és munkavégző képessége a rendszerváltást övező időszakban sem

volt összhangban a hatékony termelés igényével (BvOP, 1987; Fejes, 1989). Külön problémát jelentett a fogvatartotti népesség rövid tartamú szabadságvesztés-büntetésekkel összefüggő nagyarányú fluktuációja, amely mind a termelési mutatókat, mind pedig a nevelési lehetőségeket negatívan érintette (Fejes, 1989). A büntetés-végrehajtás számára további problémát jelentett az 1980-as évek második felének kriminálpolitikai enyhülése, amikor is az Elnöki Tanács egy határozat formájában a jogalkalmazás területén a kisebb súlyú bűncselekményt első alkalommal elkövetőkkel szemben a végrehajtandó szabadságvesztés mellőzését szorgalmazta és ami ezáltal a korábbi erősen növekvő tendenciát felváltva rövid időn belül a fogvatartotti létszám jelentős csökkenéséhez vezetett (Lőrincz, 2011a). Ahogy a korábban már idézett előterjesztés fogalmaz: *„A fogvatartottak létszámának ilyen mértékű váltakozása a bv. testület egészére – egyes szakterületeire pedig különösen – igen nagy terheket ró. Nehezen megoldható gondokat okoz a fejlesztési célú tervezésben, a fogvatartottak elhelyezésében, foglalkoztatásában, nevelésében, biztonságos őrzésében egyaránt”* (BvOP, 1990:7). Hasonló helyzet alakult ki 1988-ban is, amikor a beszámolók alapján a fogvatartotti létszámcsökkenés valamennyi vállalatot negatívan érintett azáltal, hogy jelentős mértékben akadályozta a szerződésekben vállalt feladatok teljesítését. A piac megőrzése érdekében végül több vállalat is külső bér munkában gyártatta le a szükséges megrendeléseket (Fejes, 1989).

A vizsgált időszakban a rendelkezésre álló munkaerő volumenén és jellemzőin túl további strukturális korlátot jelentett a meglévő vállalatok termelési szerkezete, illetve a fejlesztési lehetőségek korlátozottsága. A büntetés-végrehajtási vállalatok termelési profiljait alapvetően a fogvatartotti munkáltatás hazai történeti fejlődése határozta meg, amelyek a rendszerváltást övező időszakban sem a szabadulás utáni beilleszkedés elősegítése, sem a termelés gazdaságossága szempontjából nem bizonyultak kellőképpen célszerűnek (BvOP, 1987). A könnyűipar termékek iránti stabil keresletnek köszönhetően a fogvatartotti munkáltatás kapcsán hagyományosan is meghatározó textilipar az államszocializmus éveiben csak még inkább megerősödött, mondhatni domináns szerephez jutott. A könnyűipari termelés szalagszerűen végezhető, részműveletekre bontható, más ágazatokhoz képest kevésbé tőke- és helyigényes, így a fogvatartotti munkáltatás esetében más ipari tevékenységekhez képest könnyebbnek bizonyult a megszervezése. A vonatkozó években ugyanakkor többen is hangsúlyozták, hogy a könnyűipari tevékenységet folytató büntetés-végrehajtási vállalatoknál túlnyomórészt szövetzeti és varrodai területen foglalkoztatott férfi fogvatartottak a büntetésük alatt szerzett szakismereteiket az ágazat „elnőiesedése” miatt kevésbé tudják majd szabadulásuk után hasznosítani (Palotás, 1983a; Fejes, 1989).

A büntetés-végrehajtási vállalatok termelési szerkezetét mindig is erőteljes útfüggőség jellemezte, a vállalatok gazdasági, pénzügyi helyzete pedig a rendszerváltás megelőző években sem tette lehetővé a termelési szerkezet jelentős módosítását, így a termelési szerkezethez kapcsolódó problémakör tartósan fennmaradt (Fejes, 1989). A profiltisztítást- és váltást a finanszírozási nehézségeken túl egyéb tényezők is hátráltatták: egyrészt a büntetés-végrehajtási intézetek infrastrukturális adottságai (korszerűtlen épületek, bővítési lehetőségek hiánya, kedvezőtlen szállítási kapcsolatok), másrészt pedig a technológiai fejlesztés korlátai. Azon túl, hogy a technológiai fejlesztésre anyagi forrásokra lett volna szükség, a modernizálásnak az is gátat vetett, hogy a gépesítés révén csökkent a munkával foglalkoztatható fogvatartottak száma, azaz a technológiai fejlesztés sok esetben a minél szélesebb körű fogvatartotti munkáltatás célkitűzésével ellentétes hatott.

A strukturális nehézségek harmadik területeként kell megemlíteni a kényszer és ösztönzés munkáltatásban betöltött szerepét és annak korlátait. Az elítéltekre vonatkozó általános munkakötelezettséget az 1979-es büntetés-végrehajtási törvényerejű rendelet is fenntartotta. Új elemként azonban már a fogvatartottak munkavégzéssel kapcsolatos jogosultságait is megfogalmazta, kimondta, hogy az elítélt jogosult társadalmilag hasznos munka végzésére és ennek díjazására (36. §). Mindez jelentős előrelépésnek számított az 1966-os szabályozáshoz képest, korábban ugyanis a fogvatartottak jogi helyzete meglehetősen kevés figyelmet kapott. A büntetés-végrehajtást történetében a fogvatartottak jogi helyzete a megelőző időszakokban ritkán került napirendre. Az elítélt elsősorban a megtorló büntetés alanyának számított, akivel szemben az állam kényszerítő ereje szinte korlátlanul érvényesült. A fogvatartottak kötelezettségeit jellemzően korábban is szabályozták, az őket megillető jogok azonban kevésbé jelentek meg a szabályozókban. Ezzel összefüggésben az elítéltek munkáltatásában is mindenekelőtt a kényszer és az egyoldalú kötelezettségek jutottak kifejezésre (Lukács, 1984).

Az a fogvatartottakra is kiterjedő alapjogi szemlélet, amely a – a dolgozat II. részében bemutatott – 20. század második felében megjelenő nemzetközi egyezményeket és börtönügyi szabályozásokat, irányelveket jellemzi, Magyarországon alapvetően az államszocializmus utolsó éveiben jelent meg és az 1990-es évek folyamán kapott a korábbiaknál nagyobb teret. 1979-es büntetés-végrehajtási törvényerejű rendelet megfogalmazta ugyan az elítéltek hasznos munka végzéséhez és díjazáshoz való jogát, mindemellett azonban egyértelművé tette azt is, hogy a büntetés-végrehajtási szervezetnek az elítéltek munkáltatását biztosítania kell (25. §), illetve, hogy az elítélt a számára kijelölt munkát köteles elvégezni (33. §). A munkavégzéshez való jog tehát egyértelműen megfogalmazódott a jogszabályban, nem lehet kétség azonban

afelől, hogy a munkáltatás megszervezése a büntetés-végrehajtási szervezet, a munkavégzés pedig az elítélt egyértelmű kötelezettségének tekintette a jogalkotó. Lukács Tibor ehhez kapcsolódóan megállapította, hogy ez a jogi szabályozás mindenekelőtt „*azt látszik bizonyítani, hogy a jogalkotóban — miként a közvéleményben — erősebben él a munkakényszer, mint a munkához való jog képzete*“ (Lukács, 1984:82)

A munkavégzéshez való jog és a munkakötelezettség elvi dilemmáját formailag tulajdonképpen a fogvatartottak szabad állampolgárokétól eltérő jogállását szabályozó büntetés-végrehajtási jogviszony oldja fel. A fogvatartottakat ugyanis abban az esetben illetik meg az általános alapjogok és kötelezettségek, amennyiben a büntetés-végrehajtási törvény vagy a fogvatartással kapcsolatos más törvényi rendelkezés, illetve a büntető ítélet tartalma máshogy nem rendelkezik (Lőrincz-Nagy, 1997). A szabadságvesztés-büntetés egy komoly joghátrány, amelynek hatására az elítélt kettős jogi helyzetbe kerül. Bizonyos alkotmányos jogai és kötelezettségei változatlanok maradnak, mások módosulhatnak, miközben a büntetés-végrehajtási jogviszonyból fakadóan sajátos jogok és kötelezettségek is megilletik, illetve terhelik (Estók, 1996). A büntetés-végrehajtási jogviszonyt tulajdonképpen a büntetés-végrehajtási jog tölti meg tartalommal, magába foglalva a végrehajtással összefüggő speciális fogvatartotti jogokat és kötelezettségeket. Ebből kifolyólag a fogvatartottak munkáltatásának keretét és tartalmát is ez a jogszabály és kapcsolódó rendelkezései határozzák meg.

A kényszer tehát a rendszerváltást övező időszakban is egyértelmű velejárója volt az elítéltek munkáltatásának, mind az explicit munkakötelezettség, mind pedig a büntetés-végrehajtási sajátosságaiból fakadó közvetett kényszerelemek révén. Ahogy az 1986-es munkáltatásfejlesztési koncepció fogalmaz: „*a munka kijelölésénél és a munkavégzésnél elkerülhetetlenek a kényszerelemek: a fogvatartott nem választhatja meg a munkát, munkahelyét, erre vonatkozó kérése csak a lehetőségektől függően vehető figyelembe. Ezért az elítéltek jelentős része nem azonosul megfelelően a munkával, önálló kezdeményezései általában nincsenek, a munkával kapcsolatos előírásokat elsősorban kényszer hatására hajtja végre*” (BvOP, 1987) A munkáltatáshoz ilyen módon kapcsolódó kényszer ezáltal a munkáltatás szervezeti kihívásaiban is megmutatkozott, úgy a gazdasági, mint a reintegrációs funkció vonatkozásában (Fejes, 1989).

Mindez természetesen összefüggött az anyagi ösztönző rendszer hiányosságaival is. A vizsgált dokumentumok alapján az elítéltek anyagi ösztönzésének rendszerével kapcsolatban számos kritika felmerült. A munkadíj-színvonal – különösen a rövid tartalmú szabadságvesztés esetében – nem jelentett érdemi anyagi ösztönzőt, ezáltal nem bizonyult alkalmas eszköznek a

munkateljesítmények és a gazdaságosság fokozására, sem pedig a kényszerrelem ellensúlyozására, a munkához kapcsolt nevelési célzat érvényesítésére (BvOP, 1987)

A bérekben nem jutott kellőképpen kifejezésre sem a magasabb képzettség vagy szakmai ismeret, sem pedig a kedvezőtlen munkakörülmény vagy akár a végzett munka mennyiségében és minőségében megnyilvánuló egyéni teljesítmény (Palotás, 1983b; BvOP, 1987). Bár a munkadíj emelések a 80-as évek folyamán többnyire még követték a polgári alkalmazott béremeléseinek dinamikáját, abszolút értelemben azonban ekkor is lényegesen elmaradtak az azonos ágazatok polgári vállalatának bérszintjétől. A költségvetési munkáltatást részt vevők bérszínvonala az 1980-as évek első felében 16%-kal volt alacsonyabb, mint a vállalati keretek között dolgozott fogvatartottaké. Ez a különbség a rendszerváltás előtti években csaknem kiegyenlítőddött, az olló az 1990-es évek folyamán azonban újra szétnyílt, a különbség 1996-ra elérte a 22%-ot (Lőrincz-Nagy, 1997). 1987-ben egy dolgozó fogvatartott bruttó átlagbére az polgári alkalmazottak akkori havi bruttó átlagkeresetének 33%-át tette ki: a költségvetési formában foglalkoztatottak esetében 2357 forintot, a vállalatok konstrukcióban munkáltatott fogvatartottak esetében 2309 forintot tett ki. Ez az arány az 1996-os évre a vállalati foglalkoztatás esetében 12,5%-ra, a költségvetési munkáltatás esetében pedig 10%-ra csökkent (Lőrincz-Nagy, 1997; KSH, 2020a).

MUNKÁLTATÁSBAN RÉSZT VEVŐ FOGVATAROTTAK HAVI BRUTTÓ ÁTLAGKERESETE (1987-1996)			
Év	Költségvetési rendszerben (Ft)	Vállalatnál/gazdasági társaság (Ft)	A vállalati rendszerben zajló munkáltatás átlagkerese a költségvetési rendszer átlagkeresetéhez viszonyítva (%)
1987	2357	2309	98,0%
1988	2496	2449	98,1%
1989	2703	3082	114,0%
1990	2859	3330	116,5%
1991	3487	4020	115,3%
1992	3985	4475	112,3%
1993	4365	4630	106,1%
1994	4100	5076	123,8%
1995	4185	5399	129,0%
1996	4820	5890	122,2%

Az 1979-es büntetés-végrehajtási törvényerejű rendelet alapján: „Az elítéltnak a munkavégzéssel kapcsolatos jogaira és kötelezettségeire a munkajog általános rendelkezései”

voltak irányadóak, méghozzá *“a büntetésvégrehajtás sajátosságaiból fakadó eltérésekkel.”* (45. §) Ezek a büntetés-végrehajtási sajátosságok azonban nagyon is alapvető eltéréseket eredményeztek és eredményeznek ma is. A munkadíjak és a külső munkabérek közti eltéréseken túl ennek kapcsán mindenképpen meg kell még említeni a fogvatartotti munkadíjakat terhelő levonások (így például a tartási költséghez való hozzájárulás) anyagi ösztönzőrendszerrel összefüggő kérdését vagy éppen a fogvatartottak biztosítási jogviszonyát.

A munkadíjak kapcsán a korszakban több szakpolitikai dokumentum és tanulmány is megjegyezte, hogy a munkadíjak emelése önmagában csak korlátozott eredményekre vezethet, hiszen az esetlegesen megemelt munkadíjakat továbbra is jelentős arányú levonások terhelik. Ezzel összefüggésben megfogalmazódott olyan javaslat, amely szerint az ösztönzési rendszert a munkadíjon felüli egyéb, nem anyagi jellegű elemekkel kell kiegészíteni, például: kapcsolattartási lehetőségek szélesítése, fegyelmi fenytés elengedése, enyhébb fokozatba helyezés, szükségleti cikkek vásárlására fordítható összeg növelése (BvOP, 1987; Hágelmayer, 1989).

A fogvatartottak munkáltatását a börtönön kívüli munkaviszonytól megkülönböztető másik markáns terület a társadalombiztosításhoz való hozzáférés, amely kérdéskör az alapjogi szempontra irányuló növekvő figyelem nyomán a vizsgált időszakban ugyancsak felmerült. A rendszerváltás környékén az elítéltek közül kizárólag a javító-nevelő munkára, valamint a szigorított javító-nevelő munkára ítéltel rendelkeztek a munkaviszonyban állókéval megegyező jogosultságokkal: munkavégzés esetén a munkával töltött idő szolgálati időnek minősül a nyugellátás szempontjából (Lukács, 1984; Hágelmayer, 1989). A többi elítélt vonatkozásában effajta jogosultság nem állt fenn, ők a szociális biztonághoz kapcsolódó ellátási formák vonatkozásában kizárólag anyasági segélyre és üzemi baleset esetén baleseti ellátásra voltak jogosultak. Mi több az hosszabb tartamú szabadságvesztés büntetést töltők számára további hátrányt jelentett a társadalombiztosítási törvény azon rendelkezése, amely kimondta, hogy akinek egybefüggően öt évet meghaladó megszakítás fordul elő a szolgálati idejében, csak akkor lehet beszámítani az előzetesen megszerzett szolgálati idejét, ha még legalább öt évi szolgálati időt szerzett a megszakítást követően magának. Ez értelemszerűen a munkaerőpiaci szempontból leginkább kiszolgáltatott (idős, beteg) szabadulókat hozta különösen nehéz helyzetbe (Hágelmayer, 1989).

A rendszerváltás övező időszakban a fentiekben ismertetett, fogvatartotti munkáltatással kapcsolatos strukturális problémákat a büntetés-végrehajtási terület szakértői és kutatói egyértelműen azonosították, azoknak kezelésére javaslatokat dolgoztak ki. A javaslatok között

szerepelt egyebek mellett: a büntetés-végrehajtási vállalatokkal szembeni külön elbánás és speciális megítélés követelménye, a gazdasági és reintegrációs elvárások prioritásainak meghatározása (lehetőleg a nevelés elsőbbsége mellett), a fogvatartottak szakmaképzési rendszerének fejlesztése, az érdekeltségi és ösztönző rendszerek rendezése, a munkáltatásban is érvényesülő differenciálás szükségessége, a termelési szerkezet fejlesztése és a vállalatok ehhez kapcsolódó profilmódosítása, illetve az irányítási rendszer felülvizsgálata.

Az 1980-as évek fejlesztési koncepcióiban hangsúlyos szempontként jelent meg az a gondolat, hogy a munkáltatást a társadalomba való visszatérést segítő (reintegrációs) eszköztár részeként, a foglalkoztatás egyfajta tágabb, a munkáltatáson túl egyéb elemeket (pl. oktatást, szabadidős tevékenységeket, fejlesztő foglalkozásokat is) magába foglaló ernyőfogalomként érdemes felfogni. A rendszerváltás övező időszak szakpolitikai optimizmussal átitatott korszakában még tág teret kapott az a szervezeti reformokhoz kapcsolt irányvonal, miszerint a munkáltatás nem rendelhető alá pusztán gazdasági megfontolásoknak, a munkáltatás reintegrációs funkciója – mindenekelőtt hathatós állami szerepvállalás révén – előnyt kell, hogy élvezzen. Ezt a gondolatot foglalja össze az alábbi, Lukács Tibortól származó idézet: *“Mivel a foglalkoztatás népgazdasági érdekű, de elsődlegesen kriminálpedagógiai célzatú tevékenység, ezért a sajátosságoknak a jogi rendezésben is tükröződnie kell. Hangsúlyozni kell, hogy a népgazdasági érdek — a célszerűség, a hatékonyság, a gazdaságosság kívánalmai — a büntetés-végrehajtási foglalkoztatásnak okszerű velejárója, de nem domináns szempontja. Az elítéltek rendszeres, társadalmilag hasznos, díjazott foglalkoztatása és a népgazdasági érdek nem ellentétes fogalmak. Nagyobb súlyt kell helyezni azonban arra, hogy az elítéltek szabadulásuk után is a népgazdaság érdekeinek megfelelően tevékenykedjenek. Őket erre nevelni és alkalmassá tenni elsőrendű társadalmi érdek. Ehhez a büntetés-végrehajtási vállalatoknak a jelenleginél „megértőbb” szabályozó rendszerre van szüksége (például: nyereségadó csökkentése, az építési adó, a beruházási illeték megszüntetése stb.). (...) működésüknek kriminálpolitikai, szociálpolitikai szempontok elsődlegességét kell szolgálniuk.”* (Lukács, 1984: 85)

A részletes diagnózisra épülő fejlesztési javaslatok azonban jelentős korlátokba ütköztek. A korszak gazdasági nehézségei és a büntetés-végrehajtás ellentmondásainak feloldására irányuló állami-politikai szándék teljes hiánya miatt az 1980-as években kidolgozott fejlesztési koncepciók – az 1983-as nevelési, az 1986-os munkáltatási és az 1987-es szervezetfejlesztési koncepció – megvalósítására nem jutott valódi mozgástér (Blasovszky, 1994; Lőrincz, 2011). Ahogy Lőrincz József fogalmazott: *“E rövidéletű programtervezetek, amelyeknek feladata lett*

volna a szűkülő erőforrások „patikamérlegen” történő kiadagolása, takarékos felhasználása, már csekély hatást gyakoroltak a nevelés és a munkáltatás feltételeinek javítására, valamint a személyi állomány fluktuációjának fékezésére” (Lőrincz, 2011a).

A rendszerváltást követően a fogvatartotti munkáltatás peremfeltételei tovább romlottak. A klasszikusan maradékelven finanszírozott büntetés-végrehajtás most már nem pusztán gazdasági nehézségekkel küzdött, a pénzügyi helyzete már az alaptevékenységek teljesítését veszélyeztette: beleértve a fogvatartottak elhelyezését, ellátását, nevelését, oktatását, munkáltatását vagy éppen a végrehajtás biztonságának garantálását. Az extenzív iparosításra épülő, tervgazdaságba olvasztott vállalati rendszer korábbi – sok esetben állami támogatásokkal biztosított – működőképessége komoly veszélybe került. A rendszerváltást követően az 1980-as évek második felének támogatásai megszűntek, a büntetés-végrehajtási vállalatok által előállított termékek hamar versenyképtelenné váltak. A stabil piac elvesztése nyomán jelentősen nőttek a vállalatok hitelállománya. Mindeközben nőtt a börtönfalakon belüli munkanélküliség (Blasovszky, 1994), ami a fogvatartottak bevételi forrásainak szűkülése miatt – az általános hangulati tényezők folytán – az intézetek belső biztonságát is veszélyeztette (Lőrincz, 2011b).

A büntetés-végrehajtási vállalatok közül 7 veszteségesen működött, az 12 vállalat összesített gazdasági eredménye 1990-ben 160 millió forintos veszteséget jelentett. 1991 első felére a büntetés-végrehajtási vállalatok adóssága 300-350 millió forintra rúgott, az év végére pedig elérte a 660 millió forintot (Fekete, 1992a). A vállalatok gazdasági nehézségeivel együtt járt, hogy a fogvatartottak munkáltatásához kapcsolódó állami feladatok ellátása is egyre inkább sérült. A munkáltatásban részt vevő fogvatartottak aránya az 1987 és 1996 között 83%-ról 56%-ra esett vissza, miközben a fogvatartotti munkadíjnak a szabad munkavállalók átlagkeresetéhez viszonyítva a korábban már említettek szerint szintén radikálisan lecsökkent (Lőrincz-Nagy, 1997). Ehhez mérten bár a büntető törvénykönyv 1993-as módosítása az elítéltekre vonatkozó munkakötelezettséget továbbra is fenntartotta, a munkához való jog tekintetében már meglehetősen óvatosan fogalmaz, kimondja, hogy az elítélt *„munkához való joga átmenetileg, a munkába állítását akadályozó ok fennállásáig szünetel”* (22. §).

FOGLALKOZTATÁSBAN RÉSZT VEVŐ FOGVATARTOTTAK SZÁMA ÉS ARÁNYA (1987-1996)			
Év	Költségvetési rendszerben foglalkoztatottak száma (fő)	Vállalatnál/gazdasági társaságnál foglalkoztatottak száma (fő)	Foglalkoztatási arány (%)
1987	4370	14260	82,64
1988	4124	13469	84,09
1989	3095	11037	94,37
1990	3206	6817	81,36
1991	3081	4907	53,94
1992	3113	4609	48,55
1993	3084	4411	56,8
1994	3348	4291	58
1995	3420	4244	59,17
1996	3280	3963	56,2

A büntetés-végrehajtási szervezet a rendszerváltás éveiben hathatós anyagi segítséget érdemben nem kapott, ellenben 1992 augusztusára ki kellett dolgoznia a vállalatok átalakítására vonatkozó koncepciótervét (Fekete, 1992a), amely folyamatot a szakma bevonásának egyértelmű szándéka kísérte. Ahogy Fekete Mihály fogalmazott: *“Úgy gondoltuk, e munka elvégzésénél nem nélkülözhetjük azon szakemberek véleményét, akik e téren hosszabb-rövidebb időn át nagy tapasztalatot szereztek. Úgy véltük, a közös gondolkodásban rejlő lehetőségeket ki kell használnunk. Le kell szögezni, hogy helyesen tettük, mert a pályázatok rendkívül sok értékes gondolatot vetettek fel, amelyeket a jelenleg tárcaegyeztetés alatt álló, kormánynak készült előterjesztés elkészítésekor figyelembe vettünk.”* (Fekete, 1992b:6) Ebből a célból a koncepcióterv kidolgozásához kapcsolódóan a büntetés-végrehajtási szervezet 1991. végén pályázatot hirdetett, a beérkezett 11 pályázat közül a három díjazott pályamű (Farkas, 1992; Lois, 1992; Bock, 1992) a Börtönügyi Szemle 1992. évi 4. számának hasábjain is megjelent. Emellett a pályázatot és a koncepcióterv kidolgozását egy, a munkáltatás büntetés-végrehajtási szerepével foglalkozó konferencia is kísérte. A kiindulóponton a kidolgozott javaslatok mindegyike számára az a kérdés szolgáltatta, hogy milyen szervezeti keretben, milyen feltételrendszer mellett hangolható össze a fogvatartotti munkáltatás kettős rendeltetése, a miként oldhatók fel a reintegrációs és a gazdaságossági célzat klasszikus feszültségéből származó szervezeti ellentmondások?

A büntetés-végrehajtási szervezet végül egy olyan koncepciót dolgozott ki, ami a vállalatokat nonprofit közhasznú társaságokká kívánta átszervezni, egy vagyongazdálkodási jogi entitással (zártkörű részvénytársasággal) kiegészítve. Határozott álláspont volt ugyanis, hogy a büntetés-végrehajtási vállalatok feladatkörének, az elítélt-foglalkoztatás állami feladat jellegének leginkább egy nonprofit gazdálkodási forma felelne meg (BvOP, 1992; Fekete, 1994; Katonáné, 1994). Hiszen *“a fogvatartottak foglalkoztatása olyan állami feladat, amelynek speciális büntetés-végrehajtási költségeit az államnak kell vállalnia, bármilyen szervezeti keretek között is hajtják azt végre”* (BvOP, 1992:30). A büntetés-végrehajtási szervezet szükségszerű feltételként fogalmazta meg, hogy a büntetés-végrehajtási vállalatok átalakítása kizárólag a kormány tulajdonosi és privatizációs stratégiájának részeként, anyagi ráfordításokat is magában foglaló állami felelősségvállalás mellett valósulhat meg (BvOP, 1992). Az átalakítási koncepciónak már ekkor is részét képezte az a gondolat, hogy a megrendelések jelentős részének a szervezeten belülről kell származni.

A megálmodott átalakítási koncepció – a vállalatokból kialakított közhasznú gazdasági társaság, illetve az újonnan létrehozandó közalapítvány és vagyongazdálkodási társaság hármas szervezeti struktúrájára épült. A tervek szerint az átalakítás három szakaszban zajlott volna: (1) vállalatok átalakítása egyszemélyes gazdasági társaságokká, (2) vagyongazdálkodási holding létrehozása, amelynek célja a társaságok tevékenységének összehangolás, majd pedig (3) az egyszemélyes közhasznú társaságok közalapítvánnyá, vagy közhasznú kft.-ve történő továbbalakítása. A nonprofit szervezeti struktúra létrehozásához azonban az átalakítás időszakában sem a civil szervezetekre vonatkozó jogszabályi háttér, sem pedig a vagyongazdálkodási társaság beindításához szükséges tetemes nagyságú alaptőke nem volt biztosított. Nem beszélve annak az állami szerepvállalásnak az egyértelmű hiányáról, amely a nonprofit alapokra helyezett szervezeti formához kapcsolódó finanszírozásának elengedhetetlen feltétele lett volna. A vagyongazdálkodási társaság megalapítására még sor került, működését azonban már nem kezdte meg, nem sokkal az alapítást követően végelszámolással megszűnt (Deák, 2014)

Végeredményben a büntetés-végrehajtási munkáltatás feltételrendszerének alapjait érintő átalakításra tehát a rendszerváltás időszakában sem került sor. Formailag a büntetés-végrehajtási vállalatok a tartósan állami tulajdonban maradó vállalkozói vagyongazdálkodásról és hasznosításáról szóló 1992. évi LIII. törvény és az annak végrehajtására kiadott kormányrendelet alapján végül korlátozott felelőségi társaságokká alakultak.

JOGELŐD VÁLLALAT	JOGELŐD ALAPÍTÁSÁNAK IDŐPONTJA	1994-BEN ALAPÍTOTT BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI GAZDASÁGI TÁRSASÁG
Alföldi Bútorgyár	1951.08.01	Alföldi Bútorgyártó Kft.
Állampusztai Célgazdaság	1950.10.10	Állampusztai Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft.
Annamajori Célgazdaság	1953.02.02.	Annamajori Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft.
Börzsöny Vegyesipari Vállalat	1976.01.01	Nostra Vegyesipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.
Budapesti Faipari Vállalat	1954.08.12	BUFA Budapesti Faipari Termelő és Kereskedelmi Kft.
Dunai Tömegcikkipati Vállalat	1951.04.11	Duna-Mix Ipari, Kereskedelmi, Szolgáltató Kft.
Dunai Vegyesipari Vállalat	1974.01.01	Duna Papír Termelő, Kereskedelmi, és Szolgáltató Kft.
Ipoly Cipőgyár	1954.01.12	Ipoly Cipőgyár Termelő és Szolgáltató Kft.
Kalocsai Konfekcióipari Vállalat	1951.09.01	Kalocsai Konfekcióipari Termelő és Kereskedelmi Kft.
Pálhalmai Célgazdaság	1949.12.23.	Pálhalmai Agrospeciál Mezőgazdasági Termelő, Értékesítő és Szolgáltató Kft.
Sátoraljaújhelyi Fehérneműgyár	1954.12.16	Ábránd-Textil Termelő és Kereskedelmi Kft.
Sopronkőhidai Szövőgyár	1955.09.15	Sopronkőhidai Ipari és Szolgáltató Kft.

A korábbi vállalatok jogutódjaként, azok meglévő vagyonával és termelési szerkezetével 1994. január 1-jei hatállyal 12 korlátolt felelősségű – 3 vegyesipari, 3 konfekcióipari, 1 papíripari és 1 cipőipari) jellegű és 4 mezőgazdasági jellegű gazdasági társaság jött létre. A vállalatok átalakítását azonban nem kísérte érdemi pénzügyi konszolidáció (Tóth, 2009; Deák, 2014 A büntetés-végrehajtási feladatok teljesítése, illetve a gazdaságossági és hatékonysági elvárásnak

való megfelelés feszítő ellentmondását tehát ez a tervekhez képest csak részben megvalósított átalakítás sem orvosolta, a rendszerváltozást követő két évtizedet ugyancsak az eredményesség és a fogvatartotti foglalkoztatás mércéjének kettős szorítása jellemezte.

VI. A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS 2010 UTÁNI HAZAI RENDSZERE

1. Előzmények

A fogvatartotti munkáltatás strukturális ellentmondásokkal terhelt helyzete az 1994-es átalakítást követően sem változott számottevően. Az újonnan létrehozott gazdasági társaságok továbbra is az állami feladatellátás és gazdasági eredményesség kettős elvárásrendszerének szorításában működtek: egyszerre voltak az állami struktúra és feladatellátás részesei, valamint nyereségorientált vállalatok. Ehhez a kettős szerephez kapcsolódóan továbbra is a korábban meglévő sajátosságok határozták meg a gazdasági társaságok működését. A munkaerő stabilitásának hiánya, a munkaerő szakképzetlenségével, motiválatlanságával összefüggő nehézségek, a büntetés-végrehajtási jogszabályból fakadó kötöttségek és többletfeladatok, a túlnyomórészt betanított munkára épülő tevékenységi szerkezet rugalmatlansága és versenyképtelensége, az elavult és források hiányában korlátozott fejleszthető technológia, a büntetés-végrehajtási intézetek infrastrukturális korlátai, a gazdálkodás szakmai humán erőforrás problémái, valamint a piaci követelményekhez való alkalmazkodás elégtelensége és az alacsony tőkeellátottság továbbra is markáns gátját jelentték a kettős feladatnak való megfelelésnek (Deák, 2014).

Ugyan a fentiekben vázolt sajátosságokat és a hozzájuk kapcsolódó, indokolt többletkiadásokat a 1995. évi CVII. büntetés-végrehajtási szervezetről szóló törvény is felsorolta (Lőrincz-Nagy, 1997), a gazdálkodással és az elítéltek megfelelő szintű foglalkoztatásával összefüggő nehézségek megfelelő költségvetési háttér hiányában továbbra is fennmaradtak. A gazdasági társaságok működését és eredményességét továbbra is jelentős mértékben meghatározta az örökölt termelési struktúra. A 2000-es évekre megszűnt a nagyszériás bútorgyártás, a könnyűipart érintő válságfolyamatok pedig a textilipari tevékenységet is súlyosan érintették. Profilváltásra és termékszerkezet-fejlesztésre a források szűkössége miatt csak igen korlátozottan került sor. Erősödött a piacra utaltság, a saját és kooperációs termelés helyett a bér munkára irányába tolódott a hangsúly (Koncz, 2006)

A büntetés-végrehajtási szervezet évkönyveiben publikált beszámolók tanúsága szerint állandósuló nehézségek mutatkoztak mind a szisztematikusan alulfinanszírozott költségvetési gazdálkodás, mind pedig a gazdasági társaságok működése tekintetében. A büntetés-végrehajtási gazdálkodást több éve görgött likviditási problémák, a tartozásállomány

szisztematikus emelkedése és a gazdasági társaságok legalább harmadának veszteséges működése jellemezte (BvOP, 1997; 1998; 2000). A helyzet súlyosságát jól illusztrálják a büntetés-végrehajtási szervezet évkönyveiből származó, kifejezetten kritikus hangvételű idézetek:

“Sajnálatos, de ez az állapot vészesen kezd az 1990-es 1991-es évekre hasonlítani, amikor is a ki nem egyenlített számláink összege megközelítette a fél milliárd forintot, és a TB. tartozási lista éllovasa is a büntetés-végrehajtás volt”

(BvOP, 1997:19)

“A tartozásállomány a büntetés-végrehajtás piaci pozícióját jelentősen rontotta, általánossá vált a testülettel szembeni bizalmatlanság”

(BvOP, 1998:10)

“A büntetés-végrehajtás költségvetésének érdemi változtatása nélkül a további folyamatos működés hosszabb távon nem garantálható”

(BvOP, 1998:10)

“A tendencia azt mutatja, hogy (...) [a gazdasági] folyamatos a tőkehiány, a likvidforrások hiánya, valamint szinte semmi forrás nem áll rendelkezésre a profilok fejlesztésére és változtatására. Mindezek azért is veszélyesek, mert az elítélt-foglalkoztatás eddig fenntartott eredményeire — ezáltal az intézetek biztonságára — is negatívan hatnak. (...). Hosszú időre történő stabilizálásuk belső forrásokból már nem rendezhető.”

(BvOP, 2000:89)

Ahogy arra az utóbbi idézet is utal, a fentiekben vázolt nehézségek a gazdálkodási eredmények mellett a foglalkoztatási mutatók csökkenésére is kihatottak. A gazdasági nehézségek nyomán ugyanis egyre nehezebbnek bizonyult a fogvatartottak munkával való ellátása. Szintén egy évkönyvben szereplő beszámolóból idézve: *„persze nem azért, mert "csak" ennyire volt szükség, hanem azért, mert a törvényben előírt bért csak így tudtuk tartani.”* (BvOP, 1998:7). Az átalakítást követően ehhez mérten jelentős csökkenésnek indult a munkáltatásban résztvevők aránya: 1999-ben a munkáltatási arány a teljes fogvatartotti létszámhoz képest 12 százalékponttal, az elítéltek létszámához képest pedig 20 százalékponttal volt alacsonyabb az 1995-ös szinthez képest.

	MUNKÁLTATÁSBAN RÉSZT VEVŐK SZÁMA			MUNKÁLTATÁSBAN RÉSZT VEVŐK ARÁNYA (TELJES LÉTSZÁMHOZ VISZONYÍTVA)	MUNKÁLTATÁSBAN RÉSZT VEVŐK ARÁNYA (ELÍTÉLTI LÉTSZÁMHOZ VISZONYÍTVA)
	gazdasági társaság	költségvetés	összesen		
1995	3420	4244	7664	59,17%	85,2%
1996	3963	3280	7243	56,7%	80,6%
1997	4046	3020	7066	52,7%	75,1%
1998	4450	2965	7415	51,6%	72,9%
1999	4365	2744	7109	47,0%	65,8%

A fogvatartotti munkadíjakat, pótlékokat, valamint az ösztönzőrendszert érintő részletszabályokat a vonatkozó időszakban a 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet szabályozta. A rendelet a teljes munkaidőben dolgozó fogvatartottak havi alaplunkadíját a megelőző évi minimálbér 1/3-ában állapította meg. Rögzítette továbbá azt is, hogy a betanulás idejére ettől eltérő (csökkentett) munkadíj is adható, ami azonban nem lehet alacsonyabb az alaplunkadíj 60%-ánál (Végh, 2002). A rendelet ezenkívül a költségvetési rendszerben és a gazdasági társaságoknál dolgozók munkadíjának régóta feszültséget okozó különbségét is igyekezte orvosolni: kialakította a két munkadíj-kategória közelítésének kereteit (Lőrincz-Nagy, 1997). Ennek hatására a költségvetésben és a gazdasági társaságoknál dolgozók átlagkeresményének különbségei 1996 után csökkenni kezdtek, sőt, a büntetés-végrehajtási kft.-k működési nehézségei miatt 1999-re meg is fordultak.

	ÁTLAGOS MUNKADÍJ (FT/FŐ/HÓ)		GAZDASÁGI TÁRSASÁGOKNÁL FOLYÓ MUNKÁLTATÁS ÁTLAGKERESETE A KÖLTSÉGVETÉSI MUNKÁLTATÁS ÁTLAGKERESÉTEHEZ VISZONYÍTVA (%)
	gazdasági társaság	költségvetés	
1996	5890	4820	122,2%
1997	6101	5301	115,1%
1998	6237	5824	107,1%
1999	6844	7448	91,7%

1998 után a kriminálpolitika szigorodása volt tapasztalható. 1997 és 2002 között a fogvatartotti létszám 33 százalékponttal (13 405 főről 17 838 főre) emelkedett, ezen belüli is megemelkedett az 1 éven belüli szabadságvesztésre ítélték száma és aránya. A szigorodó büntetőpolitikát a büntetés-végrehajtás progresszív (a végrehajtást fokozatosan a szabad élet körülményeihez közelítő) intézményeinek alkalmazási gyakorisága is tükrözte: az enyhébb fokozatba

helyezettek száma 1997-től 2002-ig több, mint 50 százalékponttal, az enyhébb végrehajtási szabályok hatálya alá helyezettek száma pedig 90 százalékponttal csökkent. Mindemellett az ideiglenes intézetelhagyások engedélyezésének gyakorisága az 1998-as báziséhoz viszonyítva 9,1%-ra (26 451 esetről 2409 estre) esett vissza (Lőrincz, 2003). A kriminálpolitika ilyen irányú szigorodása természetesen a büntetés-végrehajtás működését sem hagyta érintetlenül. Jelentősen nőtt az egyébként is problémát jelentő túlszűfolttság, ami a gazdálkodási kihívásokkal párosulva a foglalkoztatás fokozódó nehézségeiben is megmutatkozott.

Mindeközben a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságokkal szemben egyértelmű igényként fogalmazódott meg, hogy *„nyereségükkel törekedjenek a részükre folyósított költségvetési támogatás összege minél jobban történő megközelítésére”* (BvOP, 2000:78) Az elvárásnak való érdemi megfelelésre azonban hathatós állami beavatkozás nélkül meglehetősen kevés esély mutatkozott. A kormányzat így kénytelen volt az elvárásokhoz költségvetési eszközöket is társítani. 2000 és 2002 között rendkívüli költségvetési támogatások, illetve a gazdasági társaságoknak juttatott eseti támogatások révén átmenetileg sikerült konszolidálni a büntetés-végrehajtás gazdasági és pénzügyi helyzetét (BvOP, 2001; BvOP, 2002) A gyógyír átmeneti jellegét hangsúlyozta a 2000-es évről szóló beszámoló is, amikor kiemelte, hogy a *“BV költségvetési gazdálkodásában elért eredmények azonban nem adnak okot az elégedettségre, hiszen az eredményeket olyan külső támogatásnyújtás révén érték el, amely egyszeri jellege miatt a büntetés-végrehajtás 2001. évi költségvetésének nem része”* (BvOP, 2001:36). Ekkorra már egyfajta pesszimista lemondás érzékelhető a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka gazdasági helyettesének a 2002-es évre vonatkozó értékeléséből:

“Továbbra is megoldatlan problémaként jelelnek a társaságok döntő többségénél a forrás és a fejlesztési lehetőségek hiánya. A fejlesztések elmaradása lehetetlenné teszi a felzárkózást a versenytársakhoz. Mindezek miatt a társaságok működésében minőségi változás alig várható, reális célkitűzésként az elért eredmények szintentartása fogalmazható meg. A fogvatartotti munkáltatás, a gazdasági társaságok működése terén látható, hogy a jelenlegi struktúra elérte a maximumát. A költségvetési támogatás növelése jelen pillanatban - tekintettel az államháztartás kötelezettségeire - utópisztikus célnak tűnik. A társaságok gazdaságos működését kizárólag költségvetési eszközökkel (beleértve a belső ellátás növelését is) megoldani nem lehetséges és nem is célszerű. “

(BvOP, 2003:97)

A büntetés-végrehajtási szervezet ekkorra tulajdonképpen elfogadta, hogy jelentősebb állami szerepvállalásra sem finanszírozási, sem pedig szabályozási szempontból nem számíthat. A rá

következő, 2003-as év értékeléseinek sorában az akkori igazságügy-miniszter, Bárándy Péter még utalt arra, hogy a kivezető utakat meg kell találni – hiszen nem elfogadható, hogy a fogvatartottak munkáltatása ne legyen megoldott, illetve az sem megengedhető, hogy a gazdasági társaságok veszteséges működése általánossá váljon –érdemi, rendszerszintű beavatkozásokra azonban a következő években nem került sor (BvOP, 2004).

2002 és 2010 között a gazdasági társaságok által foglalkoztatott fogvatartottak aránya jelentősen lecsökkent. Míg 1996 és 1999 között – amikor a kft.-k ugyancsak nem prosperáltak – a gazdasági társaságok által munkáltatott fogvatartottak teljes fogvatartotti létszámhoz viszonyított aránya 28-31% között alakult (BvOP, 1997; 1998; 2000), addig 2002 és 2010 között ugyanez az arány 28%-ról 18%-ra csökkent (BvOP, 2003; Deák, 2014). 2002 és 2010 között jó néhány gazdasági társaság esetében tartósan fennmaradt a veszteséges működés, a fejlesztésre fordítható források hiánya, valamint a fizetőképesség gyengülése. A vonatkozó időszakban az éves beszámolók visszatérő fordulata, miszerint: *“pozitív irányú elmozdulás a társaságok összességében nem várható. Változatlan működési struktúra és feltételrendszer mellett gazdasági degradálódással kell számolni”* (BvOP, 2003; 2004; 2005; 2006; 2007; 2008; 2009; 2010).

Mindeközben megfelelő szabályozás hiányában az a régóta napirenden lévő elképzelés sem valósult meg, ami alapján a büntetés-végrehajtási társaságok jelentősebb részt vállalhattak volna a büntetés-végrehajtási és az állami szervek ellátásában. A kft.-k így továbbra sem jutottak stabil piachoz a munkáltatás során előállított termékek számára. Nem került sor a közhasznú társaságokká alakításra sem (Deák, 2014). Mindezek következtében a gazdasági társaságok továbbra is a piacra voltak utalva, úgy a megtermelt termékek értékesítése, mint a munkáltatási lehetőségek bővítésének eszközéül szolgáló bér munka-együtműködések tekintetében. A helyzetet tovább súlyosbította a 2008-as gazdasági válság, amelynek hatására a gazdasági társaságoknál foglalkoztatott fogvatartottak átlagos állományi létszámában 2005 és 2009 között jelentős, 27 százalékpontos csökkenés következett be (a foglalkoztatott állományi létszám 4289 főről 3128 főre esett vissza). Ebben nagy szerepe volt annak is, hogy a megelőző években a társaságok foglalkoztatási szerkezetében a saját tevékenységi kör szűkülése miatt a külső vállalkozások részére végzett bér munka egyre nagyobb szerepet kapott (Tóth, 2009), így a válságot megelőző időszakban még jelentősebb volt a kft.-k piaci kitettsége. A külső vállalkozások számára végzett bér munka 2008-ban a tevékenységarány 49%-át tette ki (Tóth, 2009; BvOP, 2010).

Összességében elmondható, hogy az alapítást követő első 15 évben a gazdasági társaságok helyzete érdemben alig változott. A korábbiakban bemutatottak alapján jól látható, hogy a büntetés-végrehajtás költségvetési gazdálkodását és a gazdasági társaságok működését állandó finanszírozási nehézségek kísérték. A gazdasági társaságok alapításkor a jegyzett tőkéjükön belül csaknem 1 milliárdos jegyzett, de be nem fizetett tőkével rendelkeztek, amit a későbbiek során egyéb finanszírozási támogatások révén, vagy a jegyzett tőkeösszeg esetenkénti csökkentésével lehetett orvosolni. A sajátos, az 1995. évi CVII. törvényben is rögzített többletköltségek megtérítése az első éveket követően, különösen az Európai Unióhoz való csatlakozás után jelentősen lecsökkent, állami feladatfinanszírozási olló egyre szélesebbre nyílt (Tóth, 2009).

Az uniós csatlakozás az elérhetővé vált támogatási források révén a mezőgazdasági társaságokat közvetlenül is érintette. A kedvezőtlen környezeti tényezőkkel összefüggő eredményességi kilengéseket a támogatások csökkentették, ezáltal a mezőgazdasági kft.-k ezt követően stabil jövedelmet biztosítottak. Mivel az ipari szektorra hasonló támogatások nem vonatkoztak, annak piaci kitettsége továbbra is meghatározó volt; az egyes társaságok által a vizsgált időszakban elért pozitív gazdasági eredmények többnyire a különféle konszolidációs beavatkozásokkal függtek össze. Az ipari társaságok tartósan kedvezőtlen gazdasági mutatói az árbevétel csökkenése mellett szoros kapcsolatban álltak a költségek infláció mértékét meghaladó növekedésével, az energiaköltségek emelkedésével, illetve a fogvatartotti munkadíjak jogszabályhoz kötött növekedésével (Tóth, 2009).

Létrejöttük óta a gazdasági társaságokat több ízben is átvilágították, ennek keretében egyes társaságoknál kisebb volumenű átalakítási folyamatok mentek végbe, érdemi átszervezésre azonban nem került sor. A gazdasági társaságok szervezeti működésére vonatkozó átalakítás kérdésköre 2006-ban a 2118/2006. számú Kormányhatározat nyomán került újra napirendre, amely a piacteremtésnek, tőke- és fejlesztési források bevonásának és a belső tartalékok mozgósításának szükségességét írta elő (Tóth, 2009). Ekkor készült el a büntetés-végrehajtási szervezet korszerűsítését és középtávú stratégiáját összefoglaló „*Felelősen, felkészülten. A büntetés-végrehajtási szervezet fejlesztési programja 2008–2010.*” című dokumentum (Deák, 2014), illetve ehhez társult a 2009-ben indult ÁROP-1.2.1/B azonosító számú európai uniós projekt, amely kiterjedt a gazdasági társaságok szervezeti kérdéseinek újragondolására is. A program a büntetés-végrehajtási szervezet szervezeti rendszerének, működési rendjének és gazdálkodási rendszerének átvilágítását és fejlesztését, illetve a külső környezet kihívásaihoz rugalmasabban alkalmazkodó munkaszervezés kialakítását célozta. A projekt keretében a

gazdasági társaságokra vonatkozóan kidolgozott átalakítási koncepció alapján a társaságokat a költségvetési szervek jogállásáról szóló 2008. évi CV. törvény hatályba lépésekor, a törvény által újra bevezetett közüzemi formába szervezték volna át, azzal a céllal, hogy a gazdasági társaságok a belső ellátási láncba – elsősorban a rendvédelmi szervek számára történő ruházati termékek előállítására révén – a közbeszerzési törvény figyelmen kívül hagyásával tudjanak bekapcsolódni. Erre az átalakításra azonban a törvény hatályon kívül helyezése miatt végül mégsem kerülhetett sor (VG, 2009; Deák, 2014). Mindezzel együtt azonban a korábbiakhoz képest lényegesen határozottabb formában jelent meg az a kormányzati akarattal is társuló szándék, amely a büntetés-végrehajtás gazdálkodását és a fogvatartottak foglalkoztatásának keretrendszerét a belső ellátáson keresztül tervezte stabilizálni.

A 1990-2000-es évek vonatkozásában azt is feltétlenül ki kell emelni, hogy a munkáltatás kapcsán a büntetés-végrehajtási feladatellátáshoz kapcsolt nevelési és reintegrációs célkitűzések meglehetősen háttérbe szorultak. A munkáltatásnak az 1980-as évek fejlesztési koncepcióiban elképzelt kriminálpedagógiai funkcióját továbbra is háttérbe szorították a gazdasági és gazdálkodási érdekek. Ékes bizonyítéka ennek az a Börtönügyi Szemle hasábjain zajlott vita, amelyet Fejes Imre indított el *“Foglalkoztatás. Reszocializáció vagy (és) gazdaságosság”* című, nem sokkal a büntetés-végrehajtási vállalatok átalakítását követően megjelent cikkével és amelyre három, a lapban szintén közölt válaszreakció érkezett (Fejes, 1994; Farkas, 1995; Kucsera, 1995; Tomsics, 1995). Bár a tanulmányok számos igen fontos kérdést felvetettek a munkáltatás céljaival és lehetséges szervezeti kereteivel kapcsolatban, a diskurzus a nyilvánosság ellenére látszólag szinte mégis légüres térben zajlott, hiszen a nevelési/reintegrációs szakterület ezen cikkekben felmerülő dilemmái szinte semmilyen formában nem tükröződtek a fentiekben vizsgált – egyébként számos más szervezeti kérdést és nehézséget tematizáló – büntetés-végrehajtási értékelő jelentésekben, illetve beszámolókbán. A fogvatartotti munkáltatás keretrendszerét tehát változatlanul a gazdaságossági szempontok alakították.

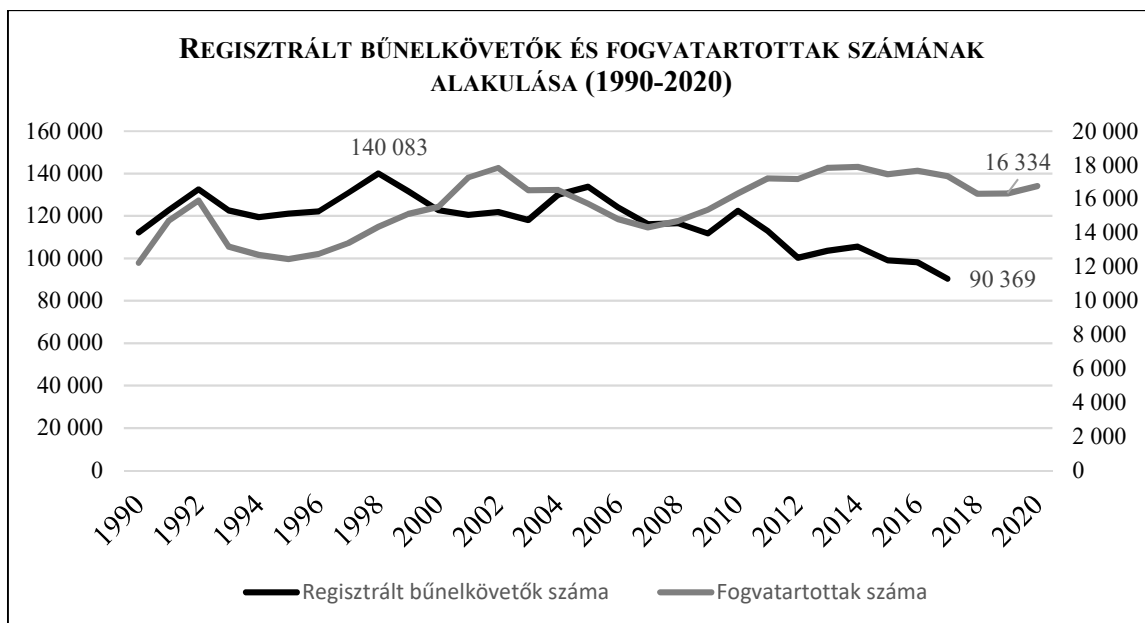
2. A fogvatartotti munkáltatás működési keretei 2010 után

A kormányváltást övező időszak politikai retorikájában és főként a 2010 utáni kormánypártok programjában a közbiztonság fokozása, illetve a folyamat legfőbb eszközének tekintett büntetőjogi szigorítás kiemelt helyet foglalt el, amelynek keretében a későbbiek folyamán a börtönügy is fontos szerepet kapott. A 2010-es kormányprogram leszögezte: *„a jogszabály*

szigorú (...) meg fogja fékezni a bűnök elkövetőit és világossá teszi a társadalom tagjai számára, hogy Magyarország nem a bűnelkövetők paradicsoma” (Idézi Lévay, 2020:168) A szigorítás felé mutató új kriminálpolitikai irányvonal azonban sokkal inkább épült a választók biztonságérzetével és általános biztonság iránti igényével operáló szavatmaximalizáló, szimbolikus üzenetekre építő politikára (Lévay, 2020), semmint a bűnözés valódi tendenciáira, vagy éppen a büntető igazságszolgáltatás megoldandó problémáira. A 2010 utáni kriminálpolitika a büntető populizmushoz köthető (Gönczöl, 2014), a kriminológiai kutatások által már számos alkalommal árnyalt legyeegyszerűsítő feltételezést vette alapul, amely szerint a bűnözésre adható legadekvátabb válasz a büntetés kiszabás és a szankció-végrehajtás szigorítása (Kerecsi, 2018). Ezt a szigorodó tendenciát tükrözik a kezdetben jogszabálymódosítások, majd az új büntető törvénykönyv (2012. évi C. tv.), a szabálysértési törvény (2012. évi. II. tv.) és a büntetés-végrehajtási törvény (2013. évi CCXL. tv.) formájában hozott törvényi változtatások. Így egyebek mellett a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés újra bevezetése, a büntetőjogi felelősség alsó korhatárának szektorális leszállítása, a “három csapás” elvének bevezetése a büntetés kiszabás bizony eseteiben, valamint a szabálysértési jog és az adminisztratív szankciók büntető jellegének erősödése. A kriminálpolitikai szigorítás a büntetés-végrehajtás működésére is kihatott, méghozzá legközvetlenebb módon a börtönnépeség nagyságának és szerkezetének alakulásával.

Jelenleg közel 17 ezer főt tartanak fogva a magyar büntetés-végrehajtási rendszer 30 intézetének vagy intézményének valamelyikében, a 2020-as évben a fogvatartotti állomány átlagos létszáma 16 664 fő volt (BSSz, 2020). A folyamatosan csökkenő regisztrált bűnelkövetők számának ellenére a bebörtönzési arány, azaz 100 ezer lakosra jutó fogvatartottak száma emelkedő tendenciát mutat.

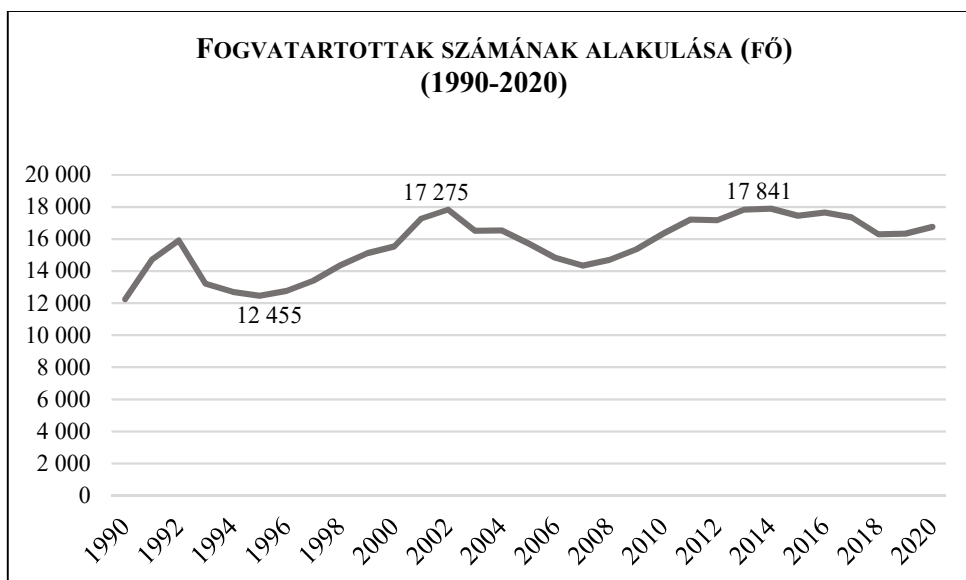

A 100 ezer lakosra jutó fogvatartottak száma 2008 és 2014 között 146-ről 181-re növekedett, majd 2020-ra 172 főre mérséklődött (KSH, 2017; 2020b; 2022).

100 EZER LAKOSRA JUTÓ FOGVATARTOTTAK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA 2001 ÉS 2020 KÖZÖTT				
2001	169		2011	172
2002	175		2012	173
2003	163		2013	180
2004	164		2014	181
2005	156		2015	177
2006	147		2016	180
2007	143		2017	177
2008	146		2018	167
2009	153		2019	167
2010	163		2020	172

A fogvatartottak számának 2007 óta tartó növekedési folyamata 2013 környékén 17-18 ezer fő közelében (a korábbi 2001-es csúcscsal közel azonos szinten) stabilizálódott, majd 2017 után valamelyest csökkenésnek indult. Mindeközben a szabadságvesztés büntetések átlagos hossza 2012 óta Európa-szerte csökkenő tendenciát mutat, a legtöbb európai országban a 100 ezer lakosra jutó fogvatartottak száma stagnált vagy csökkent az elmúlt években. Európában 2016 és 2018 között összességében 6,6%-kal csökkent a bebörtönzések aránya. Összességében tehát elmondható, hogy Magyarország fogvatartotti rátája messze meghaladja az fogvatartotti ráta európai átlagát (123), illetve még messzebb esik annak medián értékétől (103) (Aebi-Tiago, 2018).

A fogvatartotti létszám 2009 és 2014 közötti 13 százalékpontos növekedése azonban önmagában a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték növekvő arányával nem magyarázható. Az okok sokkal inkább a kiszabott ítéletek hosszának alakulásában keresendők. A szabadságvesztésre ítélték aránya a teljes elítélti körön belül ugyanis minimális eltérést mutat a 2008 és 2017 közötti időszakban, miközben a szabadságvesztést ténylegesen töltők aránya folyamatos növekedés mellett közel 7%-kal emelkedett. Vagyis a fogvatartotti létszám növekedése elsősorban nem a kiszabott szabadságelvonó büntetések növekvő mértékével, hanem sokkal inkább a kiszabott ítéletek hosszával hozható összefüggésbe (Tóth, 2018). Míg 2010-ben a fogvatartottak 24%-ának ítélete haladta meg az 5 évet, addig 2017-re ez az arány 38%-ra emelkedett (BSSz, 2015; 2018). A fogvatartotti munkáltatás szempontjából mindez azt is jelenti, hogy a büntetés-végrehajtási törvény alapján munkára kötelezett elítélti bázispopuláció alapvetően megnövekedett, illetve azon belül is bővült azoknak a fogvatartottaknak a köre, akikkel az ítéletük hosszából fakadóan a büntetés-végrehajtás potenciálisan stabil munkaerőként számolhat.

A 2010 utáni időszak kriminálpolitika irányváltása azonban nem csak a börtönnépesség nagyságának és szerkezetének alakulásán keresztül érintette a fogvatartotti munkáltatás területét. Az elmúlt 10 évben ugyanis a fogvatartotti munkáltatás büntetés-végrehajtási szerepe is jelentős mértékben újraértelmeződött, szabályozási és szervezeti feltételei is átalakultak. Ezt az időszakot mindenekelőtt a (1) a büntetés-végrehajtási intézeteken belüli teljes foglalkoztatás célkitűzése, (2) a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok szabályozási környezetének átalakítása, irányítási és termelési struktúrájának átszervezése, valamint az ezekkel szorosan

összefüggő (3) önellátó/önfinanszírozó börtönrendszer víziójához és annak előmozdításához kapcsolódó lépések határozták meg.

2011. első felében egy kormányzati kezdeményezésre készült vizsgálat megállapította a fogvatartottak²⁴ fogvatartottak számának és ezzel összefüggésben a tartási költséghez való hozzájárulás mértékének csökkenését. A helyzetértékelés nyomán megkezdődtek egy olyan szabályozási keret kidolgozásának előkészítő munkálatai, amely *“a bevétel növelése és ezzel a költségvetési források iránti igény csökkentése érdekében”* kívánta a fogvatartottak foglalkoztatását új alapokra helyezni (Szabó, 2013:40). Az új szabályozás alapjait két rendelet biztosította:

- a büntetés-végrehajtási szervezet részéről a központi államigazgatási szervek és a rendvédelmi szervek irányában fennálló egyes ellátási kötelezettségekről, a termékek és szolgáltatások átadás-átvételének és azok ellentételezésének rendjéről szóló 44/2011. (III. 23.) Korm. rendelet, valamint
- a büntetés-végrehajtási szervezet részéről a büntetés-végrehajtásért felelős miniszter vezetése, irányítása vagy felügyelete alá tartozó szervek irányában fennálló ellátási kötelezettségről, a fogvatartottak kötelező foglalkoztatása keretében előállított termékekről és szolgáltatásokról, azok átadás-átvételéről és az ellentételezés rendjéről szóló 9/2011. (III. 23.) BM rendelet.

A jogalkotó ezzel létrehozta a központi ellátás rendszerét, rögzítve a büntetés-végrehajtási szervezet ellátási kötelezettségét a fogvatartottak kötelező foglalkoztatásának keretei között előállított termékek, szolgáltatások vonatkozásában. Mindez azt jelenti, hogy a rendeletek értelmében a büntetés-végrehajtási szerv *“az e célra rendelkezésre bocsátott források erejéig”*, a fogvatartotti munkáltatás keretében előállított termékeket és szolgáltatásokat érintően köteles

---

²⁴ A büntetés-végrehajtás mai terminológiájában a foglalkoztatás egy tágan értelmezett ernyőfogalom, amibe a fogvatartotti tevékenységek széles köre bele tartozhat, de mindenekelőtt az oktatás, képzés, terápiás foglalkoztatás és a munkáltatás elemeire épül. Bár a foglalkoztatás és a munkáltatás fogalmi megkülönböztetése már az 1980-as évek folyamán felbukkant, a büntetés-végrehajtási szervezet értékelő jelentéseiben, beszámolóiban és statisztikai kimutatásaiban egészen a 2000-es évek közepéig igen gyakran előfordult, hogy a foglalkoztatás a munkáltatás szinonimájaként jelent meg. A két fogalom alkalmazásának következetlensége aztán a 2010 utáni időszakban is folytatódott, sok forrás abban az esetben is a foglalkoztatás kifejezést alkalmazza, amikor egyértelműen a munkáltatásra vonatkozóan tesz megállapításokat. Látszólag mind a rendszerváltás, mind pedig a 2010 után időszakra vonatkozóan megállapítható, hogy munkáltatási mutatók esésével, a teljes körű munkáltatás korlátainak megmutatkozásával párhuzamosan kezd egyre meghatározóbb lenni a foglalkoztatás ernyőfogalomként való használata. A következőkben az egyes fogalmakat a hivatkozott források szóhasználatát követve alkalmazom, egyébiránt a foglalkoztatás kifejezést kizárólag ernyőfogalmi vonatkozásban használom.

ellátni a rendeletekben meghatározott kedvezményezett kört. (Korm. rendelet 1. § (1)). Ami pedig a keresleti oldalt illeti: a kedvezményezett *“köteles a közbeszerzési értékhatárokat el nem érő, de az ellátási kötelezettség minimális értékét elérő vagy meghaladó, a fogvatartottak kötelező foglalkoztatása keretében előállított termékek és szolgáltatások körébe tartozó igényeivel a Központi Ellátó Szervhez fordulni.”* (Korm. Rendelet 3. § (1)). Egyszerűbben megfogalmazva: abban az esetben, ha a rendeletekben kedvezményezettként meghatározott államháztartási szervezeteknek bármi olyan termékre vagy szolgáltatásra van szükségük, amelyeket a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok is előállítanak (illetve nyújtanak), úgy azt kötelező jelleggel a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságoktól kell igényelniük. A központi ellátási rendszer kedvezményezettjei a kormányrendeletben meghatározott rendvédelmi szervek, a honvédség és egyéb államigazgatási szervek; kötelezettjei a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok. A rendeletek ráadásul a közbeszerzési szabályozással sem ellentétesek, a közbeszerzésről szóló 2015. évi CXLI. törvény ugyanis a 111. § j) pontja szerint ugyanis a *“fogvatartottak kötelező foglalkoztatása keretében előállított áruk vagy teljesített szolgáltatások, illetve építési beruházás beszerzésére”* nem tartozik a törvény hatálya alá.

A Kormány a Központi Ellátó Szerv feladatainak ellátására a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát jelölte ki, ahol a kedvezményezettek ellátását a Központi Ellátási Főosztály koordinálja, azaz kezeli a beérkezett igénybejelentéseket és kijelöli a megfelelő szervet a termék előállításra (Csima, 2017) A rendeletek hatálya alá tartozó, a fogvatartottak kötelező foglalkoztatása körében előállítandó termékek és szolgáltatások köre a Központi Ellátó Szerv adatbázisa alapján jelenleg 41 termék- és szolgáltatási kategóriát tartalmaz²⁵. A teljesség igénye nélkül a listában megtalálhatóak ruházati termékek, háztartási és egészségügyi papírtermékek, irodai papíráruk, bútorok, orvosi és sporteszközök, illetve a nyomdai, vagy mosodai tevékenység mellett megjelenik az építőipari szolgáltatások széles köre is. A kedvezményezettek, a jogszabályban felsorolt, fogvatartotti munkáltatás keretében előállított termékeket és szolgáltatásokat csak abban az esetben szerezhetik be egyéb forrásból, ha van olyan piaci szereplő, akinek az ajánlati ára legalább 20%-kal olcsóbb a gazdasági társaságokénál, illetve ha Központi Ellátó Szerv által kijelölt büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok a beszerzési igényt nem tudják kielégíteni.

A központi ellátási rendszeren belül külön kategóriába sorolandó a belső ellátás, ami tulajdonképpen a büntetés-végrehajtási intézetek saját szükségleteinek a gazdasági társaságok

---

²⁵ A fogvatartottak kötelező foglalkoztatása körében előállítandó termékek és szolgáltatások:
<https://www.allamipartner.hu/kezdolap/eloallitando-termekek-es-szolgaltatasok>

belső erőforrásainak révén történő kielégítését jelenti. Már a 2010-es helyzetfelmérés is megállapította, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek beszállítói körét döntően helyi vállalkozások jelentették (Varga, 2013). Ezen szándékozott változtatni az új szabályozás, amely a büntetés-végrehajtási intézeteket is bevonta a központi ellátási rendszerbe, elősegítve azt, hogy a büntetés-végrehajtás saját erőforrásokra építő belső ellátása is hasonló feltételek mellett, minél szélesebb körben valósulhasson meg. A belső ellátás keretében a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok biztosítják az intézetek élelmiszerellátásnak egy részét, de a kft.-k által folytatott tevékenység keretében előállítanak bizonyos zárkabútorokat és fogvatartotti ruházati termékeket is.

A büntetés-végrehajtási gazdasági társaságokra 1994-es alapításuk óta jellemző volt, a korábbiakban már vázolt sajátosságaikból fakadóan (lsd. fogvatartotti munkaerő adottságai és korlátai, rugalmatlan termelési szerkezet, fejlesztési lehetőségek hiánya stb.), hogy a nyílt piacon versenyképtelennek bizonyultak, az állami piachoz pedig – főként szabályozási vonatkozások miatt – nem vagy csak korlátozottan volt hozzáférésük. A 2010-ben lefolytatott helyzetfeltárás megállapította, hogy a társaságok az általuk előállított termékek jelentős részét a szabadpiacon igyekeztek értékesíteni, összárbevételükön belül az állami piaci részesedés 8,6%-ot, míg a büntetés-végrehajtási belső ellátás részesedése mindössze 6%-ot tett ki (Varga, 2013).

A kormány tehát a fentiekben bemutatott rendeletek révén egy biztonságosnak mondható piacot teremtett a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok számára, ahol jogszabályi kötelezettségek segítségével bírja rá mind a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságokat, mind pedig a kezdvezményezetteket, hogy egymással gazdasági kapcsolatba lépjenek, így érvényesítve és szükség esetén (akár szankciókkal, akár egyéb ösztönzőkkel) kikényszerítve a “kölcsonösen előnyös” együttműködést. Ahogy Varga (2013:32) fogalmaz: *“a kedvezményezett (ahol a szükséglet jelentkezik) kvázi ingyen kapja az árut, szolgáltatást (mert nem direktben ő fizeti), ezért a szükségletei egyre nagyobb részét konvergálja az állami szerepválók felé – büntetés-végrehajtási társaságok –, egyre nagyobb piaci szegmens kerül állami társaságokhoz, az állam kontroll szerepe jelentősen erősödni fog.”* A stabil piac biztosításáért cserébe a kormányzat azonban azt is elvárja a gazdasági társaságoktól, hogy profitorientált vállalkozásokként közvetlen költségvetési támogatások nélkül, saját gazdasági tevékenységükre támaszkodva boldoguljanak. Emellett pedig járuljanak hozzá a fogvatartottak teljes körű foglalkoztatásának biztosításához (Farsang, 2020).

A fentiek alapján kialakított szabályozás deklarált célrendszere meglehetősen sokrétűnek mondható. A központi ellátási rendszerre épülő szervezeti konstrukció meghatározott céljai között szerepel: (1) a foglalkoztatott fogvatartottak számának és (2) a tartási költségeikhez történő hozzájárulás növelése, (3) a fogvatartottak munkához szoktatása és a szabadulás utáni boldogulásának elősegítése, (4) a közvetlen költségvetési támogatási szükséglet csökkentése, illetve megszüntetése, (5) a költségvetési források hatékonyabb felhasználásának elősegítése, valamint (6) a büntetés-végrehajtási szervezet önellátásának megteremtése, fejlesztése (Szabó, 2013).

2010 után sor került tehát arra a típusú állami szerepvállalásra, amely az eseti költségvetési támogatások és konszolidációs kísérletek helyett a szabályozási környezet markáns átalakításával, a korábbiakhoz képest még erőteljesebben igyekszik érvényesíteni a fogvatartotti munkáltatás kettős, az állami feladatok ellátásában és a gazdasági eredményességben megmutatkozó elvárásrendszerét. Ezt a szemléletmódot tükrözi a 2013-as büntetés-végrehajtási kódex (2013. évi CCXL. tv.) újradefiniált munkáltatás fogalma is, ami szerint a büntetés-végrehajtási eszköztárában a *“munkáltatás a reintegrációs tevékenység azon formája, amikor az elítéltek vagy a kényszerintézkedés hatálya alatt álló személy és a szabálysértési elzárásra kötelezett elkövető munkavégzése szervezeten, rendszeresen, haszon- vagy bevételszerzési céllal (...) történik”* (3. § (13)). A hangsúlyeltolódás egyértelműen felfedezhető az 1979-es büntetés-végrehajtási törvényerejű rendelet megfogalmazásához képest, ami jogszabályi szinten a fogvatartotti munkáltatást alapvetően inkább a szabadulásra felkészítés, a reintegráció szempontjából ragadta meg: *“Az elítéltek munkáltatása a szabadságvesztés végrehajtásának fontos része. Célja az, hogy elősegítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon a szakmai gyakorlottság megszerzésére és fejlesztésére, és ezáltal megkönnyítse, hogy a szabadulása után a társadalomba beilleszkedjenk”* (44. § (1)). Azaz a jelenlegi rendszer nem csak a gyakorlati működés során, hanem a jogszabályi célmeghatározás szintjén is a gazdasági szempontokat helyezi előtérbe.

Mindeközben a munkáltatás reintegrációs vonatkozásairól – az intézetek és a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok által szervezett, a munkáltatás hatékonyságának fokozásához és az erőforrások optimalizálásához is szorosan kötődő képzési programok kivételével – viszonylag kevés nyilvánosan fellelhető információ áll rendelkezésre. Egy 2019-ben megjelent tanulmány beszámol arról, hogy a dolgozó fogvatartottak pozitív megerősítése, az általuk végzett színvonalas munka elismerése, illetve a motivációjukat erősítő eszközök alkalmazása céljából a büntetés-végrehajtási szervezet két intézet bevonásával vizsgálta az ösztönzők

lehetséges eszközeit. Emellett szó esik továbbá egy olyan segédletről is, amely gyakorlati tapasztalatok összegyűjtésével rendszerezi a fogvatartottak motivációjához hozzájáruló lehetőségeket (Kovács, 2019). A pilot programról, illetve a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok gyakorlatában alkalmazott alternatív motivációs formákról további nyilvánosan elérhető anyag azonban nem áll rendelkezésre. Az anyagi ösztönzőrendszer kapcsán ugyanakkor annyi mindenképpen elmondható, hogy a fogvatartottak díjazása és biztosítási jogviszonya tekintetében érdemi változás az előzményekhez képest nem következett be, holott a két területhez kapcsolódó kérdések az elmúlt 40 évben rendszeres időközönként felvetődő elemei voltak a büntetés-végrehajtást övező szakmai diskurzusnak.

A Belügyminisztérium szabályozási és koordinációs helyettes államtitkárának egy 2012-es ombudsmani vizsgálat során megosztott álláspontja szerint a fogvatartottak esetében a *“munkában töltött idő nyugdíjra jogosító időként történő beszámításának költségvonzatát a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága már több alkalommal vizsgálta”*, azonban fogvatartottak társadalombiztosítási rendszerbe történő teljes körű bevonása igen jelentős többletkiadásokkal járna. A helyettes államtitkár akkori megállapítása szerint ez a lépés jelentősen növelné a gazdasági társaságok veszteségét, csökkentené a foglalkoztatotti létszámot, ezáltal pedig a kiemelt jelentőséggel bíró kötelező foglalkoztatás intézményét kérdőjelezné meg.

Az alapvető jogok biztosa a fogvatartottak foglalkoztatása tárgyában készült 2012-es jelentésében az érintett közigazgatási és igazságügyi területért felelős minisztereket a jogviszonyt érintő szabályozások rendezésére kérte fel. Az alapvető jogok biztosa az illetékesek számára javasolta/előírta, hogy:

“az érintett szakminiszterekkel – így a nemzetgazdasági miniszterrel, a nemzeti erőforrás miniszterrel és a belügyminiszterrel - együttműködésben, a Bv. tvr. és a társadalombiztosítási törvények kapcsolódó rendelkezéseinek, valamint szükség esetén más kapcsolódó jogszabályok módosításának kezdeményezésével, az IM rendelet esetleges módosításával illetve más intézkedések megtételével

- 1) a joganyag felülvizsgálata keretében tegyen lépéseket a büntetés-végrehajtás keretében folyó munkáltatás jogi szabályozása egységes rendszerének kialakítása érdekében;*
- 2) a foglalkozás szabad megválasztása érdekében biztosítsa, hogy – a fogvatartottak speciális helyzetét figyelembe véve – a fogvatartás időtartama alatti munkalehetőségek előzetes ismertetésére és a rendelkezésre álló munkalehetőségek megválasztására minden esetben sor kerüljön;*

3) biztosítsa, hogy az ILO által előírt követelményeknek megfelelően a külső szerződés alapján történő foglalkoztatás körülményei az önkéntesség érvényesülése érdekében fokozatosan közelítsenek a szabad munkaerő-piaci viszonyokhoz;

4) teremtsen meg a fogvatartottak foglalkoztatásának nyugdíjra jogosító jogszerző ideje megszerzésének lehetőségét;

5) az elítéltek által végzett munka jogszabályban fixált díjának, valamint a díjból levonásra kerülő összegek megállapítására ne kizárólag az állam teherbíró képességére figyelemmel, hanem egy komplex és világos szempontrendszer alapján kerüljön sor. “

(AJB, 2012)

A vonatkozó szabályozás tekintetében azonban lényegi változtatásra az elmúlt 10 évben a büntetés-végrehajtási társaságok mostanra már igazán kimagasló eredményessége ellenére sem került sor. A fogvatartottak a társadalombiztosítási törvény értelmében a büntetés-végrehajtási jogviszony alapján jelenleg kizárólag egészségügyi ellátásra jogosultak. Keresményüket adók és járulékok nem terhelik, így esetükben a börtönben ledolgozott idő nyugdíjjogosultságot továbbra sem keletkeztet. A vonatkozó BvOP utasításban (42/2021. (XII. 16.)) meghatározottak alapján a munkáltatásban részt vevő, teljes munkaidőben foglalkoztatott fogvatartottak 2022-es évre meghatározott alapmunkadíjának minimális összege havi munkadíj esetén 55 800 forint, napidíj alkalmazása esetén 2567 forint, óradíj alkalmazása esetén pedig 321 forint. Munkaterápiás foglalkoztatás keretében foglalkoztatottak esetében a minimális összeg 18 600 forint/fő/hó, a képzésben, oktatásban részt vevők pedig a képzési ideje alatt naponta 459 forintos ösztöndíjban részesülnek. A dolgozó fogvatartottak keresményét havonta az alábbi levonások az itt felsorolt sorrend szerint terhelik (BvOP, 2018):

1. a tartásra fordított költséghez való hozzájárulás napi összege (ami a fenti BvOP utasítás fejenként napi 656 forintban határozott meg a 2022-es évre)
2. a szabadulás idejére kötelezően tartalékolandó összeg,
3. a végrehajtás alá vont követelések, a kártérítési eljárás szerint megállapított kár összege
4. a gyógyszer, illetve az egészségügyi ellátások költsége
5. a szükségleti cikkek vásárlására fordított összeg,
6. a kimaradás, az eltávozás, a látogató büntetés-végrehajtási intézeten kívüli fogadása, valamint a rendkívüli eltávozás idejére fogvatartott részére kiutalandó összeg,
7. a többletszolgáltatások díja.

A fogvatartotti munkáltatás reformjának meghatározó dimenzióját tehát a korábbiakhoz hasonlóan továbbra is a gazdasági tevékenységek stabilizálása jelentette, ezt hangsúlyozzák egyebek mellett a központi ellátás 5 éves évfordulója alkalmából közölt vezetői értékelések is:

“A központi ellátás létrehozásával az eltelt öt év során egy olyan rendszer jött létre, amely amellet, hogy a fogvatartotti munkáltatás folyamatos bővítésével megteremti a fogvatartási költségek csökkentésének és az önfenntartásnak az alapjait, hatékonyabbá teszi a költségvetési források felhasználását.”

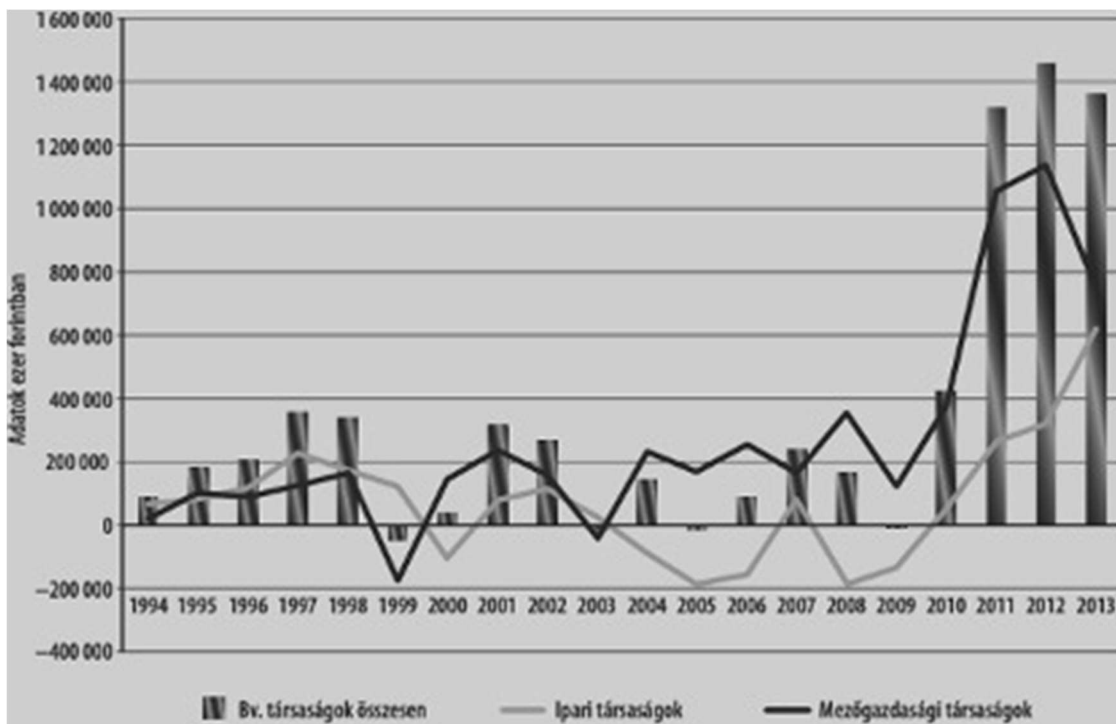
*Pintér Sándor, belügyminiszter
(BvOP, 2016)*

“Az eltelt öt év alatt a büntetés-végrehajtás égisze alatt álló Központi Ellátó Szerv mára megkerülhetetlen szereplővé vált, a sok kishitű megközelítés tulajdonképpen teljesen elkopott, hiszen a rendszer bebizonyította létjogosultságát. (...) végső soron a cél az, hogy a cégeink egyenrangú félként jelenjenek meg a vetélytársak mellett a piacon.”

*Lajtár József
a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának gazdasági és informatikai helyettese
(BvOP, 2016)*

Az elégedettség természetesen nem alaptalan. A stabil, kiszámítható belső piac kialakítása révén új alapokra helyeződött a gazdasági társaságok működése és ezáltal a fogvatartotti munkáltatás tágabb rendszere is. Az átalakítás jelentős hatással volt mind a társaságok gazdasági mutatóira, mind a munkáltatásban részt vevő fogvatartottak arányára. Ahogy az Adorján-Tex Kft. akkori ügyvezetőigazgató-helyettese fogalmazott a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok fennállásának 20 éves évfordulója alkalmából 2014-ben megjelent kötetben: *„Saját termékskálánk nem nyújtott elég forrást az eredményes gazdálkodáshoz, szinte fellelegeztünk, amikor az állami szféra számára történő gyártás jogszabályi szintre emelkedett, ezzel is biztosítva a fogvatartotti munkaerő széles körű munkáltatását.”* (Deák, 2014:37)

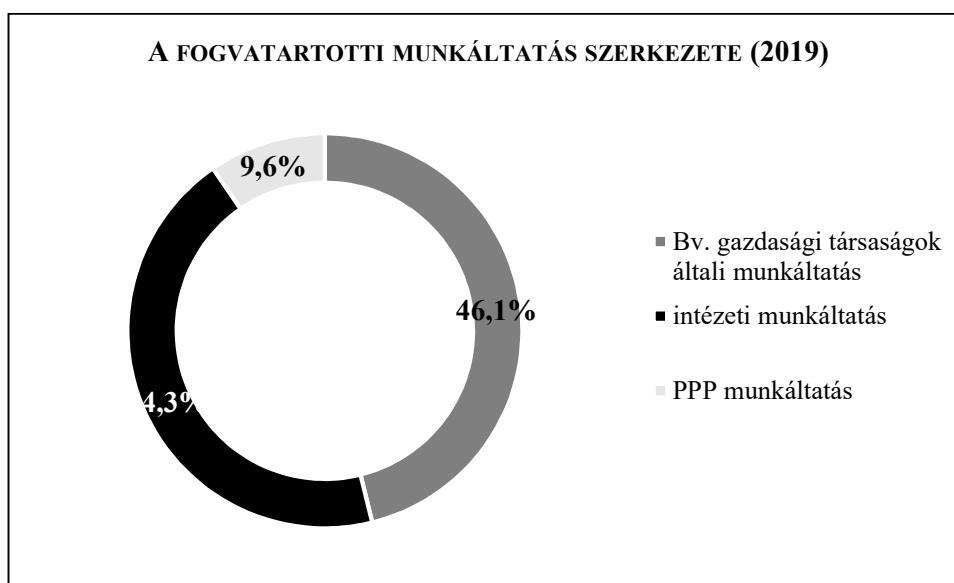
A központi ellátás kereteinek kialakítása nyomán a kezdeti években a jogszabályban meghatározott kedvezményezettek köre, a kötelező jellegű megrendelésekre vonatkozó igénybejelentések, illetve a megkötött ellátási szerződések és az azokból származó bevételek dinamikusan emelkedtek (Szabó, 2013; Csima, 2017). Az átalakításnak a gazdasági társaságok eredményességére gyakorolt hatását jól illusztrálja az alábbi, szintén a 2014-es kiadványban közölt ábra, amely a társaság mérleg szerinti eredményének alakulását mutatja 1994 és 2013 között (Deák, 2014:18).

A stabil belső piacnak és az emelkedő bevételekkel összefüggő fejlesztéseknek köszönhetően a munkáltatott fogvatartottak aránya is megemelkedett. 2019-ben 10 százalékponttal magasabb volt a munkáltatott fogvatartottak száma, mint 2012-ben (BSSz, 2015; BSSz, 2020)

MUNKÁLTATOTT FOGVARTOTTAK ÁTLAGOS ÁLLOMÁNYI LÉTSZÁMA 2012-2019 (FŐ)								
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bv. gazdasági társaságok általi munkáltatás	3570	3753	4137	4405	4548	4678	3861	3643
ebből ipari társaságnál	1653	1846	2082	2334	2521	2620	2320	2195
ebből mg-i társaságnál	1917	1907	2055	2071	2027	2058	1541	1448
intézeti munkáltatás	2430	2765	2741	2963	3334	3483	3125	3495
PPP munkáltatás	781	723	684	672	749	633	723	759
Összesen	6781	7241	7562	8040	8631	8794	7709	7897
Állományi létszám összesen	17517	18146	18204	18062	18023	17944	17251	16664
Munkáltatásban részt vevő fogvatartottak aránya a teljes fogvatartotti létszámhoz viszonyítva	38,7%	39,9%	41,5%	44,5%	47,9%	49,0%	44,7%	47,4%

A fogvatartotti munkáltatás jelenlegi struktúráját 3 munkáltatási forma határozza meg. A munkáltató lehet a (1) büntetés-végrehajtási intézet, (2) a büntetés-végrehajtási gazdasági társaság, vagy (3) az állami szabályozású és tulajdonú, de magánfinanszírozással működtetett (PPP konstrukcióban üzemeltett) intézetek esetében az üzemeltető fél. Utóbbi forma kizárólag a szombathelyi, illetve a tiszalöki intézetek esetében áll fenn, összességében pedig 9,6%-ot fed le a fogvatartottak munkáltatásának szerkezetéből. E két intézet vonatkozásában az üzemeltetési szerződésnek része, hogy a munkáltatást és az oktatást is az üzemeltető vállalkozónak kell megszerveznie.

Az intézeti munkáltatás két szegmensből; költségvetési munkáltatásból, valamint külső gazdálkodó szervvel kötött szerződés alapján végzett bér munka jellegű munkáltatásból tevődik össze. A költségvetési munkáltatás alapvetően intézetfenntartási feladatokhoz kapcsolódik, karbantartási tevékenységet, a fogvatartotti konyha üzemeltetéséhez kapcsolódó feladatokat, takarítási, étel- és csomagoztási és egyéb kiegészítő munkaköröket takar. A költségvetési munkáltatás célja, hogy az intézetek minél kisebb mértékben szoruljanak rá külső vállalkozók szolgáltatásainak igénybevételére (Farsang, 2019). A büntetés-végrehajtási szervezet – 2019-es adatok alapján – a dolgozó fogvatartottak 44,3%-át foglalkoztatta intézeti munkáltatás keretében (BSSz, 2020).

Hasonlóan jelentős, 46,1%-os arányt fed le a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságoknál folyó munkáltatás. A társaságok a munkáltatást saját tevékenység körében, vagy bér munkában végzik. Az 1994-ben a korábbi vállalatok jogutódjaként alapított 12 gazdasági társaság közül, az alább változások nyomán jelenleg 9 működik.

- Az Állampusztai Kft. nagyfai fióktelepe 2002-ben kivált az Állampusztai Kft.-ből és Nagyfa-Alföld Mezőgazdasági és Vegyipari Kft. néven egyesült az Alföldi Bútorgyártó Kft.-vel.
- A Kalocsai Konfekcióipari Termelő és Kereskedelmi Kft. pedig 2013 olvadt be az Adorján-Tex Konfekcióipari és Kereskedelmi Kft.-be.
- 2015-ben létrejött a Bv. Holding Kft., ami a 2015-ben a gazdasági társaságokkal megkötött ún. uralmi szerződés értelmében a kft.-k és a holding által alkotott vállalatcsoport uralkodó tagjává vált.

A BV. Holding által irányított vállalatcsoporti konstrukció és a köztük fennálló uralmi szerződés lényege a gazdasági érdekek minél hatékonyabb érvényesítése, a feladatok optimális teljesítése, a tagok működésének összehangolása, az együttműködés feltételeinek megteremtése (Hordósi, 2017). A következő szerkezeti változás 2020-ban kezdődött és fő fókuszja a gazdasági társaságok profiltisztítása, a profilok összehangolása volt. Ennek első lépéseként az Adorján-Tex Kft. és a BUFA Kft. beolvadt a Bv. Holding Kft.-be azzal a céllal, hogy az így létrejött entitás jobban összpontosíthatson *“a piackutatási, gyártásfejlesztési, értékesítési és marketingtevékenységre”* (Cséri, 2020:9). A Bv. Holding által irányított cégcsoport jelenleg tehát 9 helyi gazdasági társaságból áll, melynek tevékenységei egyebek mellett a következő területeket fedik le: háztartási, egészségügyi papírtermék gyártása; nyomdaipari tevékenység; konfekcionált textiláru és egyenruházat gyártása, kórházi textiláru, munkaruházat, szegélyáruvarrás és forgalmazás; mosodai szolgáltatás; munkavédelmi, egyen- és formálábbeli, munkavédelmi kesztyű gyártása; nyílászárókészítő-üzem, bútorüzem, állattenyésztés, növénytermesztés; tésztagyártás; pékáruk előállítása; fémtechnológiai termékek gyártása; építőipari tevékenység; bér munkálati tevékenységek (Cséri, 2020; BvOP, 2021a)

GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK	GAZDASÁGI SZEKTOR	FŐTEVÉKENYSÉG (TEÁOR BESOROLÁS SZERINT)	MUNKÁLTATÁSI ÁTLAGLÉTSZÁM (2016)	ADÓZOTT NYERESÉG (EZER FT) (2020)
Ipoly Cipőgyár Kft.	ipar	lábbeligyártás	313	-56 086
Nostra Kft.	ipar	tároló fatermék gyártása	306	6 240
Duna Papír Kft.	ipar	háztartási, egészségügyi papírtermék gyártása	362	31 723

GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK	GAZDASÁGI SZEKTOR	FŐTEVÉKENYSÉG (TEÁOR BESOROLÁS SZERINT)	MUNKÁLTATÁSI ÁTLAGLÉTSZÁM (2016)	ADÓZOTT NYERESÉG (EZER FT) (2020)
Annamajori Kft.	mezőgazdaság	gabonaféle (kivéve rizs), hüvelyes növény, olajos mag termesztése	307	52 033
Sopronkőhidai Kft.	ipar	konfekcionált textilaru gyártása (kivéve ruházat)	291	91 060
Pálhalmi Agrospeciál Kft.	mezőgazdaság	vegyes gazdálkodás	801	98 988
Nagyfa Alföld Kft.	mezőgazdaság	gabonaféle (kivéve rizs), hüvelyes növény, olajos mag termesztése	377	106 325
Állampusztai Kft.	mezőgazdaság	gabonaféle (kivéve rizs), hüvelyes növény, olajos mag termesztése	542	141 385
Duna-Mix Kft.	ipar	nyomás	371	328 042

A klasszikus ipari és mezőgazdasági tevékenységek mellett fontos még megemlíteni a fogvatartotti munkáltatás társadalom szerepvállalással is fémjelzett nem konvencionális formáit. Ide sorolhatók egyebek mellett a 2010-es árvízhez kapcsolódó védekezésben és helyreállításban vállalt büntetés-végrehajtási szerep, a 2015-ös menekültválság nyomán létrehozott határzár megépítéséhez, kapcsolódó feladatok, valamint a koronavírus járványhoz kötődő olyan tevékenységek, mint például az egészségügyi textíliák gyártása vagy a karantén-cédulák előállítás.

Összességében tehát elmondható, hogy az új alapokra helyezett fogvatartotti munkáltatás a markáns állami szerepvállalásnak köszönhetően gazdasági értelemben sikeresnek tekinthető. A korábban gyakran pénzügyi és fenntarthatósági problémákkal küzdő büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok mára üzletileg prosperáló vállalkozásokká váltak, nettó árbevételük 2010 és 2017 között a duplájára növekedett, miközben 2017-re a munkaalapú társadalom eszményével összhangban elvárt teljes körű foglalkoztatás²⁶ is teljesült (BvOP, 2017)

²⁶ Foglalkoztatás alatt ebben az esetben az ernyőfogalom értendő.

A vizsgált témára vonatkozó tudományos igényű, a büntetés-végrehajtás jelenlegi folyamatait vizsgáló kutatások – a meggyengült civil kontroll, továbbá a nyilvánosság és a kutatási lehetőségek beszűkülése okán – a fogvatartotti munkáltatás 2010 utáni rendszerének vonatkozásában mindenekelőtt a nyilvánosan elérhető szakmai anyagokra támaszkodhatnak. Ezekből az anyagokból kiderülhet számunkra, hogy a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi rendszere kiválóan működik; mind gazdálkodással kapcsolatos követelményeknek, mind pedig a reintegrációs elvárásoknak maradéktalanul megfelel. Hasznos munkával látja el a fogvatartottak lehető legszélesebb körét, miközben magas színvonalon, kiváló minőségben előállított termékkel látja el az állami szerveket.

Ezzel együtt, ha korlátozottan is, de mindenképpen szerettem volna betekintést nyerni abba, hogy miként élik meg az új struktúra működését azok, akik a “végeken” igyekeznek összehangolni mindazt, ami a történeti tapasztalatok fényében sokszor összeegyeztethetetlennek tűnik. Ezt a perspektívát jeleníti meg röviden a most következő fejezet.

3. A fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái 2010 után

– „*Azt kéne eldönteni, hogy mi a cél?*”

A fejezetben az interjú vizsgálat büntetés-végrehajtási intézetekre és büntetés-végrehajtási kft.-kre vonatkozó tapasztalatait a kódolás folyamata nyomán kirajzolódott két legmarkánsabban megjelenő elemzési dimenzió mentén foglalom össze. Elsőként szót ejtek (1) az állami tulajdonú büntetés-végrehajtási gazdasági társaságoktól elvárt piaci működés megítéléséről, kifejezetten a munkáltatási struktúra gazdasági vonatkozásainak szempontjából, ezt követően pedig rátérek (2) a fogvatartotti munkáltatás 2010 utáni szerkezetének és a büntetés-végrehajtási feladatok kapcsolatának áttekintésére; mindkét dimenzió kapcsán kiemelve azokat a szervezeti kérdéseket és működési peremfeltételeket, amelyek a fogvatartotti munkáltatás működésében az interjúalanyok megítélése szerint kiemelt szerephez jutnak.

3.1 Az állami tulajdonú büntetés-végrehajtási gazdasági társaságoktól elvárt piaci működés megítéléséről – a munkáltatási struktúra gazdasági dimenziója

Az interjúk tapasztalatai alapján a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi rendszerének egyik legfontosabb kulcskérdését változatlanul a foglalkoztatási volumen és a gazdasági eredményesség fokozásának feszültsége jelenti. A teljes foglalkoztatottság célkitűzése egy olyan általános rendszerjellemező, amely szinte minden, a későbbiekben tárgyalt szervezeti dilemmában megmutatkozik. Nem véletlen, hogy az interjúalanyok többsége külön is hangsúlyozta a fogvatartotti munkáltatás kettős célrendszerének feszültségét.

“Azt mondják, hogy a Kft. álljon meg a saját lábán, hozzon eredményt, tudjon fejleszteni, tudja kifizetni a dolgozóit és biztosítson minden rabnak munkát. Most ez: a teljes körű foglalkoztatás és a nyereség. Hát ez nem megy.”

8_2 kódszámú interjú

“Ugye a legnagyobb nyomás, hogy munkát kell adnunk, illetve az ehhez kapcsolódó szintén nagy nyomás, hogy magunknak kell kitermelnünk azt a pénzüsszeget, ami mondjuk a működésünkhöz szükséges. (...) Abban érdekes a helyzetünk [kft.], hogy állami felügyelet, állami elvárások, ugye nyilván mivel a börtönben dolgozunk, ezért egyfajta középírányítói szerv elvárásainak is meg kell felelni, viszont nem normatívából dolgozunk, hanem magunknak kell megszerezni azt. És azt gondolom, hogy ez duplán nehéz, mert hát ugye azoknak az elvárásoknak meg eleget kell tennünk, tehát gyakorlatilag, ha azt mondják hogy biztonságilag nekünk tökéletesnek kell lennünk, akkor nincs más választásunk, és akkor nem dönthetjük el, hogy mi biztonságot fejlesztünk, vagy mondjuk üzemcsarnokot építünk. Tehát nehéz úgy gazdálkodni, hogy ha megmondják, hogy hogy gazdálkodj.”

24_2 kódszámú interjú

Először az volt, hogy fogvatartotti foglalkoztatás. Aztán az volt, hogy a nyereség elérése. Most mind a kettő feltétel, ami szép...

40_2 kódszámú interjú

“Kettős mérce van. Ugye hiába van előírva, hogy foglalkoztatás, foglalkoztatni kell a fogvatartottakat, de nekünk a termelés részét is, mind a kettőt kell nézni. Egy ilyen balance-ot meg kell találnunk, hogy biztonságosan tudjuk a fogvatartottakat foglalkoztatni, de emellett maga a termelésnél is hozzuk, ami szükséges.”

50_2 kódszámú interjú

A gazdasági társaságoknál szolgálatot teljesítő interjúalanyok a kettős elvárásrendszernek való megfelelő legfőbb kihívását jellemzően abban látták, hogy a kft.-k szervezeti kötöttségeiből és feladataikból, illetve a fogvatartotti munkaerő már jól ismert sajátosságaiból fakadóan képtelenek teljes mértékben piaci szereplőként funkcionálni. A teljes foglalkoztatás követelményei, a képzetlen munkaerő és a gépesítés szükségszerűen alacsony szintje miatt megítélésük szerinti igen komoly kihívást jelent bármiféle szinten versenyképessé válni. A többség megítélése szerint mindez kizárólag piaci alapon semmiképpen sem lehetséges.

“Minden vállalkozás a napi küzdelemről szól; tehát, hogy ha azt vesszük, hogy honnan szerzi be az anyagot, hogy fogok gyártani, milyen humán erőforrásom van, illetve hogy fogom értékesíteni utána túladni a termékeket ezt minden cég napi szinten kell, hogy megküzdje, tehát én szerintem a mi ügyvezetőink az összes nagyon a topon van. Csak nekik még ezen felül meg kell felelniük a felsőbb szintű elvárásoknak is, ami nem mindig egyértelmű, mert az egyik fórumon azt hallják, hogy ez a követelmény, a másik fórumon azt mondják, hogy ez még magasabb követelmény, a harmadik fórumon azt mondják, hogy ezt felejtsetek el, mert teljesen más dolgoknak kell eleget tenniük és már kezdenek elveszni az adminisztrációban . (...) Úgyhogy azon felül, ami egy külső vállalkozáson rajta van még azon felül egy pluszként jelennek meg elvárások, ami teher, nagyon nagy teher. (...) Meg ugye eleve egy külső cégnél nem a foglalkoztatás a fontos, hanem a minőségi termelékenység.”

40_2 kódszámú interjú

“A másik nagy baj, hogy mi azért alapvetően kézművesmunkát csinálunk. Ugye nekünk itt a sok munkaerőt foglalkoztatni kell. (...) Az a baj, hogy az automatizálás ma már elengedhetetlen a termelésből, a manufaktúris hogy hívják, az már marad a manufaktúris sajtókészítőnek meg minden, de hát ő mit tudom én, csak a családját tartja el, de nekünk meg úgymond a nagy családját kell eltartani. Ahhoz már ez nem jó sajnós.”

8_2 kódszámú interjú

“Ha csak piaci alapon néznénk a történetet, akkor ugye ez deficités. Egyik oka a manufaktúris jelleg, mert egy nagyon szűk, kevés réteget leszámítva versenyképes dolgot csináltatni fogvatartottakkal nagyon nehéz. Lehet, de nehéz. A másik meg maga az, hogy a mai világban ekkora élő erőt megpróbálják mindenhol gépesítéssel kiváltani (...) Kevesebb élőerő egybek. Úgyhogy ilyen szempontból nehéz. És nehéz olyan árakat ez miatt szabni, ami igazán versenyképes és akkor mondjuk még a keletről beáramló dolgokról nem is beszéltünk. (...) A teljeskörű foglalkoztatás elvárása, ez (...) szembe megy a piaci működéssel.”

18_2 kódszámú interjú

A kettős elvárásrendszernek való megfelelés sikerességét nagyban befolyásolja, hogy az adott gazdasági társaság milyen tevékenységi szerkezettel, illetve termelési profillal rendelkezik. A gazdasági társaságok tevékenységi szerkezete jellemzően 3 típusú tevékenységi kör valamilyen kombinációjából áll. Az egyik típusú lehetséges terület a saját tevékenységi körben folytatott termelés, vagyis amikor a kft. adott terméket saját maga fejleszt, állít elő és értékesít. A másik lehetséges típusa a gazdálkodási tevékenységnek a bér munka, amikor egy külső cég hoz létre üzemegységet a büntetés-végrehajtási intézet területén, ahol a munkát a kft. munkatársai irányítják és felügyelik; a nyersanyagok biztosítása és a késztermékek értékesítése viszont a bér munka partner feladata. Végül a harmadik tevékenységtípus a központi ellátási rendszer keretében folytatott termelés, amely biztos keresletet (és ezáltal bevételt), de adott esetben szigorú és rövid határidőket, illetve kapacitást meghaladó rendelési volument is jelent. A három tevékenységi kör részarányai az egyes gazdasági társaságok esetében meglehetősen változók. Az interjúalanyok többsége úgy látta, hogy a legnagyobb feladatterhet egyértelműen a saját tevékenységre alapozott működés jelenti, míg a legkisebb gonddal a bér munka-alapú tevékenység jár, ami azonban a piaci kitettség miatt kockázatot is hordoz magában.

“A saját termék előállítás, az valami iszonyat. És nem elég, hogy az ember legyártja a terméket, azt bizony el is kell tudni adnia, és ha nem olyan minőségű és nem tudja teljesíteni azt, amit kér a partner, akkor nagyon nagy baj van. (...) Én azt mondom, hogy az a legjobb, amikor jön egy vállalkozó, hozza a gépet, a technológiát; tudja, hogy a termékeit hol fogja értékesíteni és a Kft. feladata az, hogy kiállítsa a fogvatartottakat, betanítsa őket, irányítsa a munkájukat, biztonságilag felügyelje őket, dokumentálja, amiket dokumentálni kell, de ezen felül gyűjtse be a bér munkadíjat és utána semmi mással, mert így is sok.”

40_2 kódszámú interjú

“A bér munkák ennyiből jobbak, mondjuk ki jobbak, tehát a saját tevékenységben is lehet jól keresni, ezt főleg majd más kft.-knél fogod látni, de ugye hatalmas logisztikája van. A bér munka egy annyiból könnyebb helyzet, hogy biztosítunk felügyelőt, illetve a felügyelő a termelésbe belefolyik (...), de itt nem kell belenyúlni a gépekbe. Törekszünk mindig úgy bér munkaszerződést kötni, hogy ugye a gépbeállítási, gépkarbantartási feladatokat bér munkaadó biztosítja. (...) Biztosítjuk a fogvatartottat, biztosítjuk a területet, biztosítjuk a kamionoknak a beléptetését. (...) Tehát azért nyilván ezzel is van munka, de töredéke annak, amekkora logisztikát felőlel a saját tevékenység, hogy nullától a szállításig eljussunk.”

18_2 kódszámú interjú

A központi ellátás rendszerének koncepcióját az interjúalanyok alapvetően pozitívan ítélték meg, egyértelmű volt ugyanakkor az is, hogy a gazdasági társaságok nem egyformán hasznélvezői a rendszernek. A központi ellátási rendszerben a történetileg kialakult és viszonylag rugalmatlan termelési szerkezetből fakadóan nem egyenlő súllyal vesznek részt az egyes kft.-k, a bér munka kapcsolatok létesítésének lehetőségeit pedig jelentős mértékben befolyásolja az adott gazdasági társaság lokációja, logisztikai adottságai. Ezen kívül pedig a potenciális bér munka partnerek bevonása is erőforrásigényes feladat, arról nem is beszélve, hogy számos feltételnek kell megfelelni. Mindezekkel összefüggésben az interjúk során fontos szempontként merült fel a több lábbon állás követelménye.

A központi ellátási rendszer biztos piacán ipari tevékenységet folytató gazdasági társaságok sokkal inkább függnnek a rendszertől, az összes árbevételük 61,6 %-a ugyanis a központi ellátási rendszeren keresztül kapott megrendelésekből származik, szemben a mezőgazdasági kft.-ekkel, ahol az összes árbevétel 73% a szabad piacról ered (BvOP, 2020). Az ipari tevékenységet folytató gazdasági társaságok közül elsősorban azok vannak előnyösebb helyzetben, amelyek profiljában a munkaruházati termékek és egyenruházati kiegészítők gyártása, vagy az iroda-, iskola-, konyha- és egyéb bútorgyártás dominál, ez a két tevékenységi kör ugyanis a központi ellátás keretében megkötött szerződések értékének csaknem felét adja (BvOP, 2021b). Jólal nehezebb helyzetben vannak azonban azok az ipari kft.-k, amelyek profilja nem illeszkedik a központi ellátás keretében lefedett termékpalettához.

“A belső ellátás egy mindenféleképpen egy jó dolog, hiszen ott adott a piac, tehát a három válfaj [saját tevékenység, bér munka, belső ellátás] közül az a legjobb, tehát akinek sikerül bekerülnie. (...) A saját tevékenységet, illetve a bér munkát (...) mind a kettőnek van előnye, hátránya, de ami a legfontosabb, hogy egy egészséges egyensúly legyen köztük és ez biztos, hogy egy-egy gazdasági társaságnak minimum két profilja kell, hogy legyen, mert ha nem állnának a gazdasági társaságok több lábbon, akkor elbillenne ez az egyensúly, és akkor, ha utána olyan következik be, akkor nagyon, nagyon nehéz lenne úgy váltani, hogy csak egy fajta tevékenységgel törődik.”

18_2 kódszámú interjú

“Nem tudok más terméket [amivel bekerülhetnénk a központi ellátásba], az a baj hogy nincsenek lekorlátozva a profilok, pedig elhangoztak hogy legyen. (...) A másik, hogy tudnék ide hozni egy sokkal jobb körülmények között lévő, sokkal korszerűbb munkát egy külső cégtől, de nem adja ide a gépeit. Mert mit mond? A rabok dolgozzanak az én korszerű hogyhivják gépeimmel, automatizált gépeimmel? Tönkre fogják rakni.”

8_2 kódszámú interjú

“A felkutatás tulajdonképpen mindenkinek a feladata, tehát rövidebb-hosszabb kft-s tapasztalattal már mindegyikünk rendelkezik és van olyan ismeretségi körünk, ahol természetesen folyamatosan kutatjuk ezeket a lehetőségeket de mind a kettő van. (...) Indulhat így is bér munka partner keresés és indulhat úgy is, hogy a közelmúltban cég jelentkezett be, hogy dolgozna velünk, ők ilyen (...) munkálatokat végeztek volna velünk, nálunk a fogvatartottakkal. Mi ezt örömmel vettük természetesen a tárgyalási folyamatok itt is elkezdődtek. Ők is voltak itt, mi is voltunk ott, megnéztük, hogy miről van szó és sajnálatos módon ennek a vége is az lett hogy ez nem feltétlen börtön körülmények közé való (...) Azért mondtam pont ezt a két példát, hogy óriási nagy energia az, hogy keressük a lehetőségeket, energiát fektetünk abba, hogy utána járjunk a dolognak, aztán az eseteknek a – hát számot nem tudok mondani, de az esetek – nagyobb részében mégsem sikerül őket véghezvinni, vagy ide behozni a falak mögé. (...) Tehát nagyon sokszor energia, befektetés és nem jutunk semmire és az esetek kis számában pedig azért még is sikerül valamilyen formába behozni őket, mármint a bér munka partnert.”

24_2 kódszámú interjú

A három klasszikus tevékenységi kör mellett fontos bevételi forrást jelentett még a kiétekezési boltok kereskedelmi tevékenységéből befolyó bevétel. 2011 után a korábban jellemzően helyi vállalkozók által üzemeltett kiétekezési boltok működtetése fokozatosan a gazdasági társaságokhoz került, ami 2018-ban kiegészült a webshop-alapú csomagküldési rendszer kialakításával és működtetésével (Czenczer-Hinkel, 2022). Ez a központi ellátás mellett ugyancsak segítette a kft.-k gazdálkodási tevékenységének stabilizálását.

“A kiétekezés az mindig nagyon jó üzlet volt.”

40_2 kódszámú interjú

“Hát ugye ez megint monopol helyzet ez egy hatalmas .. szerintem nagyon jó és időszerű felismerése volt magának a szervezetnek, hogy azok a civil kereskedők akik korábban ezt a rendszert üzemeltették, hatalmas pénzeket kerestek ezzel és akkor ezt tartjuk magunknál ezt a gazdasági társaságoknál ezt a pénzt.”

18_2 kódszámú interjú

A gazdasági működésre vonatkozó követelményeknek való megfelelést tehát adott esetben a gazdasági társaságok között fennálló egyenlőtlenségek, illetve a Holding és a kft.-k. közötti szerepmegosztás is befolyásolja. Többen is egyetértettek azzal, hogy a Holding létrehozása egy előremutató lépés volt abban a tekintetben, hogy mindenképpen szükséges a gazdasági társaságok működésének összehangolása. Ugyanakkor néhányan felvetették azt a szempontot is, hogy a kezdeti évek koordinációs tevékenysége – ami megítélésük szerint akkor még

erőteljesebben épített a kft-k aktív bevonására – később jóval egyoldalúbb – sok esetben a BvOP más gazdasági osztályai által kibocsátott – adatkérésekre épülő kommunikációvá alakult.

“Az biztos, hogy iránymutatás szempontjából, adatbekérés szempontjából, az hogy minél szélesebb körű rálátása, ráhatása legyen a folyamatokra, jogilag egységesíteni, jogi támogatást biztosítani, ez az utóbbi időben egyre jobban fejlődött. És a profiltisztítást is próbálják ők összefogni. (...) Tehát az nem járható úgy, hogy a kft-ék egymást tapossák a piacon.. (...) De alapvetően a Holding is egy félig-meddig, mint önálló gazdasági társaság működik és ugye a saját tevékenyége is rengeteg rengeteg energiát visz el. Az biztos, hogy nem egy rossz dolog, hogy központosítva van és koordinálják ezt a dolgot. A Holding fölött még ott van a Gazdasági Társaságok Főosztálya, ugye maga az egész gazdasági vezetése a parancsnokságnak. (...) Ugyanakkor, ha nehézséget akarok benne keresni, akkor viszont az biztos, hogy (...)mind a Holding, mind a GTFO felé elszámolási, adatszolgáltatási kötelezettség van, és így párhuzamosan, tehát ugyanazokról a témákról sokszor párhuzamosan teljesítünk adatszolgáltatást és nagyon nagy az adminisztrációja.”

18_2 kódszámú interjú

“Hát bizonyos szempontból jó, az biztos, hogy kell egy valaki, aki megfogja és átlátja, ha kell beavatkozik, ha nem kell viszont, akkor hagyja a Kft.-ket dolgozni egységesít, stb. De [a Holding] már nem látja el ezt a szerepét úgy látom.(...) Például 2018-ban egyáltalán nem volt értekezletünk. Nem és 2019-ben sem volt egy sem. (...) Pedig lenne rá igény, mert egy-kétszer összefutok értekezleten kollegákkal és akkor mondják, hogy hú sajnáljuk, hogy nincs és igen érezzük, hogy hiányzik, pedig vannak témák, tehát lennének tisztáznivalók. (...) én személy szerint érzem a hiányát az iránymutatásnak. (...) A Holding egy nagyon-nagyon külön történet, mert ugye ott nincs fogvatartott. Szóval a Holding nem klasszikusan termelő (...) alapvetően kereskedelemmel éri el ezt a hatalmas eredményt. (...) Óriási nyereség keletkezett nekik 2018-ban és ezt kicsit durván fogalmazva papírtologatással éri el. Itt a vidéki Kft-k, tehát 11 gazdasági társaság, akik valóban termelő tevékenységet, fogvatartotti tevékenységet, fogvatartotti foglalkoztatással végeznek, nekik nagyon nehéz dolguk van, lavírozni, hogy mennyi pénzt költhetnek, hogy állnak az épületek stb.”

40_2 kódszámú interjú

2015-ös létrehozása óta a Holding a vagyonkezelői és koordinációs funkcióján túl további tevékenységi köröket is magához vont. Az Adorján-Tex és a Bufa Kft. 2020-as beolvasztásával a Holdinghoz került a központi ellátás két legjövedelmezőbb termelői ágazata; a munkaruházati termékek és egyenruházati kiegészítők gyártása, valamint az iroda-, iskola-, konyha- és egyéb bútorgyártás. Továbbá ugyanebben az évben a gazdasági társaságok számára stabil és kiszámítható beváltelt termelő kiétekező boltok és a webshop-alapú csomagküldési rendszer

üzemeltetését is magához vonta a Holding, méghozzá azzal a deklarált céllal, hogy a gazdasági társaságokat támogassa abban, hogy fő profiljukra koncentrálhassanak (Cséri, 2020).

3.2 A munkáltatási struktúra büntetés-végrehajtási feladatokkal összefüggő dimenziója

A teljes körű foglalkoztatottság másik meghatározó aspektusa az interjúk tapasztalatai szerint a reintegráció és a biztonság területén kiütköző ellentmondások dimenziója. A foglalkoztatási volumen növelésének elvárása egyértelmű nehézségeket generált a munkáltatási gyakorlat területén, ugyanakkor bizonyos értelemben lehetőségeket is nyitott, méghozzá a fogvatartottak szakképzése vonatkozásában.

A munkáltatási gyakorlatban megmutatkozó egyik legnagyobb nehézségeket a teljes körű foglalkoztatás elvárásának való megfelelés – a korábbiakhoz képest jóval határozottabban kikényszerített munkakötelezettség – generálja. Számos interjúban felmerült az a szempont, hogy korábban még volt lehetőség „válogatni”, most azonban alkalmasságra (leszámítva az egészségügyi alkalmasság esetét), kezelhetőségre és szakmai tapasztalatra való tekintet nélkül minél több fogvatartottat kell bevonni a munkáltatásba.

“Régebben ugye annyiból volt lehetőségünk, hogy szortírozni tudtunk, hát ugye nem volt itt 100 százalékos foglalkoztatás és ugye ennek hatására bőven volt létszám, amiből tudtunk válogatni. (...) “Akkor, ha ugye ilyen munkahelyi vélemény alapján a fogvatartottal nem voltam megelégedve a hozzáállásával – folyamatosan a rendszert nézte, hogy tudja kiküszöbölni a szabályokat stb., hogy tudja megszegni – és akkor alkottam róla egy véleményt és a BFB bizottság döntött róla le; tudtam zárni. Ma már kicsit nehezebb ez a dolog, mert ugye az előbb kihangsúlyoztam, hogy minden egészségügyileg alkalmas fogvatartottnak dolgoznia kell, ezért nem tudom már így ebben a formában, csak ha már tényleg nagyon szigorúan megszegi a szabályokat. De hát abban az esetben is felülvizsgálják, átkerül más terepre, tehát ez egy ördögi kör, ez nagyon nehéz ez a része. (...) És ugye már a 100% -nál ugye minden munkaterület fel van töltve, nagyon sok foglalkoztatás van ezáltal ugye, nagyon (...) már csak azok a fogvatartottak vannak, akik tényleg ugye biztonsági szempontból is problémásabbak, pont ezért is nem nagyon tudjuk őket alkalmazni, mert olyan a hozzáállásuk, hogy már nehéz válogatni és kénytelenek vagyunk ezáltal levinni olyanokat, akik nem a leghúzóbb erők ilyen téren”

50_2 kódszámú interjú

“Annak idején, amikor én fölszereltem, ugye nem volt ez a nyomás a foglalkoztatáson, hogy kötelező legyen. Ezért ugye az volt, hogy meg lehetett azt az állomány válogatni, aki tényleg akart is dolgozni. Vagy ha nem is akart olyan nagyon, de megvolt a szándék benne, hogy ha már itt vagyok, csinálom (...) ugye ott meg lehetett azt tenni, hogy jó, nem akar dolgozni, nem is akarja csinálni, akkor a jövő héten viszontlátásra. (...) Hát most már ezt nem lehet megcsinálni, most már kell őket foglalkoztatni. Ezért jó, hogy ha van iskola lehetőség, mert ugye azért valljuk be őszintén, nagy része a munkakerülőknél, a nagy része nem az iskolázott csoportból kerül ki. És ezért ugye nagyon jó dolog, hogy van ez az iskola, mert akkor ide be lehet őket tenni és két legyet ütünk egy csapásra, meg van oldva a foglalkoztatás és esetleg ragad rá valami.”

65_1 kódszámú interjú

Leginkább problémás csoportként az interjúalanyok többsége azt a fogvatartotti kört emelte ki, akiket pusztán a kényszer erejével nem lehet, illetve nem érdemes munkára bírni. Az ő foglalkoztatásuk ugyanis mind a biztonság, mind a termelés szempontjából jelentős kihívást jelent. Többen is utaltak arra, hogy bár egyetértenek a fogvatartottak munkára bírásának célkitűzésével, ezzel együtt azonban úgy ítélték meg, hogy a munkáltatási arányszámok ilyen szintű növelése a büntetés-végrehajtási feladatok teljesítése szempontjából kontraproduktív. Különösen igaz ez a biztonsági szakterületre, ami egyébként ugyancsak kiemelt figyelmet kap a jelenlegi rendszerben.

“Aztán az, hogy munka megtagadó (...) ugye a fogvatartott nem minden esetben szeret, akar dolgozni. Ugye úgymond ilyen kényszerből jönnek, mivel jogszabály előírja, hogy kötelezően dolgozni kell az egészségügyileg alkalmasnak, ezért mi ki kell, hogy vigyük dolgozni. És jön a fogvatartott és ő kijelenti, hogy én nem szeretnék dolgozni, és akkor ugye én próbálom meggyőzni őt, hogy normális kereteken belül, hogy mivel jogszabály stb. stb. Ha ennek hatására a fogvatartott szintén fenntartja az akaratát, hogy nem akar dolgozni, hát ugye itt már jön az, hogy fegyelmi vétséget követ el ezáltal, mivel megszegi úgymond a kapott utasítást és akkor fegyelmi, elkülönítés, kivizsgálás, aztán majd a BFB dönt, hogy mi legyen a sorsáról. (...) Ha nekem ebből a (...) szalagsorból kiesik egy vagy két fő, akkor nálunk megszakad a lánc, mert ugye ez egy olyan folyamat, ahol a fogvatartottak egymásra vannak utalva (...) Mert ha a lánc megszakad, akkor ott nekem gyengül a termelésem, úgyhogy lényegében ez nagyon összetett. (...) És ezt nagyon befolyásolja tényleg a fogvatartottnak a hozzáállása, ez a legérdekesebb.”

50_2 kódszámú interjú

“Régen is nagyon fontos volt, főleg a biztonsági területen. Mikor bármilyen összejövétel volt, tehát mindig az hangzik el és a gyakorlatban is erősen, erősen tolják azt, hogy a

biztonság az első. Annak nem lehet anyagi, se személyi semmiféle akadálya és ez így is van rendjén. Hát ennek időnként ellent mond a munkáltatási kötelezettség. (...) Hát ugye ez a százszázalékos foglalkoztatásra való törekvés, ugye nem mindig sikerül és nehéz megtalálni azt a középútat, amikor tehát a lehető legtöbben dolgozzanak, de ugyanakkor az biztonságos is legyen mindenféle tekintetben. (...) Ugye mindenkit megpróbálunk rávenni valahogy [arra, hogy dolgozzon], és akkor vannak meglepetések is egyébként.” (...) Nem vagyok benne biztos, hogy 95%-os foglalkoztatottság az rosszabb, mint a 100%, mert az a 95% lehet érdemi lenne, míg a 100% nem biztos, hogy valójában az. De egyébként én is azt mondom, dolgozzanak, csináljanak valamit, az semmiképpen nem jó, hogy ha egész nap hétről hétre, évről évre nem csinálnak semmit (...) Most már ez is hátulütője, hogy is mondjam, hát, hogy papíron a szükségesnél többen vannak munkába állítva és ezek viszik a pénzt. És ez pont ellentétes azzal ... én értem és teljesen jogos, hogy dolgozzon már meg azért, hogy el van látva, csak ezek, akik igazából nem kéne, hogy dolgozzanak, de a statisztika miatt mégis beállítjuk őket, hogy ott legyenek. De hát ezek csak viszik a pénzt. Tehát igazából a nagy semmire kap, igaz, hogy a felét, de állásidő akkor is.”

61_1 kódszámú interjú

“Tehát vannak olyan extrém esetek magatartás, tehát a fogvatartás során tanúsított magatartás, elkövetett rendkívüli események a büntetésvégrehajtás tartama alatt, akiket egyszerűen itt az adott feltételek mellett nem, vagy csak nagyon nehezen lehet munkába állítani. És akkor van egy köztes réteg, na ő velük a legnehezebb. Munkára kötelezett, be is helyezük egy adott munkahelyre, de folyamatosan a károkozással, a rendszer kijátszásával van elfoglalva. (...) Beállítjuk, dolgozik X időt, megint ugyanezt tanúsítja, megkapja a fegyelmi eljárásokat és amikor ez már felsokasodik, akkor folyamatosan át kell helyezni másik munkahelyre. De hihetetlenül nagy energiát visz el a felügyelőktől is, mert folyamatosan feltartja a többi, üzletelni próbál, tiltott tárgyat próbál feljuttatni, gépeket rongál, hogy ne kelljen dolgozni stb.”

18_2 kódszámú interjú

“Mindenkét, akinek az szerepel a kartonján, hogy munkaképes, azt foglalkoztatni kell. Ez ki van adva, ettől nem lehet eltérni. Ennek ellenére, nem tudom, hogy ez valaha megoldható lesz-e. Tényleg van, akinek az nehezebbre esik, hogy egy mit tudom én, a saját poharát elmossa a zárkáján, hogy ha ivott belőle, vagy valami, mert az sem érdekl.

65_1 kódszámú interjú

Többen utaltak ezen kívül a munkáltatás reintegrációs szerepére, amit a munkáltatási arány fokozása, illetve a jelenlegi munkaformák többsége és az uralkodó állományi viszonyok mellett nem feltétlenül látnak érvényesíthetőnek. Lényeges szempont továbbá az is, hogy a munkadíj

csékély volta miatt különösen fontos lenne egyéb (nem feltétlenül anyagi) ösztönzőket is beépíteni, továbbá olyan munkaformákat meghonosítani, amik ténylegesen is alkalmasak lehetnek arra, hogy motiválják a fogvatartottakat a munkavégzésre.

“Tehát a munkáltatás jó, építő jellegű hasznos, biztos, hogy segít. Inkább úgy mondom, hogy egyik eleme a reintegrációnak, egyik fontos eleme ... [de] ezekre a munkákra én ki merem mondani, hogy ez a reintegrációt nem segíti. Egy dologban igen, hogy munkával lehet megélni. Most ők annyit kapnak, amennyit kapnak, de a börtönben abból a munkából meg tud élni. (...) Viszont az igazi motivációt a szabadulás után úgy tudom jobban garantálnak látni, ha neki van valami élmény, valami jó megélés a munkában. Nem a munkakötelezettségük, hogy dolgoznom kell, mert egészséges vagyok és megfelelek arra a munkára, hanem van, amit ad nekem, jól érzem magam, alkotok valamit: ezeket én csomagoltam, elmondhatja a boltban, hogy ezeket hol gyártották, ezeket én csomagoltam. Ezért van baromi nagy jelentősége, hogy oktatni, képezni, ez óriási ez viszi szerintem előre, a kettő együtt (...) Na az már nagyobb puttonyt ad neki a kinti lehetőséghez.”

8_2 kódszámú interjú

“Amikor tényleg jönnek be a fogvatartottjaim is mert lényegében az enyéme is – mert én állítom őket munkába – és ők is úgy tekintenek rám, mint egy főnökre – idézőjelben itt a főnök – és akkor jön és meséli, képzelje zászlós úr, a Guszti mit tudom én tegnap éppen mit csinált, meg megszülettek a kismalacok és látszik rajtuk, hogy nagyon jól megélik ezt. Na és lényegében ez a szerepe ...”

65_1 kódszámú interjú

A munkáltatás fentiekben vázolt korlátai, illetve a fogvatartotti népesség alacsony képzettségi szintje miatt fokozatosan egyre nagyobb hangsúly helyeződött az oktatásra, azon belül is a szakmaképzésekre. Ezt többen is pozitív tendenciaként értékelték, ugyanakkor több esetben felmerült az a szempont is, hogy a jelenleginél nagyobb figyelmet érdemelne az oktatási és a munkáltatási lehetőségek összehangolása, lehetővé téve azok számára is az oktatást, akik munkáltatásban vesznek részt. Fontos lenne tehát munkaidőkedvezmények biztosítása, illetve annak lehetővé tétele, hogy a munka mellett dolgozó fogvatartottak (amennyiben munkadíjban részesülnek) ne essenek el a tanulásért járó ösztöndíjtól. Többen megjegyezték továbbá azt is, hogy a jelenlegi képzési rendszerben ugyancsak észlelhető a minőségi munka ellen ható mennyiségi szempont túlzott hangsúlya. Mindez egyebek mellett megmutatkozik a tanulócsoporthoz méretében, a civil oktatók kontraszelekciójában, vagy éppen a gyakorlati helyszínek és eszközök korlátaiban.

“Amikor én elkezdtem a 2000-es évek elején oktatni, akkor sokkal komolyabban mentek a dolgok, vagyis sokkal komolyabban vettük mondjuk, magamat is beleértve, ezt az egészet. Minőségre kellett törekedni és nem mennyiségre. (...) Ez is egy nagy nyomás, ugye elvárás a középvezetés, illetve a felsővezetéstől, hogy minden fogvatartott foglalkozzon valamivel, tehát vagy munkával vagy képzéssel. (...) Ez a közelmúltban arra billent el, hogy a Kft is bekapcsolódjon az oktatásba. (...) Jelenleg ugye az a helyzet, hogy 100%-os foglalkoztatás van, amivel teljes mértékben egyet tudok érteni, csak azt gondolom, hogy néhol foghíjasak a feltételek. (...) Képtelenség egy civil tanárnak 25 fogvatartottat napi hat vagy öt órában minőségi módon elirányítani. Ezt nem lehet. És itt érzem ennek az egésznek a problematikáját. Vagy valami mást kellene kitalálni, hogy ez értelmesebb vagy erősebb legyen. Természetesen így is a többség elvégzi, tehát a többség sikeres bizonyítványt tud szerezni, csak nem biztos, hogy mindegyiknek olyan erős alapja lesz, amire azt lehet bátran mondani hogy, na jól van akkor csináljuk”

24_2 kódszámú interjú

“Az, hogy tanul egyik héten, másik héten dolgozik, az a nyereség rovására megy, tény és való. De keresni kell. (...) De hát nem nagyon bátorkodnak ilyen vegyes megoldásokat találni.”

8_2 kódszámú interjú

A munkáltatás és a képzés összeegyeztethetőségének kihívásai kapcsán is több esetben felmerült, hogy valójában a teljes körű foglalkoztatáshoz és a munkáltatási volumen fokozásához kapcsolódó célt kellene mindenekelőtt tisztázni. Nem biztos ugyanis, hogy a foglalkoztatási nyomás a jelenlegi formájában ténylegesen is a reintegráció irányába mutat.

“Én azt mondom, hogy nagyon nehéz, mert a fogvatartott tartási költsége folyamatosan nő, tehát azért 17 ezer embert eltartani, az adófizetőnek, azért nagyon sok pénz elmegy rá. Ha én kompletten nézném, akkor én azért azt mondanám, hogy (...) tudom, hogy minek minősítenének, de meg is köveznének, de én akkor is mondom, hogy hát azt kéne eldönteni, hogy mi a cél?! Nekem nem az a cél, hogy a börtönben mindenki dolgozzon, hanem az a cél, hogy – persze legyen valami elfoglaltsága – de az a cél, hogy kevesebb ember jöjjön vissza. Ahhoz meg nem biztos, hogy párosítható a kft. (...) Tehát én azt mondom, hogy nem biztos, hogy az államnak nem érné meg (...) hogy azt mondom, hogy több pénzt fordítok a börtönre, mert a kft nem tudja eltartani magát, de ha X-el kevesebb ember jön vissza, akkor azt a pénzt annak a tartásának a nem fizetésével majdnem össze tudom hozni, csak ez nem ilyen egyszerű dolog. (...) Tehát én azt mondom, hogy az, hogy mindenki dolgozzon és nyereséget termeljen, az a kettő nem tartható fent.”

8_2 kódszámú interjú

A magyar büntetés-végrehajtási szervezet az elmúlt tíz évben úgy alakította át a munkáltatás struktúráját, hogy az egyre növekvő volumenben megvalósított fogvatartotti munkáltatás megszervezése mellett korábbi eredményeihez képest ma már jelentős gazdasági sikereket is elkönnyvelhet. A korábban gyakran pénzügyi és fenntarthatósági problémákkal küzdő állami tulajdonú börtönipari vállalatok mára gazdaságilag prosperáló vállalkozásokká váltak. A büntetés-végrehajtás gazdasági társaságainak nettó árbevétele az elmúlt 10 évben több, mint duplájára emelkedett, miközben a munkáltatásba bevont fogvatartottak aránya is jelentős növekedést mutat. A gazdasági eredményesség fokozásának szempontja a magyar büntetés-végrehajtás meghatározó vezérelvévé vált. Ez a tendencia tükröződik egyebek mellett (1) az önfenntartó börtönrendszer víziójában és annak előmozdításában, (2) a börtönfalak mögötti teljes foglalkoztatás célkitűzésében, (3) a börtönipari vállalatok igazgatási és irányítási struktúrájának átszervezésében, illetve a börtönipari vállalatok által gyártott termékek belső piacának létrehozásában, (4) a fogvatartotti munkáltatásnak a büntetés-végrehajtási törvényben rögzített szimbolikus újrakeretezésében vagy éppen (5) a férőhelybővítés, börtönépítés és egyéb infrastrukturális beruházások fogvatartotti munkaerőt mozgósító fejlesztési stratégiájában.

A gazdasági eredményesség mögött azonban továbbra is komoly ellentmondások húzódnak. A fentiekben bemutatott rövid elemzésből egyértelműen kirajzolódtak azok a főbb nehézségek és ellentmondásos háttér folyamatok, amelyek a fogvatartotti munkáltatás rendszerének 2010 utáni átalakítása mögött meghúzódnak. Hathatós állami szereplővállalás mellett és beavatkozás folytán ugyan kétségtelenül sikerült konszolidálni a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok helyzetét, az átalakítás és a mögötte meghúzódó teljes körű foglalkoztatás vezérelve azonban továbbra sem számolta fel a fogvatartotti munkáltatás klasszikus strukturális dilemmáit, csupán megváltozott szervezeti keretek között termelte újra azokat. Az átalakítások adminisztratív és irányítási újításai jelentős mértékben kielezték az érintett szereplők között meghúzódó érdekfeszültségeket, ide értve a büntetés-végrehajtási központi irányító szerveit (BvOP, Bv. Holding), az egyes büntetés-végrehajtási intézeteket, az állami tulajdonú gazdasági társaságokat, nem utolsósorban pedig magukat a fogvatartottakat. E konfliktusok gyökerei jellemzően az eltérő szervezeti érdekekben gyökereznek és a kölcsönös egymásrataltság keretei között a napi működés szintjén is megmutatkozó módon nehezítik a büntetés-végrehajtási feladatok ellátását.

VII. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KONKLÚZIÓ

A fogvatartotti munkáltatási rendszerek működését strukturáló egyik legmeghatározóbb dimenzió a **reintegrációs és gazdaságossági célok**, az állami és a gazdasági funkciók feszültsége mentén írható le. A kutatás lényegi célkitűzését e két cél viszonyának hosszú időtávú elemzése jelentette. A fogvatartotti munkáltatás történetét a kezdetek óta kísérik azok a **strukturális dilemmák, amelyek e két, egymással nehezen összeegyeztethető célnak érvényesítéséből fakadnak**. A dolgozat a fogvatartotti munkáltatás hazai rendszereinek történeti perspektívába ágyazott elemzésén keresztül két központi kutatási kérdés mentén igyekezett körbejárni olyan, a munkáltatás feltételezett ellentmondásos célrendszeréhez kapcsolt strukturális dilemmákat, mint például a (1) a kényszer fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó szerepe, illetve a munka jogként avagy kötelezettségként való megközelítésének feszültsége, (2) a munkalehetőségek biztosításának, a munkaformák meghatározásának, illetve a szervezeti-működési és gazdálkodási keretek kialakításának kihívásai, valamint (3) a fogvatartottak jogi státuszának, jutalmazásának és javadalmazásának kérdései. A kutatás központi kérdésfeltevései és hipotézisei az alábbiak voltak.

Kutatási kérdés 1: Miként ragadható meg a fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás hazai történetében és jelenlegi struktúrájában? Hogyan viszonyul egymáshoz a fogvatartotti munkáltatás két, jellemzően nehezen összeegyeztethetőnek gondolt funkciója: a **börtönök minél gazdaságosabb működtetéséhez**, illetve a **fogvatartottak társadalomba való visszatérésének** elősegítéséhez kötődő célja?

- a. Mit jelent, mit képvisel a börtönben végzett munka vállalati, intézeti és főként fogvatartotti szempontból?
- b. Kik a munkáltatási rendszer működésében és működtetésében részt vevő szereplők? Melyek az egyes szereplők érdekei, ezek hogyan érvényesülnek?

Hipotézis 1: A büntetés-végrehajtás hazai történetét és jelenlegi struktúráját alapvetően a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó célrendszer elemeinek konfliktusos viszonya jellemzi, ahol a klasszikusan szervezeti kérdésekként felmerülő dilemmák és érdekellentétek valójában strukturális gyökerekkel bírnak.

Kutatási kérdés 2: Miben áll a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi rendszerének **gazdasági sikere**, mennyiben tekinthető **újszerűnek** a jelenlegi működési forma szervezeti koncepciója?

Hipotézis 2: A hazai büntetés-végrehajtás történetében a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi

szervezeti rendszerének koncepciója újszerű megoldásnak tekinthető, ami mindenekelőtt az erőteljes állami szerepvállaláshoz kötődik.

A dolgozat I. fejezetében a kutatás célkitűzéseinek, kutatási kérdéseinek és hipotéziseinek ismertetésén túl bemutattam a kutatás tudományterületi (rendészettudomány, kriminológiai, pönológiai és kriminálpolitikai) kapcsolódási pontjait. A II. fejezet a kapcsolódó szakirodalom alapján a dolgozat elméleti-történeti kereteit foglalta össze, a III. fejezet pedig a kutatás alkalmazott módszereit, a felhasznált forrástípusokat mutatta be. A IV. fejezetben nemzetközi egyezmények és irányelvek alapján áttekintettem a fogvatartotti munkáltatás alapjogi vonatkozásait, illetve összefoglaltam a fogvatartotti munkáltatás európai gyakorlatainak főbb irányait. Az V. és VI. fejezetekben az elméleti-történeti keretekre építve elvégeztem a fogvatartotti munkáltatás hazai rendszereinek vizsgálatát, beleértve a történeti előzményeket, valamint a kortárs folyamatokat.

1. Az értekezés új tudomány eredményei és fontosabb következtetései

A kutatás során az alábbi elemekből álló, új tudományos eredményeket magába foglaló kutatómunkát végeztem el:

1. A fogvatartotti munkáltatás vizsgálatának tudományterületi elhelyezése vonatkozásában **integráltam a rendészettudományi perspektívát és a kapcsolódó társtudományok, így a kriminológia, a pönológia és a kriminálpolitikai megközelítéseit.**
2. **Feltártam** és rendszerbe foglaltam a fogvatartotti munkáltatást érintő **szakirodalom fontosabb irányvonalait és hivatkozási pontjait.**
3. Nemzetközi egyezmények és irányelvek alapján **rendszereztem és elemeztem** a fogvatartotti munkáltatás **alapjogi vonatkozásait.**
4. A börtöntörténet **strukturalista** megközelítéseire és **kritikai** kriminológiai elméletekre építve összegeztem egy **olyan elméleti megközelítést, amely hazai viszonylatban a fogvatartotti munkáltatás újszerű vizsgálatát teszi lehetővé.**
5. Elvégeztem a magyarországi fogvatartotti munkáltatás strukturalista, történeti és kortárs folyamatokat egyaránt feldolgozó elemzését. Ennek keretében:

5.1. Adatbázisba rendeztem a fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó könyvtári

állományokban és elektronikus adatbázisokban elérhető 1945 előtti szakirodalmi forrásokat.

5.2. Szisztematikus elemzés keretében dolgoztam fel az 1867 és 1941 közötti országgyűlési jegyzőkönyvek fogvatartotti munkáltatást érintő részleteit.

5.3. Szakpolitikai háttérdokumentok, szakirodalmi és jogszabályi források, valamint saját kutatómunka keretében végzett interjúk vizsgálat alapján elemeztem a fogvatartotti munkáltatás rendszerváltást megelőző és jelenkori folyamatait.

6. Az elméleti-történeti keretrendszerre és az elvégzett empirikus vizsgálatra építve hosszú időtávon elemeztem a fogvatartotti munkáltatás konfliktusos célrendszerét, a gazdaságossági és reintegrációs célzat viszonyával összefüggő strukturális dilemmákat. Ezenkívül igazoltam, hogy a két célzat viszonyában rejlő inherens konfliktust.

A fentiekben bemutatott kutatási kérdések és hipotézisek vizsgálatát két meghatározó alappillérre építve végeztem el. Egyrészt a vonatkozó szakirodalom feldolgozására alapozva elméleti-történeti szempontból tártam fel a vizsgált területet, ezen belül pedig a börtön történetének strukturalista narratívái alapján alakítottam ki azt az elemzési megközelítést, amely a fogvatartotti munkáltatás szerepének és célrendszerének elemzését a dolgozat hátralevő részében meghatározta. Ilyen értelemben a dolgozat egyik nélkülözhetetlen alappillére a fogvatartotti munkáltatás elméleti-történeti keretezése szolgáltatja a feldolgozott szakirodalom szintézisének formájában (II. fejezet). A dolgozat másik meghatározó alappillére az a kvalitatív módszertannal dolgozó – elsődleges és másodlagos, történeti forrásokat egyaránt mozgósító – empirikus kutatás, amelynek keretében a fogvatartotti munkáltatás hazai történetét és jelenlegi struktúráját dolgoztam fel: 4 történeti korszakot, valamint a kortárs folyamatokat vizsgálva (V-VI. fejezet). A következőkben a dolgozat fontosabb megállapításait és következtetéseit a kutatás két alappillére mentén haladva foglalom össze.

1.1 A fogvatartotti munkáltatás elméleti-történeti keretének tézisei (II. fejezet)

- A fogvatartotti munkáltatás célja, szerepe, működése és intézményrendszere a kezdetektől fogva elválaszthatatlan a szabadságvesztés-büntetés társadalmi funkciójától, valamint a börtön belső ellentmondásaitól. Ebből fakadóan a fogvatartotti munkáltatás vizsgálatát szükségszerűen a szabadságvesztés-büntetés színre lépésének és domináns büntetési

nemmé válásának, valamint **a börtön létrejöttének történeti és büntetéselméleti kontextusában kell lehorgonyozni.**

- **A szabadságvesztés-büntetés** eredendően nem a büntetőjogi gondolkodás vagy épp a büntetés-végrehajtási gyakorlat humanizálódásának eredményeként, de még csak nem is a bűnözés változó volumenére és szerkezetére reagáló intézményként, hanem sokkal inkább **a társadalmi kontroll kapitalista termelési móddal összefüggő elemeként, az elzárás gazdasági és normatív funkciókat egyaránt hordozó intézményeként vált elterjedtté.** A büntetési rendszerek és gyakorlatok tehát – beleértve a fogvatartotti munkáltatás különböző gyakorlatait – szervesen kapcsolódnak az uralkodó gazdaság- és osztályviszonyokhoz, valamint a hatalomgyakorlás és társadalmi kontroll egyéb intézményeihez.
- A 16. század második felében a büntetési gyakorlatban és a deviáns társadalmi csoportok állami kontrolljában újra megjelent a **munkakényszer** eleme. Az újonnan megjelenő munkajellegű büntetések között fontos szerephez jutott a bebörtönzésnek az az új formája, amely az elzárást munkakényszerrel kombinálta. A javító- és fenyítőház volt az az intézményi újítás, amely leginkább tükrözte a büntetési gyakorlatok átalakulásának új irányát, egyúttal előrevetítette a **modern börtönrendszerek** ma is meghatározó célrendszerét, amely **a szabadságtól való megfosztást, mint büntetést munkakötelezettséggel és javítási, nevelési törekvéssel párosítja.** A munka a javító- és fenyítőházak esetében nem egyszerűen csak büntetésként, hanem **a társadalmi kontrollfunkció érvényesítésének szükségszerű elemeként, nevelő és fegyelmező eszközként értelmezendő,** ilyen értelemben szoros összefüggésben áll a kapitalizálódó társadalmak új típusú kontrollfunkcióinak kiépülésével.
- A fogvatartottak szervezett **munkáltatása** a szabadságvesztés-büntetés lényegi eleme, amely a kezdetektől fogva a büntetés-végrehajtás ma ismert célrendszerét szolgáló eszközként működik. A munkáltatás nem a büntetés maga, hanem olyan eleme a modern a büntetés-végrehajtásnak, amely egyszerre jelenik meg **célként, illetve eszközként.**
- A büntetés-végrehajtási intézetekben zajló munkáltatás **jellemzően két, a gyakorlatban nehezen összeegyeztethető szempontra épül:** egyrészt a fogvatartottak társadalomba való visszailleszkedésének elősegítésére és az ehhez társuló korrekcionista törekvésekre, másrészt pedig a fogvatartottak munkaerejének gazdaságos hasznosítására. E két

klasszikus célt a kezdetektől **fogva konfliktusos viszony jellemzi**, amely számos szervezeti ellentmondás formájában érhető tetten, egyebek mellett például:

- a nyereséges foglalkoztatás és a teljes körű foglalkoztatás ellentmondása
- a termelés profilok útfüggősége és a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás ellentmondása;
- a korszerű technológia és a kézműipari tevékenység ellentmondása;
- a külső piaci szereplőkhöz fűződő kapcsolatok kihívásai, a bér munka és a saját belső termelés viszonya a büntetés-végrehajtási gazdálkodásban
- a munkakötelezettség és a munkához való jog viszonya;
- a munkáltatás és a biztonság összeegyeztetésének feszültsége;
- a munkáltatás és az oktatás, képzés, kézségfejlesztés viszonya;
- az önellátás és az öfenntartás problematikája kihívásai

Az értekezés központi állítása, hogy ezek az ellentmondások jellemzően a kettős célrendszer feszültségéből fakadnak és alapvetően az alábbi három strukturális dilemmához kötődnek:

- i. a **kényszer** fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó szerepe, illetve a munka **jogként**, avagy **kötelezettségként** való megközelítésének feszültsége
- ii. a munkalehetőségek biztosításának, a **munkaformák** meghatározásának, illetve a szervezeti-működési és gazdálkodási keretek kialakításának kihívásai,
- iii. a fogvatartottak **jogi státuszának**, jutalmazásának és javadalmazásának kérdései.

1.2 A fogvatartotti munkáltatás hazai rendszereit érintő empirikus vizsgálat tézisei (V-VI. fejezet)

Elzárás és munkáltatás a modern büntetés-végrehajtás előtti időkben (1796-1843)

- A 19. század eleji Magyarországon a büntető jogalkotás egyre nagyobb szerepet szánt a szabadságvesztés-büntetésnek, az ehhez szükséges büntetés-végrehajtási intézményrendszer kialakítását, működtetését és finanszírozását azonban sem a központi osztrák kormányzat, sem a vármegyék nem kívánták magukra vállalni. Ekkoriban nincs még egységes börtönrendszer, a fogvatartottak munkáltatásának korai gyakorlatai az **elzárás és munkáltatás összefonódásának kísérleti terepein** érhetők tetten.

- Mind a **szempci fenyítőház**, mind pedig a korabeli tömlöcök mellett kialakított rabdolgoztató házak fontos előzményét képezték a szabadságvesztés-büntetés és a munkáltatás intézményi keretek között történő hazai összekapcsolódásának. A holland mintára létrehozott első és egyetlen fenyítőház egy, a javítás ideológája által vezérelt, bizonyos értelemben gyökértelen, a helyi feudális viszonyokhoz kevésbé illeszkedő, magára hagyott intézmény volt. A korabeli írásos dokumentumok tanúsága alapján elmondható, hogy **az intézmény állandó működési nehézségeinek origóját a nevelési céllal szervezett munkáltatás gazdaságossági kihívásai jelentették**. A gesztusértékű alapítástól eltekintve a munka által nevelés intézményes kereteire ekkoriban még nem mutatkozott érdemi igény, a társadalmi kontroll mindeelőtt a feudális függőségi viszonyokon keresztül érvényesült. Ehhez képest a **rabdolgoztató házi kísérletek már egyfajta elmozdulást jelentettek a modern értelemben vett börtönrendszer irányába**. A rabdolgoztató házak kísérleti terepein ugyanis már összefonódott a liberális reformok és a nemzeti függetlenségi törekvések élére álló szabadelvű középnemesség politikai érdeke, valamint a fogházjavító mozgalom humanizmusa.

A kiegyezést követő korszakban (1867-1905)

- A kiegyezést követő időszak az új büntetési rendszer megszilárdulásának és a kapcsolódó intézményrendszer kiépülésének korszaka. Megkezdődött az egységes börtönrendszer kialakítása, illetve hatályba lépett az első magyar büntető-törvénykönyv, a Csemegi-kódex. Formailag kezdetét vette ugyan a **polgári átalakulás**, a hatalmi pozíciókat azonban továbbra is a nemesi osztály tagja töltötték be. **Olyan büntetési rendszerre volt tehát szükség, amely az állami intézményeken keresztül képes kifejteni** azt a fajta, az uralkodó osztály számára is elfogadható **kontrollfunkciót**, amelyet korábban a feudális függőségi rendszer és az ahhoz illeszkedő büntetési gyakorlatok testesítettek meg.
- Megkezdődött az egységes magyar börtönrendszer kialakítása, a fogvatartotti munkáltatás szervezeti kereteit illetően pedig kiemelt hangsúlyt az állami kezelésbe vétel, vagyis az osztrák börtönügyi időszakában fennmaradt bérbeadási rendszer leváltása. Pusztán attól azonban, hogy a vállalkozó helyét az állam igyekezett átvenni, még távolról sem bizonyult garantálhatónak a gazdaságossági szempont, mint struktúraalakító tényező kiküszöbölése, **a javítás szempontjait rendre háttérbe szorították a gazdálkodási és költségvetési megfontolások**. A javító szándék, mint a fogvatartottak munkáltatásának egyik leggyakrabban hangoztatott vezérelve jellemzően **megrekedt a retorika szintjén**. A századfordulót követő évekre egyértelműen világossá vált, hogy pusztán az állami

kezelésbe vétel – amihez a korábban hivatkozott szakírók és szakpolitikusok is nagy reményeket fűztek – nem elegendő biztosíték ahhoz, hogy a haszonszerzési és gazdaságossági szempontokat háttérbe szorítva a munkáltatás szervezeti kereteit és működési formáit nemesebb célok (úgy, mint szabadulásra felkészítés és a visszaesés megelőzése) határozhassák meg. **A büntetés-végrehajtási intézetek többségében a meghatározóan ipari munkáltatás csak igen csekély mértékben járult hozzá ahhoz a javító misszióhoz, amit a fogházjavítók és a kiegyezés időszakának reformerei a büntetési célokhoz, a modern büntetés-végrehajtás és azon belül a munkáltatás szerepéhez kapcsolnak.**

- A fogvatartotti munkáltatás megszervezése és működtetése vonatkozásában tehát már a dualizmus korszakában is **megkerülhetetlen kényszerítő erőként hatottak a gazdaságossági szempontok.** A fogvatartotti munkáltatás ügye a vizsgált időszak leggyakrabban költségvetési vagy iparszabályozási vonatkozásban került terítékre az országgyűlésben. Ezen belül is **két fókuszpont jelent meg visszatérően a korszak fogvatartotti munkáltatással kapcsolatos felszólalásaiban.** A költségvetési vonatkozást érintően jellemzően a **rabtartás fedezetének** előteremtése kapcsán, míg iparszabályozási vonatkozásban többnyire a **rabmunka és a szabad munka viszonya** révén került a napirendre a fogvatartotti munkáltatás rendszere. Az igazságügyi tárca a fogvatartotti munkáltatás kapcsán a korszakban mindvégig kitartott az ipari foglalkoztatás fejlesztése és bővítése mellett, ehhez pedig – akár a vegyes kezelés védelméről, akár a kisiparosok felől érkező panaszok háritásáról volt szó –visszatérően legitimációs érvként mozgósította a munkáltatáshoz kapcsolt javítási célzatot.

A két világháború közötti időszakban (1918-1941)

- A századfordulót övező időszakban a fogvatartotti munkáltatás a legtöbb fegyintézetben a **bérbeadás és állami kezelés vegyes rendszerében működött** és jellemzően továbbra is a tradicionális kézművesipari tevékenységek köré szerveződött, néhány fegyintézet esetében üzemi keretek között zajló termeléssel kiegészülve.
- A **rabipar** termelési infrastruktúrájának háború alatti **leépülése**, az égető munkaanyaghiány és a munkaalkalmak ezekkel összefüggő beszűkülése, a fegyintézeti hálózat egy részének határon túlra kerülése, illetve a háború utáni élelmezési nehézségek a fogvatartotti munkáltatás tehát jelentős átszervezését tették szükségessé. Ez a konszolidációs folyamat alapvetően három fő irány: a a külső gazdasági szereplők mihamarabbi bevonása, az állami kezelésű ipar talpra állítása, illetve a mezőgazdasági

munkáltatás fejlesztése mentén indult meg az 1920-as évek elején. A fogvatartotti munkáltatás korabeli strukturális dilemmáit főként a vegyes kezelésű rendszer, valamint az ágazati struktúra korábbi arányainak megbomlása és ezzel összefüggésben a szervezeti-szerkezeti keretek háborút követő válságidőszak alatti újjáalakítása szolgáltatta. A szervezeti keretek tekintetében mindez elsősorban az **állami kezelés átmeneti gyengülését, a bérbeadási és a vállalkozási konstrukció erősödését, az ágazati szerkezet szempontjából pedig a mezőgazdasági munkáltatás szerepének növekedését** jelentette.

- Bár szakpolitikai és szervezeti vízió szintjén a **mezőgazdasági** munkáltatás arányának növelése nem volt előzmények nélküli a magyar börtönügy történetében, az érdemi **szerkezetváltást** mégis a háború utáni **gazdasági nehézségek kényszerítették ki**. Az élelmezési önellátás célkitűzésére alapozott, állami kezelésű mezőgazdasági termelésnek köszönhetően a munkáltatásból származó bevételek összesített kiadásokhoz viszonyított aránya a korszakban dinamikusan emelkedett. A fogvatartotti munkáltatásból származó bevételeken belül a **mezőgazdasági termelés részesedése 1919 és 1929 között dinamikusan emelkedett**, az 1930-as évek gazdasági világválság éveiben pedig meghaladta az ipari termelésből származó jövedelem mértékét. A fogvatartotti munkáltatás szerkezeti struktúrájában az 1920-as évek folyamán bekövetkezett átalakítás lényegében hozzájárult ahhoz, hogy a büntetés-végrehajtás fogvatartotti munkáltatási rendszere a válságot kevésbé súlyos veszteségekkel vészelje át.
- A két világháború közötti fogvatartotti munkáltatás ügye ezáltal közelebb került ahhoz, amit a dualizmuskori börtönügy az ipari munkáltatás állami kezelésbe vételével kísérelt megvalósítani. A **földszerzésre épülő fejlesztésben** és a szabályozási környezet átalakításában megmutatkozó erőteljesebb állami beavatkozás és felügyelet központi terepét ezúttal a mezőgazdasági munkáltatás és az **intézményi önellátás kereteinek kiépítése** jelentette. Ehhez igazodott a „reintegrációs” szemlélet is, amely ezúttal a szabadban folyó munkáltatásnak a rabmunka és szabad munka feszültségére, illetve az elítéltek szabadulás utáni boldogulási esélyeire gyakorolt áldásos hatását hangsúlyozta.

A rendszerváltást övező évtizedekben (1978-1994)

- A büntetés-végrehajtási feladatok teljesítése, illetve a gazdaságossági és hatékonysági elvárásnak való megfelelés ellentmondását az 1970-80-as évek gazdasági-társadalmi válságfolyamatai csak még inkább kiemelték a munkáltatás kettős célzatához kapcsolódó ellentmondások. A korszakból származó szakmai és szakpolitikai jellegű dokumentumok

mind arról tanúskodnak, hogy **a munkáltatáshoz kapcsolódó kettős célzat okozta feszültségek tartós kihívást jelentettek** a szervezet számára. Ezek az ellentmondások a munkáltatás vonatkozásában egyebek mellett megjelentek a munkakényszer és munkavégzés, a teljeskörű foglalkoztatás és a hatékonyság, a rendelkezésre álló munkaerő-összetétel és a foglalkoztatási lehetőségek, a magas fluktuáció és a termelékenységi elvárások, továbbá a nyereségérdekeltség és a munkakényszer viszonyában mutatkoztak meg. A vizsgált források alapján elmondható, hogy a korszakban az **ellentmondásokból** fakadó gyakorlati problémák alapvetően három fő **kulcsterületen** azonosíthatók: (1) a **munkáltatás megszervezésének** kettős kiszolgáltatottsága, (2) a rendelkezésre álló **munkaerő és termelési szerkezet** sajátosságai, technológiai korlátok és az erőforrások szűkössége, valamint (3) a **kényszer és ösztönzés** munkáltatásban betöltött szerepe és korlátai vonatkozásában.

- **A fogvatartotti munkáltatást érintő szervezeti problémák eredőjét ebben a korszakban is a büntetés céljához és végrehajtásához kapcsolódó állami funkciók, illetve a fenntartó által mindenkor elvárt gazdasági szerepnek való megfelelés feszültsége jelentette.** A rendszerváltást övező időszakban az államszocialista rendszer teljes foglalkoztatottsági elvének megfelelően a büntetés-végrehajtásban is elvárás volt a fogvatartottak teljes körű foglalkoztatása. A tervgazdaság a megelőző évtizedekben egyértelműen kijelölte a büntetés-végrehajtási vállalatok helyét a népgazdasági rendszerben, az azokkal szemben támasztott gazdasági elvárásokat pedig a piaci mechanizmusok tértnyerése mellett is fenntartotta. A teljes körű foglalkoztatás olyan terheket rótt a büntetés-végrehajtásra, amelynek a változó körülmények között csak még inkább megnehezítették a vállalatok fenntartható működését, miközben a munkáltatáshoz kapcsolódó nevelési célzat is csak korlátozottan érvényesülhetett. A rendszerváltást követően a fogvatartotti munkáltatás peremfeltételei tovább romlottak. A klasszikusan maradékelven finanszírozott büntetés-végrehajtás most már nem pusztán gazdasági nehézségekkel küzdött, a pénzügyi helyzete már az alaptevékenységek teljesítését veszélyeztette: beleértve a fogvatartottak elhelyezését, ellátását, nevelését, oktatását, munkáltatását vagy éppen a végrehajtás biztonságának garantálását.

A 2010 utáni időszak (2010-2022)

- A vizsgált időszakban a fogvatartotti munkáltatás büntetés-végrehajtási szerepe jelentős mértékben **újraértelmeződött, szabályozási és szervezeti feltételei is átalakultak.** A gazdasági eredményesség fokozásának szempontjai a magyar büntetés-végrehajtás

meghatározó vezérelveivé váltak. Ez a tendencia tükröződik egyebek mellett (1) az önfenntartó börtönrendszer víziójában és annak előmozdításában, (2) a börtönfalak mögötti **teljes foglalkoztatottság** célkitűzésében, (3) a **börtönipari vállalatok** igazgatási és irányítási struktúrájának **átszervezésében**, illetve a börtönipari vállalatok által gyártott termékek **belső piacának** létrehozásában, (4) a fogvatartotti munkáltatásnak a **büntetés-végrehajtási törvényben rögzített szimbolikus újrakeretezésében** vagy éppen (5) a férőhelybővítés, börtönépítés és egyéb infrastrukturális **beruházások fogvatartotti munkaerőt mozgósító fejlesztési stratégiájában**.

- Hathatós állami szerepvállalás mellett és beavatkozás folytán ugyan kétségtelenül sikerült konszolidálni a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok helyzetét, az átalakítás és a mögötte meghúzódó teljes körű foglalkoztatás vezérelve azonban **továbbra sem számolta fel a fogvatartotti munkáltatás klasszikus strukturális dilemmáit, csupán megváltozott szervezeti keretek között termelte újra azokat**. Az átalakítások adminisztratív és irányítási újításai jelentős mértékben kiélezték az érintett szereplők között meghúzódó érdekesztültségeket, ide értve a büntetés-végrehajtási központi irányító szerveit (BvOP, Bv. Holding), az egyes büntetés-végrehajtási intézeteket, az állami tulajdonú gazdasági társaságokat, nem utolsó sorban pedig magukat a fogvatartottakat. E konfliktusok gyökerei jellemzően az eltérő szervezeti érdekekben gyökereznek és a kölcsönös egymásrautaltság keretei között a napi működés szintjén is megmutatkozó módon nehezítik a büntetés-végrehajtási feladatok ellátását.
- A munkáltatási gyakorlatban megmutatkozó egyik legnagyobb nehézségeket a gazdasági társaságokkal szemben támasztott piaci szerepeltvárások, valamint a teljes körű foglalkoztatás kívánalmának való megfelelés – a korábbiakhoz képest jóval határozottabban **kikényszerített munkakötelezettség** – generálja.
- **2010 után sor került** arra a típusú – **a két világháború közötti időszakból már ismerős** – **állami szerepvállalásra**, amely az eseti költségvetési támogatások és konszolidációs kísérletek helyett a szabályozási környezet markáns átalakításával, a korábbiakhoz képest még erőteljesebben igyekszik érvényesíteni a fogvatartotti munkáltatás kettős, az állami feladatok ellátásában és a gazdasági eredményességben megmutatkozó elvárásrendszerét.

Összefoglalva, a kutatás keretében a börtöntörténet strukturalista elméleteire alapozva hosszú időtávú történeti elemzés keretében vizsgáltam a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó kettős célrendszer feszültségét, bemutatva a fogvatartotti munkáltatás történeti korszakokon

átívelő strukturális dilemmáit. A kutatás eredményei és következtetései alapján a vizsgálat hipotéziseire vonatkozóan az alábbi megállapítások tehetők.

Hipotézis 1: A büntetés-végrehajtás hazai történetét és jelenlegi struktúráját alapvetően a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó célrendszer elemeinek konfliktusos viszonya jellemzi, ahol a klasszikusan szervezeti kérdésekként felmerülő dilemmák és érdekellentétek valójában strukturális gyökerekkel bírnak.

Mind a dolgozatban bemutatott történeti-elméleti megközelítések, mind a fogvatartotti munkáltatás hazai rendszerét vizsgáló empirikus fejezetek **alátámasztották a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolt gazdaságossági és reintegrációs célzat történeti korszakokon átívelő feszültségét.** Láthattuk továbbá azt is, hogy ezt a feszült viszonyt szinte mindvégig a gazdaságossági szempont dominanciája jellemezte. A fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó kihívások gyakran praktikus, technikai jellegű öltének, miközben a dolgozat vezérfonalául szolgáló kettős célrendszer feszültsége is jól példázza: a gyakorlati dilemmák jellemzően mélyre nyúló strukturális gyökerekkel bírnak. A fogvatartotti munkáltatás szerepének megértésében ezzel összefüggésben nem egyetlen általános vezérelv felfedezésére, a célok közti elvi választásra, vagy a munkáltatással kapcsolatos anomáliák tüneti kezelésére érdemes **törekedni**, hanem mindenekelőtt **azoknak a dinamikáknak a feltárására, amelyek a fogvatartotti munkáltatási gyakorlatok mozgásterét a strukturális lehetőségek és kényszerek révén jelölik ki.** A fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolt legjellemzőbb célok – vagyis a gazdaságossági és a reintegrációs szempontok – kétes összeegyeztethetőségének és a köztük fennálló sajátos viszony megértéséhez akkor kerülhetünk közelebb, ha a fogvatartotti munkáltatás jelenségét a börtön társadalmi kontrollban betöltött szerepén keresztül, annak társadalmi beágyazottságával együtt, az állami szerepvállalással és politikai stratégiákkal összefüggésben vizsgáljuk. Mindehhez pedig elengedhetetlen az, hogy a fogvatartotti munkáltatás mögött meglássuk és **megértsük azokat az állami stratégiákat, amelyek visszatükrözik a börtön tényleges társadalmi funkcióját,** ezáltal pedig kijelölik a fogvatartotti munkáltatás lehetséges céljainak valódi mozgásterét.

Hipotézis 2: A hazai büntetés-végrehajtás történetében a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi szervezeti rendszerének koncepciója újszerű megoldásnak tekinthető, ami mindenekelőtt az erőteljes állami szerepvállaláshoz kötődik.

A kutatás eredményei alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a fogvatartotti munkáltatás jelenlegi rendszerét megalapozó koncepció távolról sem tekinthető újszerűnek, hiszen hasonlóan,

teljes foglalkoztatottságra és önellátásra összpontosító törekvéseket láthattunk már a két világháború közötti időszakban, illetve a szocialista rendszerben is. Az erőteljes állami szerepvállalásról ugyanakkor elmondható, hogy ténylegesen központi szerepet játszott az átalakításban, mind szabályozói, mind fenntartói vonatkozásban. A témával foglalkozó szakirodalom egy jelentős része a fogvatartotti munkáltatás vonatkozásában általában a privát gazdasági szereplők anyagi érdekeit hangsúlyozza. Ahogy azonban azt a fogvatartotti munkáltatás hazai történetének és jelenlegi rendszerének vizsgálata alapján láthattuk, a **gazdasági racionalitás büntetés-végrehajtáson belül jelentkező követelménye nem egy inherens szervezeti logika,** hanem sokkal inkább egy állami intézkedéseken és szerepvállaláson keresztül megjelenő, a szervezeti működést és a fogvatartási körülményeket jelentős mértékben alakító tényező. A fogvatartotti munkáltatás az olcsó munkaerő hasznosításának lehetőségén túl a börtönnépeség kontroll alatt tartásának eszköze is egyben.

2. A gyakorlati felhasználhatóság lehetséges irányai, ajánlások

Mégis milyen tanulságokkal szolgálhat az értekezés a kutatói közösség és a büntető igazságszolgáltatáshoz kötődő szakterületek számára? A dolgozat megközelítésmódjából és az alkalmazott módszereiből fakadóan mindenekelőtt egy magasabb absztrakciós szinten érvényes tanulságok levonására alkalmas. A dolgozat eredményei rávilágítanak arra, hogy a fogvatartotti munkáltatáshoz kapcsolódó, jellemzően szervezeti-irányítási jelleget öltő dilemmái valójában rendszerszintű megközelítést igényelnek, hiszen elválaszthatatlanok attól a víziótól, amit a börtön – ezzel együtt pedig a fogvatartotti munkáltatás – társadalmi funkciójához kapcsolunk.

Meggyőződésem, hogy a fogvatartottak munkáltatásának mindenekelőtt a társadalomba való sikeres visszatérést kell támogatnia. A történeti és jelenkori tapasztalatok azonban egyértelműen arra utalnak, hogy a költségmegtérülés minél magasabb szintjére összpontosító gazdasági szempont dominanciája mellett ez a célkitűzés nem fenntartható. A dolgozat következtetései alapján kijelenthető, hogy a büntetés-végrehajtási szervezetekre helyeződő gazdasági nyomás olyan munkáltatási struktúrákat eredményez, amelyek maguk is hozzájárulnak a bűnözéssel összefüggő társadalmi problémák újratermeléséhez. Mindebből egyenesen következik az a minimumkövetelmény, amely a fogvatartotti munkáltatási rendszer fenti célt támogató kereteinek kialakításához feltétlenül szükséges: a reintegrációs célzat érdemi erősödése kizárólag a büntetés-végrehajtás általános keretfeltételeinek alakítására alapozva képzelhető el. Olyan büntetőpolitikára volna tehát szükség, amely nem csak hogy

tudatában van a börtön társadalmi kontrollban betöltött igen jelentős szerepének, de ezzel összefüggésben önmérsékletet is gyakorol: a szabadságvesztés-büntetést kizárólag ultima ratio jelleggel, a legszükségesebb esetekben alkalmazza. Nagyobb hangsúlyt helyez az alternatív szankciókra, továbbá harmonizál azzal a fajta kriminálpolitikai szemlélettel, amely a bűnmegelőzés másodlagos és harmadlagos szintjein keresztül hat a szabadságvesztés-büntetések alkalmazási körének szűkítése irányába.

A munkáltatás a büntetés-végrehajtás fontos eszköze, amely megfelelő döntéshozói akarat és szakpolitika háttér mellett alkalmas lehet arra, hogy a paternalista korrekciós törekvések és a kényszer fokozott érvényesítése helyett sokkal inkább a társadalomba való visszatérést segítse elő. A dolgozat következtetéseire alapozva, olyan szervezeti megoldások támogatására volna szükség, amelyek érdemben képesek hozzájárulni ahhoz, hogy – Lukács Tibort (1987) idézve – a büntetés-végrehajtás mindenekelőtt ne jó rabokat, hanem jó állampolgárokat neveljen. A fentiekben említett kriminálpolitikai minimumkövetelményeken túl ehhez a feladathoz számos szervezeti megoldás kapcsolódhat. Ide sorolható egyebek mellett a megfelelő ösztönzőrendszer kialakítása, a fogvatartottak társadalombiztosítási jogviszonyának rendezése, a reintegrációs szakterületek, így a nevelői, pártfogói tevékenységek működési feltételeinek erősítése, az oktatásban való részvétel támogatása (pl. munkaidő-kedvezményel, a munkadíjban és ösztöndíjban részesülés összehangolásával), a felelősségvállalás és önrendelkezés munkavégzésen keresztül történő támogatása, vagy éppen a készségfejlesztés és tanulás szempontjainak figyelembe vétele a munkaformák meghatározásánál.

Konkrét szervezeti megoldások részletes feltárására azonban ez a dolgozat nem vállalkozhatott. A fogvatartotti munkáltatás hazai vizsgálatának elméleti megalapozásával és történeti vizsgálatával sokkal inkább azt – a gyakorlati lépések megtételét szükségszerűen megelőző – feltáró-elemző munkát kívántam elvégezni, amely a későbbiekben a gyakorlati javaslatok kidolgozásának stabil alapját jelentheti. Dolgozatomat éppen ezért ajánlom mindazoknak a döntéshozóknak, tudományos kutatóknak, oktatóknak, a büntetés-végrehajtási terület vezetőinek és dolgozóinak, illetve a területhez bármely más módon kapcsolódó érintetteknek, szakembereknek és érdeklődőknek, akiket foglalkoztatnak a fogvatartotti munkáltatás strukturális dilemmái, illetve azok lehetséges megoldásai.

Hivatkozásjegyzék

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Aebi, Marcelo F. – Tiago, Mélanie M. (2018). *SPACE I - 2018 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Strasbourg: Council of Europe
- AJB (2012). Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-2551/2012. számú ügyben.
- Alexander, Michelle (2010). *The New Jim Crow. Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*. New York: New Press.
- Allain, Jean. (2012). Forced or Compulsory Labour. In *Slavery in International Law*. Leiden: Netherlands. Martinus Nijhoff Publishers, 203-256. old.
- Armstrong, Andrea C. (2012). Slavery Revisited in Penal Plantation Labour. *Seattle University Law Review*, 35, 869–910.
- Ayers, Edward L. (1984). *Vengeance and Justice: Crime and Punishment in the 19th-Century American South*. New York: Oxford University Press.
- Bair, Asatar P. (2007). *Prison Labour in the United States. An Economic Analysis*. Abingdon: Routledge.
- Balla, Károly (1841). *Vélemény a büntetésmód javítása iránt*. Pest: Trattner-Károlyi.
- Balla, Zoltán (2014). A rendészet unortodox megközelítése. *Pécsi határőr tudományos közlemények. XV. Kötet. Tanulmányok A "biztonsági kockázatok - rendészeti válaszok" című konferenciáról*. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 2014
- Balla, Zoltán (2017). *A rendészet alapjai és egyes ágazatai*. Budapest: Dialóg Campus.
- Balla, Zoltán (2017b). A rendészet fogalmának, tartalmának evolúciója. *Belügyi Szemle*, 65(5), 105–115. <https://doi.org/10.38146/bsz.2017.5.7>
- Balogh, Jenő (1888). *Börtönügyi viszonyaink reformjához*. Budapest: Franklin-Társulat Könyvnyomdája.
- Beccaria, Cesare (1998). *A bűnökről és a büntetésekről*. Budapest: Eötvös József Kiadó.

- Beckett, Katherine – Western, Bruce. (1999): How Unregulated Is the U. S. Labor Market? The Penal System as a Labor Market Institution. *American Journal of Sociology*, 104 (4), 1030–1060.
- Bélay, Vilmos (1961). Adalékok az ár- és bérvizonyok történetéhez Pest-Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 14, 363–407.
- Bell, Emma (2011). *Criminal Justice and Neoliberalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bentham, Jeremy (1948). *An introduction to the principles of morals and legislation* (1789). New York: Hafner.
- Bereczki, Zsolt (2008). *Biztonság a büntetés-végrehajtásban*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. Doktori értekezés.
- Berend, T. Iván. – Ránki, György (1972). *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Blasovszky, István (1994). Látlelet. A fogvatartottak foglalkoztatása. *Börtönügyi Szemle*, 13(1), 65–80.
- Bock, Éva (1992). Konceptió a bv. vállalatok átalakítására. *Börtönügyi Szemle*, 11(4), 18–27.
- Borbíró, Andrea (2016). Kriminálpolitika. In Borbíró (Szerk.) *Kriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer. 711-764.
- Box, Steven – Hale, Chris (1982). Economic Crisis and the Rising Prisoner Population in England and Wales. *Crime and Social Justice* (17) 20–35.
- Box, Steven – Hale, Chris (1985): Unemployment, Imprisonment and Prison Overcrowding. *Contemporary Crises* (9) 209–28.
- Bozóky, Alajos (1867). *A börtönügy legújabb haladásai*. Pest: Stolp Károly.
- Brass, Tom (1994). Some Observations on Unfree Labour, Capitalist Restructuring, and Deproletarianization. *International Review of Social History*, 39(2), 255–275. <https://doi.org/10.1017/S0020859000112593>
- Brass, Tom (2014). Debating Capitalist Dynamics and Unfree Labour: A Missing Link? *Journal of Development Studies*, 50(4), 570–582. <https://doi.org/10.1080/00220388.2013.872775>

- Brenkó, László – Mocsai, Zoltán (Szerk.) (2011). *Az Alföldi Bútorgyártól a Nagyfa-Alföld Kft-ig. Emlékkönyv II. (1951–2011)*. Szeged: Bába és Társa Kft.
- Brown, Carolyn – Van Der Linden, Marcel (2010). Shifting boundaries between free and unfree labour: Introduction. *International Labour and Working-Class History*, 78(1), 4–11.
<https://doi.org/10.1017/S0147547910000086>
- BSSz (2015). *Börtönstatisztikai Szemle 2015/2*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BSSz (2018). *Börtönstatisztikai Szemle 2018*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BSSz (2020). *Börtönstatisztikai Szemle 2020*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- Bud, János (1907). Börtönügyi kérdések. *Jogtudományi Közlöny* 42(31-35.) Folytatásokban közölt megjelenés.
- Burik, Mónika (2010). *A magyar és külföldi büntetés-végrehajtási intézetek pénzügyi és gazdasági tevékenységének összehasonlítása*. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem. Doktori értekezés.
- BvOP (1983). *Az Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás intézetparancsnoki értekezetének rövidített jegyzőkönyve. Tárnya: A Büntetés-végrehajtási Testület 1982. évi tevékenységének értékelése és az 1983. évi főbb feladatok meghatározása*. Budapest: Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Titkársága.
- BvOP (1985). *I. A büntetés-végrehajtás 1984. évi tevékenységének értékelése. II. Tények és adatok a büntetés-végrehajtás 1984. évi tevékenységéről*. Budapest: Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Titkársága.
- BvOP (1987). A büntetés-végrehajtási munkáltatás fejlesztésének koncepciója és a koncepció megvalósítására vonatkozó intézkedési terv. *Módszertani Füzetek*, 6(1), 4–28.
- BvOP (1988). *I. Jelentés a büntetés-végrehajtás 1987. Évi munkájáról. II. Tények és adatok a büntetés-végrehajtás munkájáról*. Budapest: Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Titkársága.

- BvOP (1990). *Előterjesztés. A büntetés-végrehajtási vállalatok gazdálkodásáról és a fogvatartottak munkáltatásáról*. Budapest: Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság
- BvOP (1992). *Hogyan tovább? Javaslat a büntetés-végrehajtási vállalatok átalakítására. Börtönügyi Szemle, 11(4), 27–30.*
- BvOP (1997). *Büntetés-végrehajtási évkönyv 1996. Tények és adatok a büntetés-végrehajtás 1996. évi működéséről*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (1998). *Büntetés-végrehajtási évkönyv 1997. Tények és adatok a büntetés-végrehajtás 1997. évi működéséről*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2000). *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 1999. Tények a büntetés-végrehajtási szervek 1999. évi működéséről. Adatok 1998. és 1999. évről*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2001). *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2000. Tények és adatok a büntetés-végrehajtási szervek 2000. évi működéséről*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2002). *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2001*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2003). *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2002*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2004). *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2003*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2005). *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2004*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2006). *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2005*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2007). *A büntetés-végrehajtási szervezet 2006. Évi összetevékenységet értékelő, a 2007. Évi fő feladatokat meghatározó országos értekezlet*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2008). *Évkönyv 2007*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2009). *Évkönyv 2008*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.

- BvOP (2010). Büntetés-végrehajtási szervezet *évkönyv 2009*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2016). *5 éves a központi ellátás*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2018). *Évkönyv 2017*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2018). *Tájékoztató a fogvatartotti munkáltatásról és képzésről*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2020). *Évkönyv 2019. Az igazság védelmében*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- BvOP (2021a). *A büntetés-végrehajtás gazdasági társaságai. A vállalatcsoport tevékenységeinek és szolgáltatásainak bemutatása*. Budapest: Bv. Holding Kft.
- BvOP (2021b). *Évkönyv 2019. Az igazság védelmében*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- Chang, Tracy F. H. – Thompkins, Douglas E. (2002). Corporations Go to Prisons: The Expansion of Corporate Power in the Correctional Industry. *Labour Studies Journal*, 27(1), 45–69. <https://doi.org/10.1353/lab.2002.0001>
- Childs, Dennis (2015). *Slaves of the State. Black Incarceration from the Chain Gang to the Penitentiary*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Colvin, Mark (1997). *Penitentiaries, reformatories, and chain gangs: Social theory and the history of punishment in nineteenth-century America*. New York: Springer.
- Conley, John A. (1980). Prisons, production, and profit: Reconsidering the importance of prison industries. *Journal of Social History*, 14(2), 257–275. <https://doi.org/10.1353/jsh/14.2.257>
- Cowen, Jonathan M. (1993). One Nation's Gulag is Another Nation's Factory within a Fence: Prison-Labor in the People's Republic of China and the United States of America. *UCLA Pacific Basin Law Journal*, 12(1), 190–236.
- CPT (2011) *CPT Előírások. Kínzást és az Embertelen vagy Megalázó Bánásmódot vagy Büntetést Megelőzni Hivatott Európai Bizottság. Hivatalos magyar nyelvű fordítás*.
- Cser, Gyula (1991). Vita az elítéltek jogi helyzetéről. *Börtönügyi Szemle*, 2(1), 37–41.

- Cséri, Zoltán (2020). Autonóm törekvések az innováció ösvényén – Új utakon a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok és a Bv. Holding Kft. *Börtönügyi Szemle*, 39(3), 6–17.
- Csetneky, László (1984). A büntetés-végrehajtási tevékenységet jellemző ellentmondásokról. *Börtönügyi Szemle*, 3(1), 58–62.
- Csillagh, László – Tauffer, Emil (1868). *Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867-ik évben*. Buda: Igazságügyi Minisztérium.
- Csima, Beáta (2017). Elérhető cél: önfenntartó büntetés- végrehajtás. *Magyar Rendészet*, 17(1), 37–44.
- Cunha, Manuela (2014). The Ethnography of Prisons and Penal Confinement. *Annual Review of Anthropology*, 43(1), 217–233. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102313-030349>
- Czenczer, Orsolya – Hinkel, Tamás (2022). Webshop a börtönben, avagy a zárt láncú csomagküldési rendszer tapasztalatai és hatása a biztonságra. *Belügyi Szemle*, 70(5), 1005–1023.
- Davis, Angela Y. (2000). From the Convict Lease System to the Super-Max Prison. In *States of Confinement: Policing, Detention, and Prison*. New York: Palgrave Macmillan.
- De Jonge, Gerard ([1999] 2018). Still “Slaves of the State”: Prison Labour and International Law. In Dünkel, F – van Zyl Smit, D. (Szerk.), *Prison Labour: Salvation or Slavery? International perspectives* (pp. 313–334). Abingdon: Routledge.
- Deák, Ferenc (Szerk.) (2014). *Régóta foglalkoztat. 20 évesek a büntetés-végrehajtás gazdasági társaságai*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- Dougherty, Colleen (2008). Work Related Injuries in the United. *University of Pennsylvania Journal of Business Law*, (2), 483–508.
- Dülmen, Richard van (1990). *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetésrituálék a kora újkorban*. Budapest: Századvég Kiadó - Hajnal István Kör.
- Dünkel, Frider – van Zyl Smit, Dirk (Szerk.) ([1999] 2018). Conclusion. Prison Labour – Salvation or Slavery? In Dünkel, F – van Zyl Smit, D. (Szerk.), *Prison Labour: Salvation or Slavery? International perspectives* (pp. 313–334). Abingdon: Routledge.
- Dünkel, Frider – van Zyl Smit, Dirk (Szerk.) ([1999] 2018). *Prison Labour: Salvation or Slavery? International perspectives*. Abingdon: Routledge.

- Éber, Márk Áron – Gagy, Ágnes – Jelinek, Csaba – András, Pinkasz (2014). 1989 - Szempontok a rendszerváltás politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 6(21), 10–63.
- ECtHR (2021a). *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights. Prisoners' rights*. European Court of Human Rights.; ECtHR (2021b). *Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of slavery and forced labour*. European Court of Human Rights.
- Elias, Norbert (1989). *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest: Gondolat.
- Eötvös, József – Lukács, Móric (1842). *Fogházjavítás*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- Eötvös, József (1838). *Vélemény a fogházjavítás ügyében, Ns. Borsod vármegye' ebbeli küldöttségéhez*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Erikson, K. T. (1972). Book Review: The discovery of the asylum: Social order and disorder in the new public by David Rothman. *Yale Law Journal*, 82(2), 402–408. <https://doi.org/10.1007/bf01538996>
- Estók, József (1996). Kettősség. A fogvatartottak alkotmányos és jogi helyzete. *Börtönügyi Szemle*, 15(2), 33–35.
- Estók, József (2013). A büntetés-végrehajtás függelmi viszonyrendszerének, felügyeletének története 1867 – 1990. között. *Börtönügyi Szemle*, 26(4), 28–54.
- Farkas, Ferenc (1992). Management by objektív. *Börtönügyi Szemle*, 11(4), 8–12.
- Farkas, György (1995). Átfestett cégtábla? *Börtönügyi Szemle*, 14(1), 27–30.
- Farsang, Tamás (2019). Munkáltatás a Büntetés-végrehajtási Szervezet gazdasági társaságainál. *Börtönügyi Szemle*, 38(4), 29–44.
- Fejes, Imre (1989). Összhang és ellentmondás a bv-feladatok rendszerében. *Módszertani Füzetek*, 8(4), 41–51.
- Fejes, Imre (1994). Foglalkoztatás. Reszocializáció vagy (és) gazdaságosság. *Börtönügyi Szemle*, 13(4), 30–39.
- Fekete, Mihály (1992a). A börtönbeli munkáltatás jövője. *Börtönügyi Szemle*, 11(3), 1–4.

- Fekete, Mihály (1992b). A pályázat sikeres ...: megosztottság és egyetértés. *Börtönügyi Szemle*, 11(4), 5–7.
- Fekete, Mihály (1994). Előterjesztés a büntetés-végrehajtás gazdálkodása, a fogvatartottak foglalkoztatása átalakításának koncepciójára és részletes ütemtervére. *Kriminológiai Közlemények*, (49), 4–13.
- Ferge, Zsuzsa (1986). *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest: Magvető.
- Ferge, Zsuzsa (1997). És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat. In Gombár Csoba-Hankiss Elemér-Lengyel László (Szerk.), *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*. Budapest: Helikon-Korridor.
- Ferge, Zsuzsa (1999). A civilizációs folyamat fenyegetettsége. *Magyar Tudomány*, 44(10), 1153–1169.
- Finkey, Ferenc (1914). *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Finkey, Ferenc (1933). *Büntetéstan problémák*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Finszter, Géza (2014): A társadalomtudományok és a rendészet. In Gaál –Hautzinger (Szerk.) *Rendészettudományi gondolatok. Írások a Magyar Rendészettudományi Társaság megalapításának egy évtizedes jubileuma alkalmából*. Budapest: Magyar Rendészettudományi Társaság.
- Flanagan, Timothy J. (1989). Prison labor and industry. In L. Goodstein & D. L. MacKenzie (Szerk.), *The American Prison. Issues in Research and Policy* (pp. 135–159). New York, London: Plenum Press.
- Flanagan, Timothy J. (1989). Prison labour and industry. In Lynne Goodstein – Doris Layton MacKenzie (Szerk.), *The American prison* (pp. 135–159). New York, London: Plenum Press.
- Földes, Béla (1889). *A bűnügy statisztikája. Szociológiai Tanulmányok*. Budapest: Eggenberger.
- Földvári, József (1970). *A büntetés tana*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Foucault (2004). *A bolondság története a klasszicizmus korában*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.

- Friedmann, Bernát (1868). A börtönjavítás történetének lényegesebb momentumai. *Jogtudományi Közlöny*, 3(38–39), 299–343.
- Garland, David (1990). The Political Economy of Punishment: Rusche and Kirchheimer and the Marxist Tradition. In *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory* (pp. 83–110). Chicago: University of Chicago Press.
- Gibson-Light, Michael – Seim, Josh (2020). Punishing Fieldwork: Penal Domination and Prison Ethnography. *Journal of Contemporary Ethnography*, 49(5), 666-690.
- Gibson, Mary (2011). Global Perspectives on the Birth of the Prison. *American Historical Review*, 16(4), 1040–1063. <https://doi.org/10.1086/ahr.116.4.1040>
- Gibson, Mary (2019). *Italian Prisons in the Age of Positivism, 1861-1914*. London: Bloomsbury Academic.
- Gieryn, Thomas F. (2006). Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nem-tudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiáiban. *Replika-Társadalomtudományi folyóirat*, 2006. 54-55. sz. 173-194.
- Gill, Howard B. (1931). The prison labor problem. *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 157, 83–101.
- Gilmore, Kim (2000). *Slavery and Prison Understanding the Connections*. 27(3), 195–205.
- Gomes, Sílvia – Granja, Rafaela (2021). (Dis) trusted outsiders: conducting ethnographic research on prison settings. *Etnográfica. Revista do Centro em Rede de Investigação em Antropologia*, 25(1), 5-22.
- Gönczöl, Katalin (1987). *Bűnözés és társadalompolitika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gönczöl, Katalin (1991). *Bűnös szegények*. Budapest: Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó.
- Gönczöl, Katalin (2014). A punitív kriminálpolitika és a büntető populizmus - egymást fedő fogalmak? *Jogtudományi Közlöny*, 69(11), 538-544.
- Goodwin, John – Hadas, Miklós – Hughes, Jason – Plugor, Réka. (2014). Bevezetés: Norbert Elias és a folyamatszociológia' (Introduction: Norbert Elias and Process Sociology). *Erdélyi Társadalom*. 12(2) 9-18.
- Gormant, Tessa M. (1997). *Back on the Chain Gang: Why the Eighth Amendment and the History of Slavery Proscribe the Resurgence of Chain Gangs*. 85(2), 441–478.

- Greenberg, David F. (1977). The dynamics of oscillatory punishment processes. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 68(4) 643-651.
- Guynes, Randall – Greiser, Robert C. (1986). *A Study of Prison Industry: History, Components, Goals*. College Park: American Correctional Association.
- Guynes, Randall – Greiser, Robert C. (1986). Contemporary prison industry goals. In *American Correctional Association, A study of prison industry: History, components, goals*. College Park, MD: American Correctional Association.
- Gyáni, Gábor (1999). Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. *Történelmi Szemle*, 41(1–2), 57–84.
- Györi, Márk (2020). A fogvatartotti foglalkoztatás hatásai a fogvatartás biztonságának vetületében. *Börtönügyi Szemle*, 39(2), 41–63.
- Hacker, Ervin (1916). *A rabmunka. Tanulmány a börtönügy köréből*. Pécs: Wessely és Horváth Könyvnyomda.
- Hadas, Miklós (2014). Erőszakkontroll és intimitás. Kritikai adalékok Norbert Elias civilizációelméletéhez. *Erdélyi Társadalom*, 12(2), 97-122.
- Hágelmayer, Istvánné (1989). A fogvatartottak munkáltatásával összefüggő kérdések. *Módszertani Füzetek* 8(3), 12-16.
- Halász-Szabó, Ágnes (2020). Fogvatartotti munkáltatás az Ipoly Cipőgyár Kft.-ben. *Börtönügyi Szemle*, 39(3), 19–32.
- Haraszi Magdolna Katalin (2008). A kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetések tilalma az ENSZ és az Európa Tanács legfontosabb dokumentumaiban, valamint az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységében. *Acta Humana* 19(3), 47-63.
- Harcourt, Bernard E. (2009). Neoliberal penalty: A brief genealogy. *John M. Olin Law and Economics Working Paper*, 472(1), 74–92.
- Hartai, László (2020). Az Annamajori Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft. pékipari tevékenységének hatása a munkáltatásra, a reintegrációra, valamint a gazdálkodásra. *Börtönügyi Szemle*, 39(3), 33–54.

- Hawkins, Gordon (1983). Prison Labor and Prison Industries. *Crime and Justice*, 5(1983), 85–127.
- Hetyei, Gábor (2013). Új utakon a foglalkoztatás. A Pálhalmi Agrospeciál Kft. belső ellátási tevékenysége. *Börtönügyi Szemle*, 32(2), 55–62.
- Hippel, Robert von (1898): *Beiträge zur Geschichte der Freiheitsstrafe*. In: Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft
- Hogg, Russell (1980). Imprisonment and Society under Early British Capitalism. In Tony Platt – Paul Takagi (Szerk.) *Punishment and Penal Discipline: Essays on the Prison and the Prisoners' Movement*. Berkeley: Crime and Social Justice Associates.
- Hordósi, Ágnes (2017). Központi ellátás – önellátó büntetés - végrehajtás. In *Doktori Műhelytanulmányok. Doktori Műhelytanulmányok* (pp. 69–80). Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Howard, John (1777). *The State of the Prisons in England and Wales. With Preliminary Observations, and an Account of Some Foreign Prisons*. Warrington.
- I.M. (1879). *Értesítés a magyar királyi országos fegyintézetek iparüzleti viszonyairól*. Vác: Serédy G. Siketn. Iparint. Könyvnyomdája.
- Ignatieff, Michael (1978). *A just measure of pain. The penitentiary in the industrial revolution 1750-1850*. New York: Pantheon Books.
- Ignatieff, Michael (1981). State, Civil Society and Total Institutions: A Critique of Recent Social Histories of Punishment. *Crime and Justice*, 3(1981), 153–192. <https://doi.org/10.1086/449079>
- Jankovic, Ivan (1977). Labor Market and Imprisonment. *Crime and Social Justice*, 8 (Fall-Winter), 17–31.
- Jewkes, Yvonne (2012). Autoethnography and emotion as intellectual resources: Doing prison research differently. *Qualitative Inquiry*, 18(1), 63–75. <https://doi.org/10.1177/1077800411428942>
- Jewkes, Yvonne (2014). An Introduction to “Doing Prison Research Differently.” *Qualitative Inquiry*, 20(4), 387–391. <https://doi.org/10.1177/1077800413515828>

- Juhász Zsuzsanna (2006). A megújult börtönszabályok ismertetése. *Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica*, 68(12), 1-28.
- Juhász Zsuzsanna (2014). Az európai börtönügy alapelvei. *Acta Universitatis Szegediensis: forum :acta juridica et politica* (4)1, 139-155.
- Juhász, Ernő (2020). A Duna Papír Termelő, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. fejlesztései, tevékenységének bemutatása, szerepe a központi ellátásban és a teljes körű foglalkoztatásban. *Börtönügyi Szemle*, 39(3), 55–78.
- Juhász, Zsuzsanna (2001). Dolgozni kell(ene). A börtönmunka néhány aspektusa nemzetközi kitekintésben. *Börtönügyi Szemle*, 20(1), 11–26.
- K.É. (1882). Előterjesztés a fegyházakban, kerületi börtönökben és fogházakban üzőtt ipar ügyében. *Közgazdasági Értesítő* 1(52), 1-5.
- Kabódi, Csaba – Mezey, Barna (1986). A szabadságvesztés-büntetés történelmi előzményei. *Börtönügyi Szemle*, 5(4), 50–60.
- Kabódi, Csaba – Mezey, Barna (1987b). A magyar börtönügy története. *Börtönügyi Szemle*, 6(2), 47–59.
- Kabódi, Csaba – Mezey, Barna (1990a). A munka szerepváltozásai a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 9(1), 49–61.
- Kabódi, Csaba – Mezey, Barna (1990b). Munkabüntetések a huszadik században. *Börtönügyi Szemle*, 9(2), 43–55.
- Kabódi, Csaba, – Mezey, Barna (1987a). A börtönök világa a XVIII-XIX. században. *Börtönügyi Szemle*, 6(1), 53–61.
- Kaliczky, József (1983). A fogva tartottak díjazása. *Börtönügyi Szemle*, 2(1), 56–59.
- Kang, Susan. (2009). Forcing Prison Labour: International Labour Standards, Human Rights and the Privatization of Prison Labour in the Contemporary United States. *New Political Science*, 31(2), 137–161.
- Kantorowicz-Reznichenko, Elena (2018). Reducing Prison Costs Through Prison Labour: A Law and Economics Approach. *SSRN Electronic Journal*, (January 2015). <https://doi.org/10.2139/ssrn.2858873>

- Kapusi, Tamás (2020). A precíziós szántóföldi gazdálkodás műszaki lehetőségei és alkalmazásának tapasztalatai a Pálhalmi Agrospeciál Kft.-nél. *Börtönügyi Szemle*, 39(3), 79–100.
- Karay, Pál (1927). *Rabmunka. A letartóztatottak munkáltatása és munkájuk jutalmazása tárgyában 1926. évi március hó 1. napján kiadott 10.600/1926. I. M. számú rendelet magyarázata kapcsolatban a rabbiztosítással*. Budapest: Váci Fegyintézet Nyomdája.
- Katonáné, Borka Katalin (1994). Az elítéltek munkáltatásának problematikája. *Kriminológiai Közlemények*, (49), 14–19.
- Kerezsi, Klára – Pap, András László (2015). Rendészet, tudomány, doktori iskola. *Magyar Rendészet*, 15(4), 67-83.
- Kerezsi, Klára (2018). Kriminálpolitika egykor és ma. *Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica*, (81), 567-574.
- Kis, Norbert (2015) „Metszéspontok” — rendészettudomány, bűnügyi tudományok, közigazgatás- tudomány és transzdiszciplinaritás. *Magyar Rendészet*, 15(4), 85-92.
- Király, Tibor (1988). *A büntetőhatalom korlátai*. Akadémiai székfoglaló. Budapest: Kézirat.
- Koi, Gyula (2014): A közigazgatás-tudomány kezdetei és a Polizeiwissenschaft szerepe Magyarországon. *Állam- és Jogtudomány* 2014(2), 27–49.
- Koncz, Klára (2006). „Üzletember találkozó” a bv. gazdasági társaságok és a vállalkozói szféra képviselői között. *Börtönügyi Szemle*, 25(4), 101–103.
- Kovács, Mihály (2019). A foglalkoztatás és a szakmaképzés jelentősége a büntetés-végrehajtás reintegrációs feladataiban. *Börtönügyi Szemle*, 38(3), 19–35.
- Kövér Ágnes (1994). Munkáltatás a büntetés-végrehajtásban - történeti tapasztalatok és nemzetközi összehasonlítás - a jelenlegi honi reformtörekvések tükrében. *Kriminológiai És Kriminálstatisztikai Évkönyv*, 187–226.
- Kövér, Ágnes (1993). Foglalkoztatás. Kérdőjelek itthon. Nemzetközi gyakorlat. *Börtönügyi Szemle*, 12(4), 41–50.
- Kozma, Pál (1987). A büntetés-végrehajtás gazdasági helyzete , és a helyzet várható alakulása 1987-ben. *Módszertani Füzetek*, 6(1), 29–34.
- Kucsera, Pál. (1995). Egyedüli megoldás nincs. *Börtönügyi Szemle*, 14(1), 31–35.

- László, Zsigmond (1886). A magyar börtönügy fejlődési története a jelen század kezdetétől. *A Jog*, 5(12-29.) Folytatásokban közölt megjelenés.
- LeBaron, Genevieve – Phillips, Nicola (2019). States and the Political Economy of Unfree Labour. *New Political Economy*, 24(1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1420642>
- LeBaron, Genevieve (2008). Captive labour and the free market: Prisoners and production in the USA. *Capital & Class*, 32(2), 59–81. <https://doi.org/10.1177/030981680809500103>
- LeBaron, Genevieve. (2012). Rethinking Prison Labor - Social Discipline and the state in historical perspective. *The Journal of Labor and Society*, 15(3), 327–351. <https://doi.org/10.1111/j.1743-4580.2012.00397.x>
- Legge, Karen (1978). Work in Prison: the Process of Inversion. *British Journal of Criminology*, 18(1), 6–22.
- Lévay, Miklós (2020). A szavazat-maximalizáló büntetőpolitikáról. *Miskolci Jogi Szemle*, 15(1. különszám), 163-172.
- Lichtenstein, Alex (1996). *Twice the work of free labour: The political economy of convict labour in the New South*. London:Verso.
- Liebling, Alison (1999). Doing Research in Prison: Breaking the silence? *Theoretical Criminology*, 3(2), 147–173. <https://doi.org/10.1177/1362480699003002002>
- Liebling, Alison (2014). Postscript: Integrity and Emotion in Prisons Research. *Qualitative Inquiry*, 20(4), 481–486. <https://doi.org/10.1177/1077800413516273>
- Ligeti, Katalin (2009): Kriminálpolitika. In Borbíró Andrea – Kerecsi Klára (Szerk.) *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*. Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium.
- Lissenberg, Elisabeth (2007). Preface. In *The Prison Experience. Disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe* (pp. 6–9).
- Lisz, Franz von (1900). *Die Gesängnisarbeit*. Berlin: Immanuel Guttentag Verlagsbuchhandlung Verlag.
- Lois, Istvánné (1992). Ordo-liberalizmus. Milyen legyen az új szervezeti működés? *Börtönügyi Szemle*, 11(4), 13–17.

- Lőrincz, József – Mezey, Barna (2019). *A magyar börtönügy története*. Budapest: Dialóg Campus.
- Lőrincz, József – Nagy, Ferenc (1997). *Börtönügy Magyarországon*. Budapest: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága.
- Lőrincz, József (2003). Büntetőpolitika és büntetés - végrehajtás 1970 és 2002 között. *Jogelméleti Szemle*, (4) <http://jesz.ajk.elte.hu/lorincz16.html>
- Lőrincz, József (2005). A magyar büntetés-végrehajtás ellentmondásos fejlődése a II. világháború után. *Börtönügyi Szemle*, 24(4), 11–14.
- Lőrincz, József (2007). A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető. *Börtönügyi Szemle*, 26(2). 71-80.
- Lőrincz, József (2011a). Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989. *Rendvédelem-Történeti Füzetek*, 20(23), 78–90.
- Lőrincz, József (2011b). Börtönügyünk a rendszerváltozás idő szakában. *Börtönügyi Szemle*, 30(2), 67–79.
- Lőrincz, József (2015). Hazai börtönügyünk a sztálini büntetőpolitika jármában. *Salutem* (1). 87–102.
- Lőrincz, József (2018) Börtönügyünk a trianoni határok között a II. világháborúig. *Rendvédelem-történeti Füzetek* 28(56). 61-70.
- Lukács, Tibor (1984). Az elítéltek munkavégzésének jogi természete. *Jogtudományi Közlöny*, 39(2), 80-85.
- Lukács, Tibor (1987). *Szervezett dilemmánk: a börtön*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Lynch, Michael J. (2010). Radical Explanations of Penal Trends: The Rate of Surplus Value and the Incarceration Rate in the U.S., 1977-2004. *Journal of Crime and Justice*, 33(2), 63–95. <https://doi.org/10.1080/0735648x.2010.9721290>
- Maculan, Alessandro – Ronco, Daniela – Vianello, Francesca (2013). *Prison in Europe: overview and trends*. European Prison Observatory. <http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisoninEuropeOverviewandtrends.pdf>
- Maguire, Kathleen E. – Flanagan, Timothy J., – Thornberry, Terence P. (1988). Prison labour and recidivism. *Journal of Quantitative Criminology*, 4(1), 3–18.

- Mancini, Michael (1996). *One Dies, Get Another: Convict Leasing in the American South*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Marion, Ryan S. (2009). Prisoners for Sale: Making the Thirteenth Amendment Case against State Private Prison Contracts. *Wm. & Mary Bill Rts. J.*, 18(1), 213–247.
- Marx, Károly (1955). *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Első kötet. Budapest: Szikra Könyvkiadó.
- McLennan, Rebecca M. (2008). *The crisis of imprisonment*. New York: Cambridge University Press.
- Megyery, István (Szerk.) (1905): *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek*. Budapest, Magyar kir. Igazságügyminisztérium.
- Melossi, Dario – Pavarini, Massimo (1981). *Prison and the Factory. Origins of the penitentiary system*. London, Basingtoke: Macmillan Press.
- Melossi, Dario (1976). The Penal Question in Capital. *Crime and Social Justice* (5) 26-33.
- Melossi, Dario (1980). Georg Rusche: A biographical essay. *Crime and Social Justice*, 14(Winter), 51–63. <https://doi.org/10.15448/1984-7289.2020.2.36881>
- Meranze, Michael (1996). *Laboratories of Virtue: Punishment, Revolution, and Authority in Philadelphia, 1760–1835*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Mezey, Barna (1992). Az első dologházak kora. *Börtönügyi Szemle*, 11(1), 47–55.
- Mezey, Barna (1995). *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Budapest: Osiris-Századvég.
- Mezey, Barna (2000). A polgári börtönügyi tudományosság a XIX-XX. század Magyarországon. In Bódiné – Mezey (Szerk.), *Jogtörténeti Értekezések 20.* (5–102). Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- Mezey, Barna (2005). A magyar börtönügy hosszú 19. százada. *Börtönügyi Szemle*, 24(4), 1–10.
- Mezey, Barna (2009a). A munkaethosz és a szegényrendészet kriminalizálódása. *Börtönügyi Szemle*, 28(3), 1–20.
- Mezey, Barna (2009b). *A munkáltatás szerepe a büntetés- végrehajtás történetében (A fenyítőházi modelltől a rabdolgoztató házakig)*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest.

- Mezey, Barna (2010). Munkáltatási modellek a reformkor büntetés-végrehajtásában. *Acta Universitatis Szegediensis : Acta Juridica et Politica*, 73(1–64), 547–563.
- Mezey, Barna (2018). *A börtönügy a 17–19. században*. Budapest: Gondolat.
- Mezey, Barna (Szerk.) (2007). A polgári büntetőjog története. In *Magyar Jogtörténet*, 312–376. Budapest: Osiris.
- Michalowski, Raymond J., – Carlson, Susan M. (1999). Unemployment , Imprisonment , and Social Structures of Accumulation : Rusche-Kirchheimer Hypothesis. *Criminology*, 37(2), 217–250.
- Miles, Robert (1989), *Capitalism and Unfree Labor: Anomaly or Necessity?* London: Routledge.
- Miller, Martin B. (1974). At Hard Labor: Rediscovering the 19th Century Prison. *Issues in Criminology*, 9(1), 91–114. <https://doi.org/10.3366/ajicl.2011.0005>
- Módos, Tamás (1996) Kérdőjelek. Nevelés, átnevelés, netán valami más? *Börtönügyi Szemle*, 15 (4), 87–93.
- Morris, Norval – Rothman, David J. (Szerk.) (1998). *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in Western society*. New York: Oxford University Press.
- Nagy, Ferenc (1990). Hungary. In Dünkel, Frider – van Zyl Smit, Dirk (Szerk.) ([1999] 2018). *Prison Labour: Salvation or Slavery? International perspectives*. Abingdon: Routledge. 105-114.
- Nagy, Ferenc (1990). John Howard, a büntetés-végrehajtás klasszikusa. *Börtönügyi Szemle*, 9(3), 55–56.
- Nagy, Tibor (1985). A magyar szocialista büntetés-végrehajtás fejlődésének főbb szakaszai. *Módszertani Füzetek*, 4(4), 2–9.
- Neves, Pedro; Reis, Susana; Leitao, T. (2015). *Prison work models critical review. Prison Work Comparion Framework*. Ecopris. https://www.europris.org/wp-content/uploads/ECOPRIS_O1_PrisonWorkFramework_final.pdf
- O'Brien, Patricia (1982). *The Promise of Punishment: Prisons in Nineteenth-Century France*. Princeton: Princeton University Press.
- Pallo, József (2010). Az elítéltek foglalkoztatása az európai büntetés-végrehajtási gyakorlatban. *Börtönügyi Szemle*, 29(4), 35–58.

- Pallo, József -Törőcsik, Balázs (2011). A magyar büntetés-végrehajtás szabályozási környezete az európai elvárások tükrében 1. rész. *Börtönügyi Szemle* 30(2), 13-29.
- Pallo, József (2012). *Modernizációs csomópontok "de lege ferenda" a magyar büntetés-végrehajtási jogban* (pp. 1–25). pp. 1–25. <https://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Pallo%20J%F3zsef.pdf>
- Pallo, József (2020) *A Csemegi-kódex formálódása a korabeli büntetőpolitika változásainak tükrében*. In Horváth (Szerk.) *Tanulmányok a Csemegi-kódex megalkotásának 140. évfordulója tiszteletére*. Ludovika Press, Budapest, pp. 47-62.
- Palotás, Miklós (1983a). A fogvatartottak munkáltatása, gondok és problémák a jelen gazdasági évben. *Módszertani Füzetek*, 2(1), 14–21.
- Palotás, Miklós (1983b). A büntetés-végrehajtási munkáltatás fejlődése és jelenlegi helyzete. Budapest: Rendőrtiszti Főiskola.
- Parenti, Christian. *Lockdown America: Police and prisons in the age of crisis*. London: Verso, 2000.
- Phillips, Coretta – Earle, Rod (2010). Reading difference differently? Identity, epistemology and prison ethnography. *British Journal of Criminology*, 50(2), 360–378. <https://doi.org/10.1093/bjc/azp081>
- Pilgram, Arno ([1999] 2018). Austria. In Dünkel, F – van Zyl Smit, D. (Szerk.), *Prison Labour: Salvation or Slavery? International perspectives* (pp. 313–334). Abingdon: Routledge.
- Pulszky, Emil és Tauffer, Ágost (1867). *A börtönügy múltja, elmélete és jelen állása, különös tekintettel Magyarországra*. Pest: Emich Gusztáv Kiadványa.
- Quigley, William P. (2004). Prison Work , Wages , and Catholic Social Thought : Justice Demands Decent Work for Decent Wages , Even for Prisoners. *Santa Clara Law Review*, 44(4), 1159–1178.
- Radzinowicz, Leon – Hood, Roger (1986). *A History of English Criminal Law and Its Administration from 1750: The Emergence of Penal Policy in Victorian and Edwardian England*. London: Clarendon Press.
- Reiter, Keramet (2014). Making Windows in Walls. *Qualitative Inquiry*, 20(4), 417–428. <https://doi.org/10.1177/1077800413515831>

- Réső, Ensel Sándor (1868). *Fegyházi reform Magyarországon*. Pest: Khór és Wein Könyvnyomdája.
- Rhodes, Lorna A. (2001). Toward an anthropology of prisons. *Annual Review of Anthropology*, 30(1), 65–83.
- Rioux, Sebastien – LeBaron, Genevieve – Verovšek, Peter J. (2019). Capitalism and unfree labor: a review of Marxist perspectives on modern slavery. *Review of International Political Economy*, 0(0), 1–23. <https://doi.org/10.1080/09692290.2019.1650094>
- Rothman, David J. (2002). *The discovery of the asylum: Social order and disorder in the new republic*. New York: Aldine De Gryter.
- Rotman, Edgardo (1990). *Beyond Punishment: A New View of the Rehabilitation of Criminal Offenders*. New York: Greenwood Press.
- Rowe, Abigail (2014). Situating the Self in Prison Research. *Qualitative Inquiry*, 20(4), 404–416. <https://doi.org/10.1177/1077800413515830>
- Rubin, Ashley T. (2016). Penal change as penal layering: A case study of proto-prison adoption and capital punishment reduction, 1785–1822. *Punishment & Society*, 18(4), 420–441.
- Rubin, Ashley T. (2019a). History of the Prison. In Deflem, Mathieu (Szerk.), *The Handbook of Social Control* (o. 277–292). <https://doi.org/10.1002/9781119372394.ch20>
- Rubin, Ashley T. (2019b). Early US Prison History beyond Rothman: Revisiting the Discovery of the Asylum. *Annual Review of Law and Social Science*, 15, 137–154. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-101518-042808>
- Rusche, Georg – Kirchheimer, Otto (2003). *Punishment and Social Structure*. New York: Routledge.
- Rusche, Georg ([1933]1978): Labor Market and Penal Sanction: Thoughts on the Sociology of Criminal Justice. *Social Justice*, (10) 2–8. old.
- Ruzsonyi, Péter (1999). Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje. *Börtönügyi Szemle*, 18 (4), 24–45.
- Ruzsonyi, Péter (2015). A pönológia és a kriminálpedagógia rendszertudományi beágyazódottsága. *Magyar Rendészet*, 15(4), 93–109.

- Sallai, János (2014). A magyar rendészettudomány úttörője, Karvasy Ágoston. *Magyar Rendészet* 14(6), 113—117.
- Schaller, Jack (2015). Work and Imprisonment : An Overview of the Changing Role of Prison Labor in American Prisons. *The Prison Journal*, 62(2), 3–12. <https://doi.org/10.1177/003288558206200202>
- Scherrer, Christoph – Shah, Anil. (2017). The Political Economy of Prison Labour: From Penal Welfarism to the Penal State. *Global Labour Journal*, 8(1), 32–48. <https://doi.org/10.15173/glj.v8i1.2774>
- Schmehl, János – Kovács, Tamás (2008). A fogvatartottak foglalkoztatásának biztonsági kérdései Pálhalmán. *Börtönügyi Szemle*, 27(2), 11–19.
- Sedgley, Norman H. – Scott, Charles E. – Williams, Nancy. A.– Derrick, Frederick W. (2010). Prison's Dilemma: Do Education and Jobs Programmes Affect Recidivism?. *Economica*, 77(307), 497-517.
- Sellin, Thorsten (1944). *Pioneering in Penology: The Amsterdam Houses of Correction in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sellin, Thorsten (1976). *Slavery and the Penal System*. New York: Elsevier.
- Shea, Evelyn (2007). *Why work? A study of Prison Labour in England, France and Germany*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Simon, Gabriella (2005). A börtönvállalatok helyzete. *Börtönügyi Szemle*, 24(4), 93–98.
- Simor, Ferenc (1988). Bemutatkozik az Alföldi Bútorgyár. *Módszertani Füzetek*, 7(2), 7–9.
- Singer, Neil M. (1973). Incentives and the Use of Prison Labor. *Crime and Delinquency*, 19(2), 200–211. <https://doi.org/10.1177/001112877301900206>
- Sörös, András (1984). Gazdaságosság és hatékonyság a fogvatartottak foglalkoztatásában. *Módszertani Füzetek*, 3(2), 26–32.
- Spiereburg, Pieter (1995). The Body and the State: Early Modern Europe. In N. Morris – D. J. Rothman (Szerk.), *The Oxford history of the prison* (pp. 49–78). [https://doi.org/10.1016/s1353-1131\(96\)90006-1](https://doi.org/10.1016/s1353-1131(96)90006-1)
- Spiereburg, Pieter (2007). *The Prison Experience. Disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Statisztikai Évkönyv (1941). *A Magyar Kir. Kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest: Atheneum
- Sutherland, Edwin H. – Cressey, Donald. (1966). *Principles of Criminology*. 7th ed. Philadelphia: Lippincott.
- Szabó, Zoltán (2013). A büntetés-végrehajtás központi ellátási tevékenysége. *Börtönügyi Szemle*, 32(3), 39–47.
- Szamel, Lajos (1990). *A rendészet és a rendőrség jogi szabályozásának elméleti alapjai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Államtudományi Kutatások Programirodája.
- Székely, János (1995). Rács mögött. A szabadságvesztés-büntetés történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle*, 14(3), 20–34.
- Szemere, Bertalan (1841). *A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről*. Buda: Magyar Tudós Társaság.
- Szépvolgyi, Enikő (2019). A szegényügy dualizmus kori rendezése, a községi illetőség jelentősége. *Jogtörténeti Szemle* 17(3-4), 81-88.
- Szóllósi, Oszkár (1935). *Magyar börtönügy. A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet.
- Tak, Peter J. P. – Manon Jendly (Szerk.) (2008). *Prison Policy and Prisoners' Rights*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Thompson, Heather A. (2012). The prison industrial complex: A growth industry in a shrinking economy. *New Labour Forum*, 21(3), 38–47. <https://doi.org/10.1353/nlf.2012.0061>
- Tomsics, József (1995). Sokszíni. Néhány gondolat a foglalkoztatásról. *Börtönügyi Szemle*, 14(1), 23–26.
- Tóth, J. Zoltán (2008). A halálbüntetés írottjogi szabályozása Magyarországon a felvilágosodástól a Csemegi-kódexig. *De Iurisprudencia et Iure Publico*, 2(3), 81–101.
- Tóth, László (2009). A gazdasági társaságok jelene, a gazdasági működés jövőbeni tervei. *Börtönügyi Szemle*, 28(2), 1–12.
- Tóth, László (2009). A gazdasági társaságok jelene, a gazdasági működés jövőbeni tervei. *Börtönügyi Szemle*, 28(2), 1–12.

- Tóth, Lőrinc (1886). Emlékezések a börtönügyi congressusra Rómában. In *Értekezések a társadalmi tudományok köréből* 8 (8). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Tóth, Lőrinc (1888). *Fegyházi tanulmányok. A rabmunka*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Tóth, Lőrinc (1889). A visszaesés okairól s óvszereiről. In *Értekezések a társadalmi tudományok köréből* 10 (4). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Tóth, Mihály (2018). A hazai börtönnépeség újabb kori alakulásának lehetséges okai és valószínű távlatai. *Büntetőjogi Szemle*, 7(2), 107-114.
- Ugelvik, Thomas (2014). Prison Ethnography as Lived Experience. *Qualitative Inquiry*, 20(4), 471–480. <https://doi.org/10.1177/1077800413516272>
- Ulicska, László (2001). A munkanélküliség feltalálása Magyarországon. *Korall*, 5–6(Ősz-Tél), 37–48.
- UN (1955). *Prison Labour*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs.
- Vajna, Károly (1906). *Hazai régi büntetések. I. Kötet* Budapest: Vajna Károly.Lörintz János “Univers” Könyvnyomda.
- Vajna, Károly (1907). *Hazai régi büntetések. II. Kötet*. Budapest: Vajna Károly.Lörintz János “Univers” Könyvnyomda.
- Varga, János (1883). *A rabmunka. Egyéni nézet a rabmunka szabályozásának kérdéséhez*. Vác: Mayer Sándor.
- Varga, Valéria (2013). Önfenntartó börtönök – realitás vagy utópia? *Börtönügyi Szemle*, 32(1), 17–32.
- Vaskor, István (2014). *Az Ipoly cipő útja, 1954-2014*. Balassagyarmat: Ipoly Cipőgyár.
- Végh, Marianna (2002). A fogvatartottak foglalkoztatásáról. *Börtönügyi Szemle*, 21(4), 9–24.
- Verdes, Tamás (2009). „A ház az intézet tulajdona”. A totális intézmények lebontásáról, humanizálásáról és modernizálásáról. *Esély* (4), 92-114

- VG (2009). Szervezetfejlesztés a börtönökben. A hatékonyabb gazdálkodást, a feladatalapú tervezést szolgálja a büntetés-végrehajtásban megvalósuló EU-támogatású projekt. *Világgazdaság* (2009. november 16.)
- Vojtovics, Gábor (Szerk.) (2004). *Ábránd-ágynemű Kft. és jogelődjének 50 éves története 1955-2005*. Sátoraljaújhely: Ábránd-Ágynemű Kft.
- Wacquant, Loïc (2002). The Curious Eclipse of Prison Ethnography in the Age of Mass Incarceration. *Ethnography*, 3(4), 371–397. <https://doi.org/10.1177/1466138102003004012>
- Wacquant, Loïc (2010). Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity. *Sociological Forum*, 25(2), 197–220. <https://doi.org/10.1111/j.1573-7861.2010.01173.x>
- Waldram, James B. (2009). Challenges of Prison Ethnography. *Anthropology News*, (January), 4–5. <https://doi.org/10.1111/j.1556-3502.2009.05014.x>
- Walmsley, Roy (1997). *Prison Populations in Europe and North America*. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations.
- Webb, Sidney – Webb, Beatrice (1922). *English prisons under local government*. London: Longmans.
- Weiss, Robert P. (1987). Humanitarianism , labour exploitation, or social control? A critical survey of theory and research on the origin and development of prisons. *Social History*, 12(3), 331–350.
- Weiss, Robert P. (2001). “Repatriating” low-wage work: The political economy of prison labor reprivatization in the postindustrial United States. *Criminology*, 39(2), 253–291. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2001.tb00923.x>
- Wiggershaus, Rolf (1995): *The Frankfurt School: Its History, Theories, and Political Significance Studies in Contemporary German Social Thought*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Wilson, David B. – Gallagher, Cathrine A., – Mackenzie, Doris L. (2000). *A Meta-Analysis of Corrections-Based Education, Vocation, and Work Programs for Adult Offenders*. <https://doi.org/10.1177/0022427800037004001>

- Wood, Phillip J. (2003). The rise of the prison industrial complex in the United States. *Capitalist punishment: Prison privatization and human rights*, 16-29.
- Zatz, Noah D. (2009). Prison Labor and the Paradox of Paid Nonmarket Work. In *Economic Sociology of Work* (Vol. 18, pp. 369–398). [https://doi.org/10.1108/S0277-2833\(2009\)0000018017](https://doi.org/10.1108/S0277-2833(2009)0000018017)
- Zinner, Tibor (2000). Vázlat az 1944/45-1963 közötti magyarországi börtönügyhöz (és forrásaihoz). n Bódiné – Mezey (Szerk.), *Jogtörténeti Értekezések* 20. (141–163). Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- Zuckerman, Michael (1972). Review: The Discovery of the Asylum: Social Order and Disorder in the New Republic by David Rothman. *University of Pennsylvania Law Review*, 121(2), 398–408. <https://doi.org/10.2307/3311169>

HIVATKOZOTT JOGFORRÁSOK JEGYZÉKE

Nemzetközi és regionális alapjogi egyezmények

1926. évi Genfi Egyezmény a rabszolgaságról

Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJENY)

A kényszer- vagy kötelező munkáról szóló 29. számú ILO Egyezmény

Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE)

Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE)

Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

ENSZ Kínzás elleni Egyezménye és annak Kiegészítő Jegyzőkönyve

Kínzás Elleni Európai Egyezmény

Európai Unió Alapjogi Chartája

Törvények

1878. évi V. tc.

1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és a vétségekről.

Kbtk.

1879. évi XL. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a kihágásokról.

I. Bn.

1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról.

1913. évi XXI. tc.

1913. évi XXI. törvénycikk a közveszélyes munkakerülőkről.

II. Bn.

1928. évi X. törvénycikk a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek a szabályozásáról.

1914. évi L. Tc.

1914. évi L. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912:LXIII. törvénycikknek és a hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII. törvénycikknek kiegészítéséről

1950. évi II. tv.

1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről

1961. évi V. tv.

1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről

1966. évi 21. tvr.

1966. évi 21. törvényerejű rendelet a szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról

1971. évi 28. tvr.

1971. évi 28. törvényerejű rendelet a Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről

1974. évi 9. tvr.

1974. évi 9. törvényerejű rendelet a társadalom fokozottabb védelméről a közrendre és a közbiztonságra különösen veszélyes visszaeső bűnözők elleni hatékonyabb fellépés érdekében

1977. évi VI. tv.

1977. évi VI. Törvény az állami vállalatokról

1978. évi IV. tv.

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

1979. évi 11. tvr.

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

1992. évi LIII. tv.

1992. évi LIII. törvény a tartósan állami tulajdonban maradó vállalkozói vagyon kezeléséről és hasznosításáról

1995. évi CVII. tv.

1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről

2008. vi CV. tv.

2008. évi CV. Törvény a költségvetési szervek jogállásáról és gazdálkodásáról

2012. évi C. tv.

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

2012. évi. II. tv.

2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

2013. évi CCXL. tv.

2013. évi CCXL. Törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról

Rendeletek

HT 1863/20.172

1863. évi helytartótanácsi 20.172/Ht. számú körrendelet a hatósági fogházak szervezetéről és a foglyok körüli bánásmódról.

Házaszabályok 1869

Házaszabályok és szolgálati utasítások a magyar királyi országos fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára.

IM 1874/696

A magy. kir. igazságügyminiszternek 1874-ik évi február hó 18-án 696. sz. alatt kelt szabályrendelete a kir. elsőfolyamodású bíróságok fogházainak és börtöneinek kezelése és az azokban letartóztatottak irányában követendő bánásmód tárgyában.

IM 1880/2106 II. Melléklet

A m. kir. igazságügyminiszternek 2106. számú körrendelete, Utasítás a „fegyház”-büntetés végrehajtása tárgyában. (2/. melléklet a 2106/IME. számhoz.)

IM 1880/2106 IV. Melléklet

A m. kir. igazságügyminiszternek 2106. számú körrendelete, Utasítás a „börtön,”-büntetés végrehajtása tárgyában. (4/. melléklet a 2106/IME. számhoz.)

IM 1880/2106 V. Melléklet

A m. kir. igazságügyminiszternek 2106. számú körrendelete, A fogházak és börtönök kezelése tárgyában 1874. évi 696. 32. a. kibocsátott Szabályrendelet I. és II. részének módosítása. (5/. melléklet a 2106/IME. számhoz.)

IM 1916/62.000

A dologházak szervezetének és rendtartásának, valamint a dologházi felügyelő-hatóságnak ideiglenes szabályozásáról szóló m. kir. igazságügyminiszter 1916. évi 62.000 I.M. számú rendelete.

IM 1926/10.600

A letartóztatottak munkáltatása és munkájuk jutalmazása tárgyában, kiadott 10.600/1926. I. M. számú rendelet

BM 1932/3.183

A m. kir. belügyminiszter 1932. évi 3.183. kih. Számú körrendelete, az elzárásbüntetést töltő elítéltek munkajutalmáról.

IM 1907/14.270

Utasítás a koronaügyészség, kir. főügyészségek, kir. ügyészségek és a kir. bírósági fogházak pénztári kezelésére, számadásvitelére, számviteli ellenőrzésére és gazdasági ügyeire vonatkozólag.

IM 6/1996. (VII. 12.) IM

6/1996. (VII. 12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól

44/2011. (III. 23.) Korm. rendelet

44/2011. (III. 23.) Korm. rendelet a büntetés-végrehajtási szervezet részéről a központi államigazgatási szervek és a rendvédelmi szervek irányában fennálló egyes ellátási kötelezettségekről, a termékek és szolgáltatások átadás-átvételének és azok ellentételezésének rendjéről

9/2011. (III. 23.) BM rendelet

9/2011. (III. 23.) BM rendelet a büntetés-végrehajtási szervezet részéről a büntetés-végrehajtásért felelős miniszter vezetése, irányítása vagy felügyelete alá tartozó szervek irányában fennálló ellátási kötelezettségről, a fogvatartottak kötelező foglalkoztatása keretében előállított termékekről és szolgáltatásokról, azok átadás-átvételéről és az ellentételezés rendjéről

Nemzetközi börtönügyi standardok és irányelvek

Az ENSZ közgyűlése által 2015. December 17-én elfogadott 70/175 sz. határozat. A fogvatartottakkal való bánásmódra vonatkozó ENSZ minimum standard szabályok (ENSZ Minimum Standard Szabályok)

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 73 (5) sz. határozata a fogvatartottakkal való bánásmód standard minimum szabályairól

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 75 (25) sz. határozata a börtönmunkáról

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 62 (2) sz. határozata a fogvatartottak választói, polgári és szociális jogairól

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 87 (3) sz. ajánlása az európai börtönügyi szabályokról

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec(2006) 2 sz. ajánlása az európai börtönügyi szabályokról

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec(2006)2-rev sz. ajánlása az európai börtönügyi szabályokról. (Európai Börtönszabályok)

2013. évi CCXL. Törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról

HIVATOZOTT ORSZÁGGYŰLÉSI DOKUMENTUMOK JEGYZÉKE

OGY FN (1869-1872)

Az 1869-1872. évi országgyűlés főrendiházi naplói. XXXI. ülés

OGY KN (1869-1872)

Az 1869-1872. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 283. ülés

OGY KN (1875-1878)

Az 1875-1878. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 46. ülés

OGY KN (1869-1872)

Az 1869-1872. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 136. ülés

OGY KN (1878-1881)

Az 1878-1881. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 93. ülés

OGY KN (1878-1881)

Az 1878-1881. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 249. ülés

OGY KN (1881-1884)

Az 1881-1884. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 297. ülés

OGY KN (1896-1901)

Az 1896-1901. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 68. ülés

OGY KN (1901-1905)

Az 1901-1905. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 82. ülés

OGY NN (1920 -1922)

Az 1920-1922. évi nemzetgyűlési naplók. 135. ülés

OGY NN (1920 -1922)

Az 1920-1922. évi nemzetgyűlési naplók. 206. ülés

OGY NN (1922-1926)

Az 1922-1926. évi nemzetgyűlési naplók. 303. ülés

Az 1922-1926. évi nemzetgyűlési naplók. 371. ülés

OGY NN (1922-1926)

Az 1922-1926. évi nemzetgyűlési naplók. 475. ülés

OGY KN (1927-1932)

Az 1927-1932. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 474. ülés

Az 1927-1932. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 493. ülés

Az 1927-1932. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 494. ülés

Az 1932-1937. évi országgyűlés képviselőházának naplói. 235. ülés

STATISZTIKAI ADATOK

KSH (2017). *STADAT*. 11.1.1.1. Az igazságszolgáltatás összefoglaló adatai.

https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0001.html

(KSH, 2020a) *Gazdaságilag aktívak, bruttó átlagkereset, reálkereset (1960-2020)*.

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html

KSH (2020b). *STADAT*. 11.1.1.7. *A büntetés-végrehajtási intézetekben lévők a fogvatartás jellege és nemek szerint [fő]*. https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0007.html

KSH (2022). *STADAT*. 22.1.1.1. A népesség, népmozgalom főbb mutatói.

https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0001.html

Mellékletek

1. SZÁMÚ MELLÉKLET: AZ EFOP 1.3.3. KÓDSZÁMÚ PROJEKT KERETÉBEN LEFOLYTATOTT SZÜKSÉGLETÉRTÉKELŐ VIZSGÁLATHOZ HASZNÁLT INTERJÚVÁZLATOK

INTERJÚ VÁZLAT

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZETI MUNKATÁRS

EFOP-1.3.3-15

„FOGVATARTOTTAK REINTEGRÁCIÓJA” KIEMELT PROJEKT

SZAKMAKÉPZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ SZÜKSÉGLETÉRTÉKELÉS LEÍRÁSA

A program kezdeti szakaszában egy olyan szükségletfelmérést valósítunk meg, amely a projekt keretében megvalósítandó képzési elemhez kapcsolódóan méri fel egyrészt a már meglévő, a büntetés-végrehajtás keretein belül működő oktatási rendszert, másrészt pedig a képzéssel kapcsolatos alapvető igényeket és szükségleteket, valamint a meglévő korlátokat és lehetőségeket. A felmérés célja, hogy egy olyan, valós igényekre reagáló képzési elem valósuljon meg, amely a projekt megvalósítási időszaka alatt integráns módon tud kapcsolódni a meglévő képzési koncepcióhoz és struktúrához. A büntetés-végrehajtás intézetekben folyó szakképzés lehetőségeit vizsgáló szükségletfelmérés során a központi irányítás szintje mellett a helyi intézeti kontextusra is kiemelt figyelmet fordítunk. A szükségletértékelést lehetőség szerint kiegészítjük a korábbi projektszakaszokban megvalósított képzési elemekre vonatkozó vizsgálatok tapasztalataival.

Bevezető

- Meséljen a munkájáról! (Mióta dolgozik ebben a pozícióban? Hogy került ide? Korábban milyen munkakörben dolgozott?)
- Milyen feladatokat lát el az osztály? Pontosan miből áll az Ön munkája? Mit tekint a legnagyobb kihívásnak a munkájában?

Fogvatartottak foglalkoztatása általában

- Az intézeten belül miből áll a fogvatartottak foglalkoztatása? Hogyan zajlik ennek a megszervezése?
- Milyen oktatási formák, programok/foglalkozások és munkatevékenységek hozzáférhetőek a fogvatartottak számára?
- Az intézetben milyen rendszerben működik az oktatás és képzés, milyen elemei vannak/voltak korábban?
- Milyen intézményi és egyéni szereplők vesznek részt az oktatás/képzések megvalósításában, milyen módon, illetve mik az ő feladataik?

- Hogyan dől el, hogy ki és milyen foglalkoztatási formában vesz részt?
- Hogyan egyeztethető össze, szervezhető meg a gyakorlatban a fogvatartottak oktatásban/különböző programokban való részvétele és munkáltatása?

Szakképzés a büntetés-végrehajtási intézetekben, tapasztalatok, tanulságok, igények

- Mik az eddigi szakmaképzésekkel kapcsolatos tapasztalatok? Hogyan zajlott ezeknek a megszervezése és megvalósítása? (a képzés kiválasztásától a bizonyítványok kiosztásáig) (Milyen képzések folynak jelenleg az intézetben? Milyen képzések voltak a közelmúltban? Milyen keretek között: saját szervezésben, vagy projekt keretei között? Hányan vettek részt ezeken a képzéseken? Hogyan, mi alapján választották ki a szakmákat? Melyik volt a legjobban sikerült képzés? Miért? Melyik kevésbé? Hogyan választották ki a képzésekben résztvevő fogvatartottakat? Mekkora volt a lemorzsolódás? A képzésen résztvevők későbbi sorsáról mit tudnak? Egyéb tapasztalatok, tanulságok?)
- Amennyiben volt ilyen, a TÁMOP 5.6.3 –as szakmaképzéssel kapcsolatos tapasztalatok. Milyen volt a képző intézettel való együttműködés? Hogyan ítéli meg a szakmai tartalmat és a megvalósítást? Hogyan zajlott a gyakorlat kivitelezése? A szakképzés sikeres elvégzését követően sikerült-e bevonni a megszerzett szakmához kapcsolódó munkatevékenységekbe a fogvatartottak egy részét?
- Volt –e bármilyen együttműködés a kft.-vel a képzések tervezése, szervezése, lebonyolítása során?
- Mik azok az intézeti sajátosságok (speciális lehetőségek, korlátok) amelyek meghatározóak a képzésszervezés vonatkozásában?
- Mik a foglalkoztatással kapcsolatos tervek, fejlesztési irányok (különös tekintettel a szakmaképzésre)? Milyen képzéseket terveznek megvalósítani a közeljövőben, mik a képzésszervezéssel kapcsolatos alapvető álláspontok? (Előzetes házak esetében: A TÁMOP projekteket kísérő kutatás során készült interjúkban gyakorta elhangzott, hogy az előzetes házakban nincs értelme a szakmaképzéseknek, ugyanakkor ezzel szemben mások azt hangsúlyozták, az előzetes házakban még inkább szükség van értelmes elfoglaltságra. Ön mit gondol erről?)
- A tervezett képzések hogyan illeszkednek az intézetben jelenleg is folyó tevékenységekhez? Praktikusan megvalósíthatóak-e? Milyen nehézségek merülhetnek fel a megvalósítással kapcsolatban, ezeket hogyan tervezik kezelni? Kiket vonnának be ezekbe a szakképzésekbe? Kik lennének az ideális célcsoport?
A dolgozó fogvatartottak szakképzésben való részvétele megoldható? (A TÁMOP-os kutatásban a fogvatartottak beszámolóí szerint gyakori sérelem, hogy a munkáltatásban való részvétel miatt nem vehettek részt a szakmaképzésben. Mit gondol, hogy lehetne összeegyeztetni a munkáltatást és a képzést.)
- Hogyan lehet összeegyeztetni a bv intézeti lehetőségeket, a bv intézeti igényeket illetve a fogvatartotti szükségleteket, igényeket? Mi a szakmaképzés célja, céljai: piacképes szakma megszerzése, munkához valós viszony formálása, önbecsülés növelése?

- Van példa volt fogvatartott továbbfoglalkoztatására, visszafoglalkoztatására? Van-e realitása a visszafoglalkoztatásnak nagyobb méretekben?
- Ötlet, észrevétel, javaslat stb.

INTERJÚVÁZLAT

BV. KFT. MUNKATÁRS

EFOP-1.3.3-15

„FOGVATARTOTTAK REINTEGRÁCIÓJA” KIEMELT PROJEKT

SZAKMAKÉPZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ SZÜKSÉGLETÉRTÉKELÉS LEÍRÁSA

A program kezdeti szakaszában egy olyan szükségletfelmérést valósítunk meg, amely a projekt keretében megvalósítandó képzési elemhez kapcsolódóan méri fel egyrészt a már meglévő, a büntetés-végrehajtás keretein belül működő oktatási rendszert, másrészt pedig a képzéssel kapcsolatos alapvető igényeket és szükségleteket, valamint a meglévő korlátokat és lehetőségeket. A felmérés célja, hogy egy olyan, valós igényekre reagáló képzési elem valósuljon meg, amely a projekt megvalósítási időszaka alatt integráns módon tud kapcsolódni a meglévő képzési koncepcióhoz és struktúrához. A büntetés-végrehajtás intézetekben folyó szakképzés lehetőségeit vizsgáló szükségletfelmérés során a központi irányítás szintje mellett a helyi intézeti kontextusra is kiemelt figyelmet fordítunk. A szükségletértékelést lehetőség szerint kiegészítjük a korábbi projektszakaszokban megvalósított képzési elemekre vonatkozó vizsgálatok tapasztalataival.

Bevezető

- Meséljen a munkájáról! (Mióta dolgozik ebben a pozícióban? Hogy került ide? Korábban milyen munkakörben dolgozott?)
- Milyen tevékenységeket folytat a kft.? Pontosan miből áll a munkája? Mit tekint a legnagyobb kihívásnak a munkájában?
- Milyen főbb stratégiai célok mentén működik a gazdasági társaság?

Munkáltatás

- Miből áll itt intézeten belül a fogvatartottak foglalkoztatása? Hogyan zajlik ennek a megszervezése?
- Bérmunka tere és szerepe a fogvatartottak foglalkoztatásában.
- A kft. igen sajátos munkaerőt hasznosít. Mik a fogvatartottakkal (képzettségükkel, magaviseletükkel, munkaerejükkel) kapcsolatos tapasztalatok?
- Hogyan dől el, hogy ki és milyen foglalkoztatási formában vesz részt?
- Hogyan összeegyeztethető, szervezhető meg a gyakorlatban a fogvatartottak oktatásban/különböző programokban való részvétele és munkáltatása?
- A bv. gazdasági társaságok egy igen sajátos jogi és szervezeti formában működnek. Milyen lehetőségek, korlátok, illetve kényszerek fakadnak ebből?
- Hogyan változtatta meg a kft. működését a központi belső ellátásba való bekapcsolódás?

- Mindezek a változások hogyan hatottak a fogvatartottak munkáltatására?
- A munkaerő minősége mennyiben felel meg a kft. által végzett gazdasági tevékenységek követelményeinek?
- Képzettség szempontjából milyen a fogvatartotti összetétel?

Szakképzések: tapasztalatok, igények

- Melyek a képzési igények, szükségletek?
- Vannak-e a kft. igényein reflektáló szakképzések? Vagy volt-e ilyesmire példa korábban? Ezek megvalósításáról ki gondoskodik?
- Mik azok az intézeti sajátosságok (speciális lehetőségek, korlátok) amelyek meghatározóak a képzésszervezés vonatkozásában?
- A szakképzések vonatkozásában milyen együttműködés van az intézet és a kft. között?
- Amennyiben volt ilyen, a TÁMOP 5.6.3 –as szakmaképzéssel kapcsolatos tapasztalatok. Milyen volt a képző intézettel való együttműködés? Hogyan ítéli meg a szakmai tartalmat és a megvalósítást? Hogyan zajlott a gyakorlat kivitelezése? A szakképzés sikeres elvégzését követően sikerült-e a megszerzett szakmához kapcsolódó munkatevékenységekbe a fogvatartottak egy részét?
- Volt-e a példa a kft. által megvalósított szakmaképzésre? Amennyiben igen, milyenek az ezzel kapcsolatos tapasztalatok?
- Mik a foglalkoztatással kapcsolatos tervek, fejlesztési irányok (különös tekintettel a szakmaképzésre)? Milyen képzéseket terveznek megvalósítani a közeljövőben, mik a képzésszervezéssel kapcsolatos alapvető álláspontok?
- Mik a foglalkoztatással kapcsolatos tervek, fejlesztési irányok (különös tekintettel a szakmaképzésre)? Hogyan lehet összeegyeztetni a bv intézeti és a kft. adta lehetőségeket, a bv intézet és a kft. igényeit, illetve a fogvatartotti szükségleteket, igényeket? Mi a szakmaképzés célja, céljai: piacképes szakma megszerzése, munkához valós viszony formálása, önbecsülés növelése?
- A tervezett képzések hogyan illeszkednek az intézetben jelenleg is folyó tevékenységekhez? Praktikusnak ezek megvalósíthatóak-e? Kiket vonnának be ezekbe a szakképzésekbe? Kik lennének az ideális célcsoport?
A dolgozó fogvatartottak szakképzésben való részvétele megoldható? (A TÁMOP-os kutatásban a fogvatartottak beszámolóí szerint gyakori sérelem, hogy a munkáltatásban való részvétel miatt nem vehettek részt a szakmaképzésben. Mit gondol, hogy lehetne összeegyeztetni a munkáltatást és a képzést.)
- A külső partnereknek van-e valamiféle szerepvállalása (képzés, visszafoglalkoztatás)? Van-e ilyesmire igény? Van e realitása a visszafoglalkoztatásnak nagyobb méretekben?
- Mi történik a kft. profitjával? Lekövethető-e, hogy a költségvetés mely szegmensébe áramlik vissza? (pl. fogvatartottak szakképzése, reintegráció támogatása)
- Ötlet, észrevétel, javaslat stb.

1. SZÁMÚ MELLÉKLET: SAJÁT KUTATÓMUNKA SORÁN ALKALMAZOTT INTERJÚVÁZLATOK

A FOGVATARTOTTI MUNKÁLTATÁS SZEREPE A BÜNTETÉS- VÉGREHAJTÁSBAN ÉS A TÁGABB TÁRSADALMI VISZONYRENDSZERBEN

(DOKTORI DISSZERTÁCIÓHOZ KAPCSOLÓDÓ INTERJÚS KUTATÁS TERVEZETE)

Jelen dokumentum két típusú interjúvázlatot tartalmaz: (1) az intézetek, valamint a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok munkatársaival készítendő egyéni szakértői interjúk, valamint (2) a fogvatartottakkal készítendő csoportos, intézetenként 10-12 fő részvételével zajló interjúk vázlatait. A szakértői interjúk esetében az interjúvázlat egy általános sorvezető, mely a szakterületi sajátosságokra tekintettel hangsúlyok és fókuszpontok tekintetében változhat.

- interjúalanyok kiválasztásának szempontjai
  - egyéni szakértői interjúk esetében: az interjúalanyok köre c. vázlatpontban felsorolt pozíciókban dolgozók vagy delegáltjaik
  - fogvatartotti csoportos interjúk (fókuszcsoportok) esetében: 8-10 fős, dolgozó és nem dolgozó fogvatartottakból álló vegyes csoport

Interjúvázlat 1. (szakértői interjú)

Intézetek, valamint a büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok munkatársaival készítendő egyéni szakértői interjúk

I. Felvezetés

- tájékoztatás a kutatásról, praktikus tudnivalók megosztása (időtartam, kérdéstípusok, hangrögzítés), etikai, adatvédelmi szempontok ismertetése

II. Személyes szakmai életút

- Kérem röviden mutatkozzon be, meséljen egy kicsit magáról, a szakmájáról!
- Milyen végzettséggel/végzettségekkel rendelkezik?
- Mióta dolgozik büntetés-végrehajtási területen? Kérem mesélje el, hogyan került erre a pályára!
- Korábban milyen pozíció(kat)t töltött be? (Amennyiben van a büntetés-végrehajtáson kívül is munkatapasztalata, melyek ezek?)
- Amennyiben régóta dolgozik a szervezetben: milyen fontosabb mérföldköveket említené a szervezet fejlődésében? (gazdasági társaság esetében a kft. vonatkozásában)
- A büntetés-végrehajtási szervezetnél végzett eddig munkája során mi jelentette a legnagyobb kihívást?
- Eddigi szakmai életútja során mit nevezne a legnagyobb sikernek?

III. Munkakör, feladat- és felelősségi körök

- Kérem mutassa be a büntetés-végrehajtási intézetet/büntetés-végrehajtási gazdasági társaságot, ahol dolgozik!
- Kérem mutassa be a szervezeti egységet, amelyet vezet/ahol feladatot lát el! (mit kell tudni az adott szervezeti egységről felelősségi körök, tevékenységek, kapcsolódások és együttműködések, munkaszervezés stb. tekintetében)
- Pontosan miből áll az Ön munkája?
- Kérem mesélje el, hogyan telik egy tipikus munkanapja!
- Ön szerint melyek szakterületének legnagyobb kihívásai?
- Korábbi (akár a büntetés-végrehajtáson kívüli, akár azon belüli) pozícióiban szerzett tapasztalatai segítik-e mostani feladatainak ellátásában? Amennyiben igen, miben nyilvánul ez meg?

IV. Foglalkoztatásról általában

- Az intézeten belül miből áll, hogyan épül fel a fogvatartottak foglalkoztatása? Milyen oktatási formák, programok/foglalkozások és munkatevékenységek folynak jelenleg az intézetben?
- Hogyan zajlik az egyes foglalkoztatási formák megszervezése?
- Hogyan dől el, hogy ki és milyen foglalkoztatási formában vesz részt?
- Ön személyesen részt szokott-e venni a befogadási és fogvatartási bizottsági üléseken? Amennyiben igen, kérem meséljen arról, hogyan zajlik egy ilyen ülés!
- A szakmaképzések milyen képzési igényekhez illeszkednek? Hol és hogyan jelennek meg ezek az igények? Mennyiben sikerül ezeket kielégíteni?
- Mik azok az intézeti sajátosságok (speciális lehetőségek, korlátok) amelyek meghatározóak a képzésszervezés vonatkozásában?
- Befolyásolja-e a kft. működését az intézeti foglalkoztatás kereteinek, volumenének alakulása? Amennyiben igen, mennyiben? Milyen alkalmazkodást, koordinációt igényel mindez?
- Mik az intézet (kft.) foglalkoztatással kapcsolatos tervei, fejlesztési irányai (különös tekintettel a szakmaképzésre)?
- Volt –e/van-e bármilyen együttműködés a kft.-vel (intézettel) a képzések tervezése, szervezése, lebonyolítása során? Amennyiben igen, miben áll ez az együttműködés? Mik az ezzel kapcsolatos tapasztalatok?
- Volt-e a példa kft. által megvalósított szakmaképzésre?

V. Munkáltatás

- Ön hogyan jellemezné a büntetés-végrehajtási szervezet jelenlegi munkáltatási rendszerét?
- Ön szerint általánosságban mi a szerepe a fogvatartottak munkáltatásának?
- Milyen formában, milyen keretek között zajlik a munkáltatás az intézetben? (kft. esetében: milyen típusú tevékenységeket folytat a kft., miként tudja hasznosítani a fogvatartotti munkaerőt?)

- Mik a fogvatartottak munkáltatásával kapcsolatos általános tapasztalatok (képzettség, magaviselet, munkaerő vonatkozásában)?
- Ön szerint mik a fogvatartotti munkáltatásban rejlő legfőbb előnyök, hátrányok és kihívások?
- Képzettség szempontjából hogyan jellemezné a fogvatartottakat?
- Melyek azok a munkatípusok, amikbe a fogvatartottak bevonhatók? Hogy látja, mi az intézet (kft.) mozgástere ebben a vonatkozásban?
- Mik azok az intézeti sajátosságok (speciális lehetőségek, korlátok) amelyek meghatározóak a munkáltatás vonatkozásában? (kft. esetén: A bv. gazdasági társaságok egy igen sajátos jogi és szervezeti formában működnek. Milyen lehetőségek, korlátok, illetve kényszerek fakadnak ebből?)
- Melyek azok a biztonsági szempontok, amelyeket mindenképpen figyelembe kell venni a munkáltatási módjának kialakítása, valamint a munkáltatási rendszer mindennapi működtetése során?
- Az Ön munkája (közvetve, vagy közvetlenül) kapcsolódik-e a fogvatartottak munkáltatásához? Amennyiben igen, kérem fejtse ki, hogyan!
- A 100%-os foglalkoztatottság célkitűzése hozott-e változásokat az Ön munkája vonatkozásában? Amennyiben igen, kérem meséljen erről! (kft. esetén további kérdés: Hogyan változtatta meg a kft. működését a központi belső ellátásba való bekapcsolódás?)
- Befolyásolja-e a kft. tevékenységét az, hogy az ország mely pontján működik?
- Munkáltatás tekintetében milyen külső szereplőkkel működik együtt az intézet/kft.?
- Mekkora hányada dolgozik jelenleg a fogvatartottaknak? (kft. esetében: hány fogvatartottat munkáltatását biztosítja a kft.)
- Hogyan zajlik a termelés, a munkafolyamatok tervezése, szervezése? Milyen kapcsolódó napi, heti, havi, éves szinten jelentkező vannak ehhez kapcsolódóan?
- Hogyan egyeztethető össze, szervezhető meg a gyakorlatban a fogvatartottak oktatásban/különböző programokban való részvétele és munkáltatása?
- Van példa volt fogvatartott tovább foglalkoztatására, visszafoglalkoztatására? Mit gondol van-e realitása a visszafoglalkoztatásnak nagyobb méretekben?
- Mik az intézet (kft.) kapcsolatos tervei, fejlesztési irányai?

VI. Kitekintés, szakmai javaslatok

- Van-e bármiféle információja arról, hogy más országokban, hogy működik a fogvatartottak munkáltatása? Amennyiben igen, kérem meséljen ezekről!
- Ön szerint mik a magyar fogvatartotti munkáltatási rendszer lehetséges fejlesztési irányai?
- Ön változtatna-e a mostani rendszeren? Amennyiben igen, mi lenne az?
- Van-e bármiféle kérdése, kiegészítése az eddigi beszélgetéshez kapcsolódóan? Bármilyen, amit még szívesen megosztana az elmondottakon kívül?

VII. Lezárás

- Összegzés, köszönet a beszélgetésért, néhány szó az interjú feldolgozásáról, a várható végtermékről, eredményekről.

Interjúvázlat 2. (fogvatartotti fókuszcsoporthoz)

Fogvatartottakkal készítendő csoportos, intézetenként 8-10 fő részvételével zajló interjúk

I. Felvezetés

- Tájékoztató a kutatásról, praktikus tudnivalók megosztása (időtartam, kérdéstípusok, hangrögzítés), etikai, adatvédelmi szempontok ismertetése.

II. Bemutatkozás, Bemelegítés

- Sorban haladva kérem mondják el a keresztnévüket, illetve azt, hogy végeznek-e, végeztek-e valaha munkát a börtönben? Amennyiben igen, mik (voltak) ezek a munkák? Aki dolgozik, miért dolgozik? Aki nem dolgozik, miért nem dolgozik?

III. Bekerülés előtt munkaerőpiaci helyzet

- Odakint dolgoztak-e a bekerülés előtti 5 évben? Amennyiben igen, ki milyen munkákat végzett?
- Mennyire volt egyszerű/nehéz munkát találni odakint?
- Melyek a börtönben végzett munka hasonlóságai, különbségei a kinti munkához képest?

IV. Munkáltatás, képzés a börtönben

- Mi volt a legjobb munkahelyük odakint és idebent?
- Milyen típusú munkákat lehet végezni idebent?
- Tudomásuk szerint miket gyártanak ebben az intézetben? Önök szerint mi a sorsa az idebent gyártott termékeknek?
- A dolgozókat kérem elsősorban, hogy meséljék el, hogyan telik egy napjuk? Ehhez képest, hogy telik egy nap nem dolgozóként?
- Aki dolgozik, munka mellett részt vesz-e/részt vett-e valaha bármilyen képzésben van programban? Amennyiben igen, mik voltak ezek? Mik ezekkel kapcsolatos tapasztalataik?

V. Szabadulás utáni munkavállalási tervek

- Hogy érzik, a bent végzett munka tapasztalatait tudják-e majd hasznosítani a kinti életben?
- Vannak-e már terveik a szabadulás utáni időszakra?
- Tudnak-e idebent készülni valahogy a kinti kihívásokra?
- Terveznek-e munkát keresni? Amennyiben igen, mit gondolnak mennyire lesz nehéz/egyszerű munkához jutni?

VI. Lezárás

- Összegzés, köszönet a beszélgetésért, néhány szó az interjú feldolgozásáról, a várható végtermékről, eredményekről.

2. SZÁMÚ MELLÉKLET: SAJÁT KUTATÓMUNKA SORÁN HASZNÁLT
ADATVÉDELMI TÁJÉKOZTATÓ ÉS ADATKEZELÉSI NYILATKOZAT MINTA

INFORMÁCIÓ A KUTATÁSRÓL ÉS AZ ADATVÉDELEM FŐBB ELVEIRŐL

Tisztelt Válaszadó!

Ön egy tudományos kutatásban vesz részt, amelynek vezetője **Ivanics Zsófia, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója**. Jelen kutatás célja a magyar büntetés-végrehajtási rendszer keretein belül szervezett fogvatartotti munkáltatás vizsgálata, az érintett területen feladatot ellátó szakemberek, valamint fogvatartottak bevonásával.

A vizsgálat elvégzésének káros következménye nincs. A kutatásban való részvétel **önkéntes és névtelen**. Az interjú felvétele során bármikor lehetőség van annak megszakítására, ha az interjúalany ennek szükségét érzi. Az interjúalany a vizsgálatot bármikor indoklás nélkül akár végleg is megszakíthatja, vagy a kérdések megválaszolását megtagadhatja. A vizsgálatban történő részvételért anyagi javadalmazás nem jár. A vizsgálat kb. 60-80 percet vesz igénybe.

A kutatásból származó adatok elsősorban a *“Fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtásban és a tágabb társadalmi viszonyrendszerben”* munkacímű doktori disszertációban kerülnek elemzésre. A kapott eredményekről később publikáció(k) jelenik (jelennek) meg, és tudományos konferenciákon kerülnek ismertetésre. Ezek tartalmáról az interjúalanyok szóbeli vagy írásos tájékoztatást kérhetnek. A kutatás során nyert adatok nem beazonosítható módon kerülnek tárolásra. A kutatás során megosztott információ adatvédelmi szabályok alá esik, azaz azonosítható módon senki más nem ismerheti meg azokat. Az információk feldolgozása kizárólag névtelenül, tudományos módszerekkel, összegezve történik. A kutatás részletes adatvédelmi szabályait az Adatvédelmi tájékoztató tartalmazza.

Az Ön adatait az alábbi elvek védik a kutatás során. Az adatkezelés részletes szabályait az Adatkezelési Tájékoztatóban találja.

1. A kutatásban való részvétel önkéntes. Ön bármikor, következmények nélkül dönthet úgy, hogy a továbbiakban nem kíván részt venni a kutatásban. Ugyanakkor az Ön véleménye, tapasztalatai rendkívül fontosak számunkra, ezért reméljük, hogy végig vállalni tudja az együttműködést velünk.
2. A kutatás során megszerzett információkat bizalmasan, kizárólag névtelenül, tudományos kutatási célú elemzésre használjuk fel. Azokat az adatokat, amelyek alapján Ön azonosítható vagy az Ön személyéhez köthető információkat, adatokat semmilyen körülmények között nem engedik át hatóságok vagy más harmadik személy számára, sem a kutatás alatt, sem azt követően. Ezért a kutatás vezetője jogi felelősséget vállal.
3. A kutatás során megszerzett információkat szigorúan védett rendszerben tároljuk és kezeljük annak érdekében, hogy ne kerülhessenek illetéktelenek birtokába. Ezért a kutatás vezetője felelősséget vállal.

4. A kutatás során minden alkalommal tájékoztatjuk Önt arról, hogy milyen védelem illeti meg a tudomásunkra hozott információkkal összefüggésben.

Köszönöm megtisztelő részvételét a kutatásban!

ADATKEZELÉSI TÁJÉKOZTATÓ

„A fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtásban és a tágabb társadalmi viszonyrendszerben” című kutatáshoz

Az adatkezelés alapjául szolgáló jogszabályok

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 Rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról (továbbiakban: GDPR)

1995. évi CXIX. törvény a Kutatás és közvetlen üzletszerzés célját szolgáló név- és lakcímadatok kezeléséről

2011. évi CXII, törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról (továbbiakban: Info. törvény)

Az adatkezelés célja és a kezelt adatok köre

Az adatkezelés célja a „*A fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtásban és a tágabb társadalmi viszonyrendszerben*” című, a Nemzeti Közszerződési Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola által támogatott kutatás (a továbbiakban: Kutatás) megvalósítása. Az adatkezelés az ebben foglalt kutatási kérdésekhez és célokhoz kötődik, a kezelt adatok köre így kiterjed különösen

- a) a kapcsolattartást lehetővé tevő adatokra (például név, lakcím, telefonszám, e-mail cím);
- b) a kutatás szempontjából releváns demográfiai és szociológiai adatokra (például nem, életkor, tanulmányokkal, családi viszonyokkal, foglalkoztatottsággal összefüggő adatokra);
- c) az érintettek a kutatás tárgya szempontjából releváns véleményére, attitűdjeire, tapasztalataira vonatkozó adatokra.

Az adatkezelő személye és tevékenysége

A személyhez köthető adatokat kizárólag a Kutatás megvalósításában közvetlenül részt vevő munkatársak, valamint az adatot rögzítő személyek ismerhetik meg. Az adatok kezeléséért a Kutatás vezetője, Ivanics Zsófia felel (továbbiakban: Kutatásvezető).

Az adatkezelő tudományos kutató, a Kutatás tudományos kutatásnak minősül.

Az adatkezelés jogalapja

Az adatkezelés jogalapja az érintett hozzájárulása. Az Adatkezelő az érintettek adatait kizárólag az érintett adatszolgáltatása és az érintett hozzájárulása alapján kezeli. A hozzájárulás önkéntes, az érintett a hozzájárulását a jelen tájékoztató mellékletét képező adatvédelmi nyilatkozat aláírásával adja meg. Az érintett a hozzájárulását bármikor visszavonhatja.

Az érintett bármikor kérheti adatai megváltoztatását, vagy adatai kezelésének megszüntetését. Az Adatkezelő a kérelem benyújtásától számított legrövidebb idő alatt, legfeljebb 30 napon belül módosítja vagy törli az érintett adatai.

Az adatkezelés folyamata

1. Az adatok felvétele

Az adatok felvétele egy fókuszcsoportos interjú alkalmával történik. A fókuszcsoport interjúban az elítéltek világával, gondolkodásmódjával kapcsolatos kérdéseket beszélünk meg. A beszélgetés segítséget tud nyújtani egy, a kutatás későbbi fázisában használt kérdőív, bevezető kérdéseinek megszerkesztésében és a kutatás megfelelő kontextusba helyezésében.

2. Az adatok tárolása, adatbiztonság

A kutatás során keletkezett adatok tárolása védett rendszerben, egymástól elkülönítve történik. Az elérhetőségre vonatkozó adatok, illetve az interjú hanganyagának és leiratának összekapcsolására kizárólag a kutatásvezetőnek van lehetősége és jogosultsága. Az elérhetőségre vonatkozó adatokat Kutató jelszóval védett zárt adatbázisban rögzíti. Az interjúk leiratait a Kutató erre a célra létrehozott, jelszóval védett elektronikus könyvtárban helyezi el. Az adattároló egységek jelszavait kizárólag a kutatásban résztvevő Kutatók ismerhetik meg, azokat másnak nem adhatják át. A Kutatásvezető az interjú jegyzeteket elkülönítve helyezi el szigorúan elzárt helyre.

3. Adattovábbítás, nyilvánosságra hozatal

A Kutató nem jogosult személyes azonosításra alkalmas módon harmadik személy vagy a nyilvánosság számára tudomásra hozni a Kutatás során megismert adatokat.

4. Adatfeldolgozás

Az adatoknak a kutatás céljaihoz igazodó feldolgozhatósága érdekében a három adatbázis összetartozó elemeit (elérhetőségre vonatkozó adatok, kérdőívből származó adatok, interjúból származó adatok) egy azonosító szám kapcsolja össze. Az adatfeldolgozás az interjúkból származó adatokra terjed ki, amelyeket kizárólag az azonosítószám jelöl, így biztosítva az anonimitásukat. Az adatok feldolgozását a Kutatók végzik a Kutatásvezető instrukciói alapján. Az adatfeldolgozás jelszóval védett adatelemző rendszerekben történik.

5. Az adattárolás időtartama

Az Adatkezelő a személyhez köthető adatokat legfeljebb 2022. december 15-ig kezeli. A nevezett napon azok jegyzőkönyv felvétele mellett, két tanú jelenlétében megsemmisítésre kerülnek. A személyhez nem köthető tartalmú adatokra ez a korlátozás nem vonatkozik.

Adatkezelési nyilatkozat

Alulírott

(név),.....született (hely,
idő): .....

anyja neve: .....

lakcím: .....

.....nyilatkozom, hogy „A fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-
végrehajtásban és a tágabb társadalmi viszonyrendszerben” című kutatáshoz kapcsolódó
adatvédelmi tájékoztatást megértettem.

Jelen nyilatkozat aláírásával hozzájárulásomat adom, hogy a Kutatásban történő részvétel
érdekében az Adatvédelmi Tájékoztatóban megjelölt személyes és különleges adataimat a
Kutatás végrehajtásáért felelős szervezet (NKE-RDI) az adatvédelemre vonatkozó
szabályok betartásával kezelje. A személyhez köthető adatokat kizárólag a Kutatás
megvalósításában közvetlenül részt vevő munkatársak, valamint az adatot rögzítő
személyek ismerhetik meg, de ők sem jogosultak harmadik személy vagy a nyilvánosság
számára tudomására hozni az ilyen megismert adatokat. Az adatok kezeléséért a Kutatás
vezetője felel.

Az adatkezelés a kutatás megvalósíthatóságához szükséges kapcsolattartás, illetve a
kutatási kérdések megválaszolása érdekében történik. A Kutatás során gyűjtött adatok
kizárólag tudományos célokra, csak anonim módon — a beazonosításra alkalmas adatoktól
elkülönítve — használhatóak fel.

Az adatkezelő az adatokat legfeljebb 2022. december 15-ig kezeli az Info.törvény
értelmében, a nevezett napon azok jegyzőkönyv felvétele mellett, két tanú jelenlétében
megsemmisítésre kerülnek. A személyhez nem köthető tartalmú adatokra ez a korlátozás
nem vonatkozik.

Kijelentem, hogy a fenti kifejezett adatszolgáltatás önkéntes, az erről, illetőleg az
adatkezelés céljáról és jogalapjáról, az adatkezelésre jogosult személyről, az adatkezelés
időtartamáról, valamint az érintett adatkezeléssel kapcsolatos jogaimról és jogorvoslati
lehetőségekről szóló egyértelmű és részletes tájékoztatást megkaptam.

Jelen hozzájárulást, illetve nyilatkozatot az információs önrendelkezési jogról és az
információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 5. § (1) b) és d), valamint (2) a)
pontjában foglaltak alapján tettem. Az adatvédelmi tájékoztatót megkaptam.

Kelt:....., ... év ..... hó .....nap

.....

Nyilatkozatot tevő aláírása

4. SZÁMÚ MELLÉKLET: AZ ELEMZÉS SORÁN FELHASZNÁLT INTERJÚK ÖSSZESÍTŐ LISTÁJA

Kódszám	Szervezeti kötődés
1 1	intézet
2 1	intézet
3 1	intézet
4 1	intézet
5 1	intézet
6 2	kft.
7 1	intézet
8 2	kft.
9 2	kft.
10 1	intézet
11 2	kft.
12 2	kft.
13 1	intézet
14 1	intézet
15 1	intézet
16 1	intézet
17 1	intézet
18 2	kft.
19 2	kft.
20 1	intézet
21 1	intézet
22 2	kft.
23 2	kft.
24 2	kft.
25 2	kft.
26 1	intézet
27 2	kft.
28 1	intézet
29 1	intézet
30 1	intézet
31 1	intézet
32 1	intézet
33 1	intézet
34 1	intézet
35 1	intézet
36 1	intézet
37 1	intézet

Kódszám	Szervezeti kötődés
38 1	intézet
39 1	intézet
40 2	kft.
41 2	kft.
42 1	intézet
43 2	kft.
44 1	intézet
45 1	intézet
46 1	intézet
47 1	intézet
48 1	intézet
49 1	intézet
50 1	intézet
51 1	intézet
52 1	intézet
53 2	kft.
54 2	kft.
55 1	intézet
56 2	kft.
57 2	kft.
58 1	intézet
59 1	intézet
60 1	intézet
61 1	intézet
62 1	intézet
63 1	intézet
64 2	kft.
65 1	intézet
66 2	kft.

Fogvatartotti interjúk	
Kódszám	Interjú típusa
1/11	fogvatartotti csoportos
1/12	fogvatartotti csoportos
6/2	fogvatartotti csoportos
7/3	fogvatartotti csoportos
8/2	fogvatartotti csoportos
9/2	fogvatartotti csoportos
14/2	fogvatartotti csoportos
15/2	fogvatartotti csoportos
16/11	fogvatartotti csoportos
17/6	fogvatartotti csoportos
18/2	fogvatartotti csoportos
22/4	fogvatartotti csoportos
24/2	fogvatartotti csoportos
25/1	fogvatartotti csoportos
26/3	fogvatartotti csoportos
27/3	fogvatartotti csoportos

5. SZÁMÚ MELLÉKLET: KUTATÁSI ENGEDÉLYEK

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS ORSZÁGOS PARANCSNOKSÁGA HIVATALVEZETŐ

Tárgy: Kutatási engedély
30500/897/2019.ált.
Ügyintéző: Várkonyi Zsolt Kristóf ka.
Tel: (1)-301-8244
Email: BVOP-Strategiai@bv.gov.hu

Ivanics Zsófia
részére

ivanics.zsofia@gmail.com

Tisztelt Kutató!

Tájékoztatom, hogy „**A fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtásban és a tágabb társadalmi viszonyrendszerben**” c. kutatási kérelmét megkaptam és áttekintettem. Kérelmére engedélyezem, hogy 45 fő személyi állománytaggal és 40 fő fogvatartottal interjút készítsen. A kutatásba bevont bv. intézetek parancsnokaival, valamint Kft-k ügyvezetőjével vegye fel a kapcsolatot.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

Tájékoztatom, hogy a kutatás engedélyezésének feltételeként az elkészült doktori disszertáció papíralapú, vagy elektronikus példányát publikálás, illetve leadás előtt legalább 15 nappal köteles az Ön által kutatott intézet parancsnokainak és a BVOP-Strategiai@bv.gov.hu email címre eljuttatnia. Az elkészült szakdolgozatot az intézet parancsnokai szakmai és büntetés-végrehajtási biztonsági szempontok figyelembevételével véleményezi és erről értesíti Önt.

Budapest, az elektronikus dátumbélyegző szerint

Tisztelettel:

**Dr. Tóth Tamás bv. vezérőrnagy, tanácsos
országos parancsnok
megbízásából és nevében eljárva
Dr. Bodó Bernadett bv. ezredes, bv. főtanácsos
hivatalvezető**

BELÜGYMINISZTERIUM
Támogatás-koordinációs Főosztály

Iktatószám: BMEUP/26-33/222
Ügyintéző: Balassa Szilvia
Telefon: 441-1281 (12-892)
E-mail cím: szilvia.balassa@bm.gov.hu

Jóváhagyom:

Dr. Hegyaljai Máttyás
helyettes államtitkár

FELJEGYZÉS

Dr. Hegyaljai Máttyás európai uniós és nemzetközi helyettes államtitkár úr részére

Tárgy: Ivanics Zsófia az EFOP-1.3.3-16-2016-0001 azonosító számú kiemelt projekttel kapcsolatban beérkezett tudományos kutatási kérelmének engedélyezése

Az EFOP-1.3.3-16-2016-0001 azonosító számú, „Fogvatartottak reintegrációja” című kiemelt projekttel kapcsolatban a TKFO Kiemelt Projektek Osztályára Ivanics Zsófia, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskolájának hallgatója kutatási kérelmet nyújtott be.

„A fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtásban és a tágabb társadalmi viszonyrendszerben” című doktori disszertációjához kapcsolódóan szeretne az EFOP projekt keretében „a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó szakképzés lehetőségei (szükségletfelmérés)” projektjelem részeként elkészült interjúk tudományos célú felhasználásához engedélyt kérni. Ivanics Zsófia doktorjelölt 2014 és 2020 között a Belügyminisztérium Támogatás-koordinációs Főosztályán az EFOP projekt munkatársaként a hivatkozott projektjelem megvalósításában részt vett, a kutatási anyagokat részletesen ismeri. Az interjúk másodlagos elemzése az anonimitás teljes körű biztosítása mellett valósul meg.

Megismerve a kérelmező kutatási koncepcióját javasoljuk az EFOP projekt során készült interjúk másodelemzésének engedélyezését. Az elkészült tudományos munka új, értékes szempontokkal járulhat hozzá az EFOP illetve az előzményprojektek értékeléséhez, hosszabb távú hatásaink vizsgálatához miközben segíti a projektek eredményeink szélesebb közönséghez való eljutását (disszeminációját) is.

Tisztelettel kérem Helyettes Államtitkár Urat, hogy egyetértése esetén Ivanics Zsófia kérelmét jóváhagyni szíveskedjen.

Budapest, 2022. május „18”

Tisztelettel:

Tóth Judit
főosztályvezető

Cím: 1051 Budapest, József Attila utca 2-4., postacím: 1903 Budapest, Pf. 314.
telefon: 441-1131, fax: 12-806; 999-4846, web: www.kormany.hu, e-mail: tkfo@bm.gov.hu

6. SZÁMÚ MELLÉKLET: A SZERZŐ KUTATÁSI TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA

- Ivanics, Zsófia (2022). Szelektív körkép a fogvatartotti munkáltatás európai rendszereiről és gyakorlatairól. In Baráth, N. – Mezei, J. (Szerk.) *Rendészet – Tudomány – Aktualitások 2022. Rendészettudomány a fiatal kutatók szemével*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, Rendészettudomány Osztály. (megjelenés alatt)
- Lévay, Miklós – Kerezsi, Klára – Szabó, János – Ivanics, Zsófia (2022): Influence of Covid-19 Pandemic on Social Control, Crime Patterns and Life in Prison in Hungary. In: Siegel, Dina – Dobryninas, Alexandras (Szerk.): *Covid-19 and Crime in Europe*. NY: Springer (megjelenés alatt)
- Ivanics, Zsófia (2022). A fogvatartotti munkáltatást érintő nemzetközi egyezmények és irányelvek. In Kovács, I. – Frigyer, L. – Tirts, T. (Szerk.) *Multidiszciplinaritás: A rendészettudomány sokszínűsége*. Budapest: Magyar Rendészettudomány társaság. 85-97. oldal
- Ivanics, Zsófia (2022). Conceptual issues and theoretical considerations regarding the study of prison labour. *Belügyi Szemle 2022/1. Különszám*. 53-68. oldal
- Ivanics, Zsófia (2021). A fogvatartotti munkáltatásra vonatkozó szakirodalom főbb irányai. In Baráth, N. – Mezei, J. (Szerk.) *Rendészet – Tudomány – Aktualitások 2022. Rendészettudomány a fiatal kutatók szemével*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, Rendészettudomány Osztály. 114-121. oldal
- Ivanics, Zsófia (2021). A büntetés politikai gazdaságtani megközelítésének gyökerei. In Kovács, I. – Frigyer, L. – Tirts, T. (Szerk.) *Globális kérdések – globális válaszok: rendészettudomány a hallgatók szemével*. Budapest: Magyar Rendészettudomány társaság. 108-1116. oldal
- Ivanics, Zsófia (2021). Olvasni a közeget, érteni a szöveget. A reflexió és újraértelmezés szerepe a kritikai pedagógiában. *Fordulat 28.*, pp. 7-20.
- Ivanics, Zsófia (2021). Határkijelölés, legitimáció, és a diszciplináris önkorlátozás meghaladásának lehetősége a rendészettudományban. In Harmati, Barbara – Kovács-Szitkay, Eszter – Pap, András László – Papp, Bendegúz (Szerk.): *Honestas, Humanitas, Humilitas: ünnepi kötet Kerezsi Klára tiszteletére*. Budapest: L'Harmattan, 96-104. oldal

- Ivanics, Zsófia (2021). Kritikai pedagógiai kísérletek lehetőségei és korlátai a büntetés-végrehajtásban. *Neveléstudomány: Oktatás, kutatás, innováció 9:1*, 16-28. Oldal
- Ivanics, Zsófia (2020). „*Úgy erkölcsi, mint gazdasági értelemben*”. A fogvatartotti munkáltatás és annak célrendszere az 1867 és 1918 között országgyűlési naplók tükrében. *Kriminológiai Közlemények 80*. 233-240. oldal.
- Czirfusz, Márton – Ivanics, Zsófia – Kovai, Cecília – Messzmann, T. Tibor (2019). A magyar munkásság a hosszú lejtmenetben. *Fordulat 26.*, 142-170. oldal
- Ivanics, Zsófia (2015). A TÁMOP 5.6.2-es program reintegrációs alprojektjének szakértői körben végzett utánkövetéses vizsgálata. Kutatási jelentés. Budapest, Belügyminisztérium. 4-32. oldal